Lennart Josephson

KELLGREN
OCH SAMHÄLLET

Kritik och satir till
mitten av 1780-talet

Uppsala 1942

Almqvist & Wiksells Boktryckeri A.-B.

KELLGREN OCH SAMHÄLLET

Kritik och satir till mitten av 1780-talet

AKADEMISK AVHANDLING

som med vederbörligt tillstånd av vittberömda filosofiska fakultetens i Uppsala humanistiska sektion för vinnande av filosofie doktorsgrad till offentlig granskning framställes å Universitetets lärosal n:r IV fredagen den 22 maj 1942 kl. 10 fm.

av

Lennart Josephson
Filosofie licentiat av Stockholms nation

Uppsala 1942
Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B.

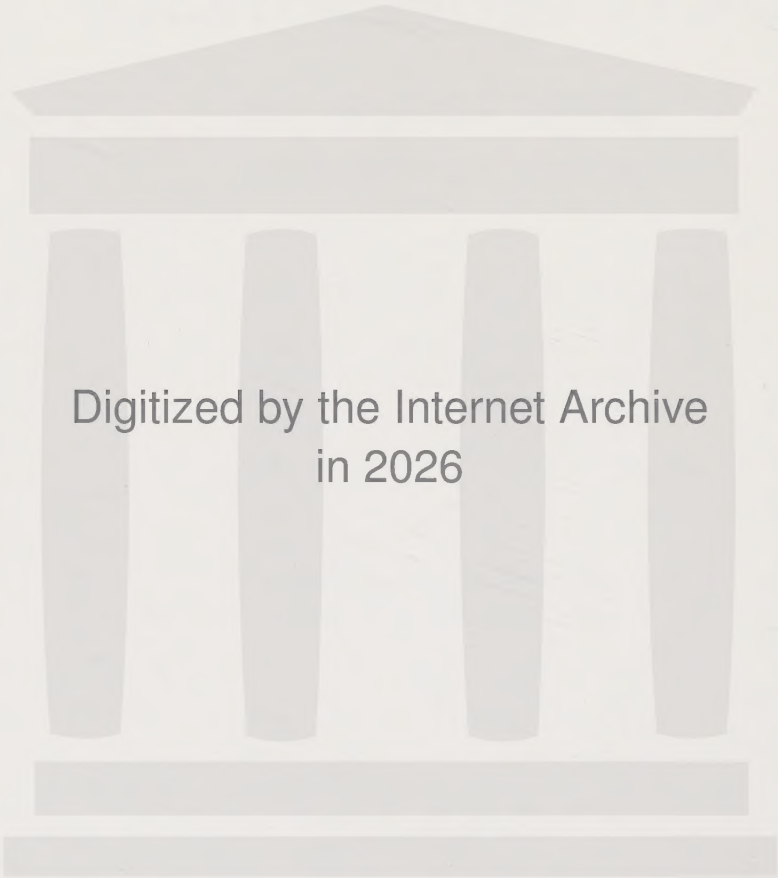
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548007_0005

Lennart Josephson

KELLGREN OCH SAMHÄLLET

Kritik och satir till
mitten av 1780-talet

Uppsala 1942

Almqvist & Wiksells Boktryckeri
Aktiebolag

Innehåll

Förord ..... 7—9

Förkortningar 10

Inledning ..... 11—24

I. *Den nya människouppfattningen.*

Intresset för människan s. 11. Människan »stoftgrandet» s. 11. Jämförelsen med djuren s. 12. Kellgrens människouppfattning s. 13.

II. *Satiren som naturligt uttrycksmedel för Kellgren.*

Tidiga anlag för satir s. 17. Satir och kritik dominerande inslag i hans diktning s. 18. Lynnesskiftningar s. 19. Den strängare satiren s. 20. Det gemytliga draget s. 21. Det personliga inslaget s. 24.

Kap. I. *Utilism och medborgaranda* ..... 25—53

Det nya människoidealet i Frankrike s. 25, i Sverige s. 26. Kellgrens åsikter om patriotismen s. 28. Hans egna känslor för fosterlandet s. 29. Världsmedborgaren s. 30. Civism och utilism s. 33. Diktkonstens uppgift. Poésie fugitive s. 42. Skalden—medborgaren s. 43. Satiren uppfattas som en samhällsgagnande diktart s. 50. De kretsar Kellgren vill angripa s. 53.

Kap. II. *Kellgren och Gustaf III* ..... 54—99

Betydelsen av förhållandet mellan dem s. 54. Tidigare framställningar s. 54. Omdömen om Gustaf III i Kellgrens brev s. 56. De första hyllningsdikterna s. 56. Rojalismen i de tidigare recensionerna s. 60. Den första erfarenheten av litterärt förmyndarskap s. 61. Kellgren och den framväxande oppositionen s. 62. Hyllningsdikterna 1780 s. 64. Svikna förhoppningar, förtäckt opposition s. 72. Kellgren tar parti för konungen mot fronderiet s. 83.

Kap. III. *Begränsad demokratism* ..... 100—125

För maktfördelning och mot despotism s. 100. Pacifism s. 102. Inställning till tryckfriheten s. 102. Förakt för de lägre klasserna s. 107. Medlidande med bönderna s. 110. Kellgrens in-

tresse för bönderna märks endast i hans diktning s. 115. Köpmannasatir s. 117. Denna satir har en relativt begränsad räckvidd s. 121. Förakt för de ofrälse stånden vid 1789 års riksdag s. 123. Kellgren finner »pöbeln» representerad inom alla samhällsklasser s. 125.

Kap. IV. *Adeln och hovet* ..... 126—179

Tidigare angrepp mot adeln s. 126. Kellgren sammanför politisk, social och moralisk satir s. 130. Personliga förutsättningar för hans adelsfientlighet. Hans beröring med de stridande parterna i diskussionen om befordringsrätten till högre ämbeten s. 131. Konfrontation med adeln under konditionsåren i Finland s. 134, i Sverige s. 139. Den första satiren mot hovadeln skrives medan Kellgren är anställd hos greve Meijerfeldt s. 143. »Förtjensten» är oberoende av börden s. 145. Adelsmännen äro icke nyttiga »samhällsmedlemmar» s. 149. Dumheten bland adelsmännen. Jämförelser mellan »de höga» och »snillets folk» s. 152. Adeln som pauvres honteux s. 155. Tomheten i hovlivet s. 157. De högas falskhet och intolerans s. 158. Lasterna och samhällets höjder s. 160. Förändringen i Kellgrens inställning s. 162. Litterär påverkan s. 165.

Kap. V. *Salongernas umgängeskonst och moral* ..... 180—212

Kellgren gör skillnad mellan hovet och salongerna s. 180. Aristokratiens förfranskning s. 180. Petit-maîtren s. 185. Överklassens veklighet s. 188. Kellgrens inställning till Rousseaus kulturfientlighet s. 190. Kvinnosatiren närmast riktad mot aristokratien s. 194. Kellgren och den tidigare diskussionen s. 197. Det personliga inslaget s. 200. Kvinnoföraktet och den erotiska diktningen s. 203. Moralisten Kellgren s. 207.

Kap. VI. *»Om Skilnaden emellan den Politiska och Religions-Moralen»* ..... 213—242

Kellgrens morallära antikristlig s. 213. Upplysningstidens lekmannamoral, dess två riktningar s. 213. Epikurismen i Kellgrens diktning s. 214. Hans idealisering av den sinnliga kärleken s. 217. Polemiken mot sedlighetsivrarna s. 222. Epikurism och medborgarmoral s. 226. Stoicismen och kristendomen s. 228. Polemiken om Cato s. 232. Kellgren och den samtida diskussionen om kristen och samhällelig moral s. 238.

Kap. VII. *Prästerskapet* ..... 243—292

Den tidigare prästsatiren s. 243. Prästerskapet och den allmänna opinionen i Sverige, särskilt i Stockholm s. 246. Stockholms konsistorium klagar över religionens och prästeståndets förfall s. 262. Kellgrens personliga erfarenheter av prästerna s. 264. Kellgren och den teologiska censuren s. 269. Kampen mot intolerans s. 277. Prästbedrägeri och hyckleri s. 280. Prästernas snålhet s. 282. Deras rikedom och välmåga s. 283. Deras inskränkthet s. 284. Predikningarna s. 285. Litterär påverkan s. 288. Kellgren och den äldre prästsatiren s. 291.

Kap. VIII. *De lärda* ..... 293—339

Satiren mot dem är mildare än prästsatiren s. 293. Universitetslärdomens sjunkande anseende s. 294. Kellgrens och Skara gymnasium s. 300. Lärarna i Åbo och de akademiska myndigheterna s. 301. Likgiltigheten för studierna i Åbo s. 305. Satiren mot encyklopedierna s. 309. Miljöförändringen och dess betydelse för universitetssatiren s. 311. Angreppen i Stockholms Posten mot universiteten s. 314. Kravet på vetenskapens nyttighet s. 320. Studierna och personlighetens fria utveckling s. 323. Universitetskritiken och dess verklighetsunderlag s. 325. Litterär påverkan s. 329. Lärdomssatiren och Kellgrens senare lyrik s. 335.

Slutord ..... 340—343

Växlingarna mellan traditionell satir och kritik och moderna upplysningskrav s. 340. Kellgrens samhällskritik och dess betydelse för den följande generationen s. 342.

Exkurs I. *Kellgrens religionskritik* ..... 344—360

Djärvheten i kritiken s. 344. Kellgrens tidigare åsikter om religionen kunna endast utläsas i satirerna s. 344. Hans beläsenhet i teologisk litteratur s. 345. Hans omdömen om Bibeln s. 346. Polemiken mot tron på ett liv efter döden s. 347. Diskussionen om dygd och belöning s. 349. Kellgrens irreligiositet s. 350. Gudsuppfattningen i hans dikter s. 356.

Exkurs II. *Författarskapet till recensionen av professor Palmbergs likpredikan över prosten Tibelius* 361—363

Förteckning över här använda artiklar av Kellgren i Dagligt Allehanda och Stockholms Posten 364

Litteraturförteckning 370

Personförteckning 385

Förord

De litteraturhistoriska arbeten som utkommit under de senare åren ha visat att det framför allt varit de stora skaldernas ungdomstid som varit lockande för forskningen. Kellgrenlitteraturen utgör därvid ett undantag. Otto Sylwan har ägnat huvudparten av sin nya monografi åt skaldens senare utveckling, och detsamma gäller nästan alla de mindre arbeten om Kellgren som publicerats under de sista decennierna. Att intresset blivit så ensidigt fördelat är helt naturligt; den åldrande Kellgren står högt över den unge inte endast som skald utan också som människa och som medborgare. Självfallet är det inte minst i denna senare egenskap som upplysningens store förkämpe i vårt land blivit bedömd av eftervärlden.

Emellertid har det tyckts mig att ett studium av Kellgren i hans förhållande till samhället erbjuder tillräckligt intresse också om man inskränker sig till att behandla tiden före den stora striden »pro sensu communi». Man får därvid tillfälle att följa de tendenser hos den unge satirdiktaren som så småningom utvecklades och gåvo innehåll åt en allvarligare och mera positiv diktargärning.

Det är naturligtvis omöjligt att exakt bestämma de områden som böra innefattas i en avhandling om »Kellgren och samhället». Jag har i skaldens diktning sökt utläsa vilka ämnen som han själv helst förknippade med tanken på samhällets väl. Diskussionen om religiös och »politisk» moral liksom kritiken av prästerna måste ju sättas i samband med hans inställning till de religiösa problemen. De kapitel som behandla dessa frågor har jag därför velat komplettera med ett kort avsnitt i form av en exkurs om Kellgrens religionskritik.

Under en följd av år har jag haft förmånen att vara professor Blancks elev. Det har för hans lärjungar inte minst varit stimulerande att på hans föreläsningar över svensk litteraturhistoria få en gången kulturepok levandegjord eller i fantasien få närvara vid själva skapelseprocessen av en dikt. Det behöver väl knappast sägas hur nyttigt det varit att redan från början på examinatorierna få bedriva sina studier i litteraturhistoria under hans ledning och att senare på hans licentiatseminarier få de väsentliga forskningsuppgifterna utpekade och de vetenskapliga problemen ställda i sin rätta belysning. Jag vill begagna tillfället att tacka professor Blanck inte bara för vad han betytt som lärare utan också för den personliga älskvärdhet och välvilja jag alltid fått röna från hans sida.

Att jag tvärtemot mina tidigare intentioner kom att ägna mina studier åt 1700-talet och Kellgren är delvis en följd av att jag deltog i docenten Svanbergs proseminarier under en tid då han ägnade sin undervisning åt denna period av vår litteratur. Hans förmåga att framlägga och med sina elever diskutera givande forskningsuppgifter måste givetvis öva inflytande på deras fortsatta studier.

Vid arbetet på min licentiatavhandling fick jag under ett år den värdefulla handledning i vetenskaplig metodik som gavs av dåvarande docenten Eskil Källquist och jag har tacksamt sökt tillgodogöra mig hans undervisning. Min siste lärare i Uppsala, docenten Gunnar Svanfeldt, har genom sin ingående kännedom om 1700-talets kulturhistoria givetvis varit mig till god hjälp.

Ett särskilt tack vill jag rikta till mina ämneskamrater i Uppsala. Den fasta sammanhållningen inom denna krets och den vänskap jag där mött har för mig varit av oskattbart värde framför allt under de år då jag tvivlade på att få se resultatet av mitt arbete i tryck.

Under de sista två åren har jag bedrivit mina studier i Stockholm och har därvid fått tillfälle att deltaga i några av professor Lamms alltid lika stimulerande seminarier. Jag är tacksam för den utomordentliga vänlighet och hjärtlighet med vilken både lärare och elever mottogo gästen från Uppsala. Bland

litteraturhistorikerna i Stockholm vill jag framför allt nämna fil. lic. Axel Friberg som med uppoffrande av sitt eget arbete läst en stor del av min avhandling i manuskript och därvid givit mig många värdefulla råd.

Under den sista månaden har jag fått en välbehövlig och ovärderlig hjälp med korrekturläsning och med arbetet på person- och litteraturförteckning av fröken Tyra Linder och fil. stud. Sten-Erik Rein. Också fröken Bertha Widman och fil. lic. Olof Lagercrantz ha därvid givit mig ett välkommet bistånd.

Till tjänstemän och vaktmästare vid Kungl. biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek ber jag att få rikta ett varmt tack för att de på allt sätt underlättat mina forskningar.

Slutligen vill jag här tacka min hustru både för den hjälp hon lämnat mig under arbetet och för hennes förståelsefulla tålamod med en man som under det sista året så helt absorberats av avhandlingen.

Stockholm den 1 maj 1942.

Lennart Josephson.

Förkortningar

Brev	= Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamf. 9. Samlade skrifter av Johan Henrik Kellgren, del VI (jfr nedan SVS).
F. o. U.	= Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser.
HLS	= Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier.
J. H. K.	= O. Sylwan, Johan Henrik Kellgren, Sthlm 1939.
Saml. skr.	= Joh. Henr. Kellgrens samlade skrifter, Sthlm 1796.
SVS	= Svenska författare utg. av Svenska vitterhetssamf. 9. Samlade skrifter av Johan Henrik Kellgren, del I—III, VII, IX.
Å. T.	= Åbo Tidningar.

(Övriga förkortningar torde förstås utan förklaring.)

Inledning

I.

Den nya människouppfattningen.

Ett levande intresse för människosläktet eller för individerna är en förutsättning för satirisk diktning, och upplysningstiden har i det avseendet erbjudit en särskilt god jordmån.

Människan var ju centrum för den stora klassiska diktningen under 1600-talet, och litteraturen under det följande århundradet kretsade fortfarande kring henne. Skillnaden var, att intresset så småningom övergick från det allmänmänskliga eller det för samhällsgruppen typiska till det individuella.

Jämsides med denna utveckling framträder som ett karakteristiskt drag i 1700-talets kultur den nya människoforskningen. Dess betydelse blir så mycket större som den framlägges i en lättillgänglig form. Man behövde icke vara lärd för att läsa Montesquieu eller Helvétius. Upplysningsfilosofernas människostudium hade förberetts av och i sig upptagit en av de stora naturvetenskapliga upptäckternas följder: ringaktning för människan, för hennes betydelse. Man hade fått se jordklotet reducerat till en planet bland andra och människan till en organism som lydde samma fysiska lagar som andra levande varelser. Hon blev »atomen», »stoftgrandet». Vad individen tycker eller känner måste därför te sig ytterligt betydelselöst. Det är med hjälp av denna synpunkt som Kellgrens beundrade Pope kan framställa sin teodicé. Enligt denna äro den enskilda människans olyckor av alltför sekundärt intresse för att världsordningen skulle ändras för hennes skull.

Ehuru den Popeska optimismen hastigt miste sitt grepp om den senare upplysningens representanter, kunde dessa likväl upptaga hans ringaktning för människan.

Det var särskilt på en punkt som 1700-talets radikala författare satte in sina angrepp då de gingo till storms mot hennes självförhävelse. Skillnaden mellan människan och djuren blev föremål för respektlösa granskningar. Redan under det gångna århundradet hade man förminskat denna skillnad genom att tillskriva alla levande varelser en själ. Djuren kommo alltså att i det allmänna medvetandet placeras ett stycke närmre den höga alptopp på vilken majestätet människan tronade. Cartesius' tes, att hon var den enda tänkande och kännande varelsen, hade väckt en stark opposition. Hos den följande generationens stora franska diktare togs frågan upp. Att La Fontaine skulle uppträda som djurens försvarsadvokat är ju naturligt (nionde bokens *Discour à Mme de la Sablière*). För vår del är det av större intresse att iakttaga Boileaus inlägg i diskussionen, därför att de i Sverige blevo allmänt spridda bland flera generationers litterära publik och därför att Kellgren varit så fullkomligt förtrogen med dem. Där är det inte djuren som försvaras, utan människans överlägsenhet som blir angripen med satirens vapen. I den åttonde satiren göres en uppräkning av civilisationens skapelser och de högre samhällslagren, och den är skriven som ett genomfört bevis för att människan är »Le plus sot animal». De många exemplen på den uppställda tesen leda fram till det resultat som åsnan i dikten får tillkännage: »Ma foi, non plus que nous, l'Homme n'est qu'une beste!»

Boileaus satir har antagligen betytt mycket för att göra dessa djurjämförelser så vanliga under det följande århundradet. Bl. a. hade Dalin, Kellgrens första vittra föredöme, begagnat sig av den.[1]

En senare generation skulle leda in hela diskussionen i en annan strömfåra. Upplysningstidens materialister togo med förtjusning fasta på Cartesius' sats att de själlösa djuren automatiskt utförde handlingar, som människan däremot gjorde av fri vilja. Om djuren rörde sig och reagerade endast på grund av

[1] Se M. Lamm, *Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk.* Ak. avh. Upps. 1908, s. 369. Åtskilliga exempel på jämförelser mellan djur och människor i svensk komisk 1700-talsdiktning anföras av N. Afzelius i kommentaren till *Wallenbergs saml. skr.* Sv. förf. utg. av Sv. vitterh. samf. 13: II, s. 324 f. Boileaus satir är naturligtvis bara en av de många länkarna i kedjan av en lång utveckling.

rent fysiska orsaker, varför skulle då icke människans reaktioner ha samma rent materiella grunder. »On sait les embarras que les animaux ont donnés aux partisans de la *spiritualité*: en effet, en leur accordant une âme spirituelle, ils ont craint de les élever à la condition humaine; d'un autre côté, en la leur refusant ils autorisaient leurs adversaires à la refuser pareillement à l'homme qui se trouvait ainsi ravalé à la condition de l'animal.» Det är Holbach, som med märkbar tillfredsställelse gör detta konstaterande.[1] Samtidigt som han detroniserar människan från hennes härskarställning över djuren, visar han hennes maktlöshet inför de materiella förutsättningar som reglera hennes tillvaro: »Faible monarque! dont un grain de sable, dont quelques atomes de bile, dont quelques humeurs déplacées détruisent l'existence et le règne [— — —] Ne vois-tu pas que ces bêtes que tu crois soumises à ton empire dévorent souvent tes semblables [— — —]».[2]

Enligt Helvétius ledde de fysiska lagar som människan måste följa i en bestämd riktning. Varje levande varelse styrdes av lusten efter att tillfredsställa sina begär. Han fann i egoismen den synliga eller fördolda drivkraften till alla handlingar. Det var i sitt fruktade och särskilt av kyrkan förföljda arbete *De l'Esprit*, som han utvecklade sin lära.

Diskussionen om människan och djuren och om »själens» beroende av fysiska funktioner och lagar blev särskilt omhuldad av 1700-talets fritänkare, därför att den gav de bästa vapnen för anfallen mot kristendomens grundåskådning.[3]

I sitt människointresse som i så många andra avseenden var Kellgren en typisk representant för sin tid. Individuella porträtt av omgivningen möter man visserligen sällan i hans diktning.[4]

[1] D'Holbach, *Système de la nature* [— — —]. Paris 1821, I, s. 205. Se även H. Hastings, *Man and beast in French thought of the eighteenth century*, Portland, Maine 1936. *The Johns Hopkins studies in Romance literatures and languages*. Vol. XXVII, s. 13 f.

[2] A. a. II, s. 8 f. Jfr Hastings, s. 136 f.

[3] En motsatt människouppfattning, om den medfödda dygden, återfinna vi ju framför allt inom upplysningens rousseauanska läger. Även den var oförenlig med kristendomen, då den stred mot läran om syndafallet.

[4] En realistisk iakttagelseförmåga ger han tydligast prov på i en av sina sista dikter. Se A. Kjellén, *Några anteckningar om den politiska bakgrunden till Ljusets fiender* i *Festskrift till Gunnar Castrén*. H:fors 1938, särskilt s. 129.

Breven visa däremot, att han inte saknade en kritiskt granskande blick för det individuella och att han verkligen ägde förmåga att göra sina observationer åskådliga för läsaren.[1]

I dikten blir hans människointresse däremot starkt bundet av den förkärlek för typskildringar och den dragning till abstrakt framställningssätt, som utmärkte den franska litteraturen under 1600-talet och 1700-talets pseudoklassicism.

Den ringaktning för människorna, som i så hög grad präglar seklets diktning och populärfilosofi, utgör också bakgrunden för Kellgrens uppfattning av sin omgivning. Läran om människanstoftgrandet har han tidigt kunnat tillägna sig både direkt från Pope och förmedlad av mellanhänder. Den märks tydligast i *En stadig Man* 1777 (SVS I, s. 197 ff.) men spåras redan 1774.[2] Det är tydligt, att han av engelsmannen stimulerats till sina halvt medlidsamma, halvt ironiska betraktelser över individens pretentioner och självöverskattning.

I samma avsikt tog han upp de ironiska jämförelser mellan djur och människor som han funnit hos Boileau. Just den åttonde satirens uppräkning av civilisationens påstådda välsignelser och av olika samhällslager och yrkesgrupper får sin motsvarighet i *Mina löjen*.[3] (SVS I, s. 259 ff.)

I dessa sammanställningar gjorda för att beröva människan hennes undantagsställning har Kellgren framför allt lärt direkt av de franska upplysningsfilosoferna och deras utfall mot religionens människoförgudning. Hur intensivt återupplever han inte deras förtjusning över att få avslöja människan: »Bräckeliga varelse! En droppa blod förmycket kan släcka din dygd, en droppa för litet kan föröda dit snille» (SVS I, s. 152). Gång på gång begagnar han dessa jämförelser med djuren för att förkunna sin människouppfattning i dikter som voro ytterligt radikala för svenska förhållanden. I en fri översättning från Fredrik II, *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden och*

---

[1] *J. H. Kellgrens saml. skr.* Sv. förf. utg. av Sv. vitterh. samf. 9: VI, s. 87 f. (Del VI i det följ. förk. *Brev*, övriga delar SVS I—III, VII, IX).

[2] Se S. Ek, *Kellgrens Åbodiktning*. Skr. utg. av Sv. litt. sällsk. i Finland. F. o. U. 1914, s. 135.

[3] Kellgren använder också ofta Boileaus avhandlingsstil, att i en dikt uppställa en tes som bevisas och låta det hela sluta med ett vilket-skulle-bevisas. Jfr nedan s. 209.

det Tillkommande Lifvet, frågar han ironiskt vari människans härskarställning består, »Der andre maskar lik du ned i stoftet kräker / Du kreaturens Kung!» (SVS I, s. 90). Det är en förstudie till *Mina löjens* resonemang:[1]

Säg, Bubo, hvilken förmånsrätt
Ditt väsen öfver djurens höjer? —
»Jag har förnuft» — Det säges lätt,
Men mån det lika lätt sig röjer?
[— — —]
Men, när det svultna lejon slukar
Ditt Majestät med hull och hår,
Mån ej din nåd för vida går,
Och det för mycken frihet brukar.

Lamm har betonat hur uppenbart Kellgren är en lärjunge av de franska materialisterna och nämner särskilt La Mettrie och Helvétius. Ek vill tilldela La Mettrie den avgörande betydelsen för honom. Mitt citat från Holbach kan tjäna att understryka Lamms reservation: »Att direkt säga från hvilken Kellgren hämtat de skarpaste vapnen, är svårt.» De voro redan commune bonum bland upplysningsradikalerna.[2]

Kellgren kunde begagna också mera oskyldiga författare för att i en översättning använda deras verk i dessa djärvare sammanhang.[3] Så har han förfarit med en längre uppsats i *Stockholms Posten*, kallad *Historisk och Philosophisk Afhandling, om Dansen* (*St. P.* 1779 18–21/9, 206—209, 23/9, 211). Lamm tar för givet att den bygger på ett utländskt verk.[4] »Avhandlingen» är i själva verket till större delen en översättning från en av den unge Kellgrens favoritförfattare, den mångfrestande Claude-Joseph Dorat.[5] Som Lamm observerat går in-

[1] Se SVS VII, s. 50.

[2] Se Lamm, *Kellgrens »Våra villor»*, *Saml.* 1910, s. 92 f. Jfr även dennes uppsats *Kellgrens journalistiska verksamhet i Stockholmsposten*, *Saml.* 1913, s. 139 f., och Ek, F. o. U. 1914, s. 133 ff., 158 f., 172 f.

[3] Locke åberopas som auktoritet för ett påstående i en avhandling av Kellgrens elev Claes Fleming: »det är större skilnad imellan vissa Philosopher och vissa andra menniskjor, än imellan dessa och vissa oskäliga Djur». *Strödda anmärkningar uti philosophien* (præs. J. Bilmark). Åbo 1776, s. 2. Avhandlingens verkliga författare voro Kellgren och hans vän Gabriel Tidgren (se V. Söderberg, *Bidrag till kännedomen om Kellgrens studier*. *Saml.* 1902, s. 6 f., och SVS IX, s. 35).

[4] *Saml.* 1913, s. 119.

[5] *Notions sur la Dance ancienne & moderne*, en uppsats som åtföljde diktcykeln

ledningen igen i Kellgrens satiriska fabel *Foglarnes Vitterhets-Academi* (SVS II, s. 178). Där uppräknas olika lärdomar som människorna kunna få av djuren (att plöja av svinen, att bygga hus av bävern etc.). Inte heller detta parti är självständigt, uppslaget tycks ha hämtats från Ch.-F. Pannards *Comparaisons* i *Tableaux de la Nature*.[1]

Innan Kellgren övergår till uppsatsens egentliga ämne, där han kan följa Dorat, ger han emellertid i inledningen sin egen kommentar, som bjärt sticker av mot hans källor: »Det kan förefalla besynnerligt, at då man uphöjer menniskan så långt öfwer alla andra jordiska warelser, at man utskriker för naturalist, materialist, atheist etc. och wille bränna en stackars Philosoph, som wågar räkna henne bland djuren, sätter man sig strax därpå så långt under dem, at man ej blygs wid at erkänna dem för wåra Läromästare i de nödwändigaste och enfaldigaste saker.»

För Kellgren är huvudsaken i alla dessa jämförelser att komma kristendomen till livs. Samtidigt har han tillägnat sig denna ringaktande syn på människosläktet, som fick sitt för honom naturliga uttryck i en föraktfull eller medlidsam satir.

Också i ett annat avseende är han under en stor del av sitt liv illusionslös i sin syn på människan. Han ser egoismen som drivkraften till hennes handlingar, känslor och tankar. Denna upplysningens pessimism, som Lamm funnit så dominerande i Kellgrens diktning, tar sig där mycket skiftande uttryck. Dess verkan har bestämts av skaldens tillfälliga, hastigt växlande sinnesstämningar. Lamm finner t. o. m. »på flera ställen i Kellgrens verk uttalanden, som tyckas gå stick i stäf mot denna åskådning».[2] Han nämner ett exempel ur *Oxarne* (*St. P.* 1782

La déclamation théâtrale. Kellgrens åsikter om scenkonsten överensstämma nära med dem som här framläggas. Sina kunskaper om den moderna franska balettkonsten tycks han till en del ha fått från detta arbete. Dorat, *La déclamation théâtrale* [— — —]. Paris 1771, s. 43 ff.

[1] »Nombre des secrets salutaires» etc. (*Théatre et œuvres diverses*. Paris 1763. T. IV s. 131). Jfr i samma tome (s. 301) »De l'aigle l'hibou differe» etc. Bilden återfinnes i Kellgrens *Satir öfver Förtjensten*: »Då Örnens syn åt ljus och höjder glädes, / Flyr Uggla rädd i klippans mörka hål» (SVS I, s. 186) och har övertagits av *Mina löjen*: »Fly, att af dagens ljus förgäten / I skrefvors natt bland Ufvar bo» (SVS I, s. 257). Jfr även liknande bilder ur fåglarnas värld i *Bref til W**** (SVS II, s. 148 f.). Att *Mina löjen* har inslag från Pannard har påpekats av Lamm (*Saml.* 1910, s. 93).

[2] *Saml.* 1913, s. 140.

12/11, 260). I denna »Sann Saga» förkunnas dock samma moral som i *Våra villor:* egoismen är drivfjädern till alla handlingar, men man gör bäst i att blunda för detta obehagliga faktum, som annars skulle förgifta tillvaron. Sedan oxen i berättelsen, det sunda förnuftets representant, talat om människornas omsorger om sina husdjur, blev den tillfrågad: »Men finner Ni ej, att människjorne göra alt detta för sin egen nytta? — Det kan wäl wara, swarte han; hwar och en har afseende på sig sjelf i alt hwad man gör: Men man bör ej så noga se derefter. Allenast en gärning sker til wår fördel, hwarför skal man så strängt granska des driffjäder.» I fortsättningen glider dock resonemanget över i en motsägelse, då vi få höra att människornas brist på dygd och hjälpsamhet egentligen beror på »at man ständigt misstyder de ädlaste gerningar, såsom härrörande af egennytta, högmod och andra personella motiver». En misstydd oegennytta skulle alltså kunna finnas. Kanske författaren har märkt motsägelsen, då han föredrar att avvisa hela diskussionen. »Hwad oss angår, subtillisera wi ej så mycket med dylika undersökningar», slutar oxen sitt resonemang.

Berättelsen ger dock läsaren en enhetlig uppfattning om författarens sätt att betrakta sin omgivning. Här liksom i hela hans diktning är det med kritiska blickar han iakttar samhället i stort och i dess enskilda delar.

II.

Satiren som naturligt uttrycksmedel för Kellgren.

Den ringaktande syn på människorna, som Kellgren kunde mottaga utifrån, har han så mycket lättare tillägnat sig som den motsvarade ett medfött drag i hans karaktär. Redan under pojkåren tycks han ha betraktat sin omgivning genom förminskningsglas. Endast ett fåtal källor stå oss till buds om vi vilja lära känna den blivande skalden under den tid, då ingen annan omgivning än skolan och hemmet kunnat sätta sin prägel på

honom.[1] Samstämmigheten bekräftar deras sanningsvärde. De visa alla en föraktfull attityd gentemot skolkamraterna i Skara och en obetvinglig lust att satirisera.

En berättelse som är återgiven i kommentaren till Vitterhetssamfundets Kellgrenutgåva ger oss en lustig bild av den lille skolpojken, som sprang och tryckte av en åsna i krita på ryggen av skolans pundhuvuden. En senare anekdot som icke är upptagen i kommentaren kan nämnas, då den offentliggjorts medan många av skaldens samtida ännu voro vid liv och alltså möjligen stöder sig på en förstahandskälla. Anekdoten förekommer i den enda litteraturhistoriska avhandling om Kellgren som ventilerats.[2] Där berättas hur kamraterna funno Johan Henrik försmädlig och överlägsen, då han lyssnade på deras samtal. De blevo uppretade och hotade att mörbulta armarna på honom men fingo ett oförskräckt svar på sina hotelser: »Inte hjälper det, om ni slår sönder armarna på Kellgren, ni måste riva ut själva tungan om ni vill få honom att tiga.»[3]

Samma intryck får man av den unge gymnasisten i det äldsta vittra försök av hans hand som bevarats och som härstammar från denna tid och miljö. Om den självkänsla och överlägsenhet, som präglar hans satirer, vittnar en uppgift som brodern förmedlat till Rosenstein: Den blivande skalden skulle som femtonårig gymnasist själv ha meddelat sin fader, att föreläsningarna i Skara »ej voro tillräckelige för hans fattande genie». Han ville, »ehur ganska ung, afsändas till Academien».[4]

Hur starkt det kritiska och satiriska draget var hos honom, ser man kanske bäst i den produktion, där vi minst väntar att återfinna det. T. o. m. i diktverk, som till ämnet äro fjärran från satiren, t. ex. operan *Adonis och Proserpina*, kan man känna hur satirikerns gadd sticker fram (se nedan s. 145 f.). Det är med full rätt Kellgren i en självkarakteristik säger: »Du som

[1] Se SVS VII, s. 3 och ungdomsdikten SVS I, s. 1 f.

[2] Författaren var den unge magistern (sedermera adjunkten) Carl Lundblad, son till den kände latinprofessorn i Lund. Avhandlingen bar titeln *Vita et ingenium Johannis Henrici Kellgren*, I—II (Lund 1824. Respondenter voro Fr. Johan resp. Carl Gustaf Berling). Den bygger huvudsakligen på den tryckta litteratur som fanns.

[3] A. a., s. 7. Övers. från avhandlingens latin.

[4] Jonas Kiellgrens »Nota», tr. i M. G. Schybergson, *Johan Henrik Kellgrens minne i Finland*, *Finsk tidskr.* 1895 I, s. 250 ff.

[— — —] Begabbar alt och alt fördömer» (SVS II s. 47). Han älskar att framhålla detta drag för sina läsare. Vid ett annat tillfälle bli de påminta om, att han »en långlig vana bär / At le åt alt hvad som är löjligt / Och straffa alt hvad straffbart är» (SVS II, s. 183). Också i *Mina löjen* får han tillfälle att göra en liknande skämtsamt kritisk beskrivning av skalden-satirikern (SVS I, s. 269).

Som vi skola se utgick Kellgrens kritik inte alltid från en bestämd inställning till ett problem. Lusten att kritisera kunde vara den egentliga drivkraften. Betecknande för honom är, att han nästan alltid framlägger sin ståndpunkt i polemik mot andras. Sina egna åsikter visar han tydligast då han får tillfälle att kritisera.

Hans satiriska utfall i vers eller prosa kunde få en skärpa, som erinrade om Popes skicklighet att med ett slag träffa huvudet på spiken. I rena tillfällighetsdikter kan Kellgren koncentrera en hel serie fullträffar (t. ex. slutet av nyårsbrevet 1781). Skärpan i stilen var ett uttryck för hans häftiga temperament. Lätt entusiastisk men ännu lättare upprörd och retad, sådan framstår han också i breven.

Dessa rent personliga dokument äro karakteristiska mera för Kellgren än för tiden. Hans subjektivism ger ett ärligare och riktigare självporträtt än de utgjutelser som framkallades av 1700-talsromantikernas svärmiska kärlek till det egna jaget. I det s. k. K. och k.-brevet talar han om den »ostadighet i hälsan, som flyttar sig i humeuret och därifrån till smaken». Han för här en dispyt med sig själv, »mellan förmiddagsmenniskjan och eftermiddagsmenniskjan, denna timmans och den påföljandes. — Jag har ofta undrat», fortsätter han, »att ingen Philosoph velat bestå oss flere själar: En är värkeligen för litet, att utreda alla svårigheter» (*Brev* s. 196, 179 f.). När han under årens gång märkte, att hans synpunkter — framför allt i litterära frågor — skiftat, kunde ingen ängslig omsorg om den egna prestigen få honom att förtiga ändringen. Gång på gång får man bekräftelse på Rosensteins ord i företalet till Kellgrens skrifter: »Han ombytte ton, ändrade meningar han orätt kunnat hysa, blygdes icke, at erkänna misstag.»[1]

[1] Man får en talande bild både av skaldens livlighet och av hans stränga själv-

Skaldens uttalanden till och om prosten Nordin ge den bästa karakteristiken av honom själv: »Tack som en Heders Prost» börjar helt gemytligt det första brevet. Han ger där ett prov på sin oavlåtliga böjelse för självkarakteristik, då han med förtrolig öppenhet talar om »denna olyckeliga machine, som efter väder och vind, efter pulsens gång, efter olika lätt matsmältning, växlar lynne och tankesätt, seder och uppförande icke dag från dag, men timma från timma och minut från minut, och gör att de som hålla mig för oförskämd som en hyrkusk, eller blyg som en bondflicka, för philosoph eller Danviks hjon, hafva alla lika rätt» (*Brev* s. 160).

Efter en tid fick han anledning att ändra på sin uppfattning om »riksprosten». Det är då han senare nämner Nordin, som han i breven kan visa denna juvenaliska häftighet, som stundom bryter igenom i hans satirer: »denna Prästen, denna mörksens Ande» (s. 242). Då Nordin gjort sin »Culbute» skriver Kellgren: »Man bör icke glädas åt sina vänners fall, men den som så bidragit att skada enskilte och det allmänna och hvars enda chagrin varit att ej ännu mer dertill få bidraga [— — —]» (tr. i SVS IX s. 213).

Det är dock endast ett undantagsfall, att Kellgren talar om en namngiven människa med verkligt hat i rösten. Medömkan och förakt äro de vanligaste uttrycken för hans misshag, även om hans satir stundom kan skärpas av en häftigt uppblossande vrede.

Skalden var emellertid inte alltid densamme i sina satirer, också där få vi bekräftelse på det skiftande i hans väsen såsom han själv med lätt överdrift lade fram det för Nordin.

Stenhammar, Kellgrens vän och efterträdare i Svenska akademien, talar flerstädes om två skilda drag i hans satiriska diktning: »den sunda riktningen af hans omdöme, som vände det muntra och lifliga snillets löje mot vigtiga dårskaper; och det stickande skämtet, som den allvarliga betraktelsen och verldsföraktet föder» och mera allmänt: »En filosofisk kännedom

---

granskning, då man läser de starka ord, med vilka han fördömer sina egna *Nyårs-Tankar* (SVS VII, s. 26 f.). Hans senare litterära kritik kommer onekligen i en annan dager, då man vet, att han var lika sträng mot sig själv som mot andra.

af menniskan, en allvarsam och sorglig betraktelse af hennes förvillelser och eländen, har hos de lyckligaste satiriska snillen förenat sig med skämtets lifligaste sprittningar.»[1]

»I omgänget med vänner var han glad och skämtsam», säger Kellgrens förtrogne vän Rosenstein i sitt företal till skaldens samlade skrifter. Samma bild ger oss Stenhammar. Bland utomstående kunde Kellgren visa »ett visst tvång, en viss återhållsamhet, som en närmare kännedom först skingrade», berättar denne. Det otvungna umgänget med vännerna kunde däremot »framkalla hans friare omdömen, eller hans muntra skämt».[2]

Atterbom omtalar, att Kellgren alltid mottog sina vänner »med en den mest okonstlade fryntlighet». Sylwan, som citerar detta yttrande, tillägger: »ett ord som för mig knappast har den riktiga nyansen, då det innebär en godmodighet den där ej hörde honom till.»[3] Emellertid stöder sig Atterbom direkt på vad den bortgångnes vänner berättat och bör således i detta fall tillmätas större auktoritet. »Rättfram och utan krus», så lyder Atterboms karakteristik av Kellgren som sällskapsmänniska. Som motsats till denna öppenhjärtighet och naturlighet sättes Leopolds kruserlighet, som Kellgren aldrig kunde vänja sig vid.[4] Det är emellertid Leopold, som skänkt oss ett par av de mest levande bilderna av skaldebrodern som sällskapsmänniska: »hans tusende små strödda roligheter, som skulle utgöra en reputation för sig själfva [— — —] hans nästan obeskrivliga umgängesbehag [— — —].» En månad efter Kellgrens död ger Leopold ett vittnesbörd om hur han såg denne i minnet, då talet fallit på en skämtsam vändning i ett brev: »Jag har skrattat, likasom sal. Kellgren, med tre rynkor på näsan, åt detta ställe [— — —].»[5]

Den levande traditionen om Kellgrens goda lynne har bevarats ända in i våra dagar. Heidenstam, som stod i så nära

---

[1] *Inträdes-tal* etc. Sv. akad:s handl. från 1796, II. Sthlm 1802, s. 93, 104.
[2] A. a., s. 93, 146.
[3] O. Sylwan, *Johan Henrik Kellgren*, Sthlm 1939, (förk. J. H. K.), s. 373.
[4] *Sv. siare och skalder* 2:dra uppl. Örebro 1862—64 VI: II, s. 57 f. Se även Sylwan, J. H. K., s. 308.
[5] *Sv. mem. o. bref* utg. av H. Schück och O. Levertin IX, s. 138, 132.

kontakt med tidigare generationer av sin släkt, berättar om sin morfars far, ryttmästaren Johan Edvard Reuterskiöld, att denne skulle ha känt skalden: »Det påstås att han skulle ha varit bekant med Kellgren och att de när de möttes och skakade hand skrattade så mycket åt varandras kvickheter att de som gingo på motsatta trottoaren också började storskratta.»[1]

Utan att berättelsen behöver vara sann i detaljerna, säger den ändå något om hur sällskapsmänniskan Kellgren uppfattades av sina samtida.

Minnesbilderna visa skalden under hans senare år. Något personligt porträtt i ord eller bild från Finlandstiden eller de första Stockholmsåren ha vi inte. Möjligen kan man fästa sig vid Stenhammars intyg: »I yngre år voro hans anletsdrag utmärkta, sådana som konstnärens snille ännu förvarat dem».[2] Orden avse tydligen, som Ek anmärkt, J. F. Martins stick.[3] Sergels medaljong kunna de f. ö. inte syfta på, då denna utfördes under Kellgrens sista tid och konstnären alltså haft skaldens åldrade drag framför sig då han arbetade. Martins stick visar däremot en minnesbild, ehuru gjord med stöd av Sergels bild. Där tycka vi oss se en glad och spirituell sällskapsmänniska. Det är den Kellgren vi tänka oss som uppburen medlem i en mängd ordenssamfund ända från studentåren, Avazu, Aurora, Utile dulci, Par Bricole, Franciskanerorden.

Breven visa honom ibland från en ganska gemytlig sida, också då de ha ett inslag av spydighet (se t. ex. *Brev*, s. 39 om kapellanen Weckman).

Detta drag kan framträda även i skaldens satiriska och kritiska diktning. Hans överlägsenhet verkar där inte alltid kall och kitslig eller bitande sarkastisk, den kan också få ett inslag av en visserligen ibland nedlåtande vänlighet, av gott humör och t. o. m. av gemyt. Detta kan vara ett stilgrepp. Genom att visa sig själv som den milt förlåtande får han människornas små löjligheter att framträda så mycket ynkligare. Ett ren-

[1] *När kastanjerna blommade.* Sthlm 1941, s. 206.

[2] A. a., s. 144.

[3] Ek ger en kommentar till de bevarade porträtten i *Kellgrensporträtt. Ord och Bild* 1914, s. 305 ff. Se även Sylwan, *Kellgrensminnen, Ord och Bild* 1913, s. 289 ff., och O. Antonsson, *Ett nyfunnet Kellgrensporträtt, Ord och Bild* 1936, s. 77 ff.

odlat satiriskt-ironiskt sinnelag har dock inte alltid kunnat vara en tillräcklig förutsättning för de vänligare tonerna.

I sin behandling av Kellgrens ode *Til Bacchus och Kärleken* fäster sig Belfrage vid diktens många meningar i utrops- eller frågeform. De »ropa eller fråga och signalera enträget till oss att taga hörluren». Kellgren vänder sig direkt inte bara till de gudomligheter han besjunger utan också till de skalder från gångna tider han drar fram som exempel och till läsaren. »Den poetiska stil som vi här ha mött är till hela sitt väsen deklamatorisk. Det är den latinska retoriska stilen som ligger bakom.»[1] Där kunna dock förekomma tonfall i det direkta tilltalet, som inte komma från deklamatören utan från konversatören, den gemytliga sällskapsmänniskan: »Men täcka barn, jag hel Er tillhör båda två. / Hur skulle väl min sång er skilja, / Min dyrkan aldrig skiljt er åt» (SVS I, s. 190).

Den delvis mycket fräna *Mina löjen* kan få dessa gemytliga tonfall, då han skämtar med »de Sköna dårars slägte» eller då han resonerar med »Bubo» om människans överlägsenhet över djuren: »Du ler, du ensam ler, min vän» (SVS I, s. 260). Också *Stockholms Postens Nyårsbref* 1781 är på sina ställen skarpt och bitande i tonen, men det börjar helt glatt och vardagligt: »Nå Necken far i den förtreten», och den tjugonioårige skalden kan låta helt farbroderlig: »Jag ser ej, Barn, en enda tår, / Från edra ögon mera flyta» (SVS I, s. 120, 124). I nästa års nyårsbrev framställer sig redaktören med road ironi som en pappa till tidningens alla läsare. »Med barn til sådan faslig gross», som kivas om julklapparna (SVS II, s. 157 f.). I den ungefär samtidiga *Foglarnes Vitterhets-Academie* (SVS II, s. 175 ff.) har han så helt kunnat anpassa sig efter fabelstilen, att han trots det spydiga innehållet framstår som en gemytlig sagoberättare.

Kellgrens kraftfullaste satir, *Man äger ej snille för det man är galen*, har enligt Sylwan ett anslag som »erinrar om Leopolds konversationsmaner».[2] Kellgren hade dock använt detta maner förr än Leopold, även hans tidigare satirer kunna ha detta inslag av pratsamhet, som ger dem ett släkttycke med humor.

---

[1] *Gustavianska dikter i stilhistorisk belysning.* Sthlm 1923, s. 21 f.
[2] J. H. K., s. 143.

Kellgrens lynne växlar inte bara från en satir till en annan utan också inom en och samma dikt alltefter ämnet. Därför kan man ovanligt tydligt avläsa graden av det allvar och den intensitet, som drivit fram hans inlägg i skiftande frågor.

Ehuru svängningarna mellan godmodig pratsamhet och bitande sarkasm äro snabba och kraftiga, är det dock alltid ett inre föreningsband mellan de två slagen av satir, det är det starkt personliga inslaget, som man finner i nästan allt vad Kellgren skrev. Brunetière har framhållit, att satiren är en art av lyrik, den är framförallt ett uttryck för diktarens egna känslor, för hans vrede, avsky, hat eller förakt. För den franske litteraturhistorikern är det subjektiva och personliga det starkast framträdande draget hos satirdiktaren liksom hos varje lyriker.[1] Det är fransmannens syn på lyrik som skapat denna definition och man kan kanske göra invändningar mot den. Hos Kellgren uppfyllas i varje fall dessa fordringar på diktarten. I hans diskussionsinlägg likaväl som i hans satirer kommer det personliga draget i förgrunden, det är alltid det egna jaget som medvetet eller ej träder fram i hans diktning. Hans personliga intressen ha mycket tydligt satt sin färg på de åsikter han framlägger. Också där är det alltså lyrikern Kellgren vi höra.

[1] *La grande encyclopédie. Inventaire raisonné* [— — —]. Paris (u. å.) XXIX, s. 543 f., art. *Satire.*

Kap. I. Utilism och medborgaranda

Medborgaranda och samhällsnyttighet präglade långt före den franska revolutionen 1700-talets människoideal i Europa, krigshjälten-ädlingen fick kliva ned från piedestalen, där i stället den nyttige borgaren och samhällsmedlemmen fick sin plats. I den självständige, engelske, högborgerlige gentlemannen fann man sitt nya mönster för personlighetens fullkomning.

Största möjliga lycka åt största möjliga antal, detta var tidens speciella moralkodex, som särskilt under senare hälften av 1700-talet fick en alltmer känslobetonad, altruistisk karaktär. Kravet på personlighetens sedliga utveckling fanns kvar vid sidan av nyttighetskravet, men det hade fått en annan inriktning. »Dygden» i och för sig, oberoende av omgivningen, tillmättes inte samma värde.[1]

I Frankrike var den typiske medborgaren med sin kärlek till människorna och samhället ännu vid mitten av 1700-talet framför allt världsmedborgare, kosmopolitismen blev där alltmer utbredd. Den tog sig ofta egendomliga former, sålunda var man ivrig att visa sin beundran för den engelska patriotismen utan att oroa sig över att denna känsla saknades hos de egna landsmännen.[2] Naturligtvis kunde inte känslorna för det egna landet spårlöst försvinna ens under dessa kosmopolitismens och anglomaniens år. Denna motsatta tendens trädde allt tydligare i dagen omkring 1770-talet, och under några årtionden förvand-

[1] För det ovanstående se särskilt P. Hazard, *La crise de la conscience européenne (1680—1715)*. Paris 1934, II, s. 125 ff. och ett avsnitt, *La morale sociale et patriotique*, hos D. Mornet, *Les origines intellectuelles de la révolution française (1715—1787)*. Paris 1933, s. 258 ff.

[2] Se J. Texte, *J. J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*. Paris 1895, särskilt s. 90 ff.

lades världsmedborgaren i Frankrike till fransk medborgare.[1] Utilism, samhällskänsla och patriotism hade förenat sig.

Det är tydligt, att också i Sverige under frihetstiden en människas nyttighet för samhället kom att få den största betydelsen som värdemätare. Personlighetens fullkomning blir icke det väsentliga trots dygdesvärmeriet. Enkla, forntida seder kunde visserligen förhärligas och användas som mönster för handlingar och levnadssätt. Detta var emellertid mera naturligt för fysiokraterna, jordbrukets och lantlevnadens speciella förespråkare, än för merkantilisterna, där teorien om »yppighets nytta» kunde få anhängare. Nyttosynpunkter ha i det hela legat närmare till hands för merkantilismen. Denna kan, ehuru efter hand reformerad, anses som den ledande riktningen inom Sveriges ekonomiska liv under 1700-talet med undantag av några år omkring 1760.[2] Ett oavlåtligt jagande efter allt som kunde vara till samhällets nytta utmärker frihetstiden. Fr. Lagerroth jämför den med den följande epoken: »Det är ute med frihetstidens starka etiska patos, dess brinnande politiska lidelse, dess dyrkan av de stora idéerna frihet och jämlikhet, dess optimistiska hängivenhet för de stora patriotiska arbetsuppgifterna och i stället träda en flack esteticism och en indolent sensualism.»[3]

Utan att bortse från det ensidiga i bedömningsgrunderna kan man dock ta fasta på vad Lagerroth i fortsättningen påpekar, att reformarbetet under Gustaf III:s tidigare år till stor del utfördes av den tidigare regimens män. Bl. a. därför kunde också frihetstidens mer eller mindre patriotiska nyttosvärmeri fortleva under Gustaf III:s regeringstid för att bäras vidare av den borgerliga opinionen.

Utilism och medborgaranda prägla sålunda det tal, som Anders von Höpken höll över Claes Ekeblad och som här lämpligen kan nämnas som exempel, därför att *Stockholms Posten* citerar det med beundran: »Den tidens sed war at upfostra

---

[1] Se Mornet, a. a., s. 263 ff. Jfr även L. Bertrand, *La fin du classicisme et le retour à l'antique dans la seconde moitié du XVIII:e siècle et les premières années du XIX:e, en France.* Paris 1897, s. 30.

[2] E. F. Heckscher, *Svenskt arbete och liv.* Sthlm 1941, s. 263.

[3] *Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustav III.* Sthlm 1917, s. 58.

ungdom til Kunskap och Wetenskaper, icke anse namnet, utan det gagn, man kunde göra det almänna [— — —]» (*St. P.* 1781 29/1, 23).[1]

Naturligtvis gjordes sådana uttalanden framför allt i nationalekonomiska arbeten. Liksom senare Kellgren, framhöll t. ex. Fischerström 1761 de stora krigarnas fördärv för ett land och vände sig mot en äldre tids hjältedyrkan.[2] I själva verket var det just denna anda från frihetstiden, som dominerade undervisningen under den tidigare gustavianska tiden (se nedan s. 325). Kellgrens nära vän Clewberg blev en typisk produkt av den ekonomiskt-utilistiska inställningen vid Åbo universitet.

Som Eli Heckscher påpekat ivrade man för allt som var nyttigt inte enbart för staten utan också direkt för befolkningen.[3] Det var givetvis en avspegling av utilismens olika riktningar i Europa i övrigt. Det kan vara svårt att särskilja dessa slag av samhällsintresse, och 1700-talsutilisterna ha ofta med samhället den ena stunden menat staten, den andra folket. Tendensen att vilja »göra hela näringslivet till tjänare åt staten eller fursten och framför allt åt de statsfinansiella intressena» märktes enligt samme författare[4] föga i Sverige. Samhällsintresset hade här i stort sett en annan inriktning, som f. ö. icke är den typiskt merkantilistiska.

Trots all korruption hade också innan 1772 uppkomsten av en nationell medborgaranda gynnats genom att statsmakterna i viktiga frågor så öppet vädjade till folkets dom och denna tendens utplånades naturligtvis inte med ens.[5] Förhållandena blevo visserligen annorlunda efter Gustaf III:s statsvälvning, men just denna händelse framkallade en mera känslobetonad patriotism.

---

[1] Enligt Lamm (*Saml.* 1913, s. 106) är det troligen Kellgren, som skrivit recensionen. Denna är undertecknad med sista raden i Alexis Pirons epitaf över sig själv: Ci gît Piron, qui ne fut rien / Pas même Académicien». (*Œuvres compl.* Paris 1776, I, s. 134). Att Kellgren åtminstone några år senare läst Piron visar ett citat från denne (SVS II, s. 241).

[2] Se H. Hildén, *Studier av naturen i Linnéseklets svenska diktning.* H:fors 1925, s. 217.

[3] *Svenskt arbete och liv*, s. 168.

[4] A. a., s. 263 f.

[5] Jfr Lagerroth, *Frihetstidens författning.* Ak. avh. Lund (tr. Sthlm) 1915, s. 567, Heckscher, *Svenskt arbete och liv*, s. 168 f.

Civismen går icke här i samma grad som i Frankrike[1] efter antikt mönster. Den följer en allmän europeisk tendens men har också blivit formad efter inhemska politiska förutsättningar.[2]

Efter sin död blev Kellgren i nekrologerna hyllad icke bara som skalden och filosofen utan också och inte minst som medborgaren.[3] Den medalj som präglades över honom ägnades ju »Poetae, Philosopho, Civi». Hans civism var under de tidigare åren, innan han kom att räknas till »frondeurerna», icke patriotisk på samma sätt som den i Frankrike och Sverige oftast rådande. Kellgren hade »såsom ung haft en mycket svag känsla för fosterlandet, och något annat kunde man ju ej heller vänta av en generation, vars ungdom infallit under Pechlins glansdagar», skriver Schück.[4]

Kellgren kunde t. o. m. få en mycket krass syn på fosterlandskänslan. I den kända artikel, där han leker att sitta på »understol», som i så hög grad speglar hans åsikter i olika ämnen, lyder en av frågorna: »Om hwar och en Swensk nu älskar fäderneslandet?» och svaret blir: »Ja, när han bär det i böxsäcken» (*St. P.* 1780 13/1, 9). Patriotism är alltså enligt denna pessimistiska uppfattning endast kärlek till vad man själv äger.

I ett av hans bidrag till *Nya Handelsbibliotheket*, som han utgav 1784, *Förslag, Til Nybyggens anläggande i Indien* [— — —], uttrycker sig författaren visserligen inte fullt så cyniskt, men han ser fortfarande egoismen lysa igenom de officiellt så vackra känslorna. Han anför de »tvänne starka motiver» som tvinga en medborgare att hellre stanna i sitt land än emigrera: »Det ena är kärleken til sit Fädernesland, det vil säga, vanan at lefva i et visst climat, under vissa lagar, och med vissa männi-

---

[1] Jfr Bertrand, a. a., s. 30 ff.

[2] Om den nationella rousseauismen jfr Blanck, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*. Ak. avh., Upps. (tr. Sthlm) 1911, s. 378 ff., och Lamm, *Upplysningstidens romantik* I, Sthlm 1918, s. 317 ff.

[3] Jfr nedan s. 33.

[4] Schück och Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 3:dje uppl., IV, s. 318. En uppsats av V. Ekenvall har samma uppfattning och där hänvisas även till arvet från frihetstiden (*Kellgrens inställning till Gustav III och hans politik före 1789*, *Saml.* 1939, s. 73).

skjor. Det andra faran och besväret at söka det osäkra i stället för det säkra» (*Nya Handelsbibl.* s. 68 f.).[1]

Också många år senare kunde han kallt och illusionslöst bemöta ett ensidigt förhärligande av det egna samhället: »*Naturens* tillstånd var en strid, Man mot Man; de fleste *Samhällens* — en strid, Band mot Band. At fördöma *Egoismen*, och berömma Esprit de Corps; är at ifra mot Tjyfvar, och prisa Stråtröfvare» (*Philosophen på landsvägen, St. P.* 1793 16/2 40).[2] Detta skrevs dock sedan Kellgren sett och genomskådat det organiserade och överdrivna jublet vid Gustaf III:s segrar i det ryska kriget.[3] Att fosterlandskärleken till sin väsentliga del var egoism hörde till en av de sanningar, som upplysningen ansågs ha blottat. I Sverige hade ett sådant betraktelsesätt framställts, då man ville påpeka att staten eller de maktägande voro skyldiga att sörja för att arbetet i fosterlandets tjänst blev belönat.[4]

Den som endast lär känna den *unge* Kellgren måste medge, att hans känsla för sitt land inte räckte till något särdeles varmt intresse för dess yttre eller inre politik — arbetet med *Handelsbibliotheket* upptog honom ju endast ett år. Kärlek till det svenska folket eller till den svenska naturen yttrade sig hos honom först under de sista åren men även då sällan. Vad hans patriotism framför allt gällde var det svenska språket och den svenska vitterheten, som han ägnade en aldrig bristande omsorg. Man märker detta alldeles särskilt i de första sidorna av recensionsbrevet från 1777 (SVS I, s. 174 ff.) och senare i hans intensiva deltagande i alla Svenska akademiens göromål samt slutligen i de sista personliga raderna vi ha av hans hand, det ofta citerade brevet till Adlersparre (*Brev* s. 348). För övrigt var hans intresse för Sverige huvudsakligen historiskt färgat; som »historisk» ur hans synpunkt räknar jag då även revolu-

[1] Enligt företalet (s. 13) fick Kellgren den 16 december 1782 i uppdrag att utgiva detta arbete. Det annonseras som utkommet i *St.P.* 1784 6/2, 30. Dess avfattningstid är alltså 1783. Författaren ger där ordet patriotism en betydelse som härstammar från frihetstiden och närmast betyder hat mot enväldet. Landets olyckliga »belägenhet väckte hos Nationen, vid Carl XII:s död, en nästan fanatisk patriotism», och denna yttrade sig i att folket tillägnade »sig sjelf första rummet i sin styrelse» (s. 25).

[2] *Samlade skrifter* I—III, Sthlm 1796 (förk. *Saml. skr.*), III, s. 211.

[3] Se särskilt *Brev*, s. 266.

[4] Se G. Nikander, *Politiska opinioner i Gustav III:s Finland*, F. o. U. 1918, s. 209 f., Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 314 f., jfr s. 385 f.

tionen 1772. Då detta slag av patriotism tydligast blir förnimbar i officiella hyllningsdikter eller i de dramer, där han samarbetat med Gustaf III, behöver man icke där förutsätta en djupt personlig känsla. Det är först i den stora upplysningsdikten 1787, som dessa toner komma direkt från hans eget inre. Den varning han riktar till fäderneslandet har samma patos och samma djupa allvar som inledningsorden till Tegnérs *Svea:* »O Manhem, lika nämdt af gammalt mannavett, / Som gammalt mannamod; o säg, hvar skall du hamna / Ur dessa villors djup?» (SVS II, s. 232). Starkast och djupast är skaldens känsla i kantaten från den upprörda tiden ett och ett halvt år senare. Detta var inte beställd diktning, inga hyllningar, som voro särskilt avsedda att läsas av Gustaf III eller »de höga».

»Kellgren älskade sit Fädernesland», säger Rosenstein i sitt företal till Kellgrens samlade skrifter, men till karakteristiken hör också, att han »dömde alla Nationer med opartiskhet och sträckte sin kärlek til hela menniskoslägtet». I en uppsats om Franklin (*St. P.* 1780 8/8, 178), till vilken jag strax skall återkomma, sätter Kellgren »wänskapen framför egenkärleken, Patriotismen framför wänskapen och menniskjokärleken framför Patriotismen». Det ger en illustration till Lamms uppfattning av 1700-talspatriotismen: »Kärleken till fosterlandet var [— — —] en sorts förskola till kärleken till mänskligheten. Den var en sorts 'nyttig fördom', som den upplyste kunde avkasta, då han lärt sig att betrakta alla människor som sina bröder.»[1]

När Kellgren i *Strödde reflexioner* säger, att han hellre vill att »den dygdige Medborgaren» skall älska honom än att »hvarje Läsare af smak» skall högakta honom (*Saml. skr.* III s. 225), använder han knappast ordet medborgaren i betydelsen patriot. Då han talar om samfundet, samhället, menar han stundom fosterlandet. Under den liberalismens tid, som närmast efterträdde merkantilismens, ansågos »stat» och »individer» enligt Heckscher »som tjänare åt något tredje. Detta tredje hette 'samhället', the Community, och kan sägas ha inneburit statsområdets medborgares sammanlagda, vid inga som helst statliga

[1] *Uppl. rom.* I, s. 385 f.

eller korporativa bildningar bundna intresse». Utilitariernas så ofta upprepade och — även av Kellgren — varierade sats »största lycka för största möjliga antal» är enligt samma författare »en omskrivning av samhällsintresset».[1]

För Kellgren kan ordet »samhälle» också få sin vidaste betydelse. Den närmaste översättningen är då »den civiliserade världen», men han ger inga bestämda definitioner. Betydelsen av ordet var nog tämligen flytande för honom. En tydlig motvilja mot att låta kulturens välsignelser spärras av nationella gränser kunde han finna redan hos Dalin. Hos denne uppstår kosmopolitismen i mycket som en reaktion mot rudbeckianerna.[2] Inom *Stockholms Postens* egen redaktion kunde Kellgren i Pehr Rudin finna en »Kosmopolit» av mera modernt snitt.[3] Annars var denna inställning ovanlig under en tid, då en våg av nationellt patos sköljde över Sverige. Den patriotism som utvecklades under senare hälften av 1700-talet hade enligt Lamm »en bismak av kosmopolitism».[4] Men detta betyder endast, att den härleddes »ur kärleken till friheten och till mänskligheten», som fått så starka impulser utifrån, speciellt från Rousseau. Det var således knappast fråga om medvetet kosmopolitiska tänkesätt.

Kellgren tar bestämt avstånd från all instängdhet inom det egna landets intressen. Han gör sålunda en tydlig reservation mot Gustaf Adolfsdyrkan: »En lycklig Eröfrare [— — —] gör altid menskligheteńs olycka», säger han på tal om hjältekonungen (se nedan s. 35). Han kan t. o. m. visa en omisskännlig stolthet, då han påpekar, hur fri han är från nationella begränsningar: »Jag är nitisk Ledamot af det respectablaste Samhälle [— — —] det är det Cosmopolitiska, hwaruti jag redan tjenar som Magistrats-person [— — —]» (*St. P.* 1779 23/2, 37 *Til Redelig Frimurare* †). I en annan artikel, som tillskrivits Kellgren, hänvisar författaren på auktoriteten Helvétius' fördömande av »det nationella högmod, som drifwer et folk, at hysa så falska och

[1] *Merkantilismen* II. Sthlm 1931, s. 296.
[2] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 447.
[3] Se J. V. Johansson, *Journalisten Pehr Rudin* i *Studier tillägnade Otto Sylwan*. Göteb. 1924, s. 270 f., 279.
[4] *Uppl. rom.* II. Sthlm 1920, s. 508.

orättrådiga begrep om et annat [— — —] Hwar och en nation, öfwertygad at hon sjelf är ensam wis och förståndig, håller alla de andra för tokuga [— — —]» (*St. P.* 1780 29/4, 96, »Då jag detta år» etc.).

Det resonemang i livsfilosofi, som föres i *Samtal med förnuftet* (1780), är allmänt hållet. Arists patetiska utrop »Hvad? trälars jord mit fosterland? / Hvad? skälmar, dårar, mina bröder?» (SVS II, s. 55) syftar naturligtvis inte på Sverige och svenskarna. Det är ändå uppseendeväckande, att en svensk skald vid denna tid talar om patriotismen med sådana ord.

Utgående från Montesquieus klimatlära får han även tillfälle att uttrycka sin ringaktning för de trumpna och tröga folken, som bodde i det kalla nordiska klimatet.[1] I uppsatsen *Om Witterhets-Academier* räknar han också in svenskarna bland »de Nationer, som ej ännu fattat någon alfwarlig håg för de wackra wetenskaperna» (*St. P.* 1782 23/11, 270). Det är både konstnärens och intellektualistens måttstock han anlägger på sina landsmän och han finner dem för små (jfr även nedan s. 108).

Senare mäter han med andra mått. Då Gustaf III kunnat genomföra förenings- och säkerhetsakten, då är det i ett folks frihetskärlek, som han ser beviset för dess andliga styrka. Då fordrar han, att hela nationen skall äga samma känsla för friheten som »En stadig man». Besvikelsen över ständernas medgörlighet 1789 kan framkalla hans djupa förakt för sina landsmän: »Och en sådan nation, är den väl värd att vara fri?» (*Brev* s. 238).

Med så mycket större hänförelse och beundran kan han vid denna tid vända blickarna mot revolutionens Frankrike. Han kan då mer än någonsin känna sig som medborgare i civilisationens värld: »hvad är längre bort än Solen, och dock, är hon ej allas Sol? Och sanningens älskare, är ej jorden hans fädernesland? [— — —] Gud gifve att sakerne måtte få en god utgång. — Jag talar om de franska — våra röra mig icke mer: åt helvete, efter vi vilja det» (*Brev* s. 241 f. Se även s. 237). Detta är ett känslans utbrott, uttrycket för en bitterhet,

[1] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 126 f. Jfr även s. 72 och E. Ehnmark, *Studier i svensk realism.* Ak. avh. Upps. 1930, s. 54 f.

som får överhanden. I själva verket skulle »sakerne» här hemma intressera honom under de sista levnadsåren mer än någonsin. Det var först vid denna tid han helt och fullt blev patriot. »Fullt självständig framträder denna nya känsla hos Kellgren i den kantat, med vilken han hälsade nyåret 1789.»[1] Han upphörde därför inte att vara medlem av det »Cosmopolitiska» samhället. »Människja, Medborgare, Litterateur — sådan ansåg han ordningen wara af de titlar han wille förtjena», säger Axel Gabriel Silverstolpe, hans vän och medarbetare i *Stockholms Posten*.[2] Att fäderneslandet inte nämndes först är märkligt i en dylik offentlig minnesskrift. Formuleringen tyder på att det är den dödes egna ord, som Silverstolpe här följer, medan han i början av nekrologen själv vänder om ordningen: »Hans Snille war af alla Länder: hans hjerta Fäderneslandets.»

I sista upplagan av sin Kellgrenbiografi har Sylwan ett kapitel med rubriken »Medborgaren».[3] Där behandlar han huvudsakligen Kellgrens kamp »pro sensu communi» och dennes senare oppositionella inställning till Gustaf III: »Den frivole satirikern hade blivit en märkesman för den medborgerliga opinionen.»[4] När Kellgren 1778 framträdde i Stockholm som satiriker och kritiker, väckte han mest uppseende genom sin kvickhet och skärpan i sina domslut. Endast enstaka kretsar tyckas genast ha uppfattat honom som en upplysningens förkämpe. »Herr Kellgren har icke blott haft rieurerne utan äfven alla tänkande på sin sida härstädes», meddelar Anders Norberg från Uppsala efter den uppseendeväckande Ristellska processen (se härom nedan s. 269 ff.). Den skarpe kritikern kallas »en hjelte, som uppoffrar sig för den goda smaken, en sak vida vägnar ärefullare, än den att ställa sig i spetsen för vantro, dumhet och vidskepelse [— — —]».[5] Orden tyda möjligen på att det inte enbart är »hjältens» litterära kritik, som brevskrivaren avser.

---

[1] Schück, *Ill. sv. litt. hist.* 3:dje uppl., IV, s. 318.
[2] Nekrologen i *St.P.* 1795 22/5, 114.
[3] J. H. K., s. 124 ff.
[4] Ibid. s. 149.
[5] Brev t. Gjörwell 26/5 1778, cit. av Sylwan, *Stockholms-Posten och Kellgren*, *Saml.* 1909, s. 12.

I varje fall hade Kellgren redan vid denna tid inte bara uppträtt som samhällskritiker i upplysningens anda utan också visat något av 1700-talets medborgaranda. Härtill bidrog säkerligen den första allmänna entusiasmen för »den förste medborgaren bland ett fritt folk». I sina Åbodikter föll den unge skalden in i den stora kören av lovsånger. Oberoende av den inflätade kungahyllningen tränger den civistiska andan igenom redan i de samtidigt skrivna gravdikterna över de Carnall och Ehrensvärd från våren 1773. Enligt Ek framställer den första av dessa dikter »en ärlig svensk efter det från Dalin nedstammande receptet».[1] Bilden är så konventionell, att det är vanskligt att fastställa ett givet mönster. Redan Dalin hade visserligen den förkärlek för de »nyttiga» framför de krigiska dygderna[2], som skiner igenom i Kellgrens ord. Denne hyllar här en berömd krigare »Som menskja och som samfunds bror [— — —] Som trotsar egen vinst och fara, / At nyttig för det samfund vara, / Som Honom i sit sköte bär» (SVS I, s. 22). Denna förening av utilism och medborgarkänsla brukar knappast utmärka bilden av »en ärlig svensk» och den är mera europeisk än inhemsk. Den nya tidsanda, som först med Dalin återspeglas i litteraturen, kommer än tydligare fram i Kellgrens dikt över den berömde Augustin Ehrensvärd (SVS I, s. 24 ff.). Skalden framhåller ivrigt att den döde hade andra dygder än krigarens, ja, man får nästan intryck av att han söker urskulda fältmarskalken för hans militära bragder:

> En Hjelte, men min Vän, det ordet lär förfära,
> Du tänker strax på mord, förödelse och blod;
> Nej Ehrensvärd var den, som sökte annan ära,
> Än af ett Beste-mod.
>
> Då Segren hvarje dag dess Lagrars antal ökte;
> Då Ryktet hans beröm till Jordens gränsor bar;
> Hans offer städse dock på Fridens altar rökte,
> Och Hjelten Menskja var.
>
> [— — —]

[1] F. o. U. 1914, s. 125.
[2] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 249 ff., 436 ff.

Den aldrig Hjelte var, som sina likar mördar,
Blott för att dyrkad bli af en förkrossad verld;
Men den som Dygd och Pligt långt öfver lyckan vördar.
Och det var Ehrensvärd.

Vid ett tillfälle som detta var det omöjligt att mera taga avstånd från ett gammalt karolinskt eller hattarnas pseudokarolinska krigarideal.

En fredskärlek som förenar utilism och humanitet visar han några år senare i en recension, där han nedsättande talar om Gustaf II Adolfs »aflägsne eröfringar, som sällan kunna bibehållas och som köpas med tusendtals medborgares och medmenniskors blod» (1777, SVS I, s. 168). Med en skenbar patriotism men tydligen med samma avoghet i själ och hjärta mot Gustaf III:s beundrade förebild, anmärker han i sin första Leopoldrecension på att det recenserade odet kallar Gustaf Adolf »Jordens wällust». »At denne Hjelten war jordens wällust lär wara tryckfel och bör heta Swerges. En lycklig Eröfrare, fastän han ock förde det rättmätigaste krig, gör altid menskligheteńs olycka, i samma mån, som sit Rikes ära. Huru mycket denna Konung, så wärd alla Swenskars kärlek och högaktning, gjort Utlänningens wällust kan dömas af Hr. d'Alemberts yttrande.[1] Med mera sanning hade Auctor kallat honom Werldens skräck [— — —]» (*St. P.* 1778 30/11, 11). Den pacifism som recensenten här uttrycker delade han med den svenska samtiden, men att den skulle föra till halvt kritiska omdömen över hjältekonungen var ovanligt. Att Kellgren i *Nya Handelsbibliotheket* kallar Gustaf Adolf »stor i alt» är kanske en eftergift åt Gustaf III:s uppfattning. Tidigare i samma arbete yttrar han om 1600-talets segrar, att de »blottade landet på folk och penningar» och förde med sig »utländsk yppighet och pragt. Sverges Konungar voro stora [— — —] men Sverge var olyckligt» (s. 24 f.).

Man förstår att Kellgren ännu kraftigare skulle bemöta Karl XII-svärmeriet. Även detta sker i den »nyttigaste» av hans skrifter,

[1] Kellgren syftar antagligen på ett stycke av artikeln *Paix* i encyklopedien, där Gustaf Adolf bedömes på samma sätt (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences* [— — —] XI. Neuf-Chastel 1765, s. 769.

i *Nya Handelsbibliotheket.* Han anlägger en närmast merkantilistisk syn på samhället, då han gör en jämförelse med människokroppen och dess sjukdomar.[1] Han liknar det svenska väldet efter de stora krigen på 1600-talet vid »en upsvullen, jättelik kropp, prydd med lagrar och trophéer, men sjuk och försmäktande, utan blod och märg. Sverge behöfde en Patriot på Thronen». Vad Kellgren här menar med en patriot är mycket betecknande. Det är inte de segerrika krigarkonungarna utan den, som kom efter dem och fick bota såren från ofredens dagar, det vill säga Karl XI, i vilken landet fick »en Husfader til Regent». Lovorden flöda: »Denne vise, fridälskande Konung» ville »på folkets välmåga bygga Thronens ära» och vårdade sig om »Jordbrukets, Handelns och Slöjdernes uplifvande [— — —]. Han efterträddes alt för hastigt af en stor och olycklig Son, hvars beständiga krig [— — —] försänkte Fäderneslandet i djupaste nöd och uselhet» (s. 25). Också Voltaire låter hjältekonungen visa varthän krigspolitiken kunde föra ett rike: »Sa vie doit apprendre aux rois combien un gouvernement pacifique et heureux est au-dessus de tant de gloire.»[2] Den stora beundran som fransmannen hyser för den svenske konungen kan man emellertid inte utläsa ur Kellgrens ord. Då denne talar om de olyckor som följde i krigets spår är det nog snarare en nödvändig försiktighet, som kommer honom att inte helt beröva Karl XII hans äreglans, att kalla honom »stor».[3] Det skulle inte ha varit lämpligt med hänsyn till allmänheten och skulle också visa en brist på rojalism, som kunde stöta Gustaf III. Det är uppenbart att Kellgren i en av *Nya Handelsbibliothekets* uppsatser följer Gustaf III:s order.[4] Hans förhärligande av Karl XI kan däremot inte vara i överensstämmelse med Gustaf III:s önskningar, då just sparsamhetspolitiken i slutet av 1600-talet på ett misstänkt sätt framhävts i *Stockholms Posten.*[5] Dessutom vet man, att Gustaf III redan tidigare varit starkt

[1] Jfr Heckscher, *Merkantilismen*, II, s. 277.

[2] *Histoire de Charles XII. Œuvres*, éd. Moland, T. XVI, s. 351.

[3] »Olycklig» kunde även motsvara det engelska »insuccessful». Se J. Serenius, *Dictionarium suethico-anglo-latinum* [— — —]. Sthlm 1741, s. 154.

[4] Se H. Elovson, *Kolonialintresset i Sverige under slutet av 1700-talet. Några drag*, *Saml.* 1928, s. 208.

[5] Se Ekenvall, a. a., s. 72.

kritiskt inställd mot denne sin föregångare, ja, att han t. o. m. i Karl XI:s regeringshandlingar sett orsaken till landets olyckor under Karl XII:s tid och splittringen under frihetstiden.[1] Det är inte heller troligt att Kellgren tagit emot några direktiv från konungen, då han uppsatte fredsfursten som ideal. Gustaf III hade ju redan tidigt hyst erövrarplaner, ehuru han hållit god min inför de pacifistiska hyllningarna. Just det år Kellgren skrev *Handelsbibliotheket* blevo hans krigsplaner särskilt aktuella och kriget verkade omedelbart förestående. Hans politik skulle snart öppet visa, hur litet han ville offra på fredens altare. »Innerst fullständigt främmande för upplysningens pacifism, ehuru han lika litet som Fredrik II och Katarina II försmådde att framställa sig som fredsfurste, såg han i de stora erövrarkungarna ideal att efterlikna.» Detta är den föga smickrande karakteristik, som konungen erhåller i ett nyligen utkommet arbete, där hans politiska åskådning behandlas.[2] Då Kellgren i sitt omsorgsfullt utförda arbete tecknar ett konunga- och människoideal är detta alltså helt och hållet hans eget. Originellt var det naturligtvis icke. Redan upplysningens föregångare från det föregående seklet fördömde krigaridealet, och det var omkring sekelskiftet som vägen beretts för borgerlighetens frammarsch, då den »nyttige» skulle träda i stället för hjälten.[3] I Sverige kom visserligen denna utveckling att motverkas av hattarnas krigsentusiasm, men vid tiden för Kellgrens framträdande fanns icke längre något verksamt motstånd mot den nya uppfattningen.

Denna fick han bl. a. se framlagd på allra närmaste håll i en hyllningsdikt av vännen Clewberg, som prisar Gustaf III

---

[1] Se brev till Lovisa Ulrica, tr. i *Sv. akad:s handl.* 1918, s. 116 f., och talet till rådet 26 april 1774, infört i publikationen *Nouvelles Ephémérides économiques*, Paris 1774, s. 96 ff., delvis anfört av P. Nyström, *Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar. Scandia* 1939, s. 14.

[2] F. Almén, *Gustaf III och hans rådgivare 1772—89. Arbetssätt och meningsbrytningar i rådkammare och konseljer.* Ak. avh. Upps. 1940, s. 45 f. Där refereras konungens ovan nämnda brev om Karl XI. Ekenvall, som anmärker att Kellgren är pacifist »livet igenom» och anför exempel från 1777, ser däri en anledning till hans opposition mot konungen (a. a., s. 64).

[3] Se Hazard, a. a. II, s. 125 ff.

som fredskonung och uttalar sin avsky för de gångna tidernas krigiska bragder.[1]

Då Kellgren talar om märkesmän på andra områden än krigets och politikens, framställer han ett liknande 1700-talsborgerligt människoideal. Det är icke de utåt lysande gärningarna som främst hyllas, utan den samhällsdygd, som i vardagens värld övar barmhärtighet och människokärlek. När han skriver sina upprepade panegyriker över Voltaire, handla dessa lika mycket om den dygdige och välgörande människovännen som om skalden, historikern och filosofen. Betecknande är, att då den unge svenske upplysningsentusiasten skulle hålla tal i Franciskanerorden, valde han Jean Calas som ämne.[2] Han fick alltså mindre tillfälle att tala om Voltaires skrifter än om hans hjälpsamhet och hans känsla för rättvisa och tolerans. I *Stockholms Posten* kunde hans panegyrist införa rent sentimentala berättelser om den hjälpsamhet och omtanke om sina underlydande, som herren till Ferney visade (se t. ex. *St. P.* 1779, 10/4, 73 *Rörande den store Voltaire*). Sentimentalitet präglade för övrigt också hans dyrkan av denne som skald.[3] Kellgren blev djupt upprörd, då någon vågade angripa idolens hjärta och seder, det kommer till synes i flera av de artiklar mot dennes belackare som Lamm citerar.[4] I *Strödde reflexioner* kallar han Voltaire och Rousseau »Män, som upplyst och gagnat menniskoslägtet» (*Saml. skr.* III, s. 227). Jag får senare tillfälle att återkomma till det eller de dygdeideal Kellgren uppställde. Naturligtvis kunde han även se den enskilda individens sedliga storhet oberoende av den nytta som denne gjorde samhället. Här har endast betonats hur starkt denna förening av civism och utilism kunde påverka hans värdesättning av människor.

Nyttosynpunkterna blevo tidigt uttryckta hos honom och framlades utan förbehåll. I *Tankar öfver Granskning* i *Stockholms Postens* första nummer (1778 29/10) refererar Kellgren

---

[1] Se J. af Forselles, *A. N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgifning*. Ak. avh. H:fors 1903, s. 125 f.

[2] Se G. Göthe, *Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före Svenska akademiens stiftelse*. Ak. avh. Upps. (tr. Sthlm) 1875, s. 157.

[3] Se *Brev*, s. 60.

[4] *Saml.* 1913, s. 92 ff.

visserligen »en Fransysk Auctor», men han har gjort orden till sina. En skomakare, heter det där med ett citat från Boileau, är en »Ouvrier estimé dans un art necessaire[1] [— — —] en nyttig man». Däremot bör »en karl, som ger sig ut för att hafwa fått en kallelse til de blott behagelige konsterne, en onyttig rimmare, som inbillar sig wara en wida högre warelse än sina likar [— — —] få sin plats mellan äran och åtlöjet. Det wackra snillet är et öfwerflöd». Samma synpunkter utvecklar han 1784 i *Nya Handelsbibliotheket*. I inledningen till en av uppsatserna där, »*Afhandling om Näringstvånget*», gör han en mycket tydlig deklaration (s. 17 f.): »Naturen har visligen varit mera frikostig på nyttiga människjor än på Stora Män, gifvit en allmännare åtrå til det sanna goda i den verld man är, än til lysande skuggor i den verld man diktar. Denna våldsamma passion, som upoffrar det närvarande för det tilkommande, lycksaligheten för hoppet, varelsen för minnet; denna sublima förvillelse är nödig för Hjelten, för Skalden, för Skaparn i de vackra Vettenskaperne: men hvad blefve verlden, om den vore mindre sällsynt? Lyckligtvis anser allmänheten dessa höga namn af Ära, Odödlighet, för ord utan betydelse. Samhällens lif är flit och idoghet, åkerbruk, handel, slögder och konster. Och härtil behöfves flere starka händer, än stora själar.» Också här vill han »lära snillet, at högakta idogheten, modren för lif, välmåga och nöjen; at ej sätta sig förhögt på varelsernes rangordning; at ej tro det sin kallelse ovärdigt, hvarken at deltaga i folkets yrken, eller at strida för dess rätt». Platsen där dessa ord läsas kan till en del förklara de åsikter Kellgren utvecklar. De äro dock mer än en apologi för de nyttiga yrkena, de visa också på vad sätt han ville utveckla sin egen civism i striden för de mänskliga rättigheterna (se nedan s. 43 ff. om hans utilistiska synpunkter på litteraturen). Att jag gjort citatet så utförligt beror även på att Kellgren själv ännu vid slutet av sitt liv satte värde på denna deklaration. Det är nämligen den som får utgöra själva avslutningen av *Strödde reflexioner* (*Saml.*

[1] Boileau, *L'Art poétique* IV, v. 27 (*Les textes français. Collection des universités de France* [— — —] *de l'association Guillaume Budé. Nicolas Boileau-Despréaux, Épîtres, Art poétique, Lutrin.* Paris 1939, s. 111.)

skr. III, s. 228), där han ger så mycket av sig själv.[1] En tillfällighet är det väl heller inte, att *Philosophen på Landsvägen* också slutade sina *Fria Tankar* 1792 med samma moral. Kellgren överger här den vanliga formen för sina reflexioner och tillkännager sin moral i två fabler. De börja på samma sätt: »Hvarför går du så tyst? sade spotsk til *Floden* en sorlande *Bäck*, son af gårdagens regn» och »Hvi stiger du ej hit upp! sade *Berget* til *Kullen*; och sköt sin isiga hjässa mot skyn». Floden och kullen svara båda med att lugnt och värdigt framhålla det gagn de göra i stället för att söka väcka uppmärksamhet och beundran. »Behåll din höghet! var nöjd at förvåna. Min sällare lott är at gagna, och välsignas», så slutar denna samling aforismer (*Saml. skr.* III, s. 207 f.).

I en uppsats *Om Ministrar i allmänhet, om Franklin* etc. (*St. P.* 1780 8/8, 178), som så nära överensstämmer med *Handelsbibliothekets* företal[2], och liksom detta handlar »Om Regeringskonstens behof af Philosophernes skrifter», vill Kellgren »graduera dygderne efter deras mer och mindre allmänna nytta», och han vill t. o. m. respektera de fördomar som äro nyttiga. Det är framförallt de lärda och vittra, som kunna göra detta på ett för staten gagnande sätt, som äro lämpade att »sköta de allmänna ärenderne, at känna nationers sanna interesse [— — —] at behaga, öfwertyga och leda». Som exempel nämner han Franklin.

Sådana högtflygande planer närde Kellgren inte för egen del. 1788 tog emellertid hans längtan efter att utföra något nyttigt sådana former, att han rentav tänkte på att övergiva författaryrket, skjuta undan sina »små vittra försök» till lediga stunder och inträda på den samhällsnyttiga ämbetsmannabanan. »Jag

[1] Då det icke förut observerats, att dessa sista reflexioner tryckts tidigare än i Kellgrens skrifter 1796, ha deras betydelse för skaldens utvecklingshistoria missuppfattats. Sylwan gissar, att »tillspetsningen i någon mån är att skriva på Thorilds konto» och att man även får »räkna med [— — —] den demokratiska strömning som nu från och till framträdde hos Kellgren» (J. H. K., s. 342). 1783 kunde Kellgren inte syfta på Thorild med ord om »denna sublima förvillelse» som »är nödig för Hjelten, för Skalden, för Skaparen i de vackra Vettenskaperne», om »dessa höga namn af Ära, Odödlighet» eller om »stora själar». F. ö. hade Thorild i *Jordbrukaren* nyligen uttryckt åsikter liknande Kellgrens. Ett demokratiskt drag kommer visserligen fram hos Kellgren, men detta var intet nytt ens 1783.

[2] Påpekat av Lamm, *Saml.* 1913, s. 129.

är nästan säker, att jag ej skulle blifvit den odugligaste af våra Ämbetsmän», skriver han till Rosenstein. Dessa tankar hyste han alltså, då han står på höjden av makt och anseende som smakdomare och skald. Enligt samma brev hade han också 1784 sökt att »göra ett steg till Collegii bordet», då han sökte bli kommerseråd (*Brev* s. 184 f., jfr s. 131 f.).[1]

Att Kellgren så ivrigt applåderade Rosensteins olika skrifter, berodde säkerligen till en del på att denne framlade åsikter, som han själv hyst sedan länge. Deras förhållande präglades av ömsesidig beundran, och den något yngre Rosenstein var nog mer än man velat göra gällande den mottagande parten. Redan då bekantskapen var ny hade de väsentliga gemensamma åsikter. »Rosenstein var av övertygelse utilist», säger Sylwan, »sin uppgift satte han i att verka för människors nytta och därmed för deras lycksalighet».[2] Sin utilistiska syn på vetenskapen visar han redan i en *Lefvernes Beskrifning* över Sotberg, som skrevs 1782[3] och trycktes sist i fjärde delen av *Vitterhetsacademiens handlingar*[4] och som alltså var ungefär samtidig med Kellgrens *Handelsbibliothek*. Sedermera kommer Rosenstein att ansluta sig allt tydligare till den borgerliga uppfattning, som vill ge den enskilde medborgaren hans »begränsade område, inom vilket han plikttroget skall arbeta och sträva för helhetens bästa». I sina minnestal över samtida påpekar han gärna, »att det inte är genom bördens förtjänst, som en man kommit fram, utan genom sin flit och duglighet allena» (Jfr nedan om Kellgrens adelssatir s. 149 ff.), och han »dröjer alltid vid deras stilla arbete i det tysta, vid deras plikttrogna strävan, vid deras redlighet och dygd».[5] Liksom Kellgren kan han ställa emot varandra hjältegestalten och den dygdige medborgaren: »Lemnom åt det ovan-

[1] V. Söderberg framhåller som bevis på Kellgrens allmänintressen just hans önskan att bli ämbetsman. *Bidrag till kännedomen om Kellgrens studier. Saml.* 1902, s. 26 f.

[2] J. H. K., s. 134. Att en utilism sådan som Kellgrens och Rosensteins naturligt förenas med medborgaranda och kärlek till fosterlandet, sanningen och rättvisan, framhålles i Hans Larssons uppsats *Sjuttonhundratals-utilism* (*Nils von Rosensteins »Avhandling om upplysningen»*, 1789) i *Gemenskap*. Sthlm 1932, s. 222 ff.

[3] Se *Kungl. Vitterhetsakad:s dagbok* 1773—1782 [— — —], utg. av Sv. Akad. Sthlm 1930, s. 191.

[4] Sthlm 1783, s. 480 ff., Nils v. Rosensteins *Saml. skr.* Sthlm 1838 I, s. 33 ff.

[5] T. T. Segerstedt, *Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi*. Lund 1937, s. 245.

liga, det stora, det hjeltemodiga att förvåna och hänrycka [— — —] Men beröfvom icke derföre de stillare förtjänster och de stillare dygder deras rätt.»[1] De åsikter som Kellgren framför allt gör sig till tolk för i *Handelsbibliotheket* möta vi sedan hos Rosenstein, särskilt i hans *Afhandling om Upplysningen*. Hans frihetskrav — mångomfattande liksom Kellgrens — riktade sig sålunda bl. a. mot näringstvång och monopol, och i samma arbete se vi t. o. m. en motsvarighet till Kellgrens tes »*Om regeringskonstens behof af philosophernes skrifter*».[2]

Den för båda gemensamma uppfattningen, att det framför allt är de »nyttiga», som böra äras och belönas, drev Kellgren att deltaga i fysiokraternas lovsånger till lantmannen, och den skärpte hans opposition mot adelns sociala och ekonomiska privilegier. Hans universitetssatir färgas också därav. Hans övertygelse drev honom att ställa motsvarande krav på sitt eget verk som diktare.

För en tid kunde klyftan mellan teori och praktik synas oöverkomlig. Kellgren är kanske den främste poète fugitif vårt land haft, och han har också i tydliga ordalag försvarat sin lätta musa. I en versdialog, som han kallat *Samtal med Förnuftet* (SVS II, s. 54 ff.), får den »Arist» som i dikten förkunnar sin njutningslära behålla sista ordet efter Förnuftets dygdepredikan. Skalden vill inte bara ställa två livsåskådningar mot varandra, han vill på samma gång jämföra den allvarliga och den flyktiga dikten. Arist motstår alla lockelser att vinna »Snillets ära». I diktens tidigare version (*St. P.* 1780 8/3, 55), där samtalet förs mellan »Förnuftet» och »Kärleken», är det mera preciserat »Voltaires ära» som är lockbetet. Förnuftet talar där icke till Arist utan till »Kärleken» men nämner samtidigt »din Sångmö», vilket tyder på att talet egentligen gällde Kellgren själv. I en anonym svarsdikt i *Stockholms Posten* ett par veckor senare kallas denne betecknande nog »Erophil» (*Förnuftet til Erophil*, 25/3, 68). Den okände diktaren förebrår honom i »Förnuftets» namn, att han »Förgäter dygd, och namn, och lyra», och då han uppmanar honom att välja ett högre mål för sina strävanden, är det givetvis

[1] *Tal öfver Landshöfdingen Samuel Sernsköld*, etc. 1797 (*Saml. skr.* I, s. 251).
[2] Rosensteins uttalanden cit. av Segerstedt, a. a., s. 250 f.

till Kellgren som skald han talar: »Gå då at mänskor sälla göra, / [— — —] lär en at rätthet höra / Och lär den andre blifwa klok.»

Ännu en kort tid skulle Kellgren försvara sin lättare diktning. Han gör det i versbreven till Gyllenborg och Wellander (1780?, resp. 1781) genom att framhålla, att hans diktargåva icke var mäktig något annat: »Jag för den djerfva utflygt bäfvar, / Som ej min svaga vinge tål» (SVS II, s. 106). Han skulle bryta »mot Naturens lag», om han besjöng något annat än vad »Kärleken och Nöjets Gud / Et villigt hjerta föreskrifvit» (SVS II, s. 148 f.). Då skalden säger sig ha följt denna lag måste han ge sin egen diktning en mycket ensidig karakteristik. Endast »kärlek, skämt och fjolleri» finner man där, och »min sång föraktat / Alt hvad ej namn af ro och kärlek bär» (SVS II, s. 106, 150).

Det är emellertid endast under en kort tidrymd, som han låter sig nöja med ett dylikt program för sin diktning. Och just detta, att han är så ivrig att försvara icke bara sina djärvare utan också sina föga angripna lättare dikter, tyder på att han icke var fullt tillfredsställd själv med detta program. Det ger heller icke uttryck åt några bestående åsikter. T. o. m. under de få år, då hans egna skapelser voro fulländningen av spirituell och välljudande ytlighet, har han ställt mycket höga etiska krav på diktkonsten. Också vid denna tid har han tilldelat skalden en viktig uppgift i samhället.

De *anmärkningar* som åtföljer dikten *Man äger ej snille för det man är galen* (1787) avslutas med de berömda orden om den oförskräckthet, som kännetecknar »en verkligt stor Philosoph och Skald», »då Lagens vård, Religionens helgd, Samhällets väl och Regentens ära kalla oss til strids mot dårskaper och sjelfsvåld», om hänförelsen för »Sanning, Dygd, Rättvisa, Fädernesland, Mensklighet» (SVS II, s. 263).

Anmärkningarna anses ju allmänt vara av Kellgren. I ett av hans vackraste och mest givande bidrag i *Stockholms Posten*, den *Kungörelse af Sällskapet Pro Sensu Communi*, som borde läsas som inledning till dikten, meddelar han visserligen, att han visat sina »försök åt en granskande wän, som oförtjent hedrat det med lika så grundelige som widlöftige Anmärkningar»

(*St. P.* 1787 3/10, 231). Detta står i ett fingerat brev som skalden skrivit till sällskapets ledamöter, d. v. s. egentligen till Rosenstein, som tillsammans med Kellgren utgjorde sällskapet. Han fortsätter längre fram: »Kan hända skolen I dock, M. H., likasom han, dömma mig brottslig, at i slutet af mitt Poem hafwa höjt mig ur Satirens skämtande ton, hafwa talt religionens och medborgerlighetens språk.»

Av detta framgår väl närmast, att Rosenstein åtminstone skrivit en del av de tidigare anmärkningarna men också att det ståtliga försvaret för diktens kraftigaste parti är av Kellgren själv. Då skalden höjt sig till »religionens och medborgerlighetens språk» hade Rosenstein tydligen inte kunnat följa honom. I sitt »brev» kan Kellgren dock ägna »sällskapet» samma hyllning som han i *Anmärkningar* riktade till sitt diktarideal: »Då Ni samlades til en Här, under Förnuftets fana; icke war det för den låga, föraktliga hedern, at förkrossa några rimmare, at utskämma några dårar. Om Ni ej sträckt edert öga til et allmännare föremål, om Ni ej sökt i eder seger Samhällets gagn och Regentens ära; aldrig hade Ni Wågat detta dristiga steg, som ställt er till et mål för hatet och förföljelsen» (*St. P.* 1787 3/10, 231).

Aldrig, varken förr eller senare, har Kellgren som under detta år varit fylld av sin uppgift som skald-medborgare. Dessa höga och stolta toner äro dock för honom ingalunda helt nya. Då han 1782 refererat ett franskt vältalighetsprov, *Om Prinsars Upfostran* etc., lade han till en *Nota* med en kraftfull och koncentrerad avslutning: »Werkelige Patrioter kunna ock af dylike exempel lära sig rätta sättet at tala Sanningens och Philosophiens språk; äfwen för Konungars öron, med frihet och styrka, men utan sjelfswåld och bitterhet» (*St. P.* 1782 8/1, 6).[1] Referatet

[1] Det var säkerligen ovanligt, att någon utanför redaktionen sände tidningen utdrag ur ett utländskt arbete. Ordalagen i noten, »Man har trott» att de voro »nyttiga och behageliga för den swenska Allmänheten», tyda även på att hela artikeln har redaktionellt ursprung. Att det just är Kellgren som skrivit noten förefaller uppenbart. Själva förfarandet, referat med en tillagd självständig not, är typiskt för honom, han använder det t. ex. ett par månader senare (se Lamm, *Saml.* 1913, s. 134). Den uppfattning om vältalarens uppgift som här framlägges går igen nästan med samma ord, ehuru utförligare i den nedan citerade artikeln *Om Witterhets-Academier* från samma år. Även den fordran på moderation som avslutar noten återfinnes i den senare artikeln. I båda fallen tages verksamheten vid Franska akademien som utgångspunkt.

var från en tävlingsskrift i Franska akademien. I slutet av året, efter Lovisa Ulricas död, fick Kellgren anledning att återkomma till Richelieus skapelse, mönstret både för drottningens Vitterhetsakademi och för den redan planerade Svenska akademien.[1] Här förkunnar han sina åsikter om vitterhetens uppgift: »[— — —] at dåna med en tordönsröst mot wåld och oförrätt [— — —] at påminna Konungarne sina skyldigheter och Nationerne sin rätt; at upoffra lasterne åt en allmän afsky, och dårskapen åt et uppenbart förakt: sådane äro Skaldens, Oratorns och Häfdateknarens helgade förbindelser» (*St. P.* 1782 22/11, 269, *Om Witterhets-Academier, Deras förmoner och brister*). Överensstämmelsen med slutorden i anmärkningarna till *Man äger ej snille* har framhållits av Gunhild Bergh och av Ekenvall.[2] »Ännu så länge är icke det medborgerliga draget så starkt framträdande», säger den senare, »men även detta skulle snart komma till, och då är Kellgren färdig att träda i öppen opposition mot det härskande politiska förtrycket». Ekenvall framhåller dock själv i sin uppsats hur starkt fronderande Kellgren var redan under *Stockholms Postens* första år. Enligt denne opponerar sig skalden redan då mot intrången på tryckfriheten, fördömer konungens ekonomiska politik och skulle t. o. m. ha gjort kritiska anspelningar på Gustaf III:s militära erövrarplaner. Därtill kommer, som jag senare skall beröra, ett intresse för de lägre samhällsklasserna, en opposition mot social orättvisa, som i varje fall inte blir starkare under de senare åren. Redan vid sitt första framträdande i *Stockholms Posten* är han »medborgaren». En annan sak är att han stundom glömmer den uppgift i samhällsnyttans tjänst, som han tilldelat skalden. Efter att ha citerat slutorden i Kellgrens *Anmärkningar* från 1787 beskriver Gunhild Bergh hans diktarideal: »Det är icke lärdomen som skiljer honom från hopen, det är hans 'âme sensible'. Han är medborgaren, samhällsförbättraren,

[1] Kellgren hade tidigt hört talas om konungens akademiplaner och var naturligtvis intresserad (se Lamm, *Saml.* 1913, s. 105). Om Gustaf III:s tidiga planer på att upprätta en svensk akademi, se Schück *Sv. akad:s historia* I. Sthlm 1935, s. 63 ff.

[2] Bergh, *Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen.* Ak. avh. Upps. (tr. Sthlm) 1916, s. 119 f., 123. Ekenvall, a. a., s. 77 f. Bergh påpekar, att det är Mercier som Kellgren främst tagit intryck av i sin uppsats.

frondören, ständigt i opposition, ständigt deklamerande.»[1] De olika leden i denna karakteristik kunna endast under skiftande perioder anbringas på Kellgren själv, men att göra en insats som medborgare och samhällsförbättrare har ganska konsekvent varit hans strävan.

När Kellgren anvisar denna väg för skalden, kommer han att underkänna de principer för sin egen diktning, som han själv framlagt i de nyss citerade versbreven. Han blir då också tvungen att underkänna många av sina egna arbeten. Det var dock intet onaturligt för honom att på detta sätt liksom polemisera med sig själv. Han var väl medveten om hur ofta han växlade åsikter (jfr ovan s. 19 f.).

I sin diktning kunde Kellgren framträda som en levnadskonstnär, en »epikuré», som förstod att taga vara på livets alla njutningar och glädjeämnen, han kunde elegantare än någon säga en utsökt artighet i versbrevets form och han hade skildrat den sinnliga kärleken med en glöd som ännu ingen hade sett i svensk lyrik. Naturligtvis är hans diktning på dessa olika områden i mer eller mindre grad ett uttryck för skaldens eget väsen och inte endast ett bevis på hans formella skicklighet. Han har själv varit medveten därom, det framgår av de nyss citerade versbreven, och om sin överlägsenhet i de områden inom lyriken han prövat på under de första Stockholmsåren. Däremot har han inte överskattat dessa diktarter och under nästan hela den tid, då han var kärlekens diktare eller den ytlige och leende poeten, har han varit medveten om en allvarligare uppgift.

Något annorlunda än i det mönster för sin egen diktning som han uppställt i epistlarna förklarar han »Poesiens föremål» i en av sina Voltaireartiklar (*Kärnan af Argumenterne mot Voltaire*, *St. P.* 1780 13/9, 209): »at röra och behaga, at med lifliga målningar wäcka kärlek för Dygden och fasa för lasten [— — —]».

Ännu skarpare framstår kontrasten, när han ett halvår senare förtydligar sin mening. I sina *Reflexioner öfwer Dagblad* (*St. P.* 1781 26/4, 94) hånar han tidningsläsarnas dåliga smak och beklagar, att det i Sverige inte går att ge ut en »Moralisk, uppbyggelig Weckoskrift, [— — —] som skulle utrota hennes [männi-

[1] A. a., s. 121.

skans] fördomar, uplysa hennes förstånd och lära henne wägen til sanningen och dygden; med et ord, en sådan Weckoskrift, som Engländarnes *Spectator, Tatlor*, eller *Guardian*».[1] De dikter som publiken uppskattade utgjordes av »Satirer, Epigrammer, Wisor på wackra melodier, sjelfswåldiga och wällustiga målningar, equivoquer; jeux de mots, små Epistlar til Cloe». Det kan inte ha undgått skribenten, att denna uppräkning utomordentligt väl skulle kunna tas som en redogörelse för hans egen diktning, sådan den dittills framträtt. Själv hade han ännu skrivit föga, som kunde betecknas med »sublimt eller didaktiskt eller fint, eller til någons beröm», d. v. s. som enligt honom skulle stå över den låga publiksmaken.

En kommentar till sin egen tidigare lyrik ger han i sin dikt *Til Grefve Creutz Nyårsdagen 1784:*

> Jag gillar, fast jag ej berömmer,
> En Yngling, som vid tjugu år,
> Sin Kung och des Minister glömmer,
> At följa blott sin Skönas spår;
> Men sen han fyllt sin ålders vår,
> Jag som en dårskap det fördömmer.
> (SVS II s. 194.)

Kellgren kunde nu vid trettiotvå års ålder anse sig ha »fyllt sin ålders vår», hans erotiska diktning låg några år tillbaka i tiden (jfr även nedan s. 223 f., 228), han var huvudsakligen sysselsatt med versifieringen av ett av konungens nationella dramer[2] och höll på att avsluta första (och enda) delen av sitt *Handelsbibliothek*. Dessa uttalanden, som indirekt bli en förkastelsedom över hans egen diktning, äro visserligen inte helt avgörande för hans lyrik från denna tid, han skulle då ha förnekat sitt eget väsen. Omedelbart efter dikten till Creutz kan han publicera sin Propertiusöversättning *Til Cynthia*.[3] Om den förra dikten inte ger

[1] I själva verket skulle Kellgrens egna uppsatser i *Stockholms Posten* enligt Rosensteins företal »hafva prydt *Tatler* eller *Spectator*». *Stockholms Posten* kan betraktas som en sammansmältning av Dagligt Allehanda-typen med de franska litterära tidskrifterna och de moraliserande veckoskrifterna.

[2] Se SVS IX, s. 71.

[3] Den återfinnes, som Kallstenius påpekat (*Anteckningar om Kellgrens metrik, Språk och stil* 1902, s. 24), i februarihäftet av *Svenska Parnassen* 1784. Att Kellgren själv lät införa dikten i Regnérs tidskrift framgår av den åtföljande »Öfversättarens Anmärkning» (s. 50 ff.), som var undertecknad »J. H. K.».

ett noga följt program för hans egen diktning, ger den dock hans åsikter. Dessa framlägger han mera utförligt i det alldeles samtidiga *Handelsbibliotheket*. Läsaren möter där på första sidan en dedikation till Gustaf III, som i dubbel mening anger förändringen i Kellgrens verksamhet. Han är inte längre »Skalden», som besjunger konungen i dennes egenskap av »Svenska Snillets Gud», utan »Medborgsmannen», som frambär sitt arbete till »Svenska Folkets Far» (s. 5).

I den ovan (s. 39) citerade inledningen till hans *Afhandling Om Näringstvånget* urskiljer man tydligt, hur Kellgren går till rätta med sin egen diktning, hur han fördömer sin bana som »onyttig» poet. I bokens företal erkänner han öppet: »Man skall kanhända förebrå mig, at ej sjelf hafva följt den ädla kallelse, som jag gifver andra.» Om den icke synts har den dock »ej varit försummad». Han har använt sina lediga stunder till att »söka förvärfva de kunskaper, som kunde en dag blifva nyttige för mig sjelf och det allmänna». Det är dessa han nu kan använda, »det är en tid för blomstren, men en annan för frukterne», säger han och citerar Boileau: »Que les vers ne soient pas vôtre éternel emploi.»[1] Det låter som en suck, då han upprepar: »Har jag då kommit till för rimet skull allena?» (*Brev* s. 184).[2] Han vill fortsätta med *Handelsbibliotheket*, som han ännu räknar bland sina »förelagde, dageliga eller återkommande göromål» (*Brev* s. 197): »Och sanningen att säga, har jag nog håg för detta arbete. Jag börjar att ledsna vid det eviga versmakeriet» (s. 184).

Det är alltså denna art av författarverksamhet, som han ger existensberättigande och som han här vill ägna sig åt, då han måste avstå från ämbetsmannabanan. I arbetets företal lägger han mer än någonsin civistiska och utilistiska synpunkter på författarskapet. Han vänder sig till »den tänkande classen» och vill »vända deras snillen från Skolans gräl och Vitterhetens

---

[1] *L'Art poétique* IV, v. 121 (a. a., s. 113), *Nya Handelsbibliotheket*, s. 12 f.

[2] Jfr Popes *Prologue to the Satires*, v. 272: »Heavens! was I born for nothing but to write?» (*Works*, new ed. [— — —] by [— — —] Elwin, and [— — —] Courthope, London 1871—86, III, s. 262, v. 272). I någon mån kanske brevskrivaren har smittats av Pope. Denne klagar liksom Kellgren över fordringarna på en ständig produktivitet: »Why am I asked what next shall see the light» (v. 271).

lekar til en nyttig möda», så att de skola kunna »gagna sit Fädernesland» (s. 12). Statsvetenskap och nationalekonomi är vad en författare lämpligen bör ägna sig åt: »En *Melon* och *Dutôt* i Frankrike, en *Child* och *Nickolls* i Ängland, hafva varit de förste, som genom ton af deras exempel och genom värkan af deras skrifter, visat Auctorerne sin rätt och förmåga til dessa ämnens afhandlande» (s. 11).

Det är märkligt, att han ville låta ett så ensidigt uttalande om skaldens uppgift stå kvar ännu i sina samlade skrifter. Han har nämligen, som Söderberg anmärkt[1], använt detta företal till sin uppsats där *Om regeringskonstens behof af philosophernes skrifter.*

Kellgren fylldes aldrig som Thorild av barnsligt högfärdiga anspråk på att stå vid konungens sida som den vise rådgivaren och ledaren för sitt folk. Han var för självkritisk för att tillmäta sig någon som helst dylik betydelse och hade för mycket sunt förnuft för att överhuvud tro på en dylik möjlighet för den vise eller skalden. Något av samma vördnad som Thorild inför sitt kall hade han däremot.

Han hade dock i regel inte fullt så outrerade åsikter som i *Handelsbibliotheket* om litteraturen. Det »nyttiga» skulle visserligen vara dess syfte, men ordet har då en vidare innebörd och däri innefattas också det moraliskt nyttiga. Han var i det fallet en typisk representant för sin tid. I Sverige hade dylika synpunkter på konsten gjort sig gällande bl. a. i det sällskap som fått namnet Utile dulci och i dess dotterloge i Åbo, Auroraförbundet. I dessa kretsar kunde Kellgren alltså ständigt påverkas i samma riktning, men otvivelaktigt hörde han själv till deras mest utpräglade utilister.

Om smakuppfattningen i 1700-talets Frankrike har bl. a. Bertrand betonat, att konsten enligt denna borde äga »non seulement une valeur esthétique, mais une valeur intellectuelle et surtout morale. Il doit instruire, édifier les foules».[2] Det är en regel som var förhärskande i hela Europa.

En utmärkt illustration till detta betraktelsesätt från Kell-

[1] A. a., s. 27.
[2] A. a., s. 33.

grens egen tid ger J. G. Sulzer, en av dennes auktoriteter inom estetiken: »Der Künstler [— — —] frage sich selbst, so oft er ein Werk an den Tag legt, was wirst du nun damit ausrichten? Wozu wird das [— — —] dienen? Ueber welche Angelegenheit werden die Menschen nun richtiger, oder würksamer denken, als vorher, welchen nüzlichen Begriff werden sie sich nun lebhafter vorstellen, welche heilsame Empfindung, wird ihnen gewöhnlicher werden? Was wirst du [— — —] berichtiget, oder aufgeklärt, oder würksam gemacht haben?»[1]

När Kellgren skulle uppfylla dessa villkor valde han i enlighet med sin natur satiren som sitt medel därtill. Främst på grund av den insats, som gjordes av Boileau och hans lärjungar, hade 1700-talets smakdomare tillerkänt denna diktart en plats i jämbredd med de övriga. Den kom att noggrant skiljas från paskillen och dess höga etiska syfte blev gång på gång påvisat. Sulzer t. ex. skrev en halvt panegyrisk artikel därom i sin *Allgemeine Theorie*. Hans beundran för satirdiktaren uttrycks i ord sådana som: »Die Wärme des Herzens ist seine Muse, die ihn zu dem nützlichen Kampf ermuntert, und ihn in die Laune sezet, die dem Thoren so schweer wird. Da er Wahrheit, Geschmak und gute Sitten über alles liebet, so wird ihm auch keine Mühe zu schweer, ihre Rechte gegen jeden Angriff zu verteidigen.»[2]

Kellgren har med samma styrka försvarat satiren — och samtidigt även kritiken[3] — mot de angrepp, som dock gjordes mot den. Han hade alltid samma höga tankar om dess uppgift: mindre att roa än att moraliskt förbättra människorna. Betecknande är, att under rubriken »Moraliske Poemer» placerar han inte bara en satir sådan som *Man äger ej snille för det man är galen* utan också *Mina löjen*. Med sina »Skämtsamma skrifter» menar han däremot endast jul- och nyårsdikterna i *Stockholms Posten* och vitterhetssatirerna (*Brev* s. 191 f.).

Redan 1776 i sitt stora tal i Auroraförbundet har han sin syn-

---

[1] *Allgemeine Theorie der Schönen Künste* [— — —], II. Leipzig 1774, s. 1262, art. *Wahrheit*.

[2] A. a. II, s. 999.

[3] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 76 ff.

punkt klar.[1] En tydlig självsäkerhet kan man utläsa i den unge talarens ironiska vändningar om det oförstående och det förakt som mötte den straffande satiren. Med sin åsikt om diktartens höga uppgift måste han ha varit medveten om att hans krav voro oavvisliga, då han fordrade, att också satiren skulle kunna erkännas som stor och betydelsefull konst. När han senare skall försvara de elaka anekdoter om präster, som då och då förekomma i *Stockholms Posten*, framlägger han samma synpunkter som i Åbotalet. »At blottställas för Åtlöjet» är för alla ett skrämmande perspektiv, »fruktan derföre har ofelbart uträttat långt mera til okunnoghetens och pedanteriets utrotande, än [— — —] de mäst grundeliga afhandlingar [— — —] Lika så litet Sedoläran lider något dervid at man utskrattar laster och oskick, kan äfven Religion förlora något derigenom [— — —]» (*St. P.* 1782 7/3, 56 *Något litet om Prest Historier*). Blir Kellgren retad eller upprörd kan hans röst få ett starkt patos, då han försvarar satiren, och dessa tonfall komma fram långt innan dikten *Man äger ej snille* får tolka hans känslor. Då han ondgör sig över »detta nedriga begäret», som samtiden hyser, »at på wissa personer wilja uttyda kritiken öfwer allmänna fel», ställer han en fråga: »hwarföre afhåller sig då ej en Auctor at skrifwa sådane saker, som kunna förtydas?» Han svarar med en annan fråga: »Hwarför fins någon Moralisk och Satirisk Skribent i Swerige? Hwarföre få wi ej i fred ha så många laster och dårskaper som wi behaga?» (*St. P.* 1783 15/1, 11, *Reflexioner i anledning af et mycket ventileradt ämne*). Han låter alltså här satiren fylla samma funktion som han i sina förut (s. 46 f.) citerade *Reflexioner* hänförde till de engelska moraliska veckoskrifterna. Den hade ju en samhällsgagnande uppgift. Nytto- och medborgarsynpunkter få också tydligt göra sig hörda i Åbotalet. Satirdiktaren går visserligen alltid till storms mot »laster och dårskaper», men på Boileaus tid räckte detta som mål, man preciserade inte sin uppgift till att gälla »det almenna besta». Kellgrens tankar äro mera samhällsmedborgarens:

[1] Dateringen av Ek, F. o. U. 1914, s. 157. Möjligen hölls talet på högtidsdagen 19/8. Tre år senare firades denna dag med en oration av Tidgren, som tydligen går i samma stil. Den handlar om »oförskämdhetens upptagande i dygdeläran». Se Castrén, *Sällskapet Aurora. Ett tillägg.* F. o. U. 1901, s. 214 f.

»[— — —] den som uphäfver sig at vilja utrota lasterne i et samhälle, uphäfver sig derjemte emot samhällets glans och ära», påstår han skämtsamt, och »hvar och en som antastar lasten och dårskapen uppreser sig med det samma mot det almenna besta och förtjena[r] lika straff med en Dacke och Hoffman» (SVS I s. 155 f.). Stenhammar gör i sitt minnestal en apoteos över den satir, som bekämpar laster och dårskaper. Den är ett uttryck för »ett oegennyttigt hjerta, som upplågar, icke af enskilt förtörnelse, men af medborgarens och menniskans [— — —]». Det är främst i de satiriska dikterna från olika perioder som han såg sin företrädares storhet: »af alla *Kellgrens* arbeten äro dessa i sitt slag de fullkomligaste [— — —] Han synes i detta skaldeslag, mera än i något annat, hafva fritt fått öfverlemna sig åt sitt snilles egna drift och sitt hjertas naturliga rörelse [— — —] ändteligen är det ock till dem, som nationen och tidehvarfvet har mesta förbindelsen».[1]

Då Kellgren vill fylla sin uppgift att slå ned på samhällets brister, att straffa laster och dårskaper, är det emellertid endast inom några få begränsade områden som han svänger sin värja. I praktiken blir han bunden av de konflikter, han själv kommit i beröring med. Något annat kan man inte heller vänta sig av en man med hans nervösa känslighet. Vad han alldeles särskilt reagerat emot är varje form av förtryck och översitteri (se nedan kapitlen om förhållandet till Gustaf III och om hans adelssatir och prästsatir). De personliga erfarenheterna därav måste hos honom ha lämnat ett starkare och varaktigare intryck än hos mindre lättirriterade människor.

Han har heller inte alltid i sin satiriska diktning förmått hålla blicken fäst vid de höga mål som han ställde för den. Mycket ofta ha yttre omständigheter och arten av hans egen begåvning och karaktär framkallat en satir, som endast kommit till för att roa honom själv och läsarna och för att förödmjuka offren. Lika ofta ha högre och lägre motiv tillsammans bidragit till ett oskiljbart helt.

Kellgren låter sin satir gå ut över inte bara adel och präster utan också över de lärda och köpmännen. Han fortsätter då

[1] A. a., s. 106 f., se även s. 111.

visserligen den sedesatir, som odlats i den franskklassiska dikten och som där liksom hos honom i mycket fortsätter den gamla romerska sedesatiren — särskilt Horatius och Juvenalis.

Han återger emellertid sällan de personifierade egenskaper av typen »den girige», »den avundsjuke», som han mött i en äldre tids diktning. Däremot har han kunnat lära av den satir som riktar sig mot vissa grupper i samhället. Det går lätt att urskilja vilka av dessa som bli utsatta för konsekventa och ihärdiga angrepp från honom och vilka som endast då och då och mera i förbigående bli kritiskt granskade. Det är dessa senare som kunna ses som offer för en litterär schablon. De fransk-klassiska satirikerna ha vissa strykpojkar, som ständigt återkomma hos dem men som endast skymta i Kellgrens satirer. Hos honom finner man sålunda nästan intet av de gamla glåporden mot läkare, domare och advokater, relativt sällan gisslas den rike och snåle köpmannen. I andra fall ha Kellgrens personliga åsikter givit styrka och liv åt de litterära upplevelserna. Endast då han ofta och med eftertryck återkommer till sitt ämne, kan man ta hans eget intresse för givet.

Den unge Kellgrens kritiska blickar funno mycket att ondgöra sig över eller förlöjliga. Genom att iakttaga vilka av offren, som han så småningom skonade från satirens pilar, vilka han fortsatte att angripa och slutligen de nya mål han fann, kan man följa hans utveckling som samhällsmedlem.

Kap. II. Kellgren och Gustaf III.

Få svenska konungar ha till den grad varit föremål för samtidens intresse som Gustaf III. Landsortspressen, som under senare hälften av 1700-talet blev ganska månghövdad, spred lovsångerna över hela Sverige. Den som studerar brevsamlingar från denna tid, kan inte undgå att lägga märke till, hur konungens alla göranden och låtanden upptas med samma begärlighet som de mest närliggande personliga underrättelser. De oppositionella nöjde sig inte med att diskutera konungens politik, också hans person blev föremål för ett oavlåtligt spionerande med åtföljande skvaller.

I jämförelse med sin omgivning var Kellgren föga närgången i sitt intresse, trots att han befann sig nära den gemensamma medelpunkten för diskussionens cirklar. Emellertid var hans yttre öde beroende av konungen och vad han skrev i dikter och tidningsuppsatser kom inom dennes synfält. Själv var Gustaf III ytterligt känslig för alla slag av opinionsyttringar; om muntliga yttranden hölls han underrättad av sina korrespondenter. Kellgren hade hela tiden konungens skugga över sig när han arbetade. Dessutom dominerades inte bara den politiska utan även den sociala och kulturella utvecklingen i så hög grad av Gustaf III, att ett ställningstagande i dithörande frågor ofta måste bli ett ställningstagande för eller mot denne själv. Kellgren var ingen nykter teoretiker. Vi skola se i det följande, hur lätt hans åsikter präglades av personliga konflikter. Om man av hans skrifter vill lära känna hans inställning till samhälleliga frågor, kan man därför inte undgå att studera hans förhållande till konungen.

Bättre än förr kan man göra detta i Verner Ekenvalls förut nämnda uppsats. Gentemot tidigare framställningar påvisas

där, hur skaldens opposition mot Gustaf III framträdde, långt innan han öppet blev frondör, och även det personliga förhållandet mellan dem skildras med andra färger än tidigare. Ehuru jag i stort ansluter mig till denna uppfattning, tror jag icke, att utvecklingen gått så jämnt från kungaentusiasm till opposition. Kellgrens rent personliga förhållanden ha kanske också spelat större roll än vad där framhållits. Sylwan har samtidigt med Ekenvall i sin nya Kellgrenmonografi på flera ställen varit inne på samma frågor, men hans åsikter äro mera försiktiga och obestämda. Att skalden i sina många lovkväden »grep till de traditionella, överdrivna fraserna, är naturligt nog; bakom dem låg nog uppriktig rojalism [— — —] Men att en närmare förbindelse knutits, därom höra vi ingenting [— — —] man har ingalunda intryck av att dessa verser tvingats fram av blotta pliktkänslan.» Ehuru Sylwan talar om Kellgrens »beundran för konungen», nämner han dock något som enligt min mening är mycket betecknande: »Det finnes ej ett enda ord i Kellgrens brev som antyder att avståndet minskats.» På ett annat ställe i samma arbete betonar Sylwan, hur svårt det är att bedöma förhållandet: »Vi ha knappast annat än så att säga officiella yttranden av honom, i dedikationer och hyllningar där uttrycken av hans beundran äro så allmänna, att de verkliga känslorna icke rätt komma fram.» Ehuru Kellgren var förtjust i konungens invigningstal i Svenska akademien, fäster man sig vid att han »aldrig annars ger uttryck åt någon beundran för Gustaf III, vare sig såsom konung eller person eller författare. Att där icke heller i hans brev förekommer något direkt klander av konungens person, är ju förklarligt nog.» Några sidor längre fram nämner Sylwan Kellgrens apologi för smickerdikter: »Detta försvar [— — —] kan göra hans tidigare hyllningar misstänkta — och det kanske i högre grad än de verkligen förtjäna.»[1]

Brevens tystlåtenhet beträffande konungen ger enligt min mening en mycket god upplysning. Det är uteslutet, att Gustaf III skulle spelat en alltför obetydlig roll i hans tankar för att nämnas. Återstår alltså att Kellgren ansett det vara bäst att

[1] J. H. K., s. 63 ff., 150, 157.

behålla för sig själv vad han tyckt och tänkt. Särskilt då han omkring nyåret 1785 vistades vid hovet på Gripsholm för repetitionerna på *Drottning Christina* och tillbringade sina dagar »med gêne och monotonie», kunde man vänta sig några ord om konungen, som han då såg dagligen. Vad vi få veta är endast, att alla måste ställa sina klockor efter konungens »hvilken alla dagar går olika» (*Brev* s. 135 f.). Det är ingen kungaentusiast som talar. Också märker man, att då han i vänbreven nämner Gustaf III, är det inte rojalistens »vår älskade konung» eller dylikt utan enkelt och kanske en smula nonchalant »Kungen» (se t. ex. *Brev* s. 90). Poeten skulle enligt Ek 1783 »villigt ställt sig till förfogande» för versifiering av konungens dramer och arbetsfördelningen vid fullbordandet av *Gustaf Wasa* året innan skulle »varit den mest ideala».[1] Emellertid hade Kellgren redan vid denna tid yttrat sitt missnöje (se nedan s. 82 f.). Rosenstein, som då ännu icke blivit hans intime vän, får 1783 höra en klagan från Kellgren, som senare skulle upprepas i mera öppenhjärtig form: »Om vi andra Auctorer böra gratulera oss åt den hedern att få räkna en så hög Herre [Gustaf III] i vårt skrå, böra vi däremot hisna för de pretentioner han med skäl kan göra på vår skicklighet» (*Brev* s. 126). Det var ju genom Rosensteins förmedling skalden fem år senare sökte bli fri från konungens pretentioner på sina litterära medarbetare.[2]

Det omdöme Kellgren samtidigt ger över den höge författarens dramatiska verk är ett beröm som kanske får tas med modifikation. De »öfvergå alt hvad man kunnat vänta af en Kung». Att Gustaf III som författare kunde uthärda en sådan jämförelse var föga märkvärdigt.

En kronologisk förteckning över de dikter av Kellgren, som direkt förhärliga Gustaf III, skulle visa att de flöda särskilt rikligt under vissa begränsade tider. Hans första försök, den nu försvunna dikten med anledning av Gustaf III:s kröning[3] och gravdikterna över de Carnall och Ehrensvärd (SVS I, s. 21 ff.), voro nog huvudsakligen avsedda att göra hans namn uppmärk-

[1] *Kellgren och Gustav III*, *Ord och Bild* 1933, s. 9 f., 16.

[2] Se särskilt SVS IX, s. 96 f.

[3] Se om denna dikt W. Lagus, *Skalden Johan Henrik Kellgrens finska lefnadsminnen*. H:fors 1884, s. 31 ff.

sammat. Åtminstone kunde de två senare föremålen knappast ha uppväckt några djupt personliga känslor hos honom, som måste taga sig diktens uttryck. Entusiasmen över statsvälvningen 1772 var stor i Åbo. Det var nästan en nödvändighet, att Kellgren i dikterna över de två framstående militärerna, som av Gustaf III varit högt betrodda, skulle inflåta hyllningar till konungen själv. De Carnall hade direkt medverkat vid revolutionen 1772[1], varför man egentligen kunde vänta sig denna händelse och konungen själv mera omnämnd än på ett par rader. Utförligare är i det avseendet dikten vid den högtidliga bisättning av Ehrensvärd, som Gustaf III föranstaltat. I båda fallen är det som vanligt aggets och splittringens baneman som lovprisas.

Till samma år, 1773, kan man även datera de *Nyårs-Tankar*, som trycktes i första numret av *Åbo Tidningar* för 1774.[2] Här läser man naturligtvis de vanliga uttrycken om »nåd och mildhet», om hjälten »Som nyss sitt Fosterland ur farans bråddjup dragit». Där finnes också en politisk deklaration, som ger innehåll åt detta parti. Skalden besjunger »den Monarch [— — —] Som åt en bräcklig thron, hvars fall så nära var, / De fordna tiders magt och ära tildelt har» (SVS I, s. 49). De gängse lovsångerna till konungen brukade oftare tala om splittringen som upphört än direkt om konungamakten som stärkts. Rojalismen får för övrigt inte breda ut sig alltför mycket i dikten. Som påpekas i kommentaren till Kellgrens skrifter, inledde Clewberg den föregående årgången av *Åbo Tidningar* med en dikt, som Kellgren naturligtvis måste haft i tankarna, då han skrev sin nyårsdikt. Skillnaden är, att Clewberg dikten igenom talar endast om konungen och hans verk, f. ö. i tomma och överdrivna fraser, medan Kellgren ger form åt allmänt moraliserande och sentimentalt självbespeglande tankar. Kungahyllningen, som väl får anses obligatorisk i en dikt som denna, kommer som ett fristående tillägg. Vi veta icke om detta uttalande verkligen avspeglar Kellgrens politiska uppfattning under Åbotiden. Det skulle

[1] Se härom bl. a. SVS VII, s. 16.

[2] Ekenvall räknar denna dikt som den första av Kellgrens kungahyllningar och anser den vara »den mest spontana av dem alla» (a. a., s. 63).

inte dröja länge förrän hans åsikter om »despoten» och även direkt om Gustaf III:s begynnande envälde ta sig mycket tydliga uttryck. Skalden har själv vid ett senare tillfälle försett hela detta parti med epitetet »Utslitit Smicker», skrivet med stor uttrycksfull handstil.[1]

Några veckor efter diktens publicering fick han förtroendet att i Aurorasällskapets namn författa en »Lyckönskan» med anledning av konungens förestående besök i Åbo.[2] Kellgren har här tagit upp ett annat tema. Han skildrar »Konsternes Födelse»[3] ur barbariets mörker. Genom att göra »Tvedrägt» till »Barbariets mor» kan skalden på ett något krystat sätt föra fram den vanliga hyllningen till barbariets fiende och tvedräktens besegrare. »Han Sjelf Apollos Lager bär, / Hans Slott är Vishets-Gudens Tempel» (SVS I, s. 114); det är den lovsång som låg närmast till hands för Kellgren och för ett akademiskt, vittert konstnärligt sällskap. Om den kom från skaldens hjärta eller ej, är svårt att avgöra. Utöver dessa dikter finnes intet uttallande om konungen från Kellgrens Finlandstid. Man har ingen anledning att tro på en oppositionell inställning hos honom redan under dessa år. Å andra sidan bevisa hans hyllningsdikter föga, om man vet att han senare skulle skriva lovkväden, som inte tolkade hans verkliga känslor. Att i officiella dikter hylla konungen var ofrånkomligt och sågs naturligtvis med blida ögon av de akademiska kretsarna, där den nya rojalismen flammade högt. Kellgrens lärare professor Bilmark, för vilken han disputerade pro exercitio och pro gradu, hörde sålunda till dem som hälsade revolutionen med glädje och som målade frihetstidens splittring i mörka färger.[4] Bilmark hörde till de äldre

[1] SVS VII, s. 27, K. B., Vf 130. Kellgrens anmärkningar till dikten ha givetvis gjorts sedan han 1780 börjat tänka på att ge ut sina skrifter (se Clas Gartz' uppgift, publ. av G. Lindstén, *Några brefutdrag rörande Utile dulci i början af 1780-talet*, *Saml.* 1916, s. 206). De många franska uttryckssätten i anmärkningarna tyda på ett något senare datum. Den bästa motsvarigheten härtill finnes i breven från 1782 (se t. ex. *Brev*, s. 108). Handstilen tyder på ett relativt sent datum. Under Finlandstiden skrev Kellgren en rund och något barnslig stil, som så småningom blev mindre, spetsigare och jämnare.

[2] Se A. Jörgensen, *Ur »Samhället Auroras» arkiv*. Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland. HLS 1926, s. 153.

[3] Så kallade han vid ett senare tillfälle (*Brev*, s. 191) sin dikt. Den analyseras av Ek, F. o. U. 1914, s. 142 ff.

[4] Se Nikander, a. a., s. 201 f. Porthan var däremot enligt samme författare (s. 204, 212 ff.) motståndare till den ökade konungamakten.

medlemmarna i Auroraförbundet och där har man i stort sett haft samma inställning. Om en av medlemmarna i den vittra klassen, borgmästare Ullner, yttrar Nikander, att han var »konungsk alltigenom». Inom förbundet beslöt man att flytta högtidsdagen från den 16:de till den 19:de augusti, dagen för 1772 års revolution.[1] Kellgren var nog ännu vid denna tid angelägen om att inte stöta sig med de akademiska lärarna (jfr nedan s. 305). Man kan därför inte utan vidare av dikterna sluta sig till att han i konungen sett »en bundsförvant i striden för upplysningsidéernas seger».[2] Brevens fullkomliga tystlåtenhet talar för att entusiasmen i varje fall inte varit stor.

Det voluminösa ode till konungen, som Auroraförbundet låtit sin lovande unge medlem författa, hade inte medfört någon större framgång för denne. Han hade fått sin stora chans, men Gustaf III hade inte tagit någon notis om honom. Nog förefaller det, som om detta skapat en viss bitterhet, så mycket svårare som den yngre vännen Clewberg vid samma tillfälle hade en avgjord framgång.[3] Kellgren har väl själv under de senare åren funnit odet alltför bombastiskt. Det hade dock vackra partier som återklinga ännu i *Den nya skapelsen*, och det rönte en viss uppmärksamhet i Sverige, där det omtrycktes och senare översattes till franska.[4] Man är därför förvånad över att skalden inte velat taga med detta stora arbete i sina samlade skrifter. Kanske minnet av felslagna förhoppningar bidragit till uteslutnngen.

Efter sitt relativa misslyckande 1775 får Kellgren under ett par år inte tillfälle att visa något rojalistiskt svärmeri. Konungens popularitet tycks för övrigt vara på nedgående i skaldens närmaste krets. I varje fall kan Clewberg från Åbo rapportera till Lidén, att den storslagna karusellen, tydligen den som

[1] Se Nikander, a. a., s. 203, 219 och Castrén, *Sällskapet Aurora*, F. o. U. 1900, s. 170 f. Som en parallell kan nämnas, att sällskapet Pro sensu communi också firade sin högtidsdag i augusti, men icke den 19:de utan tio dagar senare på Lockes födelsedag.

[2] Ekenvall, a. a., s. 63 f. Ek har en annan uppfattning. Han anser, att Kellgren »oemotståndligt fängslats av den tjugosexårige hjälten» och att revolutionen 1772 »för honom blivit en avgörande upplevelse» (*Kellgren och Gustav III. Ord och Bild* 1933, s. 2). Ek stöder sig tydligen på hyllningsdikterna.

[3] Se härom SVS IX, s. 27. Jfr även VII, s. 55, och Lagus, *J. H. Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 88.

[4] Se SVS VII, s. 54 ff.

konungen i augusti låtit anordna på Ekolsund[1], på grund av de stora kostnaderna »åstadkommit mycket missnöje härpå orten, äfven som alla öfriga nyheter nu för tiden; Det vore önskeligt at alla nya inrättningar snart kunde ge något determinerande utslag, som kunde ådaga lägga deras nödvändighet och nytta, samt tysta illskan».[2] Kritiken mot konungens slöseri har tydligen redan gjort sig hörd i det akademiska Åbo, tydligen främst därför att man där inte kunde skjuta nyttosynpunkterna åt sidan. Från Kellgren skulle senare höras giftiga antydningar om konungens teaterslöseri (se nedan s. 74).

Sedan den unge skalden farit över till Sverige för att där försöka sin lycka, återkomma de varma kungahyllningarna redan i hans två första recensioner. Särskilt märker man det i den tills i våra dagar okända granskningen av Oxenstiernas ode över Gustaf II Adolf från 1777. När Kellgren skrev denna, befann han sig hos sin familj nere i Västergötland och hoppades att kunna göra sig uppmärksammad av Gustaf III (se nedan s. 71). Då han yttrar sig om Oxenstiernas dikt, får han tillfälle till en för Gustaf III smickrande jämförelse. Han uttrycker sin avsky för krigisk erövringspolitik och lyckas därvid visa att hans egen konung är den störste av de två: »Jag vet intet om icke friheten är en större skänk än aflägsne eröfringar, som sällan kunna bibehållas och som köpas med tusendtals medborgares och medmenniskors blod» (SVS I s. 168). Recensionen var ju emellertid avsedd att offentliggöras.

I nästa recension från vintern 1778 nämner han »rimmena öfver den 24 Januarii», konungens födelsedag. Här är hyllningen mera obestämd och banal, dagen »är den lyckeligaste för Undersåten» och ämnet »upeldar hjärtat til den ömmaste förkjusning» (SVS I, s. 247, *Dagligt Allehanda* 1778 23/2, 44 *Bref från en Landtbo* [— — —]). Den uppmärksamhet som dessa uttryck innebära är knappast större än vad ämnet anständigtvis krävde. Att den saknas, då Kellgren senare i *Stockholms Posten* recenserar liknande hyllningskväden och

[1] Se om denna bl. a. Odhner, *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, I. Sthlm 1885, s. 415.

[2] Brev till Lidén 24/9 1776. UB, G 151 e.

tal, är däremot värt att observera. I denna tidning höll man nämligen strängt på medarbetarnas anonymitet. Kanske detta är orsaken till att Kellgrens rojalism där har svalnat, han skulle inte ensam få äran av lovsångerna och framför allt, han hade större möjlighet att bakom anonymiteten endast skriva efter sitt hjärtas mening. Inom lyriken var det en annan sak. Där var antingen författarskapet känt eller lätt röjt.

Vad skalden vid denna tid tänkte om konungens litterära förmåga framgår av ett brev, som Per Afzelius skrev till O. A. Knös ett par veckor innan kronprinsens födelse: »På Kungl. Befallning skrifver M. Kiellgren en Opera som vid Barnölet skall opföras, han har 2 ggr förkastat den af Majestätet gifna planen, med utlåtelse at den vore utan smak».[1] Så rakt på sak har väl den nyblivne hovskalden inte vågat tala till konungen. Det är troligen till sina vänner han avgivit detta omdöme. Det meddelas i förtroende av Fant till Bergklint: »Kellgren har [— — —] måst skrifva emot sundh förnuft, både til plan och exsecution. Hoc inter nos!»[2] Att behöva skriva efter anvisningar från den höge uppdragsgivaren har dennes litterära medhjälpare tydligen redan funnit besvärande.

I Kellgrens artiklar i *Stockholms Posten* eller i privata meddelanden från honom finnes ingen motsvarighet till de höga lovsångerna i hans lyrik från den närmast följande tiden.

Då han för första gången efter återkomsten från Finland i en dikt gör sin reverens för monarken, sker det liksom i *Nyårs-Tankar* med en löst tillagd slutstrof. Denna har hängts på odet *En stadig Man,* sådant vi finna det i tredje delen av Vitterhetsakademiens handlingar.[3] Dikten skrevs redan 1777 och insändes då som tävlingsskrift till akademien. Det är emellertid tydligt att den rojalistiska slutstrofen inte funnits med från början. Det förefaller som om dikten i sitt nya skick skulle varit färdig senast den 1 december 1779, då dess införande i akademiens handlingar bifölls. Dessa ut-

[1] Brevet publ. av G. Lindstén, *Några brefutdrag rörande Utile Dulci i början af 1780-talet, Saml.* 1916, s. 206. Se även SVS IX, s. 48 f.

[2] *Bergklint: efterlämnade papper.* 4. *Brev till Olof Bergklint.* LUB. Doc. Svanfeldt har fäst min uppmärksamhet på denna brevsamling.

[3] Sthlm 1780, s. 37.

kommo dock inte förrän ett år senare.[1] Kellgren blev djupt upprörd, då ett tjuvtryck 1780 avslöjade diktens ursprungliga version, alltså utan kungastrofen. Han levererade omedelbart ett »*Försvar*» i *Stockholms Posten* (24/4, 91), hållet i häftiga tonfall. För säkerhets skull trycker han av slutet på sin dikt, trots att denna ännu inte kommit ut i sitt auktoriserade skick. Som kommentaren till akademiens dagbok påpekat, har skalden »i sitt svar velat [— — —] betyga sin rojalism och därför särskilt framhållit avslutningsstrofen. Kellgren hoppades vid denna tid att bliva konungens litterära biträde, och han hade därför infogat denna strof i dikten, mot vars ton i övrigt den ju alldeles strider; den uteslöts ock i redaktionen i Samlade skrifter» (jfr Kellgrens egna kommentarer till kungasmickret i *Nyårs-Tankar*).

Slutversen behandlar ett ämne, som skalden snart skulle taga upp igen, den otacksamhet mot konungen som tog sig uttryck i den framväxande oppositionen.

Då Han, en Gustaf uti friden,
Med snillets styrka öfwer tiden,
Med hjärtats öfwer otack rår[.]

Samtidigt har Kellgren i de *Julklappar*, som han utsände som extranummer i *Stockholms Posten* 1779 (24/12, 294, SVS II, s. 41 ff.), en strof *Åt den Politiske Fanaticus:*

Du som i sannings helga namn,
En hämdfull illska blott förnöjer;
Se här et *rep*! — ty om du dröjer,
Man snart dig mot din wilja höjer
Sex alnar upp, i ärans famn.

Troligen syftar detta på den i samma månad uppdykande oppositionstidningen *Sanning och nöje;* karakteristiken passar in på åtskilliga av dess bidrag. Bland medarbetarna befann sig J. G. Halldin, *Stockholms Postens* Publicola[2], den av oppositionens skribenter, som dittills mest låtit tala om sig. Läsarnas tankar måste också ha gått till denne, som samma år fått sin

[1] Se *Vitt. akad:s dagbok*, s. 163. Om de olika versionerna se kommentaren, s. 207 ff.
[2] Enl. B. Lundstedt, *Sveriges periodiska litt.* I. Sthlm 1895, s. 97.

dom för de angrepp han riktat mot regeringen. Då Kellgren i brev (s. 84 f.) visat tydliga sympatier för Publicolas åtalade artiklar[1], verkar hans utfall en smula egendomligt, också om han skulle syfta på andra former av oppositionens yttringar. Kanske har han velat visa sin politiska rättrogenhet. Vem som författat »julklapparna» var naturligtvis uppenbart för alla. Troligare är kanske, att han förut känt sig illa berörd av rättegången mot Halldin, därför att det då gällde den tidning där han själv medarbetade. Att Kellgren verkligen kunde reta sig på oppositionen, på missnöjesstämningen, tycker jag framgår också av »understolen» tre veckor senare (*St. P.* 1780 13/1, 9). Han undrar där: »*När skal folket en gång bli nögdt?*» Att det är mot oppositionen i tidningarna han vänder sig framgår av en annan fråga, där han t. o. m. tycks antecipera något slag av censur eller indragningsmakt: »Somlige undra, huru man kan wänta något godt af pasquiller, och huru man kan begära at den som har högsta magten skal äga största tålamodet.» Vad kan han mena annat, än att »den som har högsta magten» skulle ha rätt att mista tålamodet och göra slut på paskillerna. Hans frågor få sin rätta belysning, om man sammanställer dem med ett *Bref från Landsbygden* i föregående tidningsnummer (*St. P.* 1780 12/1, 8). Detta har upptagit titeln och pastischen i framställningen från en uppmärksammad artikel i *Sanning och Nöje* (nr 7 [1779 27/12]). Oppositionstidningen hade kraftigt och på ett ganska lömskt sätt angripit »Wall-gubben», d. v. s. C. Fr. Scheffer, och »en Camererare», d. v. s. Liljencrantz.[2] »Husbonden», alltså Gustaf III, omtalas visserligen där försiktigtvis med sympati, men angreppet kom dock att i sista hand riktas mot denne. *Stockholms Postens Bref* bemöter nu dessa ilskna utfall och riktar sig i sin tur mot »Jeremias», d. v. s. Josias Cederhielm, och »en gubbe, som brukar gå i bygden och sälja wisor»; av fortsättningen framgår att det är Halldin som avses. Man anspelar på de oppositionella tidningsartiklarna, och alldeles som Kellgren dagen efter talar man här om det tålamod

[1] Se Ekenvall, a. a., s. 65 ff., SVS IX, s. 45 f.

[2] Se Odhner, a. a. II, s. 21 ff., där två svar i *St.P.* mot *Sanning och nöje* anges. Den förra tidningen inför ofta polemiker mot den senare (1780 5/5, 100, 17/5, 109, 18/5, 110, 24/5, 115, 6/6 125, 7/6 126). Se även nedan s. 92.

Gustaf III visade mot deras författare: »Husbond är ock så god och ej frågar efter deras gemenheter [— — —]. Man kan ej annat än förundra sig öfwer husbonds tålamod.» Denne författare för dock tryckfrihetens talan och förstår att hotet mot den blivit allvarligare genom oppositionens häftiga angrepp, dessa kunde ju framkalla motåtgärder från konungens sida: »En och annan fruktar wäl, at han torde wara sinnad, at göra någon inskränkning i den frihet hwar och en fått at uppenbart säja sin mening, efter han sett, at densamma, ehuru i god afsigt gifwen, medfört så mycket ondt: men Gud låte aldrig detta hända!»

Redan 1779 efter Halldins artiklar hade Gustaf III haft planer på inskränkningar i den nya tryckfrihetsförordningen och i maj 1780 lät han dessa planer förverkligas.[1]

Samtidigt med att oppositionen i december 1779 fått ett eget organ, börja de egentliga hyllningsdikterna att välla fram i jämn ström ur Kellgrens penna. Då *En stadig Man* antogs till tryckning, hade han antagligen redan börjat med den första från denna period. Han kunde nämligen inleda den följande årgången av *Stockholms Posten* med en nyårsdikt, som liksom Clewbergs tidigare nämnda helt riktar sig till konungen. Denne framställes som den milde fridsfursten, despotens motsats. Här talas det inte om någon opposition utan tvärtom om »et Folk, som styrdt af mildhets hand, / Ju mera fritt, des mera villigt lyder» och »trohet följer vid hans sida, / Och tacksamhet uti hans spår». (SVS II, s. 49. Ändringarna i dikten från versionen i *St. P.* äro obetydliga).

Redan följande dag publicerade Kellgren sin översättning av Horatius' femte ode i fjärde boken, *Til Augustus* — Gustaf III brukade ju hyllas som den svenske Augustus.[2] Detta arbete hade insänts som tävlingsskrift med förelagt ämne till Vitterhetsakademien föregående höst. Det är märkligt hur bråttom

---

[1] Odhner, a. a. II, s. 23 ff.

[2] Bl. a. i en välgjord imitation av samma ode i *Dagl. Alleh.* 1777 31/7, 171, *Öfwer den 26 Julii, då Hans Maj:t förgäfwes wäntades*, som Kellgren möjligen har haft aktuell. Några överensstämmelser i versen, som icke bero på ömsesidig gemensam anslutning till originalet, kunna spåras. Om Kellgrens hyllning till Gustaf III som Augustus, se A. Forsström, *Kellgren och Horatius*. F. o. U. 1919, s. 31 ff.

skalden haft att publicera det. Tävlingen bedömdes på sammanträde den 1 december 1779[1] och kungörelsen om resultaten är daterad den 4:de i samma månad (införd bl. a. i *St. P.* 1779 6/12, 277). Kellgren inlämnade samtidigt en annan översättning, vilken blev den enda som erhöll pris (accessit). Denna, som hade ett mindre aktuellt ämne, trycktes däremot inte förrän 1781 i *Vitterhetsnöjen.*

Knappa tre veckor efter odet till Augustus införde skalden sitt ode *På Konungens Födelsedag* (SVS II, s. 11 ff., *St. P.* 1780 24/1, 18). Denna dikt har visserligen gällt för att vara skriven ett år tidigare, alltsedan Schück fann den i ett separattryck från 1779.[2] Emellertid har Kellgren i förteckningen över sina dikter nämnt särtrycket samtidigt med årtalet 1780 (*Brev* s. 191), och det var ju detta år den trycktes i *Stockholms Posten.* Att skalden skulle ha uppvaktat konungen med exakt samma dikt två år å rad förefaller också uteslutet. Förklaringen är naturligtvis, att boktryckaren antingen tryckt dikten i slutet av år 1779 för att ha den färdig i god tid till påföljande januari eller att han på nyåret ännu av gammal vana råkat sätta dit det gamla årtalet. Dikten är skriven i den »höga» stilen, dess många och konstlade omskrivningar påminna om de uppkonstruerade bilderna i ett annat rojalistiskt praktstycke, Leopolds ode vid Gustaf IV Adolfs födelse. Kellgren har inte endast för tillfället upptagit en stil, som han året innan så skarpt nagelfarit, han har också givit ut dikten separat och låtit den kvarstå i sina samlade skrifter. (En viss förkärlek för den pseudoklassiska odestilen visade han trots allt vid upprepade tillfällen). Det är huvudsakligen i diktens fjärde strof som man får veta, vari konungens storhet består. Detta parti förefaller onekligen vara mera uppstyltat än äkta i känslan. Man tycker sig höra beskrivningen av ett allegoriskt festspel i traditionell kunglig födelsedagsstil.[3] Skalden ber till Apollon, att guden skall stiga ned

[1] Se *Vitt. akad:s dagbok*, s. 160 ff., 213.

[2] Meddelat som en not till Kellgrens diktförteckning i K. o. k.-brevet. *Kellgrens bref till Rosenstein*, *Saml.* 1886, s. 119, även tr. i *Anteckningar och samlingar rörande svensk litteraturhistoria.* Uppsala 1886, s. 98.

[3] Jfr teaterscenen i *Våra villor* från samma år, som visar riktningen av Kellgrens fantasi.

från sin vagn för att lämna honom sin lyra att brukas »Til Gustafs lof». Apollons vredgade röst höres i fjärran, en blixt följer och inför skaldens »häpna öga» står odödlighetens tempel. Var och en av Gustafs dagar ledsagar en ny dygd upp till dess tron. Där uppträda nu i tur och ordning »Hjeltemod», »Mensklighet», »Rättvishet» och »Ärelust».

I en senare strof förekommer det vanliga talet om den förjagade tvedräkten. Någon förtjusning över den stärkta konungamakten märker man inte längre. Gustaf III apostroferas däremot som frihetens beskyddare, när Kellgren talar om »denna jord [— — —] Der frihet, Thronens vän, i fridens sköte ler». Egendomligt nog tycks ett parti påminna om den blodiga avslutningen av revolutionsförsöket 1756:

> Är det den bygd som tvedrägt härjat
> Med en mot lagar väpnad arm?
> Är det den jord, hvars mödra-barm
> Des söners blod så nyligt färgat?

De sista raderna syfta möjligen också på de krig vårt land varit invecklat i under århundradet, ehuru dessa nästan helt förts utanför gränserna. I varje fall tolkas i samma strof fredens välsignelser: »denna jord, beprydd af lagrar och oliver; / Som lön och skygd och lugn åt sina söner gifver». Det förefaller något motsägande, att i det följande tala om »Göthers bröst» och »Göthers anda», men skalden får därigenom tillfälle att uttala sitt gillande av Gustaf III:s »götiska» eller svenska dräkt. Man misstänker, att Kellgren i hemlighet dragit på munnen åt denna sin patetiska sammanställning. Dräktens införande hade ju f. ö. väckt en tämligen allmän opposition. Att skalden strukit denna strof ur sina samlade skrifter är förklarligt.

Fyra månader senare stod hans dikt *Vid första Besöket i Herr Sergels Attelier* att läsa i *Stockholms Posten* (SVS II, s. 63 f., *St. P.* 1780 27/5, 118). Dikten är där signerad med skaldens initialer. Bland de verk som väcka hans beundran ser han en skulptur över Gustaf III. Detta ger honom tillfälle att upprepa de gängse lovorden och han ger ett hänfört uttryck åt sin dyrkan: »Ja, *Gustaf*, det är dig jag ser: / Mit bröst af dyrkan

fylls; jag faller för dig ner.» I slutstrofen återkommer han till konungen i ett mera speciellt sammanhang, då han kanske med vissa biavsikter utropar, att Sergel kan glädjas åt »At lefva i de sälla dar, / Då Konsterne sin lön i Svea Land förvärfva!» Gustaf III är »deras Fosterfar».

I övrigt dröjde det åtskilliga månader innan Kellgren försåg *Stockholms Posten* med dikter till monarken. Till en del kan detta ha berott på att Gustaf III var bortrest en stor del av året (15/6—18/10).[1] En kort tid efter hemkomsten hälsades han av skalden med en liten vacker dikt, där en enkel, lätt sentimental viston bryter igenom, *Vid Konungens Återkomst från Spa 1780* (SVS II s. 102 f., *St. P.* 1780 18/11, 265). Innehållet visar intet nytt: Gustaf skall hälsas som den milde och älskade fridsfursten, och som en motsats antydes hur tyrannen vid sin ankomst sprider skräck och fasa omkring sig.

En liten bugning för konungaparet hinner Kellgren med i sitt eleganta versbrev *Gratiernes Döpelse*, tillägnat de tre vackra grevinnorna Meijerfeldt, Höpken och Löwenhielm. Gustaf och Sophia jämföras här med Apollo och Venus och deras makt »Ljus och behag åt verlden dela» (SVS II, s. 110). Denna dikt är troligen skriven några månader förr än den nyssnämnda, ehuru den trycktes först 1781 i fjärde delen av *Vitterhetsnöjen* (s. 119 ff.). Det är naturligast att antaga, att den skrevs innan hans kontakt med de tre gracerna bröts. Sommaren 1780 upphörde hans tjänst som informator i den Meijerfeldtska familjen.[2] Senare än till oktober 1780 vill man ogärna datera något av skaldens arbeten i Vitterhetsnöjen med undantag för *Inbillningsnöjen* (*Våra villor*), som först i november skulle bedömas i Vitterhetsakademiens tävlan. Kellgren, som var redaktören, hade nämligen blivit ålagd att ha allt tryckfärdigt i

---

[1] Uppgiften bl. a. i SVS IX, s. 51.

[2] Brev, s. 94, SVS IX, s. 51. Sylwan gissar utan motivering att dikten skrivits sedan Kellgren slutat sin tjänst (J. H. K., s. 40). Liksom odet till Gyllenborg, även tryckt i *Vitterhetsnöjen* 1781, är denna dikt placerad bland 1780 års lyrik i SVS II. Onekligen förefaller det, som om skalden först här kommit på idéen att sammanföra de tre grevinnorna i en dikt och besjunga dem som de tre gracerna. Episteln skulle då vara tidigare än en liten tillfällighetsdikt om »de tre Behagen», kallad *Öfver tre sköna Grefvinnor, som kysste tre fula Fröknar* (SVS II, s. 53) och som trycktes i *St.P.* 1780 4/2, 28.

början av månaden. Detta var visserligen »en ren omöjlighet» (*Brev* s. 96), och ännu i mars 1781 hade tryckningen inte börjat (*Brev* s. 100). Hans egna bidrag böra dock till större delen ha funnits att tillgå på utsatt tid.

Denna sista, visserligen osäkra dateringsmöjlighet gäller också odet *Til Grefve Gyllenborg* (SVS II, s. 104. *Vitterhetsnöjen*, s. 90 ff.). Tidigare än 1780 är det troligen inte. Skalden gör en jämförelse mellan sig och Gyllenborg, naturligtvis till den senares fördel, men att han över huvud kan göra den visar dock, att han redan nått ett högt anseende framför allt i Gyllenborgs ögon. Som Kellgren anger, har han fått uppslaget från Horatius' andra ode i fjärde boken, men då han byter ut originalets Pindarus mot Gyllenborg, intar han samtidigt själv Horatius' plats.

Mera uppenbart än det latinska odet är den svenska bearbetningen samtidigt riktad till härskaren. Det är särskilt en strof i Kellgrens annars vanliga kungahyllning som väcker intresse. Sedan han uppmanat Gyllenborg att besjunga den milde monarken, som besegrat hatet i människornas hjärtan, fortsätter han i den ursprungliga versionen:

> Sjung framför alt den ömma ans,
> Som Han Apollos söner skänker,
> Hur snillet näres af den glans,
> Som nådigt sig från Thronen sänker.

Denna strof är något annorlunda i de samlade skrifterna och i mitt tycke har meningen där blivit en annan. Konungens omvårdnad gäller nu »Apollos yrken», vilket kan syfta på hans eget författarskap, och »Snillet höjes af den glans, / Som Thronen til des söner sänker», d. v. s. författaryrket har genom honom blivit ärat. Kellgren har inte längre velat behålla sammanställningen »snillet näres», som då dikten skrevs bör ha haft sin särskilda mission att fylla.

De två sist omnämnda versbreven, som tryckts 1781 och möjligen skrivits året innan, voro riktade till adressater som stodo hovet nära. De ha därför lätt kunnat komma inför konungens ögon.

I *Dagbladet: Wälsignade Tryck-Friheten* trycktes följande år (1781 24/4, 11) en dikt kallad *Ödmjukt Ämbets Memorial. Til Themis* (SVS II, s. 132 ff.). Kellgren har i K. o. k.-brevet angivit sig som författare, men man har svårt att förstå, varför han valde den kände oppositionsmannen Lunds tidning för publiceringen. Rosenstein nämner i ett brev till Kellgren tre år senare bland arbeten som han finner stridande mot sunda förnuftet just denna tidning, och det är tydligt att han anser, att adressaten är av samma mening.[1] Troligen har Lund kommit över Kellgrens dikt utan dennes tillåtelse. Också här utmynnar det hela i en lovsång till konungen, frihetens försvarare och mildhetens och mänsklighetens representant. Diktens titel anger, att den är en böneskrift. Då den är ställd till Themis och då slutorden lyda: »Om Lagen är i *Gustafs* hand, / är menskligheten i Hans hjerta», kunde det tyckas, som om Kellgren för egen eller någon annans räkning sökte lindring eller befrielse från ett straff. Beskrivningen av den falska Themis' alla ogärningar slutar:

> Du falskar Rättens Protocoller,
> Och väger om et magert lif;
> Men straxt som tjensten gäller mera
> Blir det dit bästa tidsfördrif,
> At sidst om Tjensten få justera.

Formuleringen är oklar[2], men man frestas att tro, att dikten syftar på en tjänst som skulle tillsättas. En viss möjlighet till datering får man av ett par verser i begynnelsestrofen: »Du Häxa! fäll mig som Poet, / Och slå min Vers med samma dunder,/ som händt min Prosa någon gång;». Den ena eller kanske troligare båda de tryckfrihetsprocesser, i vilka Kellgren hade blivit inblandad 1778 och 1779 (se nedan s. 269 ff.), hade alltså hunnit bli rätt avlägsna i tiden. Å andra sidan är det inte troligt och framför allt inte om publiceringen är ett tjuvtryck, att Lund kommit över dikten omedelbart sedan den skrivits, den bör ju först ha framlämnats till den verklige adressaten. Kanske

[1] *Sv. mem. och bref* IX, s. 206.

[2] Beskrivningen av gudinnans klädsel och tillbehör och av hennes kroppsställning är däremot mycket tydlig och åskådlig. Hon är beskriven exakt så som hon brukar avbildas. Ett Horatiuscitat, »Dit Sjufalt kopparsmidda bröst» (Oden I: 3), är fyndigt inflätat däri.

är den skriven samma år och i samma avsikt som den *Supplique* skalden 1780 riktade till konungen (SVS II, s. 66). I denna anhåller han i en versifierad böneskrift för första gången direkt om att konungens blickar skola falla på honom. Det är bibliotekarietiteln som skall tillfredsställa poeten, som är »torstig efter Ära». På hösten sänder han konungen en formell ansökan att få »Fullmagt att vara Konglig Bibliothecarius» (*Brev* s. 97 f.).

Hösten 1779 och följande år sökte Åbo akademis konsistorium på kanslerns uppmaning hålla efter de docenter, som en längre tid varit borta från lärosätet. Kanslern hotade med »förlust af befordran vid blifvande ledigheter». Saken ordnades visserligen för Kellgrens del, men breven visa att han var orolig för utgången.[1] Han har antagligen velat ha de akademiska befordringsmöjligheterna kvar som reserv. 1780 var det år som Kellgren slutade sin anställning hos greve Meijerfeldt. I längden har han naturligtvis känt sig besvärad och ofri av att dragas med den ständiga informatorssysslan. Man förstår att han nu sökte en säkrare och bättre position i Stockholm. Å andra sidan utlovade hans ekonomi ingen tryggad existens.[2] Det är t. o. m. möjligt att han drogs med skulder från Åbotiden. Hans far dog redan 1771, och om Kellgren fick något som helst arv efter honom, var det i varje fall många år senare (*Brev* s. 69 f.). I *Den dödande Välmeningen* (1775) tycks han med en viss erfarenhet tala om sin »gamla Borgenär» (SVS I, s. 123), och vi veta av hans egna ord, att han fått anlita en vän (Clewberg?) för att få hjälp (*Brev* s. 70). För övrigt säger den långa informatorstjänsten tillräckligt om hans möjligheter att livnära sig utan beroende av andra. Man måste räkna med dylika omständigheter, både då man bedömer Kellgrens opportunistiska diktning och yttringarna av hans oppositionella inställning. Djärvheten i de senare framstår då tydligare.

Under jämnt ett års tid formligen bombarderar Kellgren sin konung med versifierade hyllningar. Just detta år var avgö-

[1] Se *Brev*, s. 95 ff., SVS IX, s. 52, Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 126 f., 132 ff.

[2] Påpekat i detta sammanhang av Ekenvall, a. a., s. 67.

rande för hans framtid. Man måste instämma i Lagus' ord om diktandet till konungens ära: »Högst sannolikt skedde alt detta, så til sägandes, supplicando.»[1] Dessa uttryck för rojalism behöva alltså inte vara sprungna ur en äkta känsla. Också blir man en smula förvånad över att de skrivits samma år som Gustaf III gjorde den första inskränkningen i sin nya tryckfrihetsförordning. De äro dock författade av en man som i regel var motståndare till dylika intrång på friheten. Gustaf III:s regeringshandlingar detta år ha knappast givit skalden anledning till de många lovsångerna.

Kellgren hade redan tidigare haft högt spända förväntningar på den uppmärksamhet, som han hoppades Gustaf III skulle skänka hans vittra framgångar. Om han också blivit besviken, då konungen inte frågade efter den som skrivit Auroraodet, så tappade han likväl inte modet. Två år senare, då han ännu var en relativt okänd docent, som dvaldes fjärran från huvudstaden, hoppades han få sin *Adonis och Proserpina* antagen som själva invigningsstycket till det nya operahuset. I barnslig optimism och självförtröstan skrev han t. o. m. en prolog till det solenna tillfället. På samma gång är han dock medveten om att dessa förhoppningar voro så överdrivna, »att jag för en annan bör synas ridicule och är det värkeligen i egna ögon». Denna egenkärlek är, skriver han, »nödvändig, för att ej förtvifla i ett företagande som så vida öfverstiger mina krafter» (*Brev* s. 73). Besvikelsen måste ha varit väntad och tycks inte ha lämnat någon bitterhet efter sig. Annorlunda var det 1780, då hans förhoppningar voro mera grundade. Redan dessförinnan väntade han att bli ihågkommen med ett understöd. Som en första vädjan får man väl läsa slutorden i *Mina löjen* 1778 om den ringa lön som i Sverige väntar »Snillet» (SVS I, s. 269).[2] *Julklappar* från följande år har en liknande avslutning. Sedan Kellgren också här delat ut sina slängar åt olika håll, låtsas han vända satiren mot sig själv och fortsätter:

---

[1] Senast a. a., s. 126. Clewberg drog sig icke för att i hyllningskväden ännu mera öppet bedja om konungens ynnest. Se af Forselles, a. a., s. 126.

[2] Enligt en anekdot, som Atterbom berättar, skulle Gustaf III också ha citerat några rader därur, då han utnämnde Kellgren till bibliotekarie (a. a., s. 22).

Hör, vad din egen julklapp blifver:
Förtryck och Armod jag Dig gifver,
Ty sådant gods i ömnogt mått
Är Svenska Vitterhetens lott.
(SVS II, s. 47.)

Ännu hade hans förhoppningar inte blivit uppfyllda, ännu måste han vänta. Samma år hade han i ett brev till Lenngren med tydlig avund talat om Lidner, som i stället tycktes bli gynnad. »Hvad du berättar mig om Liedner, har ganska mycket surprenerat mig», skriver han till Lenngren. »Apparemment har således mitt hopp försvunnit. Om H:r Fabulisten Liedner fått 200 Rd:rs pension af Kungen att köpa hufvud före utrikes, så lär han vara för god oeconome att kosta 100 Rd:r på det lilla hufvud jag har» (*Brev* s. 90 f.).

När intet annat hjälpte, tog Kellgren till slut saken i egna händer och vände sig direkt till konungen med sin nyssnämnda anhållan om bibliotekariefullmakt. Han fick visserligen »Bibliothecarii namn heder och wärdighet» men utan »Kunglig» framför titeln och utan fast anställning.[1] Det var inte vad han hade tänkt sig.

Tre veckor efter utnämningen skriver han den 7/12 till Schmiterlöw »att plågor, arbete och bekymmer hafva på en tid isolerat mig, och så till sägande, stängt mig inne i mig sjelf» (*Brev* s. 99). I ett senare brev, den 2/3 1781 (s. 99 ff.) till Clewberg, märker man hur uppfylld av förväntan han varit innan utnämningen, och ännu efter flera månader känns besvikelsen lika bitter: »Så mycket får jag nämna, att innan jag erhölt min Fullmagt, dröjde jag från den ena Postdagen till den andra, att få lämna dig denna nyhet; och sedan jag ändteligen vunnit den, har jag ständigt varit ledsen, förargad, sjuklig och sysselsatt. Ach, min hjertans vän, om jag skulle berätta dig alla de tracasserier och det krångel jag haft på en tid [— — —]. I korthet får jag blott nämna, att jag först endast erhöll ett Kungens bref på Caracter, hvilket jag ock därföre skickade tillbaka till Schröderheim, som å nyo måste utvärka mig riktig Fullmagt; imellertid slog mig dock felt, att komma in vid sjelfva Bibliothequet,

[1] SVS IX, s. 54 f.

hvarom jag dock hade fått hundrade försäkringar, och oaktadt jag fick betala Fullmagten efter Wildens lön, med 56 Rksdaler. Utelämnandet af Kunglig i annoncerne [— — —] har äfven förtretat mig, hvilket kan vara rätt ridicult; men då jag så väl betalt detta lumpna ordet [— — —].»

Den enda uppmärksamhet som visas konungen i Kellgrens skrifter från detta år är ett Divertissement, som prins Karl och hertiginnan läto uppföra den tjugofjärde januari. Stycket, som verkar både torrt och uppstyltat, visar hur konungen med bistånd av en sibylla får blicka in i framtiden, där han i minnets tempel ser den plats som väntar honom vid sidan av sina stora föregångare. »Historien» är i full färd med att teckna upp Gustaf III:s bragder, och scenanvisningen tycks ge vid handen, att avsikten varit att göra en elegant jämförelse med Gustaf II Adolfs. Framför de stora konungarna ser man nämligen, hur »Historien står vid ingången i den ställning, som om hon skref, och Tiden vid hennes sida, som om han dicterade, hvad hon skref» (SVS III, s. 47). Enligt hertiginnan[1] framställdes Klio sittande och med den ändringen passar beskrivningen fullkomligt in på Sergels grupp framför Gustaf Adolfs staty. Skillnaden består endast i att det icke är Tiden utan Axel Oxenstierna som där dikterar hjältekonungens bedrifter för Historien. Sergel fick just detta år Gustaf III:s beställning på konstverket och hade gjort skissen till det året innan.[2] Bysterna av konungen och kronprinsen, som visas och bekransas i slutscenen, äro givetvis Sergels nya mästerverk.[3]

Något bevis på rojalistiska känslor hos Kellgren ger icke detta lilla festspel, som skrivits på beställning av hertigparet av Södermanland och där författaren tydligen icke själv fått bestämma planläggningen.[4] Kellgren låter enbart missnöjd med föreställningen, för vilken han »ej en gång fått så mycket som tack» av hertigen, och den present av hundra riksdaler, som

[1] *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, öfvers. och utg. af C. C:son Bonde, I. Sthlm 1902, s. 274.
[2] Se G. Göthe, *Johan Tobias Sergels skulpturverk*. Sthlm 1921, s. 19.
[3] Om dessa se Göthe, a. a., s. 76, 84.
[4] Jfr *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, I, s. 273.

Gustaf III förärade honom, tycks inte ha gjort något intryck (*Brev* s. 100).

Skalden hade just börjat den nya årgången av *Stockholms Posten* med ett »nyårsbrev» där ingen kungahyllning fått plats. Icke heller strängade han sin lyra till några frivilliga verser den tjugofjärde januari, denna dag är tidningen i stället fylld med pekoral från landsortspressen. Skillnaden mot föregående år är påtaglig.

I stället för konungen är det nu Höpken som för sitt äreminne över Claes Ekeblad får en storslagen hyllning, antagligen av Kellgren, i en förut nämnd recension (*St. P.* 1781 29/1, 23). Det kan ha varit en viss avsikt med att som här framhäva Höpken framför Vitterhetsakademiens övriga berömda medlemmar. Denne hade nämligen ett par månader tidigare begärt sitt avsked ur rådet, och det är tydligt att han och konungen för tillfället stodo på mycket spänd fot med varandra, huvudsakligen på grund av olika uppfattning i tryckfrihetsfrågan.[1]

Till på köpet är det just nu, som Kellgren i *Stockholms Posten* tämligen öppet vågade angripa konungen. Förklädnaden är inte större än i religions- och prästsatirerna, då han berättar en anekdot om en slösande och teatergalen furste (*St. P.* 1781 15/2, 38).[2] Endast några dagar senare (21/2, 43) införde han sin översättning av Propertius' elegi till Ponticus. Den åtföljdes av en märklig not om Propertius och kejsar Augustus. Romaren, heter det där, fick del av »det anseende, som plägar tillfalla de Talanger, hwilka Konunga-Gunsten bringar i dagsljuset. Denna upmuntran kunde ej fela *Propertius*, under en Kejsares regering, hwars politik bestod framför alt däruti, at tilwinna sig ärans utdelare, och som genom de ymniga wälgärningar han lät wederfaras de lärda, qwäfde i deras hjertan patriotismens röst och låckade Sång-Gudinnorne på Tyranniets sida. Propertius hade så mycket flera anspråk på Tyrannens nåd, som hans själ af naturen böjelig, kunde både sänka sig ned til smicker,

[1] Se Odhner, a. a. II, s. 24 f., Almén, a. a., s. 273 f.

[2] Cit. av Lamm, *Saml.* 1913, s. 107, och Ekenvall, a. a., s. 74. Redan i *Jofurs Nyårsgåfvor* (1778?) skämtar han om den oerhörda vikt, som hovet lade på operaföreställningarna (SVS I, s. 243).

och uphöja sig til Satiren. Jag säger uphöja sig til Satiren, emedan det ej skulle fordrats mindre hjeltemod, än talang, at trotsa i et Poem en Afgud som befäst sig på Romerska frihetens ruiner.» Genom att visa att denna not är en översättning, vill Forsström avfärda den tidigare diskussionen om dess aktuella innebörd.[1] Emellertid måste man finna en förklaring till att Kellgren lät införa noten. Någon presentation av den romerske skalden var inte nödvändig, eftersom en sådan helt nyss blivit gjord i samband med den första Propertiusöversättningen (*St. P.* 1781 13/2, 36); Forsström kallar den senare översättningen »Kellgrens första». *Stockholms Postens* läsare voro vana att höra Gustaf III lovsjungas som den svenske Augustus. När de nu fingo läsa en skarp vidräkning med den romerske envåldshärskaren — något i och för sig ovanligt — måste de ha riktat tankarna mot sin egen monark. Överensstämmelserna mellan notens skildring och samtida förhållanden äro ju påtagliga. Till på köpet var det den svenske Propertius, den som skrivit *Sinnenas förening*, som här förde ordet, en skald som också »kunde både sänka sig ned til smicker, och upphöja sig til Satiren». Kellgren kunde inte ha tvivlat på hur den långa noten skulle bli uppfattad, och naturligtvis var det bra att i nödfall kunna skylla på att den endast var en översättning. Kanske har han vid ett tillfälle, då hans kritik mot konungen trubbats av, rentav velat ta tillbaka de dolda anklagelser, som kunde ligga i noten — att ge en mer eller mindre öppen kritik av de åsikter han själv tidigare framfört, var ju typiskt för honom. I sitt inträdestal i Svenska akademien försäkrar han, att ingenting vore »nu min pligt mera enligt, än att omtala det nådiga beskydd, som Hans Kongl. Maj:t från sitt anträde till Regeringen lemnat vitterheten i sitt land, ett beskydd så mycket kraftigare, som det mera härledt sig från medfödd böjelse än statskloka afsigter».[2] Man undrar, varför Kellgren behöver bemöta en supponerad anklagelse, att Gustaf III skulle ha haft politiska biavsikter, då han uppmuntrat vitterheten. Är det inte talaren själv, som gjort denna anklagelse i sin andra Propertiusnot. I motsats

[1] A. a., s. 24.
[2] *Sv. akad:s handl. från 1786*, I. Sthlm 1801, s. 49.

till den första noten ströks denna, då han efter Gustaf III:s död slutgiltigt redigerade sina samlade skrifter.

Det kan knappast vara en tillfällighet, att skalden endast några veckor efter Propertiusdikten och dess kommentar införde en ny översättning med en starkt antidespotisk tendens, *Kungen, Bonden och Eremiten. Saga* (SVS II, s. 130 f., *St. P.* 1781 17/3, 63). Visserligen angives, att originalet stod att läsa i *L'Esprit des Journaux* för januari 1780[1], men de svenska läsarna ha naturligtvis gjort sina egna reflexioner över motsättningen mellan majestätet och bonden sådan den framställdes här:

> En bonde få begär och intet högmod har;
> Han dömmer inga brott, han stiftar inga lagar:
> En veklig vällust ej hans själ och kropp försvagar;

Den sista raden har inte denna skärpa i originalet, där den lyder: »Jamais l'ambition ne trouble sa pensée.» Kellgren fortsätter:

> Och, fast Ers Majestät i gärd och skatter tar
> Des bästa egendom, han dock sig ej beklagar,
> Blott han et tarfligt bröd med lifvet äger qvar.

Här har originalet endast:

> Des fautes qu'il commet seul coupable et puni,
> Ses chagrins sont l'impôt, la taille, la corvée.
> Il travaille pour vous, & vous veillez pour lui.

Att Kellgren så starkt överdriver tyngden av bondens skatter, står i full överensstämmelse med de tankar han senare antydde om Gustaf III:s skattepolitik. I *Oxarne, SannSaga* förklarar den kloka oxen: »wår husbonde [— — —] äger nog sundt förnuft at finna det mången Regent icke finner, at om han skall draga någon nytta utaf oss, måste han ej beröfwa oss wårt foder och låta oss dö of swält» (*St. P.* 1782 12/11, 260). Det är samma uppfattning och nästan samma bild som går igen i en känd strof i *Dumboms Lefverne* (1791, SVS II, s. 326):[2]

[1] *Le roi, le paysan et l'hermite, Conte* finnes i januarihäftet s. 263 f.

[2] Påpekat av Ekenvall, a. a., s. 76. August Peterson anser, att »Politiken» här betyder arbetsgivarnas ekonomiska politik mot arbetarna. Han stöder sig bl. a. på sin uppfattning att »économie générale» betyder »politique»! (*Kellgrens Dumboms lefverne upplysningsdokument och självbekännelse, Modersmålslärarnas för:s årsskrift* 1937, s. 234 ff.) Peterson har råkat missuppfatta en art. i encyclopedien, som talar om »éco-

I Politiken var hans tro,
Hvad ingen Bonde plär förgäta:
At om man mjölka vill sin ko,
Bör man ock ge den til at äta.

Philosophen på landsvägen har också ungefär samtidigt med Dumbom en association, som påminner om *Oxarne*. Under rubriken *Bönder, Skjutshästar — Kung och Folk* prisar han ett land lyckligt, »hvars Konungar älska sit Folk til den höjd, som Svenska Bonden sina Hästar!» Må konungarna »väl fatta denna Sanning: *Död Häst drar ej kärra: utkörd Häst drar ej fram*» (*Saml. skr.* III, s. 199).

Hur *Stockholms Postens* inställning till Gustaf III kunde uppfattas 1781 och speciellt hur man läst Kellgrens *Saga*, framgår av några verser i oppositionstidningen *Wälsignade Tryck-Friheten*.[1] I en fabel, där inga försök gjorts att dölja innebörden, hade denna tidning (1781 6/4, 6) riktat skarpa angrepp mot regeringen. Dessa hade i *Stockholms Posten* (24/4, 92) bemötts i en versifierad *Reflexion* av S—w (Schmiterlöw). I oppositionsbladet infördes då under rubriken *Gräl* (4/5, 14) några rimmade tankar om detta meningsbyte och om *Stockholms Posten:*

En gång då jag i Posten såg,
At åter hitta någon Saga,
Som röjde blott Despoters swaga,
Och där en Orm i blomstren låg.
På detta wittra Pappers fält,
Som ofta lyst af eld och styrka,
Som snillets Gud förstått at dyrka,
Men ej för oskuld snaror stält;
Där äran njutit all sin rätt,
Och där man andats dygd och seder —
Just där (för hjertat liten heder!)
Framlyste andra tankesätt.

Det är de rojalistiska tänkesätten i Schmiterlöws verser, som skribenten förebrår *Stockholms Posten*, men han framhåller ju

nomie générale, ou politique». Det sista ordet är adjektiv, ej substantiv (*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné* [— — —]. V, s. 337). Jfr även A. Kjellén, *Kellgrens Ljusets Fiender och den samtida politiska situationen. Saml.* 1941, s. 16 f.

[1] Sylwan har, utan att ange sammanhanget, citerat dem. *Stockholms-Posten och Kellgren, Saml.* 1909, s. 13.

samtidigt att dessa stredo mot tidningens vanliga hållning. Han slutar överseende om också något giftigt med att försäkra, att han »ej förtryter / Om du gör skäl för din Pension».

Kellgren själv hade emellertid ej ändrat hållning. Några månader efter det att allmänheten fått läsa *Kungen, Bonden och Eremiten,* införde han en ny översättning av en dikt av samma art och med samma tendens, *Denis och Eremiten. Apolog af Hr Bret* (SVS II, s. 143 f., *St. P.* 1781 1/8, 174). Tyrannhatet är dock här både så kraftigt tilltaget och så allmänt uttryckt, att man knappast vågar misstänka, att Kellgren velat använda dikten till direkta anspelningar. Fursten, Denis, ser eremiten försänkt i bön och befaller honom att bedja också för sin härskare. Denne ber då till »Tyranners skräck och de förtrycktas hopp» att Denis skall »I jordens afgrund slukas upp» för att folket skall befrias från »slafveri och nöd».

Dikten ingår dock i ett led av Kellgrens uttryck för tyrannhat och därigenom kan den ha haft en uppgift att fylla.

Under mellantiden hade *Stockholms Posten* livligt uppmärksammat Raynals berömda arbete *L'Histoire* [— — —] *des deux Indes,* som i Frankrike blev förbjuden av parlamentet. Tidningens kommentarer till domen utsäga fullt tydligt, hur man uppfattade den: »Domen innehåller, at denna bok såsom Gudlös (lär menas, *icke nog Christ trogen*) och til upror ledande (lär förstås, *emot all slags Despotism*) skal af Skarprättaren sönderrifwas» etc. (*St. P.* 1781 21/6, 139, *Tidningar*). Elovson, från vilken jag hämtar uppgifterna om Raynal och *Stockholms Posten*[1], vill i de ironiska parenteserna och hänvisningen till de ödesdigra följderna av Voltaires död se spår av Kellgrens penna. Hela slutmeningen, sammanställningen med »Spanska Inquisitionen», »Turkiet» och »Mufti», påminner särskilt om den svenska voltaireanens skrivsätt: »Man hade önskat, at denna dom blifvit fälld av Spanska Inquisitionen, eller aw nu warande Stor Amiralen i Turkiet, transformerad til Mufti, och icke af Parlamentet i det högtuplysta Frankrike; men — *Voltaire är död.*»[2]

[1] *Raynal och Sverige, Saml.* 1928, s. 40 f., 65 ff.

[2] Jfr den kortfattade formuleringen i ett epigram från föregående års Voltairepolemik (*St.P.* 1780 2/10, 225). Epigrammet, som jag på annat ställe (nedan s. 288) velat attribuera till Kellgren, börjar: »Voltaire är död (— — —).»

Dessa försmädliga ord om domen mot Raynal uttrycka nog något mer än sympati för denne enväldets oförskräckte motståndare — de initierade måste ha läst mellan raderna en anspelning på förhållandena hemma i Sverige. Raynal hade nämligen från och med andra upplagan av sitt verk, 1774, bl. a. yttrat sig om Sverige efter 1772 års revolution. Där framställdes Gustaf III som fullständigt allenarådande och svenskarna som en samling ödmjukt böjda ryggar, alltså en uppfattning som oppositionen här först så småningom vågade antyda. Arbetet hade för övrigt en så radikal politisk tendens, att Gustaf III bara för den skull måste ha känt sig obehagligt berörd, då han hörde det lovprisas från många håll i Sverige. Knappa två veckor efter *Stockholms Postens* nyssnämnda meddelande gav han order om införsel- och försäljningsförbud för det.[1] *Stockholms Postens* redaktörer kunna knappast ha varit okunniga om hur deras inlägg skulle uppfattas. Under åren 1780—82 omfattas Raynal de gånger han nämnes i tidningen med sympati — med undantag av en artikel riktad mot Kellgren. 1783 är man däremot mera kritisk, särskilt i en *Anmärkning*, som lånats från Åbo tidningar[2] och som därför kanske är införd av Kellgren. Denna förändring i tidningens hållning motsvaras av skaldens egen inställning till konungen.

Ekenvall har i någon mån lagt till rätta den kronologiska ordningen, då han behandlar Kellgrens opposition. Han börjar med att i anslutning till Ehnmark framhålla, att det är Kellgren, som satt sin prägel på *Stockholms Posten* och fortsätter: »Politiskt gällde tidningen som högeligen kungavänlig. Men denna kungabeundran befinner sig i stadigt avtagande. Året 1780 synes mig beteckna dess höjdpunkt. Därefter sjunker den sakta, och 1783 förbigår *Stockholms Posten* kungens födelsedag med tystnad.» Det sista påpekandet upprepas senare och i sammanfattningen kommer Ekenvall till det resultatet, att »missnöjet [— — —] tilltar så småningom. Men från och med 1782—1783 synes det mig, som om man har att räkna med ett visst politiskt missnöje hos skalden. Så följer några år av tystnad [— — —]».[3] *Stock-*

[1] Elovson, senast a. a., s. 43 f.
[2] Elovson, s. 66.
[3] A. a., s. 70, 79, 92.

holms Postens talande tystnad märkes redan på Gustaf III:s födelsedag 1781. Den åtföljes omedelbart av Kellgrens här nämnda bidrag i antidespotisk riktning.

1782 märker man däremot några tecken till en omsvängning, ehuru hans inställning är växlande. I sitt *Nyårsbref* detta år (SVS II, s. 157 ff., *St. P.* 2/1, 1) nämner han konungen, i det han gör en anspelning på oppositionen. Kellgren framställer sina läsare som en barnflock, som väntar på nyårsgåvor:

> Med barn til sådan faslig gross,
> Är det med Kungen och med oss
> I denna sak just et och samma:
> När han en enda lycklig gör,
> Man fullt och fast försäkra tör,
> At han gör hundra otacksamma.

Detta är ett spontant och icke frampressat ställningstagande. Han behövde ju icke nämna konungen. Denna gång uppvaktade Kellgren Gustaf III med ett födelsedagsode i växlande meter och med oregelbunden rimflätning (SVS II, s. 161 ff., *St. P.* 1782 24/1, 20). »L'Enthousiasme est ma seule methode», har han i *Stockholms Posten* satt som motto. Ämnet är Gustafs mångsidighet. Det är de adliga dygdernas återuppväckare, filosofen som brutit religionstvånget, sjöfartens befrämjare, bondens beskyddare, som hyllas och i kören instämmer naturligtvis också »Konsters, Vetenskapers tropp». Dikten är starkt retorisk, framställd i ett slags charadform. Temat angives av frågan, om det är »för hundra Hjeltars slägt», som alla dessa lovsånger höjas, och svaret gives i slutversen: »Gustaf! nej för Dig allena.» Kellgren fick detta år sina mest hedrande uppdrag av Gustaf III, då han utsågs dels att versifiera dennes stora nationella drama *Gustaf Wasa* och dels att skriva kantaten vid Lovisa Ulricas begravning. Hans ställning som den främste bland skalderna utanför högaristokratien gjorde det naturligt, att valet föll på honom, kanske också hans förnyade rojalistiska toner medverkat. Det var också samma år han fick tillstånd att utgiva *Nya Handelsbibliotheket*, med vilket följde förbättrade ekonomiska villkor.[1]

[1] Se SVS IX, s. 65.

Den vackra kantaten har inte inspirerats av vördnad för uppgiften. Begravningen skildrar han, så fort han kommit därifrån, med lätt maliciösa ord i ett brev till sin vän Schmiterlöw: »Nå här har nu en tid varit mycket granna och mycket lugubra anstalter. Jag kommer just nu ifrån kyrkan, där jag bivistat Begrafnings Acten. Orden som söngos voro på Hög befallning af min fabrik» (*Brev* s. 111). Man undrar vad Kellgren tänkte i sitt stilla sinne, då han målade den rörande bilden av den döende änkedrottningen omgiven av sin familj:

> Men fåfängt trenne Söners röst
> Sig bedjande til Himlen höjde;
> Förgäfves kring des matta bröst
> En Sonson späda armar böjde;
> Och vid des bädd, förutan tröst,
> En Dotter fruktlös omsorg röjde.
> (SVS II, s. 167 f.)[1]

Ovänskapen inom den kungliga familjen och det av Lovisa Ulrica spridda ryktet om kronprinsens börd voro för allmänheten välkända ting. Kellgren tycks t. o. m. på själva begravningsdagen offentligt anspela på änkedrottningens oförsonlighet i sitt ode över henne i *Stockholms Posten* (SVS II, s. 170 ff., *St. P.* 31/7, 172):

> Men om ock högsta dygd plär något menskligt gömma,
> Om ren fullkomlighet ej gifs en dödligs hopp;
> Och om Lovisa sjelf — Håll, stoftets barn, håll opp! . . .
> Hvem gaf dig rätt, at ur din synkrets dömma,
> Och säga: Dagens Gud! du vacklar i ditt lopp.

Ligger det inte också en fin antydan om hennes omedgörlighet i den lilla parentes skalden infogar i beskrivningen: »Med hjertat, utan svaghet [!], godt.» En tid efteråt kan han berätta några dråpliga anekdoter för Clewberg om hur Lovisa Ulricas hätskhet mot de äldre sönerna höll i sig ännu på dödsbädden (*Brev* s. 117).

En psalmliknande aria i Kellgrens kantat tar upp det naturliga motivet: all jordisk härlighets förgängelse. Kanske en lyhörd

[1] Kantaten utkom separat (se *Brev*, s. 192): *Ord afsungne vid* [— — —] *Lovisa Ulricas begrafning* [— — —] *den 31 julii 1782*. Sthlm [u. å. anon.]. Förändringarna i *Saml. skr.* äro obetydliga.

lyssnare i formuleringen kunde höra ett klander av Gustaf III:s alltmera självtillräckliga härskarmanér:

> Monark! här skall din Krona brytas,
> En ringa svepning bli din skrud,
> Och hvad som trodde sig en Gud
> Skall i en handfull stoft förbytas.

Odet i *Stockholms Posten* väckte mera uppseende på grund av dess stil, vilken Kellgren själv fann djärv (*Brev* s. 111). »Några utrop, som väcka tanken på Lidner, äro annars det enda, som kan tyckas ägnadt att möjligen oroa en dåtida granntyckt kritiker», skriver Sylwan.[1]

I denna dikt, där olika stilar så starkt bryta sig mot varandra, kommer teaterinslaget återigen fram för ett ögonblick. Odödligheten sänker sig ned på det obligatoriska teatermolnet och för med sig »*Lovisas* hamn», som strålar i »Seraphiskt ljus». Så kommer som avslutning på allt detta en fullt regelbunden, hovmannamässig tour de phrase:

> Gläds! snart en telning upväckt blifver
> Som skygga skall *Lovisas* graf;
> Men vid den skatt dig *Gustaf* gifver,
> Glöm ej hvem dig en *Gustaf* gaf.

Det ståtliga resultat, som det dramatiska samarbetet med konungen ledde till, har inte motsvarats av någon större entusiasm över arbetet. Kellgren kände sig ytterst besvärad av den höge uppdragsgivarens pretentioner och författartvånget. Han är förnärmad och känner sig inte tillräckligt uppskattad. Den unge nyutnämnde »bibliotekarien» har inte dragit sig för att visa sitt missnöje. Han meddelar det till Zibet, som inte hörde till Kellgrens närmaste vänner men däremot till hovkretsarna. I en liten biljett skriven i juli 1782 till denne kanske man kan spåra den koncisa, korthuggna Kellgrenska spydigheten: »H:s Majt. har befallt mig tillställa Hr Regerings Rådet bifogade

[1] *Saml.* 1909, s. 17. Någon påverkan från Lidner är dock vid denna tid omöjlig. Man kan, som Sylwan samtidigt gör, nämna J. B. Rousseaus kantater men i första hand naturligtvis Kellgrens egen dramatiska produktion, där naturens lössläppta krafter skildras med förlidnersk färg. (Jfr SVS I, s. 295, III, s. 92). Naturligtvis går kantatstilen (t. ex. J. B. Rousseau) igen även där liksom hos Lidner.

skrifter och har i nåder tillagt att allt bör wara färdigt innom åtta dagar» (*Brev* s. 110). Följande månad avsände han det märkliga brevet om operan till samme adressat. Det börjar mycket öppenhjärtigt och rakt på sak: »Nauman har sagt mig att H:s Maj:t skall vara ganska otålig däröfver att Han ej ännu fått 3:dje Acten till Gustaf Vasa, och att han ej skall begripa hur det kommer sig. Om Hans Maj:t vore underrättad om det kinkiga fast obetydliga göromål jag nyss haft för händer, och om det skoflickare arbete, som jag nu som bäst är sysselsatt med, torde det kanhända falla honom något begripeligare.» Det fanns säkerligen inte många i Kellgrens sociala ställning, som hade nog mod att så öppet visa sig irriterad av konungen. Han fortsätter att tala om, hur föga belåten han är med att behöva stå till tjänst som leverantör av festdikter vid offentliga högtider. Ironiskt föreslår han därefter, »att H:s Maj:t benådade mig med en pension af Manufactur fonden. Om Kungar förstodo raillerie, hade jag här en god idée till en förnyad supplique» (*Brev* s. 111 f.).[1] Brevet har väl icke kommit inför Gustaf III:s ögon, men risken härför fanns. Han hade säkerligen känt sig föga tilltalad av att på detta sätt bli medräknad i en förklenande generalisering av »Kungar». Zibet har dock låtit brevet gå vidare till Lars von Engeström[2], och innehållet har alltså icke varit någon hemlighet.

Under detta år förekomma i *Stockholms Posten* ett par bidrag av Kellgren, som onekligen på ett markant sätt ta avstånd från varje form av kungligt förtryck.[3] Uppsatsen *Om Witterhets-Academier* (1782 22–23/11, 269—270) vänder sig bl. a. mot regentens förmynderskap över diktningen och är nog därvid ett uttryck för författarens egna erfarenheter.

Under de följande åren däremot tycks Kellgren, tvärtemot vad Ekenvall vill göra gällande, ha gjort en omsvängning. I *Stockholms Postens* första nummer 1784 publicerar han sitt

---

[1] Skämtet med »Manufactur fonden» ligger nära Kellgrens ironi mot poetastrarna, då han sammanställer varor och dikter (se min uppsats Kellgrens »*Tal om satiren*», *Saml.* 1940, s. 100). Med »en förnyad supplique» tycks skalden påminna om en versifierad dylik han skrivit till Gustaf III (SVS II, s. 66).

[2] Se SVS IX, s. 61.

[3] Se Ekenvall, a. a., s. 75 ff.

ode *Til Grefve Creutz Nyårsdagen 1784* (SVS II, s. 193 ff.), där han ger uttryck för en sann och äkta beundran för mästaren (jfr omdömet några månader tidigare i *Brev* s. 127). Creutz liknas i brevet vid Mæcenas och Gustaf III blir som den svenske Augustus delaktig av hyllningen. På våren 1783 hade Kellgren skrivit sitt skaldebrev till Armfeldt (SVS II, s. 182 ff.).[1] Diktens ironiska stil gör enligt Ekenvall, att man »faktiskt ej vet, vad som varit Kellgrens avsikt. Den kan tydas som en komplimang men nästan lika lätt som en kritik. I varje fall vågar skalden här omtala kungen på ett sätt som om de vore likar. Någon sådan förtrolighet mellan Kellgren och Gustav III existerade aldrig.»[2] Kellgrens öppna och frimodiga sätt att yttra sig var dock något karakteristiskt för honom och för hans förhållande till konungen vid denna tid (se nedan s. 90 f.). Det präglar ännu 1787 *Man äger ej snille:* »Et brott mot vettets bud är brott mot Majestätet, / Mot Menskjans majestät, och dit Regent! — ty lär» etc. eller fortsättningen »Förlåt mig sanningen, min Kung!» När skalden är sig själv visar han ingen ödmjukhet inför den mäktige varken i allvarliga eller skämtsamma dikter.

Det kan tyckas djärvt av Kellgren att i Armfeldtdikten tala om faran av att »klandra Favoritens fel» (SVS II, s. 182). Han kan göra det, därför att han senare i dikten ger en vacker hyllning åt konungens litterära förtjänster. Alldeles tydligt tar han dennes parti mot bakdantarna. Ingen kan väl tvivla på att han är ironisk, då han återger det gängse förtalet:

> Nog kan väl sjelfva Öfverheten
> Ibland til nöjen stiga ner,
> Men ända ner til Vitterheten! . . .
> Det går för långt som hvar man ser.
>
> Ja Själens nöjen passa illa
> För en regerande Person.
> Och ingen Patriot kan gilla
> At smaken herrskar på en Thron.

[1] Datering av B. Risberg, *Kellgrens skaldebrev till Armfeldt*, *Nysvenska studier* 1930, s. 203.

[2] A. a., s. 80.

Någon tvekan om vilka som avses med benämningen »Patriot» behöver man inte ha. I fortsättningen gör Kellgren en smickrande jämförelse mellan Gustaf III och andra potentater. Mot den förres ädlare nöjen ställer han de senares »Spel, Jagt, Maitresser framför alt».

Den sista strofen, som enligt Risberg ursprungligen började »En dag — behövs att mera säga», har sedan förtydligats och lyder nu:

> När Afvund . . . Tarfvas mer at säga —
> Förmätne, eder fara känn:
> Räds, at er Konungs ynnest äga;
> Men bäfva, at förtjena den.

Risbergs tolkning av den kan jag icke dela. Då där talas om avunden, som hotar Armfeldt, kan detta ju omöjligt syfta på att konungen fullkomligt obefogat skulle avundats Armfeldt dennes obetydliga litterära framgång.[1] För övrigt skulle en så ytterst skarp anklagelse inte ha riktats till Gustaf III:s specielle gunstling. Naturligtvis är det den missnöjda hopen som nu liksom så många gånger annars blir utsatt för Kellgrens förakt. Vi ha enligt min mening en parallell till rimbrevet *Afvunden*, ursprungligen riktat till en annan av Gustaf III:s närmaste män, C. Fr. Scheffer. Vad skalden menar är, så vitt jag förstår, att den högt uppsatte alltid är utsatt för den låga hopens smädelser men särskilt den som gjort sig förtjänt av sin ställning. Avunden mot stora män är ett ofta återkommande tema hos honom.[2]

Ett år senare publicerade Kellgren sin dikt *Fronderiet* (SVS II, s. 217 f.). Också den är en svidande vidräkning med illviljan och förtalet hos dem, som kallade sig »Frihetsvän och Sanningstolk». Liksom »Patriot» hörde dessa till de benämningar som oppositionsmännen brukade lägga sig till med. De första stroferna i dikten håna den lismande smickraren, men denne förekommer dock endast i inledningen. Det är hans motsats, den ständigt missnöjde försmädaren, som blir framdragen i ett obarmhärtigt ljus från den undangömda vrå där han spyr ut sin galla över »de Höga»:

[1] Jfr Risberg, a. a., s. 208, 215.
[2] Se citat hos Lamm, *Saml.* 1913, s. 98 f., 132 och Sylwan, J. H. K., s. 268.

Skald! ropar han, *at värdigt qväda,*
Som Frihetsvän och Sanningstolk;
Glöm ej at ouphörligt smäda
Mot lysande och mägtigt folk.

Det fordras Tiggarns slarfvor bära,
At vara Ädel eller Klok;
De Stora känna ingen ära
(Som sjelf jag läst uti min bok.)

Åt den i guld och purpur lyser
Naturen aldrig dygder gett;
Nej, Hofvet endast Tigrar hyser
(Som sjelf jag från min vindsglugg sett.)

Det är väl uppenbart, åt vilket håll denna satir riktar sig. Ändå har dikten blivit framdragen som exempel på Kellgrens opposition mot Gustaf III.[1] Därtill ha bidragit dels de två inledningsstroferna om smickerdikter, dels Kellgrens val av adressat. Då *Fronderiet* först publicerades bar den nämligen namnet *Til Herr Lagmannen och Historiographen wid Kongl. Maj:ts Orden, Johan Simmingsköld* (*St. P.* 1784 20/7, 164), och det verkar ju vid första påseendet otroligt, att Kellgren skulle riktat en allvarligt menad hyllningsdikt till denne. Lagmannen hade ju egentligen gjort sig känd som en flitig och mycket servil smickerdiktare och hans namn har framförallt gått till eftervärlden i samband med några uppseendeväckande förskingringar.

Kellgren hade tidigt blivit bekant med honom. De hade samtidigt med Paykull 1780 fått högsta graden i Utile dulci (*Brev* s. 93). Tillfället gav satirikern anledning att skämta om Paykulls fåfänga, men hade han haft samma åsikter som han sedan fick om Simmingsköld som lismare, då borde ju i stället denne ha blivit utsatt för hans spydighet.[2] Att förhållandet dem emellan var gott framgår också av ett brev från en av deras

[1] SVS IX, s. 45, Sylwan, J. H. K., s. 126 ff. Dennes uppfattning är antydd redan i *Saml.* 1909, s. 16. Ekenvall anser, att dikten »satiriserar hyllningspoesien över huvud» (a. a., s. 81).

[2] Möjligen är det genom Kellgrens förmedling som Simmingsköld samma år lovade att ställa sin handskriftssamling till *Stockholms Postens* förfogande. Se *St.P.* 1780 14/12, 287.

medbröder i Ultile dulci. B. G. Westberg skriver nämligen 1781 till Knös och gissar att Simmingsköld skaffat Kellgren hans bibliotekariefullmakt.[1]

Följande år meddelar Kellgren kortfattat i ett brev: »Simmingsköld har skrifvit en grafskrift, som är charmant» (*Brev* s. 111). Detta har av Sylwan och Ekenvall antagits vara ironi, vilket det inte behöver vara. Den förre stöder sin uppfattning på ett ironiskt uttryck om Simmingskölds smickerdikter som är inflickat i Åbotalet om satiren. I talets ursprungliga version från 1776 var det dock i stället den kände pekoralisten Bager som fick figurera (SVS I, s. 162). Att Kellgren 1795 kunde utbyta dennes namn mot Simmingskölds, då Bager f. ö. var död sedan flera år, hade nu blivit fullt motiverat.

Ekenvall använder som belägg för sin åsikt en jämförelse, som Kellgren gör med den bekante kungagunstlingen C. G. Nordin. Att Kellgren anser Nordins »beröm för Kungen och alla författningar» (*Brev* s. 167) vara värre än Simmingskölds, är vid denna tid mest nedsättande för den förre. Ett verkligt lågt jämförelsematerial har han väl knappast velat taga, eftersom vänskapen med »riksprosten» ännu var obruten ehuru anfrätt. Vidare får man inte döma alltför mycket av ett uttalande från denna tid, då den gode lagmannen hunnit avslöja sig som både bedragare och utpressare.

Det är huvudsakligen vetskapen om dennes falsarier, som kommit Sylwan att utläsa hyllningsdikten som ironi. Emellertid infördes Kellgrens dikt i *Stockholms Posten* två månader innan Simmingsköld lämnade landet för att undgå häktning. Ytterligare två veckor tidigare hade denne genom Schröderheims förmedling lyckats erhålla ett större lån, eventuellt från konungens kassa, och ännu i augusti, alltså sedan Kellgrens dikt redan blivit publicerad, tycks han ha fått en dyrbar gåva av Gustaf III.[2] Det visar vilket förtroende han in i det sista åtnjöt. Kellgren var i varje fall i gott sällskap, om han låtit sig imponeras av smickerdiktaren.

---

[1] Westbergs brev publ. av G. Lindstén, *Saml.* 1916, s. 215.

[2] Se H. Fröding, *Fången på Königstein* i *Biografiska studier från skilda tider*. Sthlm 1905, s. 157, 179.

Ett tecken på det oppositionella syftet med Kellgrens dikt har man enligt Sylwan i de strofer, som i *Stockholms Posten* avslutade denna: »Än lär Du oss de storwerk dyrka, / Som *Gustaf* Hjältenamnet ge» etc. Med syftning på bl. a. detta parti anmärker Sylwan: »Ironien bör ha varit uppenbar för alla invigda [— — —]. Juridiskt kunde Kellgren väl inte kommas åt [— — —].» Men är detta ironi, för det med sig ett hån mot konungen, som är mera försmädligt än något av Kellgrens förtroliga omdömen i breven om denne före 1789. Vidare talar dikten om Simmingsköld hyllningar till Masreliez, C. Fr. Scheffer och Sparre.[1] Att Kellgren skulle finna en sådan form av smicker löjlig, är dock inte så antagligt, eftersom han själv året innan hade skrivit hyllningsdikter till två av rikets högst uppsatta aristokrater, Armfeldt och Creutz. Scheffer hade också han uppvaktat tre år tidigare med sitt rimbrev *Afvunden*.[2] Om, som Sylwan anser, dikten av samtiden allmänt uppfattades som ironi, måste man med honom förvåna sig över att den aldrig väckte uppseende.

För att förstå meningen med *Fronderiet* måste man ge akt på dess senare öden. Kellgren medtog dikten i sina samlade skrifter, ehuru en eventuell ironi där skulle ha gått förlorad för läsarna, dels därför att de händelser, som den enligt Sylwan skulle anspela på, icke voro aktuella, dels därför att titeln ändrats och strofera med de utsatta namnen borttagits. Han skulle ha gjort den senare versionen fullkomligt obegriplig, om dikten vore avsedd som ironisk mot adressaten. Denne är icke längre Simmingsköld utan »L». Med Sylwans utgångspunkt är det »uppenbart» att Kellgren icke åsyftar Leopold.[3] Någon annan »L», som under skaldens sista år utmärkt sig som författare av lovkväden, finnes så vitt jag vet icke. Men om den nya adressaten är Kellgrens bundsförvant Leopold, då kan dikten inte heller vara annat än en hyllningsdikt. Då är den också riktad mot »fronderiet».

[1] »Ämbetsmannens styrka [— — —] Uti en fruktad *Sparres* bröst», avser naturligtvis som Sylwan först uppger (*Saml.* 1909, s. 16), överståthållaren Carl Sparre, inte som han senare gissar (J. H. K., s. 127) riksrådet och kronprinsens guvernör Fredrik Sparre.

[2] Se Ek, F. o. U. 1914, s. 169 f.

[3] J. H. K., s. 375.

Har f. ö. inte Kellgren själv tre dagar efter diktens publicering i *Stockholms Posten* i samma tidning givit en kommentar? »Syns det ej som man en tid börjat anse för smicker äfwen det lofligaste beröm, som sanning och tacksamhet wåga tilägna sin Konung?» (*St. P.* 1784 23/7, 167. *Non ego ventosae* [— — —]). Dessa ord säger han visserligen i självförsvar, men formuleringen visar, att de ha en allmän innebörd. Skulle Kellgren omedelbart ha uttalat sig stick i stäv mot diktens mening? Mot ett angrepp i *Dagligt Allehanda*, föranlett av Thorilds recension i *Den nye granskaren*, försvarar han här den dedikation, som inledde *Nya Handelsbiblioteket* från samma år. Dedikationen kan förefalla nödvändig, då Kellgren arbetade på konungens uppdrag. De ord av beundran och tacksamhet som han inför i tidningsartikeln äro dock frivilliga och utgöra den varmaste hyllning skalden skänkt Gustaf III. »Hwem är det jag har at tacka för alla fördelar i min lefnad [— — —] Ingen annan än den, som i snille och smak, så wäl som i magt, är den förste i sit Rike. Och jag skulle ej utan et lågt och nedrigt smicker kunna wärdera en *Stor Mans* omdöme (Regerande eller ej) framför en wacklande, oförståndig Menighets lagrar? — Hwar är då det öfwerdrifna i et sådant lof, och som ej lika billigt skulle sägas til alla werkeliga Snillen, alla uplyste Kännare, alla owäldige Domare i hela riket?»

Kellgren anger ju uttryckligen, att det är människan och inte monarken han beundrar i Gustaf III. Man kan inte utläsa hans ord som ett försvar för en stärkt konungamakt. Enligt Arvidson skulle Kellgren i Handelsbibliotheket ha »talat om den egennytta, som folket visade, då det 1718 avskaffade enväldet».[1] Kellgrens ord kunna likaväl läsas som ett försvar för frihetstidens statsskick: Om nationen var »egennyttig» då den återtog sin frihet, »måste man dock tilstå, at hon i början på et berömligt sätt nyttjade den til sin välfärd». Omedelbart innan förklarar han varför folket tillvällade sig makten, det var

[1] S. Arvidson, *Thorild och den franska revolutionen*. Sthlm 1938, s. 69. I detta arbete (se särskilt s. 73) framstår Kellgren alltför mycket som genomfört konservativ. Han fronderade ju dock under skiftande perioder både mot konungamakten och mot adelsprivilegierna.

»i fruktan at å nyo, genom Enväldets nycker, beröfvas värkan af använda läkemedel» (*Handelsbibliotheket* s. 25 f.). Detta är dock att tala så fritt man kunde i ett arbete dedicerat till Gustaf III av hans litteräre medarbetare. Dedikationsdikten och den åtföljande tidningsartikeln innebära alltså icke ett politiskt ställningstagande för enväldet utan snarare en personlig sympatiyttring för konungen.

Man kan naturligtvis anmärka, att liknande skäl som de förut nämnda ha kunnat påverka Kellgren, då han nu vid upprepade tillfällen varmt hyllar Gustaf III. I januari 1784 hade han nämligen uppvaktat konungen för att bli kommerseråd och få högre underhåll. Antagligen har han samtidigt till denne överlämnat *Nya Handelsbibliotheket*, där han i dedikationen underkastar sitt arbete konungens dom: »En blick af Dig är all min Lycka.»[1] Emellertid blev hans begäran avslagen och den nyss citerade artikeln i *Stockholms Posten* skrevs ju först på sommaren. Det tyder på att avslaget denna gång inte framkallat någon bitterhet. Trots att han i K. o. k.-brevet på fullt allvar talat om sitt försök att komma in på ämbetsmannabanan, måste han ha förstått, att den vitterhetsälskande monarken funnit honom mera lämplig till andra sysselsättningar. Måhända har han redan nu fått ett halvt löfte om den förändring i social och ekonomisk ställning som utnämningen till kunglig handsekreterare skulle medföra. I sitt nämnda ansökningsbrev åberopar Kellgren som merit första akten av *Drottning Christina*. Inte förrän han avslutat arbetet mottog han belöningen, men den kom inte oväntat: »intet ord har ännu hörts [— — —] om [— — —] papper för mig», skriver han en smula otåligt under väntetiden (*Brev* s. 137, 31/12, 1784).

Kellgrens ansökningshandling, då han ville bli kommerseråd, är betecknande för honom själv och för hans förhållande till konungen just nu. Den är helt enkelt ett brev, hållet i en skämtsam form, där skalden skildrar ett samtal han haft med Mercurius och Apollon, som båda lovat föra hans talan. En

---

[1] Jfr SVS IX, s. 70 f. *Nya Handelsbibliotheket* annonseras som utkommet i *St.P.* 1784 6/2, 30.

ängslig och ödmjuk supplikant hade inte skrivit på detta sätt. Dikten till Armfeldt från föregående år ger samma intryck. Denna, som naturligtvis lästes av hela hovet — den finnes i en mängd samtida avskrifter — talar helt skämtsamt om allmänhetens ringa förståelse för Gustafs litterära försök: »Man tror vår goda Kung förglömmer / At ta sin värdighet i akt.» Det verkar nästan som en vänskaplig klapp på axeln detta »vår goda Kung». I jämförelse med hovkretsarna verkar Kellgren onekligen frimodig och obesvärad inför konungen, kanske inte i tal men åtminstone i skrift.

Hans sätt att uttrycka sig tyder på att han kände sig sympatiskt stämd mot denne, några alltför högtidliga känslor har han nog inte haft. Hade förhållandet varit ett annat, skulle Kellgren säkerligen, då han talar till konungen, ha använt den högtidliga, retoriska stil varav han var mäktig.

Man behöver heller inte söka rena opportunitetsskäl för att förklara hans nya sympatier för Gustaf III. Just vid denna tid, 1783—84, bredde missnöjet med konungens regering ut sig mycket hastigt och i Finland uppstod t. o. m. en separatistisk rörelse inom vissa adliga kretsar.[1] Detta bidrog naturligtvis till att hos den enskilde medborgaren framkalla ett bestämt politiskt ståndpunktstagande. Att Kellgren vid samma tid så öppet och verksamt ställde sig på monarkens sida kan tyckas egendomligt. »Hela regimen hade efter 1783 blivit mera despotisk. Kungens nya rådgivare voro hans villiga verktyg [— — —]», är den sammanfattning som kan göras över Gustaf III:s allt tydligare allenarådande politik vid denna tid.[2] Konungens dyrbara utlandsresa, företagen under missväxt- och hungertid, väckte ju också missnöje på många håll inom landet och bör inte ha verkat tilltalande för Kellgren, som tidigare gjort anspelningar på teaterslöseriet. Dennes nu så välvilliga inställning till Gustaf III är trots allt förklarlig. Motsättningen mellan konung och adel framträdde nu allt tydligare. Det var inom det högsta ståndet som oppositionen sköt fart, men Kellgren hörde ännu till adelns motståndare och har antagligen känt sig mindre

[1] Se bl. a. Odhner, a. a. II, s. 311 ff. Lagerroth, *Konung och Adel*, s. 68 f.
[2] Cit. ur K. Kumlien, *Gustav III och Finland. Ord och Bild* 1940, s. 4.

tilltalad av ett eventuellt adelsvälde än av konungens ännu relativt inskränkta makt.[1]

Av delvis personliga skäl var han också från början fientligt stämd mot en del av oppositionsmännen och framför allt mot deras mest kända tidningar, sällskapet Pro veritates', d. v. s. Josias Cederhielms, *Sanning och Nöje* och Lunds *Välsignade Tryckfriheten*. Den förra hade eventuellt 1779 givit ämnet till strofen »Åt den Politiske Fanaticus» i *Julklappar*. I varje fall hade den förargat honom det följande året genom att utesluta den rojalistiska strofen i *En stadig Man*. Någon tid därefter får den under namnet *Ondt och Godt* en gliring i *Stockholms Postens* första skämtnummer (1780 14/9, 210), men endast för det oregelbundna utgivningssättet, som kom prenumeranterna att bli lurade på åtskilliga nummer. Tidningen hade just nu helt plötsligt upphört att utkomma. Ännu 1783 blir den likväl föremål för spydiga omnämnanden i *Stockholms Posten* i ett *Utdrag af Bref från Finland* (19/5, 113, möjligen skrivet av den därifrån just återkomne Clewberg).

Vad Lunds tidning beträffar, ha vi sett att vid denna tid Rosenstein, och antagligen även Kellgren, funnit den tala »emot bon sens». Någon särdeles förnämlig publikation var den icke, och Kellgren har nog knappast känt sig hedrad av att han där blivit uppmärksammad. Dessutom hade den fått ett vackert erkännande just av Thorild i *Den nye granskaren*.[2]

Det var emellertid denna, motståndarens tidning, som mer än de andra bör ha påverkat Kellgren och den hade genast, då den började utkomma på nyåret 1784, hälsats som frondörpublikation.[3] Hur öppenhjärtigt den bekämpade inte enbart despotismen utan även monarkismen, framgår av de utdrag

---

[1] Det skulle vara intressant att veta, när några nydiktade rader om »de Höga» i *Mina löjens* sista version tillkommit:

> Det nit för egen vinst och magt,
> Som säljer Fosterlandets lycka
> Mot rätt at i sin mon förtrycka,
> (SVS I, s. 276).

[2] Se Ljunggren, *Svenska vitterhetens häfder*, I. Lund 1873, s. 177 f., och Elovson, *Raynal och Sverige*, *Saml.* 1928, s. 57.

[3] Se bl. a. Odhner, a. a. II, s. 314 f.

som Lagerroth gör därur.[1] I denna framställer Thorild sitt eget frihetssinne som motsats till det lismande kryperi för den mäktige, som han anklagar Kellgren för. Han hade från början vänt sig till den unga generation, som i framtiden skulle styra landet. Han fick omedelbart svar i *Dagligt Allehanda* i form av en bitande satir ställd till de unga »prinsar», som gingo och väntade på sitt rike. Thorild tog för givet att Kellgren var satirens författare.[2] Det politiska motsatsförhållandet mellan de två antagonisterna blev på detta sätt fastställt, och Kellgren har naturligtvis drivits till att så mycket som möjligt taga avstånd från Thorild också i detta avseende. För övrigt är det påfallande hur ofta Kellgren visar sin rojalism genom att uttrycka förakt för oppositionen i stället för sympatiyttringar för konungen. Han är ständigt den anfallande.

I hans personliga känslor var det emellertid inte enbart antipatier, som gjorde hans ställningstagande naturligt. Också hans vänners inflytande har säkerligen påverkat honom i samma riktning. Till det ömsesidiga goda förhållandet mellan konungen och skalden har framför andra Rosenstein kunnat bidraga. Denne ägde ju i hög grad konungens förtroende och kom särskilt från 1784 att stå honom nära, då han blev kronprinsens lärare. Rosenstein blev så småningom Kellgrens mest beundrade och uppskattade vän, men redan 1782 visar skalden något av sin senare inställning till honom: »Det är en hederlig och förtjent man, som väl uppfyller sin plats» (*Brev* s. 106), d. v. s. som sekreterare i Vitterhetsakademien. Då Rosenstein följande år for till Paris, började den brevväxling där Kellgren skulle ge så mycket av sig själv.

Han kom emellertid just från år 1783 under ett mera utpräglat rojalistiskt inflytande än Rosensteins. På våren detta år kom nämligen hans bäste vän Clewberg till Stockholm från Åbo för att sedan fortsätta sin karriär i huvudstaden.[3] Så småningom skulle ju deras meningar i politiska frågor gå i sär under intryc-

[1] *Konung och adel*, s. 61 ff.

[2] Se härom Schück, *Ill. sv. litt.hist.*, 3:dje uppl., IV, s. 380 f. I ett samtida avskriftsband i K. B., Vs 77 (Enelius' saml.) s. 151, står Kellgren angiven som författare till satiren. Thorild var tydligen icke ensam om sitt misstag.

[3] J. af Forselles, a. a., s. 141.

ket av den franska revolutionen och Gustaf III:s ryska krig. Då skulle Kellgren få anledning att med förtrytelse kalla Clewberg »Fördömda Royalist» (*Brev* s. 258), men hans åsikter om Gustaf III hade 1783 ännu inte kunnat få tillräcklig stadga för att han skulle vara opåverkad av vännens inställning.

Det är svårt att veta, vad konungen själv gjort för intryck på Kellgren vid denna tid. De växande enväldestendenserna ha inte kunnat väcka hans sympatier. Inte heller den tydligt markerade svagheten för börd och titlar. När de ofrälse uteslötos från en cour i augusti 1784, tycks han ha känt sig stött även för sin personliga del.[1] Några månader senare blev han själv tvungen att deltaga i det tröttande hovlivet på Gripsholm, med vad känslor ha vi redan sett. Några sympatier för kungen ger han inte uttryck åt.

Å andra sidan hade Gustaf III för Kellgren visat en av sina mest tilltalande sidor. Sina skalder kunde han tillåta oppositionella och mot honom själv kritiska anspelningar. Det finns ju en känd anekdot som berättar, att han med gott humör läste ett epigram av Oxenstierna, som skarpt kritiserar hans glömska av de konungsliga plikterna.[2] Vare sig det var ett utslag av politisk klokhet eller av storsinthet, måste ett dylikt uppträdande av konungen ha framkallat sympatier. Kellgren hade ju varken förr eller senare blivit trakasserad av honom på grund av sitt fronderi, som ju dock varit alltför tydligt för att inte observeras.

Gustaf III:s litteräre medarbetare har aldrig givit övertygande prov på någon beundran för denne som författare. Oberörd har han väl dock inte kunnat vara, då han nu lärt känna sin uppdragsgivares förnämsta dramatiska utkast, *Gustaf Wasa*. Visserligen kände han sig besvärad av arbetet, men detta obehag bör främst ha påverkat honom, då han i varje ögonblick kände hur konungen otåligt väntade på nya manuskript. Kellgrens versifiering tycks ha fullgjorts under år 1782.[3] Han hade här tillsammans med konungen skildrat

[1] Se *Brev*, s. 132 f., SVS IX, s. 71, Sylwan, J. H. K., s. 64.
[2] Relaterad bl. a. av Ljunggren, a. a., II. Lund 1877, s. 467.
[3] SVS IX, s. 59.

den milde, tolerante och fosterlandsälskande fursten både som sitt eget och konungens ideal.[1] Han arbetade på konungens order, men den anda som präglade dramat har kunnat göra honom samstämd med denne.

I slutet av detta år fick han dessutom en högst personlig anledning att känna sig sympatiskt stämd mot sin gynnare. Det var nämligen då, han fick i uppdrag att utgiva *Nya Handelsbiblioteket*, vilket drog med sig avsevärda ekonomiska förmåner.[2]

I början av år 1785 ha nog de misstämningar jagats bort, som Gustaf III:s bördsfördomar och hovlivet framkallat. Hans vittra talanger förskaffade honom då en rundlig pension och framförallt en social ställning som kunglig handsekreterare.[3]

Kellgren var alltför mycket en konstnärsmänniska, en känslornas och impulsernas man för att lidelsefritt och objektivt resonera med sig själv. Hans inställning till Thorild är ett exempel härpå. I teorien skulle deras estetiska ståndpunkter ständigt befinna sig i närheten av varandra utan att Kellgren någonsin skulle erkänna värdet av Thorilds uttalanden. Den missnöjde prisvinnaren väckte hans löje, den taktlöse försmädaren hans förakt, och sedan ville han icke eller kunde icke se några överensstämmelser i åsikter. Jag skulle tro att förhållandet var det motsatta i fråga om hans känslor för Gustaf III. Efter de välgärningar Kellgren fått röna av konungen och sedan han stiftat bekantskap med några av dennes bästa sidor, har han icke kunnat se de politiska skiljaktigheter, som funnos mellan den alltmera självrådande härskaren och demokraten och frihetsentusiasten. Man kanske också får förklara hans iver att ställa sig på konungens sida omkring 1780 som en delvis omedveten känsloskridning. När omtanken om den egna fördelen bjöd honom att skriva hyllningsdikter, kan han ha suggererat sig till att verkligen känna beundran för Gustaf III. Tankarna på de fördelar han kunde hoppas på och tacksamheten över dem,

---

[1] Jfr S. Backman, *De Belloys drama »Le Siège de Calais» — Gustav III:s och Kellgrens drama »Gustaf Wasa». En jämförande undersökning*, *Finsk tidskr.* 1939. T. CXXVII, s. 64 ff.

[2] SVS IX, s. 65.

[3] Se SVS IX, s. 72 f. med litt.-hänv.

som han redan erhållit, ha kanske vid olika tillfällen haft samma verkan.

Under år 1785 och de första månaderna av år 1786 är Kellgrens produktion synnerligen sparsam, och det måste därför bli svårt att finna några uttalanden om Gustaf III. I hans enda större arbete från denna tid, *Åminnelsetal öfver* [— — —] *Johan Wellander* [— — —] från 1785, fortsätta de rojalistiska lovorden och upptaga två patetiska sidor. Konungen hyllas som idkaren och älskaren av vittra idrotter: »Nej, aldrig, M. B., har et mera Svenskt hjerta på värdigare sätt nyttjat Svensk mans tungomål, eller Talaren vunnit ett ädlare pris. Gustafs pris blef et Folks lydnad, et Folks lycksalighet. Kunde han väl glömma at Vitterheten gaf det?» Han är fredsfursten som kan »upoffra krigsäran för äran af hennes lager [— — —]» (*Saml. skr.* III s. 162 f.).[1] Märkligare än detta parti är det ställe i talet, där Kellgren fullt uppenbart för konungens talan mot frondörerna. Han försvarar t. o. m. den nya förlamande inskränkningen i tryckfrihetsförordningen (se nedan s. 105 f.), som ju huvudsakligen framkallats av de nämnda oppositionstidningarna. Han vänder sig även direkt mot »Frondören», som, »fiende til alla band af laglig lydnad, sökt at hos Folket väcka missnöje mot Regeringen» (*Saml. skr.* s. 157). Att Kellgren, som samma år på ett mycket djärvt sätt tagit Paykulls parti i striden om *Ordensvurmen*, omedelbart därpå blev teatercensor (se nedan s. 105) bör ha givit honom en ny anledning till att omfatta Gustaf III med tacksamma känslor och att skänka honom nytt erkännande.

Följande år skulle han få en alldeles särskild orsak att känna sympatier för konungen. Då instiftade denne Svenska akademien. Att Kellgren kände sig hedrad och förtjust över det erkännande han då fick, visar de utförliga breven om detta evenemang. Också var han ju utom biskop Wingård den ende ofrälse bland de först utsedda medlemmarna. Gustaf III:s hälsningstal fann han »superbt, och på sina ställen sublimt» och hade »ej velat byta bort med någon de loford han gaf mig i anseende till Gustaf Vasa» (*Brev* s. 154).

I denna deras gemensamma stora skapelse hade Gustaf-Vasa-

[1] Talet är även tryckt separat. Sthlm 1785 (Schück, *Saml.* 1886, s. 125).

gestalten fått en välberäknad och påtaglig likhet med Gustaf III, sådan denne uppfattade sig själv. I ett av sina första tal i akademien fick Kellgren på nytt tillfälle att framhålla likheten mellan de två konungarna. Armfeldt hade nämligen tagit sitt inträde med ett tal om den förste Vasakonungen, och Kellgren skulle som akademiens direktör besvara talet. Han framställer då stamfadern liksom dennes ättling som »en medborgare på thronen, en far för Folket, en upprättare af dess frihet, en försvarare af dess makt, en beskyddare af konsterne, lärdomen och freden».[1]

Kellgren var på det hela taget konsekvent i fråga om innehållet i sina hyllningar till Gustaf III. Det är som fredens och frihetens beskyddare han oftast apostroferar honom. Ständigt upprepat kom detta epitet att innebära en allvarlig fordran och påminnelse. Den kritik mot regeringen som han gav utlopp åt har också närmast formen av ett vädjande. Den del av *Handelsbibliothekets* företal, som återfinnes i uppsatsen *Om Regeringskonstens behof af Philosophernes skrifter*, innehåller en kritik: »Jag vet hvad möda man länge användt, at stänga Philosophen från dessa vigtiga ämnen; at han ofta pligtat med sin frihet och sit lugn för sitt ädla bemödande» — i politikens, lagstiftningens och nationalekonomiens tjänst (*Nya Handelsbibliotheket*, s. 10 f.)[2] Att »Philosophen [— — —] ofta pligtat med sin frihet», kan dock inte syfta på Gustaf III:s tidigare regeringsår, då politiska brottmål voro ovanliga och blevo milt behandlade (målet mot Halldin slutade med full benådning av denne). Omedelbart efter det citerade anför Kellgren namnen Melon, Dutôt, Child och Nickolls som exempel på »Philosopherne» och talar om de hinder, som mötte deras arbeten. Kritiken syftar alltså inte på svenska förhållanden. Också dessa bli visserligen i företalets senare del kritiserade men icke med frondörens försåtliga antydningar. Tvärtom har Kellgren här fattat som sin och samhällsvetenskapernas uppgift att öppet och med de styrandes tillåtelse arbeta för det egna landets välfärd: »Om jag härvid oftast med en innerlig, patriotisk förnöjelse

[1] *Sv. Akad:s handl. ifrån år 1786* I. Sthlm 1801, s. 98.
[2] Se Ekenvall, a. a., s. 83 ff.

betraktat de visa och kraftiga anstalter, som en uplyst Regering dageligen vidtager, at genom Handelns, Idoghetens och Konsternes upmuntran, bringa vårt Land til magt och välstånd, har jag deremot någon gång med smärta blifvit varse de missbruk och oredor, som dels ligga grundade i sjelfva författningarnas natur, dels åter härleda sig från deras felaktiga tillämpning eller matta handhafvande» (s. 13). Hela hans *Afhandling om näringstvånget i gemen, och skrån i synnerhet* (*Handelsbibliotheket* s. 17 ff.) är en kritik av rådande förhållanden. Naturligtvis intresserar han sig alldeles särskilt för boktryckerierna och vill ha privilegietvånget för dem upphävt (s. 58 ff.).[1] Kritiken har dock mera formen av utredningar och förslag än av angrepp mot Gustaf III och hans politik.

Ännu 1787, då Kellgren i *Man äger ej snille* med varnande röst vänder sig till konungen, hör han icke till oppositionen. Hans ord äro på en gång vädjande och frimodiga, de uttrycka ingen animositet. I diktens *Anmärkningar* har skalden ännu en gång framställt Gustaf III som upplysningsmonarken, ehuru han nu föredrar att tala om »Regeringen». Svärmarna »föraktas af Regeringen, af denna uplysta Regering, som skyddar, muntrar och belönar förtjensten, hedrar det vackra och nyttiga i alt slag, och som nyligen uprest et evärdeligt Tempel åt det *Sanna Snillet, den Sunda Smaken*», d. v. s. Svenska akademien (SVS II, s. 262). Det är emellertid betecknande för hans inställning till Gustaf III, att han här lugnt kan diskutera frågan, om det är lämpligt eller ej, att regeringen söker undertrycka samhällsskadliga skrifter (se nedan s. 106). Man vet också att Pro sensu communis två medlemmar kunde räkna på Gustaf III:s beskydd, då de satte in sitt stora anfall. Att konungen var invigd i deras planer framgår av ett brev från Kellgren till Rosenstein (*Brev* s. 173, 26/9 1787). I samma brev berör Kellgren det privilegium på *Stockholms Posten* som med förbigående av tidningens utgivare skulle givas till honom. Myndigheterna förforo på ett sätt som visar, att de ansågo Kellgren vara pålitlig. Det förefaller som om denne i det nämnda brevet i samband med privilegiefrågan vill framhålla sin politiska rättrogenhet, då han

[1] Jfr SVS IX, s. 223.

avger en förklaring över de Halldinska artiklarna från 1779, och han vill visa, att han var oskyldig till deras införande i tidningen (*Brev* s. 170). Till en annan av sina vänner, som stod konungen nära, hade han avgivit en liknande förklaring.[1] Någon kommentar till sin senare hållning har han tydligen inte behövt ge.

Ekenvall tycker sig höra »ett mycket starkt missnöje med händelsernas utveckling»[2] i ett brev från samma år, 1787: »Ett mycket djärft, mycket impertinent Utdrag af Protocollet vid Fellingsbro Sockenstämma, löper hand imellan, och fägnar frondeurerne [— — —]. Patrioterne vilja finna ett nytt politiskt motskäl i det préjudiciabla exemplet att genom underhandlingar soknevis göra Riksdagar umbärliga» (*Brev* s. 168). Mig förefaller det som om Kellgren här tar avstånd från »Patrioterne». I fortsättningen tackar han Gud för att han varken hör till »Smädare» eller »Smickrare» och säger sig för övrigt vara utled på politiken.

När Gustaf III tydligt visat varthän hans politik syftade och Kellgren inte längre kunde hoppas att få se de fordringar han ställde på konungen infriade, då bröt den svikna frihetskärleken fram i hans dikter. Han blev oppositionens talesman och ett föredöme för de unga som skulle träda fram 1809.

---

[1] Se utdrag ur C. G. af Nordins dagbok i Schück, *J. H. Kellgrens brev till A. N. Clewberg, Skr. utg. af Sv. lit.sällsk. i Finland*, XXVII, s. XXIII (jfr s. XII).

[2] A. a., s. 87.

Kap. III. Begränsad demokratism

Kellgrens inställning till Gustaf III som monark växlade mellan sympati och antipati, förhoppningar och misstro. Detta tycks icke så mycket ha berott på någon medveten förändring i skaldens egen politiska åskådning, snarare på att han vid olika tillfällen uppfattade konungens strävanden på olika sätt. Det har ofta framhållits, att han under sina senare år var ganska moderat i sin politiska och sociala demokrati. Under franska revolutionen var det inte han utan hans motståndare som voro de verkliga frihetsentusiasterna i Sverige. Sylwan har om Kellgrens sista år yttrat, att han och hans meningsfränder »måste kämpa på två fronter, mot de radikala och de reaktionära».[1] Samma frontställning fanns egentligen redan vid mitten av 1780-talet. Det svenska konstitutionella statsskicket har närmast motsvarat Kellgrens ideal, och despotismen framställde han som dess motsats. Klara statsrättsliga tankar märker man föga av i hans tidigare produktion. Vissa ansatser finnas i ett tal från Åbotiden (SVS I, s. 127 ff.), där han i första delen är inne på frågan om samhällets uppkomst och i den andra försvarar maktfördelningsläran.[2] Trots att han citerar Mablys uttalande

[1] J. H. K., s. 347. Jfr även Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 115 ff., och Kjellén, *Saml.* 1941 passim.

[2] Om detta arbete se SVS VII, s. 63 f., Lindstén, G., *En oration af Kellgren från Åbotiden*, *Saml.* 1917, s. 199 ff., och Ekenvall, a. a., s. 61 f. Den senare anser, att uppdelningen i paragrafer talar mot beteckningen »oration». Delarnas numrering kan dock vara gjord i efterhand liksom vid *Tal om satiren*. Lindstén framkastar en hypotes, att talet är en välkomsthälsning till presidenten Leijonhufvud i Auroraförbundet. Häremot kan anföras, att det i så fall borde ha berört Leijonhufvuds kända vittra intressen. Vidare påminner talaren om att rättskipningens styresmän böra vara »sådane män som väl äro kände för en obefläckad Dygd och moget omdöme». Hade orden riktats till den namnkunnige presidenten, borde den unge docenten snarare låtit ödmjuk än som här erkännsam. Till styresmännen kunde fler än presidenten räknas, t. ex. den mindre bemärkte vicepresidenten Ignatius, utnämnd 1776 och medlem av Aurora 1777 (Castrén, *F. o. U.* 1900, s. 194). Talet utmynnar i »Åbo HofRätt har altid haft den

om regenten som enbart den anklagande parten vid lagskipningen, är det en föga genomförd maktfördelning han förordar: regenten skall själv utse de domare »som skola skilja imellan honom och den anklagade». Om den lagstiftande makten yttrar han sig inte. Han kunde visserligen senare uppfatta den som »den allmänna viljan», alltså Rousseaus »volonté générale» (1787, *Saml. skr.* III, s. 185), men grundtanken i *Contrat social*, den härskande folkmajoriteten, kan knappast ha tilltalat intelligensaristokraten (jfr nedan s. 107 f.). Av hans i dikterna ständigt återkommande frihetspatos och tyrannhat[1] synes det som om Kellgren ända från början skulle satt en lämplig fördelning av makten mellan konung och folk som den enda värdiga författningen.

Då han försvarar friheten är detta inte enbart en känslosak, han gör det också i ett arbete sådant som *Handelsbibliotheket* med en rent praktisk uppgift till samhällets nytta. Han ser där friheten som en oundgänglig förutsättning för samhällets välfärd och framåtskridande. Inte bara då han föreslår grundandet av kolonier utan också då han vill avskaffa näringstvånget, är det alltså statens ökade välmåga och makt, som är målet (se särskilt s. 23 f., 63).

Kellgrens intressen för Sveriges ekonomiska politik äro tillfälliga, framkallade av den uppgift han fått. Det svenska statsskickets utveckling följde han däremot med vaket intresse. Då han märkte en växande självtillräcklighet och maktsträvan hos konungen, kunde han bli misstänksam eller t. o. m. fientligt stämd mot denne. Men ännu mindre kände han sig tilltalad av frondörerna, som blevo hans och konungens gemensamma fiender. Konflikten med Thorild har nog bidragit till att begränsa både hans estetiska och hans politiska frisinne.

Om olika omständigheter tidvis kommo honom att blunda för enväldestendenserna i Gustaf III:s politik, har han dock i regel

---

lyckan &c». Detta tyder på att det hållits som välkomsttal i hovrätten (kanske skrivits av Kellgren för någon annans räkning). Kellgren har både före och efter Leijonhufvuds reception i Aurora beskrivit denna tilldragelse, men som Lindstén påpekat har han aldrig nämnt något tal som han själv skulle ha hållit (jfr *Brev*, s. 47 f.).

[1] Ekenvall anför (a. a., s. 64 f.) som exempel partiet om Cato i *En stadig Man* 1777.

bekänt sig till humanitära och demokratiska ideal. Men demokrati är ju ett mångtydigt begrepp och kan användas med skiftande nyanser om Kellgrens politiska inriktning. Särskilt i ett avseende var Kellgren konsekvent och orubblig i sina politiska åsikter: han var under hela sitt liv en avgjord motståndare till kriget och erövrarlusten.[1] Inte minst i hyllningarna till Gustaf III visar sig denna inställning. Den stod i ett oupplösligt samband med hans utilism och medborgarideal (jfr ovan s. 34 ff). Ytterligare belägg för hans pacifism äro lätta att finna, men de tidigare anförda exemplen må räcka.

Tryckfrihetsfrågan intar en förvånande liten plats i Kellgrens produktion. Ämnet var ju ivrigt diskuterat under hela hans livstid och borde ha legat honom särskilt varmt om hjärtat. Emellertid återkommer han till den då och då redan från tiden omkring 1780, och jag har redan i samband med förhållandet till Gustaf III berört hans uttalanden.

Under den beryktade processen mot Halldin 1779 har han tydligt sina sympatier hos den frispråkige publicisten[2], men då *Stockholms Posten* var inblandad kunde man knappast vänta sig att han skulle döma opartiskt. Samma år lästes i tidningen en översättning av Voltaire *Om Tryckfriheten* (*St. P.* 1779 27/12, 295), där författaren förnekar, att tryckfriheten kan åstadkomma någon skada. Artikeln får väl anses som en försenad försvarsskrift eller som ett preservativ mot överhetens planer på inskränkningar i tryckfriheten. Om den är av Kellgren är dock osäkert, ehuru ett däri utdelat hugg mot prästerna möjligen kan tyda på att det varit han som infört denna översättning.

Några månader senare (1780 12/4, 81) föreslår en insändare, »Candid», att kanslikollegiet borde icke blott ha uppsikt över pressen utan också till de olika tidningarna fördela ämnen att behandla. En svarsskrift (22/4, 90 *Til Candid*), undertecknad »Candidus», protesterar mot ett dylikt förslag till intrång på tidningarnas frihet: »At min Herre wil föreslå en slags Skråordning wid de almänna papperen, är mera wälment än wäl betänkt. Hwilket Collegium skulle hålla sig tilständigt, at wilja

[1] Jfr Ekenvall, a. a., s. 64.
[2] Se Ekenvall, a. a., s. 65 ff.

inskränka Kongl. Maj:ts Nådiga Tryckfrihets Förordning, och förbjuda periodiska Auctorer wissa ämnens widrörande [— — —]. Man förmodar billigt at den förnuftige Läsaren hädanefter som hittils jämte det goda, utan missnöje emottager det medelmåttiga, och äfwen det usla, som stundom kan komma at här inflyta, i anseende til den stora förmån derigenom winnes at få nyttja tryckfriheten i hela sin widd, och at icke genom något inrättadt Censors Ämbete af en, twå eller tre personer äfwentyra, at icke få läsa annat, än hwad med samma personers tänkesätt kan wara öfwerensstämmande» Författaren, säkerligen Kellgren[1], som i artikeln för *Stockholms Postens* talan, låtsas alltså förutsätta, att en oinskränkt tryckfrihet verkligen existerade. Tidningen hade dock helt nyligen erfarit något annat, och i själva verket innebar ju den tryckfrihetsförordning, som Gustaf III så självrådigt utfärdat 1774, »ej tryckfrihetens återställelse utan början till dess upphävande».[2] Candidus' förtjusning är kanske inte alldeles äkta. Emellertid kunde man ju fortfarande prisa tryckfriheten utan att öppet ta parti mot Gustaf III, så länge 1774 års förordning ännu gällde.

Tidpunkten för denna diskussion är emellertid symptomatisk. Endast ett par veckor senare kom konungens länge förberedda attack mot tryckfriheten.[3] Någon omedelbar reaktion inför denna märker man dock icke hos Kellgren, han har nu funnit det klokt att tiga.

1782, i uppsatsen *Om Witterhets-Academier*, pläderar han däremot mycket kraftigt för den politiska skriv- och yttrandefriheten.[4] Han framhåller de fördelar en regering har av att

[1] Att författaren hör till *St.P:s* redaktion är tydligt. Han talar ju om dess sätt att få bidrag och om vad som kommer att inflyta i tidningen. Det är en förklaring liknande den Kellgren givit till Bergklint (*Brev*, s. 83) att allting införes utan granskning. Då författaren »tror» sig kunna veta »Utgifwarens» tankar om Candids förslag, kan man knappast anta att tidningens utgivare Holmberg skrivit artikeln, som för övrigt är för välskriven för att vara av denne. Uttryck sådana som »botemedel» mot det ledsamma och »curera» det onda påminna om Kellgrens förkärlek för medicinska termer (jfr M. Abenius, *Stilstudier i Kellgrens prosa*. Ak. avh. Upps. 1931, s. 87 ff.). Vidare var Kellgren den som måste känt sig träffad av Candids artikel som ondgör sig över kitslig kritik och satir men samtidigt föreslår »någon af Författarne» till *St.P.* att deltaga i en ny vitter och vetenskaplig tidskrift. Candidus' ironiska skrivsätt har en avgjord likhet med Kellgrens prosastil.

[2] Almén, a. a., s. 271.

[3] Odhner, a. a., II, s. 23.

[4] Se Ekenvall, a. a., s. 77 f., jfr s. 71.

lära känna kritiken mot dess styrelse, och en monark som älskar sitt folk kan aldrig misstycka, att han blir påmind om dess rättigheter. I *Nya Handelsbibliotheket* införde Kellgren ett *Förslag, Til Nybyggens anläggande i Indien och på Africanska Kusten*, ett ämne som antagligen konungen förelagt honom.[1] Det är onekligen egendomligt, att han i detta sammanhang klarare än någonsin lägger fram sin politiska åskådning. Han avråder från att skaffa ett land besittningar medelst »stora Flottors utrustning och vidlöftiga Länders eröfring» och påminner om hur litet Sverige vunnit på sina många krig (s. 67 f.).[2] På tal om det spanska väldets fall framhåller han dess despotiska och ofria styrelsesätt som orsaken därtill. Ja, även den inskränkta tryckfriheten nämner han i detta sammanhang: »Et Rike, der Politiske och Economiske författningar snörrätt strida mot det allmänna bästa; der tvånget i Religion, i lagar, i näringar, i tal och skrifter, stigit till sin höjd; der hela makten är i en hand, och alla rikedomar i några få; der patriotismen leder till fängelser, och uplysningen til bålet; et sådant Rike säger jag, behöfver ej söka utom sig orsakerne til sina olyckor [— — —]» (s. 72). Denna förkunnelse kunde ju dock allt efter läsarens inställning läsas som ett klander av enväldestendenserna eller ett prisande av den relativa friheten i Sverige.

Möjligen kan man se detta parti som en påminnelse i god tid till en regering, om vilken han ännu kunde säga, att dess »ljus och försiktighet segra på alla fördomar [— — —]» (s. 79 f.).

Kellgren förblev inte fullt konsekvent i sin uppfattning om tryckfriheten. Den mediocritas, som är hans ideal i den tidigare litterära kritiken, visar sig också här i form av en mycket försiktig inställning. Oppositionstidningarna hade föranlett Gustaf III att utge en förordning, 3/5 1785, varigenom endast boktryckarna fingo rätt att utge periodiska skrifter och detta först efter erhållet privilegium.[3] Det som »Candidus» så kraftigt

[1] Se Elovson, *Kolonialintresset i Sverige. Saml.* 1928, s. 208.

[2] Om Kellgren hade någon vetskap om Gustaf III:s erövrarplaner är mycket osäkert. Jfr Ekenvall, a. a., s. 67, 75.

[3] Om den nya förordningen se Odhner, a. a. II, s. 400 ff.

varnat för blev också verklighet, i det att kungl. maj:t efter yttrande av kanslikollegium skulle bestämma de ämnen som respektive tidningar och tidskrifter fingo behandla.

Tryckfriheten hade upphört. »Indragningsmakten var för första gången fastställd i Sverige», konstaterar Odhner. Kellgren blev nu försatt i en brydsam situation. Hans förnämsta motståndare räknades till oppositionen, själv stod han i konungens gunst, hade nyligen blivit kungl. handsekreterare, fått sin ekonomi ordnad genom pensioner som denne skaffat honom och kunde t. o. m. nu draga personlig fördel av den nyinrättade censuren. Denna omfattade även uppförande och tryckning av teaterpjäser. Antagligen har uppståndelsen vid Paykulls komedi *Ordensvurmen* bidragit till denna bestämmelse.[1] Kellgren, som då var Paykulls ivrigaste och kvickaste försvarare mot obskuranterna, blev dock nu tillsammans med hovkanslern och sin vän Clewberg utsedd till censor.

Den nya bestämmelsen, att kungligt privilegium erfordrades för rätten att utge tidningar och tidskrifter, skulle också vara Kellgren till nytta. Som bekant lyckades man på ett ganska fult sätt utestänga *Stockholms Postens* utgivare Holmberg och i stället giva privilegiet åt Kellgren.[2] Det var tydligen Schröderheim som organiserat det hela. I ett brev till denne, skrivet i augusti 1785, säger sig Kellgren vara villig att avstå sitt privilegium till vännen och medarbetaren Lenngren (*Brev* s. 144). Alltså har saken redan nu varit ordnad. Omöjligt är inte, att Gustaf III:s litteräre medhjälpare, så snart förordningen blivit utfärdad i maj, skaffat sig en försäkran om att hans intressen skulle tillvaratagas (jfr *Brev* s. 171 om medarbetarna i tidningen och deras ansökning).

Kanske har Kellgren, den gynnade parten, velat visa sina tacksamhet, kanske han velat meritera sig. Precis en vecka efter den nya förordningens tillkomst höll han i Utile dulci sitt åminnelsetal över Wellander[3], där han samtidigt med vackra ord bekänner sin tro på tryckfrihetens principer och försvarar dess inskränk-

---

[1] Se Schück, *Ill. sv. litt. hist.*, 3:dje uppl. IV, s. 307.
[2] Se härom SVS IX, s. 76 f., 223 med litt.-hänv.
[3] Enligt kungörelse i *St.P.* 1785 9/5, 104 och 10/5, 105 hölls talet denna senare dag.

ning.[1] Man tycker sig känna igen Gustaf III:s egen förmåga att inlinda de förordningar som banade väg för enväldet i storslagna hyllningar till friheten: »Tryckfriheten, M. B., är ett fritt Folks oskiljaktiga rätt, och det säkraste kännetecken af en lagbunden Regering; men lik all annan frihet lätt ledande til sjelfsvåld. Hos alla visa Regeringar, äfven de mest fria, har man derföre funnit nödigt at stänga den inom gränsor af ordning och lag. [— — —].» Trots detta, säger han, kunna dock »Frondören», »den Gudlöse» och »Belackarn» fortsätta sin samhällsskadliga verksamhet, som med stränghet bör beivras. En domare bör däremot visa mildhet mot de uttryck, som endast »genom språkets ofullkomlighet och en Auctors mindre upmärksamhet» kunna förefalla brottsliga (*Saml. skr.* III, s. 156 f.). Kellgren kommer här in på ett förtäckt försvar för sin egen åtalade artikel (se nedan s. 269 ff.). Han föredrar nu att tala om dess ofarlighet och icke om förordningarnas skadlighet. Två år senare skulle han för övrigt själv mot swedenborgarna åberopa den teologiska censuren i sina *Anmärkningar* till *Man äger ej snille*. Det är tydligt att hans ingripande gjorde verkan.[2] Egendomligt nog tycks han emellertid i samma skrift draga sig för att anbefalla det intrång på den allmänna friheten som censur och indragen tryckfrihet föra med sig: »Det är sant, at desse Drömmare hafva gått för långt [— — —] då de oförsynt, offenteligen, genom skrift och tryck vågat utprångla sina dårskaper, til uppenbart trots emot lagar och förordningar, til uppenbar blygd för Religion och anständighet, men måste ej Politiken ofta tillåta et ondt för at hindra et större, tåla Svärmarn häldre än at förorätta den välmenande och oskyldiga villfarelsen?» (SVS II, s. 262, jfr s. 244 f.). Trots att det gäller både hans egna och samhällets fiender, är Kellgren ovillig att göra avkall på sitt frihetskrav. Man börjar dock under dessa år urskilja konturerna av en fri och oberoende upplysningskämpe. Hans varma patos för tryckfriheten bryter senare fram med större styrka, men det är alltid »frihet under ansvar», för att begagna

[1] En bidragande orsak till hans inställning har kanske varit motståndaren Thorilds ivriga krav på en absolut tryckfrihet (se S. Arvidson, *Thorild, Studier i hans ungdomsutveckling*. Ak. avh. Lund 1931, s. 215 f.)

[2] Se Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 102 f.

ett modernt uttryck, som han pläderar för. I noterna till *Byxorne* bekänner han sin nya kärlek till dansk kultur och framhåller, hur högt den står och hur gammal den är: »Man besinne allenast, at Danemark ägt sedan *Struensees* tid en oinskränkt Tryckfrihet, och at det äger den ännu, lyckligt bevarad af sina Författares vishet at nyttja den» (SVS II, s. 272, *St. P.* 1791 5/7, 151). Detta uttalande gjordes medan Gustaf III ännu levde och privilegiesystemet och indragningsmakten härskade. Det visar den åldrande Kellgren i en riktigare och mera tilltalande dager än de bevis på hans kärlek till tryckfriheten, som bruka framdragas från Reuterholms korta frisinnade period.

Den som hoppas på en allmän upplysning av folket, den stora massan, kan kallas demokrat. Att söka »bibringa äfven den ringaste classen ljus, sanning och dygd» är det program Kellgren 1789 vill skänka de styrande (*Brev* s. 234). Det var under den upprörda tid, då motsättningarna skärptes, som han gav sin upplysningsverksamhet detta stora mål. I allmänhet tillrådde han däremot en viss försiktighet. Den lärde bör akta sig att »framsläppa til hopen mer än en stråle i sänder, för at ej såra dess ögon», säger han i uppsatsen om Franklin (*St. P.* 1780 8/8, 178). Det är samma rädsla för överdrifter i upplysningsnit, som han senare visade. De mera obalanserade frihetssvärmarna sådana som Nordenskjöld och Thorild fingo 1792 tillfälle att göra sina röster hörda, och Kellgren uppträdde som deras motståndare och samtidigt som den mera moderate frihetsvännen. Senast har Kjellén framhållit denna hans inställning mellan två ytterlighetsriktningar, sådan den framkommer i *Ljusets fiender*.[1]

De demokratiska tendenserna hos skalden sträckte sig aldrig till några omstörtningsplaner, och någon ändring av formen för folkrepresentationen har han säkerligen aldrig tänkt sig. Han har opponerat sig då ständernas makt inskränktes till ett minimum, men var givetvis inte så modern att han kritiserade den svenska ståndsindelningen. Denna var dock odemokratisk i jämförelse med författningen i det nya amerikanska statsförbundet eller revolutionens Frankrike.

[1] Se Ljunggren, a. a. II, s. 16 ff., 67 ff., Sylwan, J. H. K., s. 345 ff., Kjellén, *Saml.* 1941, passim.

Demokrat i betydelsen folkvän var skalden egentligen icke. Hans många föraktfulla glåpord om den stora allmänheten äro kända. För honom var det icke blott en skillnad i graden utan även i arten mellan det upplysta fåtalet och den olärda och oförstående hopen.[1] Särskilt starkt blir föraktet, då han talar om allmänhetens reaktion mot skalden-geniet, dess avundsjuka ansträngningar att svärta ned de stora männen för att slippa bli förödmjukade av avståndet till dem. Lamm har visat hur dylika reflexioner dyka upp ända från början av 1780-talet och allt framgent och hur de särskilt användas för Voltairepolemiken.[2] Man finner precis samma reflexioner upprepade i Kellgrens dikter, särskilt i nyårsbrevet 1781 (SVS II, s. 122):

Godt hjerta mer än snille väger:
så är det ju du altid säger,
Mit vördnadswärda Publicum?
At mena väl och vara dum,
Ju största värdet för dig äger.

Det är en fortsättning av polemiken och samtidigt en mycket elak karakteristik av läsarna-opinionen. Hela dikten driver för övrigt med allmänhetens ytlighet. I en av de artiklar Lamm citerar från samma år skymtar också detta förakt för svensken, vilket visar begränsningen av Kellgrens patriotism och hur föraktet för pöbeln lätt kommer att rikta sig mot hans landsmän.[3] Hans intelligensaristokratiska överlägsenhet, som onekligen tyder på ett högt utvecklat självmedvetande, gör sig mycket tidigt gällande och tar sig olika uttryck. Redan i sin översättning *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden och det Tillkommande Lifvet* (1774?) talar han om den lättlurade pöbeln och dess motsats, den vise, som vet att skilja på sanning och lögn (SVS I, s. 84). Dikten är en översättning och så mycket mer betecknande bli dessa skarpa uttalanden, då de äro ett självständigt tillägg av Kellgren.[4] Det är tanken på hopens religion, som hos honom väcker detta överlägsna småleende.

[1] Se särskilt Sylwan, J. H. K., s. 343 ff., och Ehnmark, *Svensk realism*, s. 55.
[2] *Saml.* 1913, s. 98 ff.
[3] Se ovan s. 32 och Ehnmark, *Svensk realism*, s. 54.
[4] Se SVS VII, s. 46 f. med litt.-hänv.

Samma ämne behandlas i en liten artikel *Om Franska Prästerne* (*St. P.* 1779 7/7, 143), vilken ehuru grundad på någon utländsk källa synes ha Kellgren till upphovsman (se nedan s. 273 f.). Då de franska prästerna »dåna [— — —] emot Philosopherna» kommer »sluddret» att »anse med fasa hvar och en som sölar papper [— — —]. Okunnigheten är altid i granskap med fanatismen, och man skulle än i dag bränna en Savonarola, om någon af packet behagade ropa på gudlöshet.» Också här finns ett ord om svenskarna, »wi Muselmänner», som kunna »glädja oss åt den lyckliga omöjligheten» att ha sunt förnuft.

Mera godmodig är han i *Stockholms Postens Julklappar* från samma år, då han önskar den blinda hopen skarpare ögon för att kunna upptäcka »Lögnarn», som »så varsamt smyger sig / Och dina fickor sagta plundrar» (SVS II, s. 41). Här tycker man sig höra ett inslag av medlidande, som är rätt sällsynt då han talar om allmänheten.

1700-talets altruism och medkänsla med de fattiga och ringa i samhället tränger endast sällan igenom hos Kellgren. Ett typiskt uttryck härför ha vi dock i *Mina Löjens* förbannelse över den känslolöse, »Som icke quäls af likars nöd» (SVS I, s. 262). Vi veta också, att Kellgren bland frågorna i »understolen» undrade, »om icke alt hwad som är skrifwit emot Chydenius kan på goda skäl få anses som dumheter» (*St. P.* 1780 13/1, 9), och antagligen avser han motståndet mot den bekante Finlandsprästens förslag till en humanare tjänstehjonslag. Det är ju i mycket allmänna termer han visar sitt plötsliga intresse för frågan, till vilken han inte senare återkommer. Kanske har saken väckts på tal av hans vän Tengström, Chydenius' systerson, som just vid denna tid befann sig i Stockholm.[1] Axel Strindberg, som nämner Kellgrens inpass, säger med någon överdrift, att denne och fru Lenngren »kämpade» för samma mål som Chydenius.[2] För Kellgrens del äro dessa filantropiskt-demo-

[1] Om Tengström se [J. Tengström] *Chronologiska Förteckningar och Anteckningar öfver finska universitetets fordna procancellerer* [— — —]. H:fors 1836, s. 103 f.

[2] *Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverige* [— — —]. Sthlm 1935, s. 162. Där sättes (s. 156, 162 ff.) ett par inlägg om överklassfruarnas sätt att behandla sina pigor i samband med Chydenius' verksamhet. Att *Stockholms Postens* intresse inte är enbart socialt visas av att det just är de kvinnliga tjänstehjonen som diskuteras.

kratiska utbrott så sporadiska, att det förefaller som om han hållit sig misstroget på avstånd då det gällt de »undre» lagren. I sitt testamente säger han: »Jag har af misstroende [!] och försummelse icke gifvit åt tiggande fattiga hvad jag kunnat» (*Brev* s. 345). Mot sina närmaste kunde han däremot vara frikostig (Se *Brev* s. 143, där han erbjuder sig att hjälpa vännen Rudbeck med att betala de nödvändiga mutorna för dennes befordran).

Inför en samhällsklass är dock medlidande den känsla, som han tydligast ger uttryck åt; han har alltid betraktat bönderna som de förfördelade, som samhällets styvbarn. Det var ju en av förromantikens mäktigaste strömningar, som han därvid följde. Fysiokratismen hade fört med sig en demokratisk rörelse, som främst vände blickarna mot lantbefolkningen. Det var den som i första hand var den »närande» klassen. Också 1700-talets natursvärmeri och dess dyrkan av den primitiva människan kom bondeståndet att lovsjungas i dikt och prosa. Ledsnaden vid den stora världens flärd, dess trakasserier och intriger verkade i samma riktning.

Att skildra ett idealland med åkerbruket som folkets huvudnäring och föraktet för rikedomar som dess lyckokälla var ju för 1700-talets del ingen nyskapelse av Rousseau, det tillhörde hela tidsandan. I samband med sin framställning av den svenska litteraturen inom denna riktning har Hildén bland förebilderna nämnt Fénelon.[1] Med tanke på *Télémaques* stora spridning måste exemplet anses väl valt. Det är ju emellertid Rousseaus inflytande som under slutet av århundradet framförallt är av betydelse härvidlag. Hos honom förenas de olika slagen av ett känslofärgat intresse för bönderna, ett intresse som med en grov generalisering skulle kunna uppdelas i medkänsla och beundran. Redan i den första discoursen visar han sin stolthet över att kunna räkna sig till den fria och lyckliga schweiziska bondenationen. Då han talar om Frankrike däremot, finner han visserligen sanna medborgare just bland lantbefolkningen, men »dispersés dans nos campagnes abandonnées, ils y périssent indigens et méprisés. Tel est l'état oú sont ré-

[1] A. a., s. 276 f.

duits, tel sont les sentimens qu'obtiennent de nous ceux qui nous donnent du pain, et qui donnent du lait à nos enfants».[1] De filantropiska och demokratiska stämningarna bryta dock igenom i alla läger inom upplysningen och speciellt där lantbefolkningen är på tal. Kellgren har sålunda kunnat finna dem i en av frågorna i Voltaires *Les Pourquoi*[2], det parti ur *Dictionnaire Philosophique*, som är den närmaste förebilden till »understolen» i *Stockholms Posten* 1780:[3] »Pourquoi abandonne-t-on au mépris, à l'avillissement [— — —] le grand nombre de ces hommes laborieux et innocents qui cultivent la terre [— — —] pour vous en faire manger tous les fruits; et qu'au contraire on respecte [— — —] l'homme inutile, et souvent très méchant, qui ne vit que de leur travail, et qui n'est riche que de leur misère?»

Den sentimentala, demokratiska uppfattningen av bönderna som en undertryckt och nödlidande del av befolkningen kan man möta också hos våra egna rousseauaner, kanske särskilt hos Fischerström.[4]

Vår bonderomantik är dock snarare av det andra slaget, det idealiserande och beundrande.

Ur både inhemska traditioner och modernare litterära strömningar i Europa uppstod det idealiska, fiktiva bondesamhälle, som våra förgöter frambesvuro i sin diktning. Jämlikhetsprincipen var där införd redan innan Rousseau framträtt (Strindberg[5] ger några både tidigare och senare exempel — ehuru han därvid ger en allmän deklaration, att »Rousseaus jämlikhetspatos färgar [— — —] framställningarna»). Det är dock dennes namn som främst bör nämnas i samband med hela denna riktning också inom den svenska litteraturen.

Hur den svenske bonden kom att intaga en central plats i vår litteratur och denna genres utveckling har Blanck skildrat.[6] Bonden i vår litteratur har fått sin prägel av 1700-talets civism

[1] J. J. Rousseau, *Œuvres compl.*, nouv. éd., T. XV [Paris] 1791, s. 63.
[2] *Œuvres*, éd. Moland, XX, s. 263.
[3] Lamm, *Saml.* 1913, s. 72 f.
[4] Se Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 313 f., och Hildén, a. a., s. 258 f.
[5] A. a., s. 183 ff.
[6] *Den nord. renässansen i sjuttonhundratalets litteratur.* [— — —] (Ak. avh. Upps.) Sthlm 1911, se särskilt s. 349 f., 380 ff. Se även Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 259 f.

men kanske i lika hög grad av dess stoicism.[1] Ännu Geijers odalbonde skulle kunna ha som motto ett av 1700-talets mest citerade verspar:

si fractus inlabatur orbis
inpavidum ferient ruinae.[2]

»En stadig man» kunde av den nya stoicismen förvandlas till en bonde, som skötte sina sysslor och levde lyckligt oberoende av de stora världsskakande händelserna. Den kellgrenska stoikerns »dygd, som tilhör tempel» (SVS I, s. 200) är nog densamma som trivdes i »de fordna dygders tempel» i *Manhem*. »En stadig man» stänger »plågan i et tåligt bröst», han möter leende alla ödets stormar och vill hellre dö än leva ofri.[3] Parallellen med *Manhem* kan dragas ut långt, även det patriotiska inslaget har Kellgren fört in i sin dikt. Det är emellertid betecknande, att för honom tillhör denne stoiker icke någon viss samhällsklass, och han skulle framförallt aldrig kunna tänka sig en odalbonde beskriven på detta sätt.[4] Redan hos »göternas» föregångare är »lantmannen» lugn och kraftfull, självständig och självmedveten, han är den lycklige, den avundsvärde.[5] Kellgren avviker fullkomligt från den svenska tradition som »göterna» skulle fortsätta, för honom hör bonden till de minst avundsvärda i samhället. Visserligen kan han i enlighet med den svenska synen på bönderna tala om dem som »Rikets styrka». Det sker för att bemöta ett nedlåtande och förringande uttryck,

---

[1] Se härom Blanck, *Geijers götiska diktning*. Sthlm (tr. Upps.) 1918, särskilt s. 246 ff.

[2] Horatius, Ode III: 3, som Kellgren ofta anknyter till (se Ek, *Om Kellgrens sista diktning*, *Saml.* 1910, s. 228, Forsström, a. a., s. 49). Cit. från Q. Horatius Flaccus. *Oden und Epoden* erklärt von A. Kiessling. Berlin 1901, s. 239.

[3] Om Kellgrens stoiker, se nedan s. 229 ff.

[4] Också i *Odalbonden* tycker jag mig känna igen *En stadig Man*. Jfr tredje strofen i Geijers dikt »Mig lockar icke ärans namn / Hon bor dock i mitt bröst» med Kellgrens »Hvad menskjors fördom kallar ära, / Et glitter för hans öga är; / Hvad lön vill han af dem begära? / Sin lön han i sitt hjärta bär» (s. 200). F. ö. finns en anmärkningsvärd språklig likhet mellan andra strofen i *Odalbonden*: »Må hwem som will gå kring werldens rund [— — —] Men jag står helst på min egen grund» med uttrycket för Dumboms lugna trygghet, »Må hvem som kan, och hvem som vill, / Sin flygt åt högre rymder spänna [— — —] / Jag lefver hälst, när jag är til.» Geijer har säkerligen liksom Tegnér tagit intryck av 1700-talsklassicismens antitetiska ordspråksstil. »Göterna» kunde lätt inpassa Havamals korthuggna sentenser däri. (Jfr Blanck, *Geijers götiska diktning*, s. 264 f. Jfr s. 248).

[5] Se Blanck, *Den nord. ren.* a. ss., se särskilt s. 394 ff.

som fällts i en dikt av »rimmaren» Flintberg, som Kellgren recenserar. Han har där »ej utan förargelse läst dessa rader [— — —]:

Men här i jackan sågs sin rätt en usling yrka
At framför Purpurn gå.

Jag måste säga, at det är det ovärdigaste uttryck i låg Vers, som kunnat fällas om et stånd, som gör Rikets styrka, och som Konungen Sjelf hedrar och upmuntrar.» I ett följande Boileaucitat påminner han om att det är bönderna, som äro det närande ståndet:

Moi, J'estime, quoi qu'on en dise
L'honnete-homme, qui me nourrit.

I fortsättningen gör han i själva det temperamentsfyllda angreppet mot Flintberg redan ett utkast till den sentimentala bilden av den ädle »uslingen», av dygden i kojan: »Är man väl en usling för det man går i jackan? Huru går han klädd, H:r F.? Jag, som är en Landtbo, vågar försäkra honom at jag under dessa jackor funnit människor, som tänkt bättre om sina Medborgare och hvars enfaldiga prose förordsakat mig långt mindre ledsnad, än H:r F:s platta Verser.» (SVS I, s. 249 f., *Dagl. Alleh.* 1778 23/2, 44 *Bref från en Landtbo* [— — —]).

Hos Kellgren märker man både den sentimentala medkänslan med den fattige och en mera agitatorisk protest mot samhällets orättvisa, som gynnar oduglingar och håller de arbetande och nyttiga medborgarna i förtryck. Hans bönder tillhöra en mera kontinental än svensk kategori.

I *Tal om satiren* (1776) märka vi för första gången i hans skrifter något intresse för bönderna. Han har en liknelse som kanske inspirerats av de nyligen kvästa bondeoroligheterna (se nedan s. 128 f.). Att finna det »lofligt at smäda dårar i gemen, allenast ingen i synnerhet», är enligt honom »likasom jag ville säga: Det är tillåtit at henga upp sina Bönder i allmenhet, allenast man ej henger opp någon i synnerhet» (SVS I, s. 149). En dylik association skulle han knappast få, om han inte tog böndernas parti. Bilden framställer ju dessa som en hop livegna.

I nyårsbrevet i *Stockholms Posten* 1781 (SVS II, s. 120 ff.)

framstå hans bondesympatier så mycket mera pregnant som dikten är en från satir över de övriga samhällslagrens representanter. Det är en demokratisk-sentimental strävan att avslöja de lyckligt lottade, att visa medkänsla med de förtryckta och protestera mot orättvisorna i samhället. Han räknar upp alla de nyårsgåvor han tänkt dela ut åt olika håll, bl. a. »Et qvintin Skam» åt de snikna köpmännen, »Et scrupel Samvet» åt »Det folk, som håller lagen fal», men fortsätter:

Och millioner skeppundtal
Af Tålamod, at dem förära,
Som i förtryck och brist och qval
Sit lif med jordens ans förtära,
Och så det fält de ej få skära.

En liknande syn på bondens lidande återfann Kellgren i den dryckesvisa av Baggesen, som han tio år senare översatte under namnet *Jordens Lethé* (SVS II, s. 330, *St. P.* 1791 2/12, 280)[1]:

När den förtärda Bonden klagar
Vid foten af det stolta slott,
Der Plundrarn, stinn af goda dagar,
Beler hans klagan och hans lott;
När, trotsig af at aldrig ömma,
Han sköflar bland en nödställd hop
[— — —].

I odet *Til Grefve Oxenstjerna* är det också »den *usle* Landtman» som får tjänstgöra som motsats till »de Stora» på sina Slott (SVS II, s. 226).[2]

Översättningen *Kungen, Bonden och Eremiten* (SVS II, s. 130 f.), som trycktes i *Stockholms Posten* två månader efter nyårsbrevet, framställer liksom sitt original bonden som mödans och arbetets slav. Han representerar dock samtidigt den moraliska föreningen av lyckan och fattigdomen och står därigenom

[1] Titeln är Baggesens men finnes först i dennes *Ungdomsarbeider* 1791, som Kellgren alltså läst omedelbart. Dikten kunde han dock se under namnet *Moerskaps Læsning* i första häftet av den danska tidskriften *Minerva* 1785 (s. 44 f.), där även en av »förebilderna» till *Den nya skapelsen* fanns införd, Baggesens *Til Zeline* (se Sylwan, *»Nya Skapelsen». Några ord om dess förebilder och betydelse* i *Studier tillägnade Henrik Schück*. Sthlm 1905, s. 252 f.

[2] Kursiv. här.

närmare stoikern; genom sitt lugn och sitt goda samvete är han lyckligare än monarken. Dennes högfärdiga förakt för den enkle bonden är polemiskt framhävt av Kellgren, kungen såg »för sina fjät / En bondlurk», där originalet rätt och slätt har »un villageois».

En renodlat sentimental bild av den anspråkslöse och känslosamme bonden framkallar Kellgren i dikten *På Konungens Födelsedag 1782* (SVS II, s. 161 f.). Också här gör han en uppräkning, nämligen av alla dem som vilja hylla Gustaf III, och även bonden finnes naturligtvis med i samlingen:

> Der, landtman tyst med tårar beder
> För Den, hvars faderliga själ
> Sig vårdar om den ringas väl,
> Des flit, des frihet och des seder.

Denna anspråkslösa, tårögda rojalism och religiositet ger redan något av Anna Maria Lenngrensstämning. Man kan som jämförelse läsa hennes *Eklog* på en kunglig födelsedag fjorton år senare.

De sentimentala och idealiserande scenerna bland bondfolket i operan *Gustaf Adolph och Ebba Brahe* (1786—87) äro gjorda helt efter Gustaf III:s prosadrama. Kellgren har där mött och med sina egna verser återgivit den gudfruktiga rojalism, som blivit så utmärkande för bonden i en senare tids diktning:

> Gud låt ej något illa
> Ha händt vår goda Kung!
> (*Saml. skr.* I, s. 129.)

De demokratiska författarna i Frankrike tiden närmast före revolutionen voro i regel fysiokrater och bondeentusiaster, påpekar Lichtenberger.[1] Men han framhåller samtidigt att dessa demokrater endast i teorien intresserade sig för bönderna, de hade funnit ett moraliskt och ekonomiskt problem som de sökte lösa, man tog inte reda på några detaljer om lantbefolkningens levnadsförhållanden, man nöjde sig med abstrakta deklamationer. Beskrivningen passar in också på de svenska böndernas

[1] *Le socialisme au XVIIIe siècle* [— — —]. Paris 1895, s. 21 ff., särskilt s. 24.

förespråkare. Då de skildra lantlivet som den högsta formen av jordisk lycka eller då de med rösten fylld av medlidande uppröras över »de närandes» låga villkor, är det i regel utan någon större kännedom om böndernas levnadsförhållanden[1] — Linné torde vara det förnämsta undantaget. Man kan inte vänta sig, att Kellgren skulle vara före sin tid i detta avseende.

För det första har han knappast haft ens den vanliga förutsättningen för bondesvärmeriet, en full anslutning till fysiokratismen. *Stockholms Postens* insändare skänkte visserligen vid flera tillfällen sitt bifall åt de fysiokratiska lärornas utbredande i landet[2], men Kellgren förefaller icke att vara så avancerad i den riktningen. Jordbrukaren är för honom endast en av de närande och nyttiga samhällsmedlemmarna. I *Nya Handelsbibliotheket* tyckas vissa fysiokratiska föreställningssätt ha insmugit sig. Där talas om »dessa stora byggnader, som fatta i sin vidd hela nationers interessen» men även om »alla deras delar, *dessas strid eller ordning med naturen*[3] och hvarandra» och om »delarnes harmoni» i samhällssystemen (s. 7). En naturlig ordning, efter vilken människorna skulle anpassa sig och som näringslivet bäst följde utan statligt ingripande, är ju något väsentligt för fysiokraternas uppfattning. Däremot voro dessa icke ensamma om att propagera för näringstvångets avskaffande. I förslaget att svenska staten skulle anlägga kolonier (s. 65 ff.) lägger han vikt framför allt vid rikets folkmängd, men också vid dess handelsbalans. Man kan för övrigt inte vänta sig fysiokratiska tänkesätt i ett arbete om möjligheterna för både inrikes- och utrikeshandelns ökande. De förebilder han uppställer i sitt företal, Melon, Dutôt, Child och Nickolls, kunna samtliga betecknas som merkantilister eller reformmerkantilister.[4] Per Nyströms uppfattning, att arbetet följer en reformmerkantilistisk linje är nog i stort sett riktig.[5] I hur hög grad

[1] Se exempel hos Hildén, a. a., s. 257 ff., 280 ff.

[2] Se N. G. Ohlsson, *Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden.* Ak. avh. Lund 1939, s. 147 ff.

[3] Kursiv. här.

[4] En uppgift, som prof. E. F. Heckscher välvilligt delgivit mig.

[5] A. a., s. 29. Enligt Söderberg (a. a., s. 28) är det »de franska fysiokraternas och Smiths opposition mot det gamla häfdvunna handelstvånget [— — —] som gå igen». Sylwan har samma uppfattning. (J. H. K., s. 125.) Större näringsfrihet var dock ett allmänt liberalt program, som inte endast omfattades av fysiokraterna.

Kellgren härvidlag följde Gustaf III:s åsikter skall jag inte söka avgöra, då dessas hemortsrätt ännu äro föremål för diskussion.[1]

Att Kellgren aldrig skulle kunna få en verklig inblick i böndernas levnadsförhållanden beror för det andra på rent personliga förutsättningar. Han var alltför mycket intelligens- och bildningsaristokrat, och hans låga tankar om hopen har nog hindrat också ett närmare studium av bönderna. Under konditionsåren i Finland kunde han se lantbefolkningen på nära håll, men vi läsa aldrig ett ord därom i hans brev. Han iakttog den senare under sina resor men på avstånd och fick därvid endast uppslag till abstrakta moraliska reflexioner. Då han en gång vid ett av besöken hos syskonen i Västergötland och Småland i en lantkyrka får befolkningen nära inpå sig blir han salongsmänniskan, vars ömtåliga luktorgan plågas av omgivningen (*Brev* s. 239). Vid samma besök räknar han upp traktens »gens comme il faut» och fortsätter sedan: »Alt öfrigt är Smålänningar, men[!] för övrigt ett godt och beskedligt folk, som man rätt väl kan umgås med, när man ej har den olyckan att vara difficile» (*Brev* s. 224 f.).[2]

Medkänsla med de förtryckta och fattiga får lätt som naturligt komplement en strävan att förringa de mäktiga och rika, detta ligger i själva satsen, att »de yttersta skola vara de främsta». Man kunde vänta sig, att de som under 1700-talet fått upp ögonen för samhällets orättvisor med ovilja skulle betrakta inte endast högadelns ärvda rikedomar utan också den uppdykande köpmannaaristokratiens nyförvärvade välmåga. Denna reaktion kom dock mycket långsamt till synes. Den borgerliga inställning, som i så hög grad karakteriserar 1700-talets Europa, hade ju fört fram köpmannen som ett människoideal; det var inte minst de engelska veckoskrifterna som härvidlag bidragit.[3]

---

[1] Det sista inlägget i debatten torde vara Beth Hennings' recension av Alméns avhandling, *»Gustav III och hans rådgivare»*. *Dagens Nyheter* 21/9 1940.

[2] Cit. av Kjellén, som använder ordet »difficile» för att beteckna »Kellgrens reaktion mot det lantliga [— — —]». *Kellgrens romantiska orientering. Några bidrag. Ord och Bild* 1940, s. 45.

[3] Se Hazard, a. a., II, s. 132 ff. Jfr även J. Texte, a. a., s. 117 f.

Så länge merkantilismen härskade var en kraftigare omvälvning av dessa tänkesätt knappast att vänta.

Å andra sidan hade man en gammal tradition av köpmannasatir att bygga på. I den franska klassiciteten voro de rika och snåla köpmännen eller köpmännen-parvenyerna stående motiv, som visserligen ytterst återgå på klassiska förebilder. Vi finna dem i Boileaus satirer, t. ex. partiet om girigheten i den åttonde (vers 62 ff.), och även i Molières komedier. Axel Strindberg, som varit på spaning efter antiborgerliga tendenser i 1700-talets svenska litteratur, pekar på La Bruyère som en av föregångarna.[1] Molières arvtagare inom komedien, t. ex. Le Sage, upptogo också föregångarens drift med köpmannen-uppkomlingen, men satiren hade blivit betydligt fränare och hade också särskilt i Frankrike hunnit få ett helt annat verklighetsunderlag.

För den svenska traditionen anför Strindberg flerstädes Dalin, men även Triewald torde därvid ha haft en viss betydelse. Han var säkerligen läst ännu mot slutet av århundradet och fanns rikligt representerad i sällskapet Auroras bibliotek både genom sina *Lärespån* och genom Carl Carlssons (Carlesons) antologi.[2]

I sällskapets gammalmodiga boksamling, där århundradets revolutionerande och revolutionära arbeten lysa med sin frånvaro, kunde Kellgren trots detta få uppslag till en modernt demokratisk borgarkritik. Triewalds dikter behandla en mängd av de uppslag som vår 1700-talslitteratur tog i arv efter det föregående seklet. Där återfinna vi den urgamla jämförelsen mellan den svältande poeten eller vetenskapsmannen och den rike och välmående köpmannen. Också Kellgren gör ju denna sammanställning i *Mina löjen*. Han talar om de lärdes svält och de magra poeterna, som lärt sig att rimma »Af hungrens Gud». Helt i traditionell stil är det parti i slutet av dikten, där skalden säger sig följa parnassens väg till fattighuset, medan »Ziffrans barn, på Crésers vis, / Sin dumma kropp i vällust göda» (SVS I, s. 265 f., 269).

[1] A. a., s. 123.

[2] *Läre-spån uti svenska skaldekonsten.* Sthlm 1756. Se s. 61 f. i dikten »Du galna skalde-drift» etc. och s. 89 ff. i »Jag ger dig rätt Apollo fan!» etc. och samma dikter i [Carl Carlsson] *Försök Til Swänska Skalde-Konstens uphielpande.* Sthlm 1737—38, I: 1 (opaginerad) och II: III, s. 14 ff. Dessa arbeten i Auroras bibliotek, se A. Jörgensen, HLS 1926, s. 189.

Om köpmannen hade han antagligen redan tidigare skrivit några förklenande rader i sin översättning av Horatius' första ode i första boken.[1] Onekligen har Kellgren lagt in något annat än Horatius' »luctantem Icariis fluctibus Africum / mercator metuens otium et oppidi / laudat rura sui». I översättningen är det »Den snikne Köpman, vis och feg», som »skryter» med sitt lugn (SVS II, s. 284). I fortsättningen av strofen glömmer denne farorna för att åter sända ut sina skepp efter skatter.

»Den girige» i en Kellgrenartikel är samma typ. Han låter »sit förnuft resa ut til bägge Indierne och när det sent omsider kommer tilbaka, läser han in det i en koffert tillika med sina penningar» (*St. P.* 1781 26/4, 94, *Reflexioner öfwer Dagblad*). Denna passus är dock bara en av många spydiga anmärkningar över olika människotypers sätt att använda sitt förnuft eller sin själ (det är betecknande för Kellgren, att han talar om själen och om förnuftet utan att göra någon åtskillnad).

Samma år hade han i sitt *Nyårsbref* i *Stockholms Posten* en liknande uppräkning, där han måttade sina slag åt höger och vänster. Han gav »Et quintin Skam åt dem sig nära / Med plundring uti öppen bod». En liknande anklagelse i mera skämtsam form göres i *Oxarne* (*St. P.* 1782 11—12/11, 259—260) mot en snål, dum och välfödd köpman, som är en av typerna där.

Vid ett enstaka tillfälle låter Kellgren »le bourgeois gentilhomme» uppträda. I sina *Julklappar* 1779 har han nämligen en strof *Åt den inbillska Borgaren:*

> Förmätne Gullkalf, som vill sträfva,
> Mot din natur at kunna sväfva,
> Upp til de storas Atmospher!
> Se här, til Julklapp, *twänne vingar*,
> Men mins, et vilkor jag betingar:
> At du dem fäster upp och ner.
>
> (SVS II, s. 46.)[2]

---

[1] Datering av Forsström, a. a., s. 31. Jfr även Alm [Å. Palm], *En bortglömd skrifvelse af Joh. Henr. Kellgren, Saml.* 1901, s. 94.

[2] De upp- och nedvända vingarna hade använts i en satir riktad mot Voltaires fiende Fréron och refererad av Voltaire i en not till *Epître au roi de la Chine. Oeuvres X*, s. 417.

Detta är en satir i fransk-klassicismens anda. Kellgren försvarar ju det bestående, d. v. s. en klassindelning som han finner i människornas egen »natur». En modernt demokratisk satir är det icke, även om de sex raderna rikta sig mot den rike borgaren.

Hittills ha vi blott träffat på en satir mot köpmännen, som rört sig inom den moraliska satirens traditionella områden. I sitt nyårsbrev i *Stockholms Posten* 1782, som icke har den vanliga uppräkningen av typer, blandar Kellgren dock in en aktuell anspelning. Han börjar med att förklara, att han detta år inte kan dela ut några versifierade nyårsgåvor och fortsätter sitt samtal med läsekretsen:

> Ni tror, kanske, wårt Snilles Cassa,
> Som andra Cassor hållt för godt,
> At spela slutligen capott?
> Nej, denna utwäg kan ej passa,
> Om ej med sådan slags bankrott,
> Som riktar Herrar Directörer;
> Men *Postens* fattiga Cassörer
> Ha än, gunås! ej många slott
> Och gods och flickor köpa fått
> För eder dubbla slant om dagen:
> Också är det et grufligt brott,
> At kränka redlighet och lagen,
> När endast winsten sker i smått:

Det är onekligen en skarp vidräkning med de många bankruttörer, som förstodo att låta sina fordringsägare betala fallissemangen, medan de själva levde flott. Det har upprört Kellgren, att dylika affärer skulle vara tillåtna medan andra bedrägerier, där »winsten sker i smått» blevo straffade. Axel Strindberg har givit andra exempel på de uttryck som förargelsen över de rika bankruttörerna tog sig under århundradets senare hälft.[1]

I slutet av århundradet torde ämnet inte ha haft samma aktualitet. I varje fall strök Kellgren detta parti i sina samlade skrifter. Han hade dock alltid ett gott öga till köpmännens

[1] A. a., s. 95 ff. Där anknytes till 1760-talets ekonomiskt oroliga tider. De exempel han väljer börja dock med Stagnells *Den lyckelige Banquerotieren* 1753 och fortsätta fram till Fru Lenngrens *Herrns och fruns morgonkonversation*, 1814.

förmåga att förse sig med denna världens goda. Möjligen är en annons i *Stockholms Postens* andra skämtnummer av honom: »En Köpmans-Betjent, som håller Maitresse och Equipage, åstundar til nästa fardag en Wåning af 11 à 12 rum med wacker utsigt; samt tillika Stall och Wagnsrum» (*St. P.* 1781 6/2, 30). Ingen av tidningens redaktion hade några lysande affärer och man kan gott förstå att det skapade en viss bitterhet att se hur bodbiträden kunde vräka sig. Särskilt intelligensaristokraten Kellgren bör ha känt orättvisan. En mäktigare och samtidigt mera föraktlig köpmannatyp möta vi i en av de strofer som Kellgren själv 1793 fogade till originalet i översättningen *Hvem är den största Man?*[1]

> Spörj *Börsdryg* och hans gödda drängar:
> *Hvem är den största Man?* —
> »Den som med mat och pragt och pengar
> Sig Pöbelns aktning köpa kan»
> (SVS II, s. 348.)

Man tycker sig igenkänna samma rika parveny som *Philosophen på landsvägen* kallar *Den kräfstinne Köpmannen* och som efter denna rubrik kommer honom att utbrista: »Välsignom Naturens välgörande hand, som skänkt menniskorne *högmodet* i omvändt förhållande mot *förståndet*» (*Saml. skr.* III, s. 204).

Överhuvud är Kellgren demokratisk i så måtto, att han anser det skadligt för ett samhälles »både makt och välmåga» att »stänga dem [rikedomarna] i få händer». Det skulle »snörrätt strida mot det allmänna bästa» (*Nya Handelsbibl.* s. 64, 72). Synpunkten är ju dock utilistisk.

Både Kellgrens 1700-talssentimentala medkänsla för de förtryckta och hans avoghet mot de rika köpmännen ha fått en underordnad roll i hans produktion. Motsatsen arbetarproletariatet — arbetsgivaren, som framträder i Enboms uppmärksammade drama *Fabriksflickan*, har han icke sett. Den ännu så länge blygsamma fabriksindustrien med dess problem har legat utanför hans intressesfär.

Det förefaller inte heller troligt, att han deltagit i diskussionen

[1] Söderberg, a. a., s. 32.

om de rika fruarnas rätt att behandla sina pigor, det ämnet tycks fru Lenngren ha haft hand om i *Stockholms Posten*.[1] Kellgrens kvinnosatir är icke i högre grad riktad mot köpmansfruarna (se nedan s. 195 ff.).

Att landsortsgrosshandlare, sådana som Bager, fingo skylta i *Stockholms Posten* är ännu mindre en klassbetonad satir. Den som läst deras versifierade inlagor måste ovillkorligen vänta sig att finna dem citerade, de äro ju de allra dråpligaste pekoralisterna. Det var i den egenskapen, som de så ivrigt uppmärksammades av Kellgren. Man får lätt en skev bild av småstadssatiren, om man som Strindberg kallar den för en borgarsatir, även om den delvis riktar sig mot borgerliga samhällslager. Dessa elakheter i *Stockholms Posten* böra knappast ställas i samband med »angreppen på bankruttörer, borgerliga lebemän o. s. v. Den borgarfientliga aktionen har således utvunnit nya möjligheter», fortsätter samme författare.[2] Att som denne »motivera karaktäristiken med hänsyn till satirens praktiska effekt», torde vara svårt, då man sällan kan kontrollera effekten. Denna har väl dock, att döma av de bemötanden som gjordes[3], motsvarat syftet.[4]

Kellgrens småstadssatir[5] är ett uttryck för storstadsmänniskans förakt för småstaden. Kanske den har blivit särskilt överlägsen, därför att Kellgren var en inflyttad landsortsbo och därför ivrig att betona sin storstadsmässighet. Särskilt i småstädernas fåfänga försök att efterlikna Stockholm finner hans tidning ett tacksamt fält för sin lust till spydigheter. Sverker Eks senaste undersökning[6] har f. ö. visat, att man får akta sig för att utan bindande bevis tillskriva Kellgren dessa små notiser.

---

[1] Se Ek, *Prosabidrag i Stockholms Postens första årgångar av Carl Peter Lenngren och Anna Maria Malmstedt. Göteborgs högskolas årsskrift* XLVII, 1941: IX, s. 23 ff. En artikel *Til Stockholms Pigor* (1780 29/4, 96) vill Ek (s. 10 ff.) attribuera till hennes blivande man. Att den verkar redaktionell behöver dock inte utesluta möjligheten, att hon skrivit den åt sin fästman (jfr Ek, a. ss., om tidigare attributioner till fru Lenngren eller Kellgren).

[2] A. a., s. 146 f.

[3] Jfr t. ex. Sylwan, J. H. K., s. 88.

[4] Att detta skulle varit »ännu så länge» oklart är ett obevisat påstående, som Strindberg samtidigt gör.

[5] Behandlad av Ehnmark, *Svensk realism*, s. 116 ff.

[6] *Göteborgs högskolas årsskrift* 1941, IX, s. 4 ff.

Någon satir som riktar sig mot borgarståndet har Kellgren aldrig skrivit före 1789. Han har riktat ett par angrepp mot köpmännen, som delvis få ses som fortsättningen av en tradition. Med tanke på hur ofta spydigheter mot den rike köpmannen förekommit i klassisk och klassicistisk satirisk diktning, bör man icke fästa för mycket avseende vid att man möter något därav också i Kellgrens diktning. *Mina löjen* är den utförligaste och även märkligaste satiren från hans yngre år. Där ägnar han ett längre självständigt parti åt var och en av kategorierna adeln, prästerna, universitetsmännen, poetastrarna och kvinnorna. I detta föga originella val av ämnen för satiren väntar man förgäves att också finna köpmännen. Dessa nämnas icke heller i den ironiska uppräkningen av civilisationens välsignelser, där hans offer åter få skylta. Man bör alltså inte fästa sig alltför mycket vid den citerade jämförelsen mellan poetens och köpmannens lott. En god upplysning om Kellgrens inställning få vi av hans brev, där vi icke finna en tillstymmelse till köpmannasatir. I hans prosauppsatser driva antipatierna honom ofta till att lämna sitt ämne för att i förbifarten måtta ett hugg åt begärliga offer. Bland dessa befinner sig icke köpmannen. Varken med Skeppsbroadeln eller med de mindre köpmännen kom han i närmare kontakt, och de nya sociala och ekonomiska problem som uppstodo kring denna samhällsgrupp har han med ett ovan nämnt undantag icke givit sig in på. Då han i *Nya Handelsbibliotheket* visar sig som en liberal merkantilist och då han där påstår, »at ingen ting så mycket riktar et Land, som en väl inrättad utrikes handel» (s. 66), kan man inte vänta sig några kraftigare angrepp mot de stora köpmanshusen.

Att Kellgren dock betraktade den rika köpmannakåren som en privilegierad kast framgår tydligast i hans 1791 skrivna *Anmärkningar* till fabeln *Byxorne*, riktad mot börds fördomarna. När han publicerade denna satir hade hans uppfattning om adeln reviderats. Han frågar mycket konsekvent, vad det är för mening med att fördöma börds fördomarna och börsprivilegierna men vilja behålla arvsrätten till förmögenheter, »man borde lasta alt arf eller intet». Han har intet annat än erkännande att ge den som förvärvat rikedomen, köpmannen själv,

då han frågar »hvad större orimlighet för en ovärdig Ädling än en oduglig Köpmansson, at njuta frukten, den ena af dygdige Fäders mod, den andra af idoge Fäders möda; han at födas til ära, denne til rikedom». Fortsättningen, där han även vänder sig mot en äldre tids föreställning om »yppighets nytta», låter starkt agitatorisk, den målar den rike arvtagaren i de svartaste färger. »Sedan, hvem skadar väl Samhället mer, en elak förvaltare af ärfda millioner, som slösande kastar sit guld i hafvet, girig utprässar sina skattdragares blod, vällustig slukar i en enda måltid tio torftiga hushålls bröd, och utbreder smittan af laster och yppighet, et Lands säkraste fördärf; — eller den som, arftagare af et lysande namn, nyttjar des rätt, at siras med stjernor och band och titlar [— — —].» (*Saml. skr.* II, s. 139 f.).

Att Kellgren här så häftigt tar parti för börden och mot rikedomen, står i samband med »den Acten som slöt sista Riddarhus plenum, den sista af våra Riksdagar och frihetens sista andetag» (*Brev* s. 238), d. v. s. förenings- och säkerhetsakten. Den hade genomdrivits med de ofrälse ståndens hjälp och trots adelns motstånd. Det goda förhållandet mellan konungen och borgarståndet under den tid, då den förre satt i scen kriget mot Ryssland och genomfört enväldet, bör ha bidragit till att Kellgrens sympatier drogos mot de adliga frondörerna från deras vedersakare. Då kunde han t. o. m. i ett upprört ögonblick finna de ofrälse ståndens jämlikhetssträvan löjlig och förmäten. Han låter i en bild den låga väpplingen skrika ut sina smädelser mot den höga »ädlare» cedern:

> Vore ej du, sade väpplingen, vickande,
> Reste jag ock min stam i molnet,
> Sträckte jag ock min rot till Styx —
> (*Dälden*, SVS II, s. 301).[1]

Det är alltså av situationen som Kellgren drivits att till försvaret av ett demokratiskt statsskick ställa sig på adelns sida, och hans förakt drabbar den ofrälse, »som prefererar fram-

[1] Om den politiska situationen, då denna dikt skrevs och om dess tolkning se Blanck, *Kellgrens »Cantate, Den 1 januari 1789»*. HLS 1936, 323 ff. (omtryckt i *Bellman vid skiljovägen och andra studier*. Sthlm, tr. Uppsala, 1941, s. 134 ff.).

för alt det despotiska lugnet då alla såfva, den allmänna säkerheten af allas kedjor» (*Brev* s. 280). Det är dock endast under ett fåtal år som hans sympatier och antipatier få denna fördelning.

Inte ens då han riktar sitt förakt mot den obildade hopen, kan man ta för givet, att det är de lägre ständen han avser. Att han vill ge sina ord en vidare mening antydes i notisen *Om Franska Prästerne* (*St. P.* 1779 7/7, 143), där han om »sluddret» gör ett förtydligande: »denna Människo-class som är mera talrik än man tänker». En annan gång betonar han, att »der Uplysning ej finnes, der finnes ock ingen *Allmänhet:* der fins blott en *Pöbel* som *åker* i Vagn, och en annan som går til fots; en som sofver på iderdun, och en som sofver på halm» (*Philosophen på landsvägen, Saml. skr.* III, s. 201).[1]

Särdeles tydligt har Kellgren inte sett den gränsförskjutning, som börjat under frihetstiden och som så småningom skulle resultera i ståndssamhällets övergång i klassamhälle. I hans skrifter fortlever ståndssamhället. Använder man ordet demokratisk i en vidare bemärkelse, då riktar sig hans kritik och satir med demokratiskt syfte främst mot adeln, mot »de höga». Han hade här helt andra personliga erfarenheter att bygga på.

[1] Utan sammanhang i övrigt har Kellgren kanske fått definitionen från sitt epigram *Til en förnäm Herre*: »Åk, gyllne Tiggare, var stor, / [— — —] Vi heldre gå til fots i våra egna skor, / Än åka på credit i våra Björnars vagnar.» (SVS II, s. 174).

Kap. IV. Adeln och hovet

De ideliga angrepp, som under 1700-talet riktas mot adelns sociala och ekonomiska privilegier, ha visserligen gamla anor, de kunna dock i främsta rummet betraktas som ett utslag av tidsandan, av tredje ståndets växande makt och anspråk.

Man ville beskatta feodaladeln, angrep bördens befordringsförmåner och visade som i *Le mariage de Figaro*, att den medfödda överlägsenheten endast var en fiktion. Att alla människor av naturen voro lika är den genomgående tanke som försvaras av upplysningens olika läger, av Rousseau lika väl som av Voltaire. Alla dess angrepp fingo ett verksamt stöd av de frisinnade bland adelsmännen själva.[1] Samtidigt utsattes livet inom högaristokratien för ett kritiskt skärskådande och denna beskrevs som lyxens och lasternas beskyddare.[2] Naturligtvis inbjöd det franska hovet, särskilt under »La régence» till kritik, men anklagelserna ha genom litteraturen nått till tid och rum vidare spridning och förberett det tredje ståndets övertagande av makten.

I Sverige blev denna borgerlighetens frammarsch särskilt påtaglig i slutet av frihetstiden.[3] På Dalins tid stod vår »klasskamp» mindre het mellan frälse och ofrälse än mellan hög- och lågadel[4], och denna inställning kan som litterär tradition från frihetstidens satiriker även ha satt en viss prägel på deras efter-

[1] Se Mornet, a. a., s. 248, 256 f., 273 ff., och H. Carré, *La noblesse de France et l'opinion publique au XVIIIe siècle*. Paris 1920, särskilt s. 223 ff.

[2] Enligt Carré (s. 223 f.) hade man före 1700-talet endast attackerat adelsmännen »dans leurs ridicules» och först sedan »dans leurs mœurs et leurs préjugés, dans leur situation sociale, leur fortune, leur honneur, leur existence de corps privilégié». Man behöver endast läsa Boileaus satirer för att upphäva denna tidsgräns.

[3] Se bl. a. P. J. Edler, *Om börd och befordran under frihetstiden*. Ak. avh. Lund 1915, särskilt s. 89 f., 199 ff. och Lagerroth, *Frihetstidens författning*, s. 634 ff.

[4] Se *Om riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati* i H. Valentin, *Frihetstidens riddarhus. Några bidrag till dess karakteristik*. Ak. avh. Upps. (tr. Sthlm) 1915, s. 1 ff.

följare. Den distinktion mellan adelns kategorier, som fanns kvar under Gustaf III:s tid, framhävde denne genom att återupprätta riddarhusets klassindelning. Återgången till en äldre ordning har väl dock knappast spelat någon större roll för den allmänna uppfattningen om rikets högsta stånd. Visserligen skapade 1700-talet en mängd nya låg- och högadliga familjer, men de nobiliserade uppfyllde i regel högt ställda sociala fordringar. Gränsen mellan frälse och ofrälse var därför trots allt påtaglig i socialt hänseende och markerades ytterligare genom privilegierna.[1]

Gustaf III själv uppmuntrade redan vid sin första revolution det tredje ståndet i dess jämlikhetssträvan. Han fäste visserligen stort avseende vid de nedärvda rättigheterna — jämförelsen mellan konungens och adelns låg nära till hands[2] — och han kände en estetisk tillfredsställelse inför en lysande aristokrati med ärvda och uråldriga namn, kända från den svenska historien. Å andra sidan har han velat popularisera sin statsvälvning genom att medvetet bidraga till att ge den utseende av ett befrielseverk, som upprättade de ofrälse ur adelns förtryck.[3]

Då den »demokratiska» tidsandan på allvar svepte in över vårt land, var alltså jordmånen god för oppositionen mot det högsta ståndets privilegier och makt. Efter frihetstidens slut skötte adeln försvaret av sina privilegier tämligen lamt och på riddarhuset sutto ju också många av 1700-talsdemokratiens förkämpar.

Striden hade just passerat ett akut stadium, då riddarhuset uppnådde en tillfällig seger, som genom att uppreta de ofrälse i själva verket bidrog till att rasera dess maktställning. Dis-

[1] Helt annat var förhållandet i Frankrike, där klasskillnaden inom adeln var enorm och där ståndet nyrekryterades bl. a. genom de stora förmögenheterna, som alltid kunde rendera ett adelskap. Se härom Carré, a. a., s. 3 ff. Där framhålles den skarpa gränsen mellan frälse och ofrälse i Tyskland som motsats mot förhållandet i Frankrike.

[2] Arvidson framhåller den naturliga alliansen mellan konung och adel mot borgardömet, »kungadömet självt var en feodal inrättning». *Thorild och den franska revolutionen.* Sthlm 1938, s. 37.

[3] Se H. Valentin, *Det sociala momentet i historieskrivningen om 1772 års statsvälvning. Scandia* 1941, s. 1 ff. Också i Frankrike kunde man vid denna tid hoppas på ett inskridande av konungen, Ludvig XVI, mot privilegierna (se Mornet, a. a., s. 248).

kussionen samlade sig kring det uppmärksammade förslaget till vicepresidentbefattningen i Åbo hovrätt 1770. Riksråden hade föreslagit tre adliga sökande och från förslaget uteslutit två meriterade ofrälse ämbetsmän under den motiveringen, att de voro ofrälse och därför icke kunde komma i fråga.[1] Den störtflod av stridsskrifter och svarsskrifter, som med anledning härav vällde fram under åren 1770—1772[2], begränsade sig ingalunda till själva tvistefrågan. Man övergick till en allmän principdiskussion om adelns ställning i samhället. Därför kunde också en äldre tids satiriska diktning komma till användning i polemiken. Warburg gissar vid omnämnandet av ett par Holbergöversättningar, att de haft ett politiskt syfte.[3] Det är fråga om ett utdrag ur Holbergs fabler riktat mot adel och präster samt ur *Moralske Tanker* en *Beskrifning öfwer en Håfman*. Då utdrag med en sådan tendens gjordes just 1771 resp. 1770, kan man vara säker på att gissningen är riktig.

Striden mellan adeln och de ofrälse stånden — särskilt i den mån den rörde befordringsrätten till högre ämbeten — fortsatte i riksdagen och övergick omedelbart i den diskussion, som där uppstod om avfattningen av Gustaf III:s konungaförsäkran och vad den borde innehålla med avseende på adelns privilegier. En av de mest uppmärksammade stridsskrifterna, *Den ofrälse soldaten*, vände sig mot de adliga officerarna och deras sätt att sköta sin tjänst. Skriften åtalades och hovrättens dom, som dessutom senare överklagades, föll först i maj 1772, och under vintern detta år hade polemiken varit särskilt häftig.[4]

Som ett tecken på adelns impopularitet i landsorten kan man se de stridigheter, som under de närmast följande åren uppstodo i stora delar av landet mellan allmogen, särskilt frälsebönderna, och de adliga godsägarna. Det var framförallt i Finland, som

---

[1] Se härom bl. a. Edler, a. a., s. 130 ff. samt E. Hildebrand och C. Grimberg, *Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden*. II. Sthlm 1912, s. 401 ff.

[2] Se källförteckning hos Edler: a. a., s. x ff., och förteckningar hos A. Jörgensen, *Calonius-Naumannska samlingarna i Helsingfors Univ.-Bibl., H:fors Univ. Bibl:s skr.* XVII. H:fors 1936, s. 261, 317 ff.

[3] *Holberg i Sverige* [— — —]. Göteborg 1884, s. 61 f.

[4] Se Odhner, a. a., I, s. 36. Under riksdagen anslöt sig även prästeståndet till borgarståndets adelsopposition. Se protokollet för 5/8 1772, tr. i S. P. Bexell, *Riksdags-historiska anteckningar*. Christianstad 1839, s. 251.

jäsningen bland bönderna blev häftig och långvarig. Redan vid frihetstidens slut hade stämningen där bland de ofrälse varit klart adelsfientlig. Ännu 1775 mottog Gustaf III under sin resa i Finland många klagoskrifter från finska bönder, som ansågo sig vara — och väl ibland också voro — förtryckta av den godsägande svenska adeln.[1]

Antipatien mot »de höge» i allmänhet kan ha underblåsts och fått ökad spridning i hela landet genom resultaten av de undersökningar, som justitiekanslern under åren 1773 och 1774 inlett för att gå till rätta med de högre ämbetsmännens sätt att förvalta sina ämbeten. Undersökningen ledde till att åtskilliga ämbetsmän åtalades för försumlighet i tjänsten, och en del rena falsarier kommo också i dagen.[2] I den allmänna opinionen kommo säkerligen de högre ämbetsmännens försummelser att läggas adelsståndet till last och att sålunda bidraga till den fientliga stämningen mot detta stånd.

Om de häftiga angreppen på ståndsskillnaden spegla en ny tid, är däremot den moraliska satir, som riktas främst mot de högsta kretsarna inom adeln, framförallt mot hovaristokratien, mera traditionsbunden. Den bär tydligare spår av den klassiska sedesatiren och dess efterföljare. I så måtto är den tidsenlig, att den i Rousseaus anda prisar det enkla lantlivet framför livet i storstaden och på hovet. Den behövde inte nödvändigt medföra några moderna jämlikhetskrav. Också hördes denna kritik — liksom i Frankrike — från den högsta aristokratiens egna led, där ledsnaden vid hovlivet och sympatien för den enkla lantbefolkningen bidragit till en dylik inställning.

De aristokratiska författare, som propagerade för modernt frisinnade jämlikhetsidéer, kunde dock vara mycket väl medvetna om sin egen höga ställning i samhället.[3] Man får icke vänta sig, att de skulle känna sig identiska med den stora allmänheten; det demokratiska draget var framför allt en litterär företeelse.

---

[1] Se Odhner, a. a., I, s. 301 ff., 337. J. R. Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland.* H:fors 1925, I, s. 95 ff., samt Nikander, a. a., s. 193 ff.

[2] Odhner, a. a., I, s. 309 ff.

[3] Jfr t. ex. om Gyllenborg, Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 305 f., och om Oxenstierna, Lamm, *Johan Gabriel Oxenstjerna.* Sthlm 1911, s. 150 f.

Naturligtvis kan man inte alltid draga en skiljelinje mellan en moralisk kritik av högadeln och en opposition mot bördens företrädesrätt i politiskt, socialt och ekonomiskt avseende. I sin satir sammanförde Kellgren till en enhet de ofrälses protest mot adelsprivilegierna och samhällsgranskarens anatema över omoralen i de högsta kretsarna. *Mina löjens* parti mot adeln riktar sig egentligen mot »de höga» eller »de stora» — uttrycken användas omväxlande med varandra i olika versioner.[1] Där talas omedelbart innan detta avsnitt av dikten om »en högre tok», vilket senare ändrats till »en högborn tok», så att hänsyftningen på själva adelskapet blir tydligare.

Det kan också observeras, att då Kellgren ger uttryck åt sin »svårbeskrifbara blandning af hänförelse och beskt förakt»[2] för kvinnan, förefaller det att vara den högre aristokratiens damer som han helst avmålar (se nedan s. 195 ff). I de hyllningsdikter han ägnade grevinnan Meijerfeldt har han stuckit in ett par anspelningar på de storas olater (se nedan s. 159 f.).

Från början är det nog framför allt klasskillnaden mellan frälse och ofrälse, som Kellgren opponerar sig mot, då han är inne på diskussionen om adeln. Från och med 1778 blir satiren samtidigt riktad mot de högsta kretsarna. Händelser och förhållanden, som han själv närmare lärt känna eller iakttagit, ha kunnat påverka honom, då han valde angreppsmålen för sin adelssatir.

Kellgren kunde på mödernet räkna släktskap med åtskilliga adliga familjer och man kunde därför vänta, att han i hemmet insupit vissa sympatier för det stånd som modern tillhörde. Vi veta ingenting om hans inställning före överflyttningen till Åbo. Om personliga upplevelser eller en kännedom om den

[1] I Abr. Sahlstedt, *Swensk Ordbok*. Sthlm 1773, s. 234, 552, och i E. W. Weste, *Svenskt och Fransyskt Lexicon*. Sthlm 1807, II, spalt 952, översättes »de höge» eller »Höge herrar» liksom »de store» i denna betydelse med »magnates» resp. »grands seigneurs» eller »les grands». Att Kellgren bestämde sig för »de höga», beror väl på att han däri kunnat inlägga en starkare ironisk klang, giva en association av »högdragen». I den stora franska encyclopedien finner man på uppslagsordet »*Grand*, les grandes»: Par rapport aux mœurs, voyez les articles *Courtisan, Gloire, Grandeur, Faste, Flaterie, Noblesse*, &c.» (*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné* [— — —], T. VII, Paris 1757, s. 848). Denna uppräkning ger en ungefärlig bild av de kretsar, som Kellgren riktar sig mot.

[2] Lamms karakteristik, *Saml.* 1913, s. 124.

gängse diskussionen rörande adelsprivilegierna redan då bidragit till hans adelsfientlighet må lämnas osagt. Däremot kan man konstatera, att han under sin vistelse i Finland fick åtskilliga anledningar till att påverkas i denna riktning.

Man måste naturligtvis sätta hans inställning i ett allmänt samband med den sociala omvandlingsprocessen i Europa. Denna hade ju avspeglat sig mycket tydligt också i Sverige.

Under sina studentår fick Kellgren på nära håll uppleva den ovan omtalade striden mellan stånden om rätten till högre ämbeten. Den bör ha varit speciellt uppmärksammad i Åbo, då den kom att röra sig om en befattning i stadens hovrätt. Också studenterna ha naturligtvis haft diskussionen ständigt i öronen. Till på köpet berörde den nära Kellgrens egen bekantskapskrets. År 1770, då striden blossade upp, hade han plats som informator hos en häradshövding Sacklén, medan brodern hade en motsvarande plats hos dennes svåger, lagman Ulrik Wallenstierna. Sedermera — antagligen vid nyåret 1772 — efterträdde Kellgren sin bror som informator hos lagman Wallenstierna.[1] Denne var emellertid en av de sökande till vicepresidentposten och blev just tack vare desavoueringen av två ofrälse mera meriterade sökande uppsatt på tredje förslagsrummet.[2] Ehuru den på första rummet uppförde lagman Stierneld erhöll befattningen, måste polemiken ha varit känd och diskuterad i familjerna Sacklén och Wallenstierna.

Även senare under sin vistelse i Åbo bör Kellgren ha hört den omtalas. Striden, som ju gällde en av de högsta ämbetsposterna i den lilla staden, måste där ha väckt ett oerhört uppseende, särskilt som man var medveten om att den diskuterades i hela landet. Det är icke troligt att den glömdes alltför snart. 1776, när Stiernelds efterträdare skulle tillsättas, utnämnde Gustaf III en ofrälse sökande, ehuru den nya regeringsformen egentligen hade säkrat adelns företrädesrätt vid tillsättandet av dylika tjänster.[3] Hovrättens president lovprisade då denna

[1] SVS IX, s. 5 f., 12.
[2] Se *Ofrälsemäns sent omsider, tydeligen förkunnade Öde.* [— — —]. Sthlm 1770, s. 7.
[3] Om adelns privilegier enl. regeringsformen se Lagerroth, *Konung och adel*, s. 10 f.

kloka handling och påminde om de protester, som framkallats av den tidigare utnämningen, vilken även han tycks ha ogillat. Han skriver till konungen: »A cette Nomination [— — —] je crois entrevoir [— — —] une partie de la Vaste Grandeur de vües de Votre M^te^, pour consolider de plus en plus le salutaire ouvrage de la réunion des Esprits, et lever pour jamais la fatale pierre d'achopement qui a attiré à La Noblesse tant de Jalousie et de haine de la part de la Roture.»[1]

En krets där striden särskilt hade bevarats i minnet och förblivit ett stående samtalsämne, var naturligtvis Åbo hovrätts egna ledamöter. Partitagandet där bör ha blivit så mycket häftigare som de två mest meriterade men från förslaget utestängda ofrälse sökande, lagman Palén och hovrättsrådet Tollstedt, tidigare tjänstgjort i hovrätten.[2]

Nu är det emellertid ett faktum, att denna krets tillhörde Kellgrens närmare umgänge, då sällskapet Aurora, där han 1773 vann inträde, till stor del rekryterades bland hovrättens ledamöter. Castrén har särskilt fäst sig vid det starka juristinslaget i samfundet.[3] Även presidenten Leijonhufvud, skaldens specielle beskyddare, hade blivit medlem och hunnit göra Kellgrens närmare bekantskap, då han sände sin ovan citerade skrivelse till Gustaf III.[4] Porthan, den ledande kraften inom Aurora, fick senare, då Leijonhufvud avgått, ofta tillfälle att klaga över orättvisorna mot de ofrälse juristerna[5] och hans klagomål ha väl inspirerats av hans ordensbröder. I den avdelning av sällskapet, som kallades »den wittra classen» och där Kellgren var en av de verksammaste medlemmarna, voro av dess sjutton ledamöter fem knutna till Åbo hovrätt. Inom denna trängre krets samlades alltså hovrättsjuristerna Juslén, Brovallius, Hising och Ullner (som visserligen vid tiden för Kellgrens inträde i sällskapet lämnat hovrätten men var kvar i Åbo) samt slutligen

[1] Brev från A. G. Leijonhufvud till Gustaf III 8/11 1776 (U.B., F. 503).

[2] Se *Svenskt Biogr. lexikon*, N. F., VIII, s. 71, och A. V. Westerlund, *Åbo hovrätt*. Åbo 1923, I, s. 235.

[3] Se matrikeln, publicerad av Castrén i *Sällskapet Aurora*. F. o. U. 1900, s. 186 ff. Jfr även s. 173. Se om ledamöternas tjänstgöring i hovrätten på respektive ställen i Westerlund, a. a.

[4] Se *Brev*, s. 47 f.

[5] Se Nikander, a. a., s. 208.

Lilius, som dessutom 1770 valdes till ordförande i Aurora (dennes bror hade f. ö. ehuru ofrälse sökt komma på förslag till vicepresidentbefattningen).[1] Av de uppräknade var direktören för klassen, Juslén, systerson till den mest förtjänte av de ofrälse sökande, lagman Palén, och dessa båda ha genom befordringstvisten fått en adelsfientlig inställning. Palén var för övrigt medlem av Aurora.[2] Kanske var det delvis till följd av befordringstvisten, som den nye vice presidenten Stierneld aldrig blev populär i hovrätts- och Aurorakretsarna. Brovallius, som författat äreminnen både över hans chef och — tillsammans med Porthan — över hans företrädare, tycks däremot om honom ha skrivit en ytterst elak niddikt. I ett brev från hösten 1775 anför professor Kalm dikten som exempel på den ringa kärlek, som de unga tjänstemännen i hovrätten hyste för Stierneld.[3] Dennes död förbigås med fullständig tystnad av *Åbo Tidningar.*

Under de förhållanden, för vilka här redogjorts, kan Kellgren helt enkelt inte ha undgått att ofta höra befordringstvisten omtalas, och han har kunnat få upplysningar om denna händelse, som berörde hans förre principal, genom det oppositionella läger, som stod honom nära. Naturligtvis har han vetat om, att den framkallat en mängd mot adeln riktade stridsskrifter.

Det är för övrigt möjligt, att en del av dessa stridsskrifter också kommit inför hans ögon. De finnas numera rikt representerade i Helsingfors' universitetsbibliotek efter att förut i flera fall ha tillhört de samlingar, som ärkebiskop Mennander och professor Matthias Calonius åstadkommit.[4] Mennander var Kellgrens gynnare och hans son, C. P. Mennander-Fredenheim, med vilken Kellgren i övrigt haft vissa förbindelser, var en av Auroras stiftare. Även Calonius var en av dess första

---

[1] Se *Ofrälse mäns* [— — —] *Öde*, s. 5, Westerlund, a. a., s. 240 f., 249, och vittra klassens medlemmar enligt Castrén, F. o. U. 1900, s. 172.

[2] Se matrikeln, F. o. U. 1900, s. 191. Om Juslén och Palén, se Svanfeldt, *Posten 1768—69 och dess författare*. Ak. avh. Upps. 1937, s. 452, 468.

[3] *Pehr Kalms brev till samtida*, I (*Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finland* CXIV). H:fors 1914, s. 263. Om Brovallius se även W. Lagus, *Förteckning öfver anonyme författare i* [— — —] *Åbo Tidningar. Bidrag till kännedomen af Finlands natur och folk*, utg. af Finska vetensk. soc. XVII. H:fors 1871, s. 62, 64, 68.

[4] Se Jörgensen, *Calonius-Naumannska samlingarna*, s. XII, XIV.

medlemmar och sällskapets bibliotekarie.[1] Deras samlingar böra ju ha varit tillgängliga för de mera aktiva medlemmarna. Samlingarnas rikedom på polemiska skrifter rörande striden mellan de frälse och ofrälse ståndеn säger för övrigt något om det intresse polemiken hade väckt i Aurorakretsarna. En av skrifterna kan f. ö. ha blivit uppmärksammad av Kellgren därför att den författats av en f. d. Skaralektor, nämligen Sven Hof, som även tycks ha varit god vän till skaldens far.[2]

Hur mycket denna diskussion har betytt för Kellgrens uppfattning om adeln är omöjligt att avgöra; den kan i varje fall ha givit hans kritiska observationsförmåga en viss riktning och därigenom ha kommit honom att med mindre vördnad betrakta de adliga familjer, hos vilka han konditionerade.

Den unge medlemmen kan också på annat sätt genom Auroras inverkan ha förts mot en relativ ringaktning av adeln. Samfundet var nämligen så till vida demokratiskt som personer av mycket olika ålder och rang intogos. Ett yttrande av Kellgren tyder på att man inte aktat bördens företräden särskilt högt (se cit. nedan s. 155 f. om baron Fleming och Aurora).[3]

De ovan omtalade stridigheterna vid mitten av 1770-talet mellan de finska bönderna och det svenska frälset ägde rum under den tid Kellgren vistades i Finland. Man får väl därför antaga att han känt till dem, även om det icke är troligt att han närmare intresserat sig för dem. Möjligen skulle man kunna misstänka, att han därav fått associationen till den liknelse, som han en kort tid efter dessa händelser gjorde i sitt *Tal om satiren* (se ovan s. 113) om »at henga upp sina Bönder i allmenhet» (SVS I, s. 149).[4]

Den unge akademikern fick också rikliga tillfällen att göra egna observationer av adeln, framför allt under den tid, då han själv närmare konfronterades med den, d. v. s. under sin konditionstid. En på egna erfarenheter grundad uppfatt-

[1] Om Mennander se *Brev*, s. 65, och SVS IX, s. 208. Om Fredenheim, se *Brev*, s. 35. Dennes och Calonius medlemskap i Aurora enl. Castrén, F. o. U. 1900, s. 186 f.

[2] Se N. Beckman, *Sven Hof*, Göteborg 1923, s.147 (jfr även s. 24).

[3] Enligt Nikander (a. a., s. 195) rådde vid Åbo akademi »i huvudsak frisinnade åsikter» i fråga om jämlikhet mellan ståndеn.

[4] Dateringen av talet enl. Ek, F. o. U. 1914, s. 157.

ning om de högadliga familjerna kunde han framför allt få under den långa vistelsen hos familjen Fleming. Hur Kellgren såg denna under en kritisk sinnesstämning, berättar ett brev till Clewberg från 1774: »Man dricker vin vid måltiderne som förr och man leds ihjäl sig imellan måltiderne just som förr; Friherren blåser upp sig, raillerar plumpt och dömmer dumt som förr; Friherinnan ser ner och tiger, som förr; Fröken Mina snäser glopar och läser Fransöska, som förr; Fröken Jeana sjunger fint och talar barnsligt; som förr; Hennes systrar gå med stöflar som förr; Mina Herrar äro trähufvun, som förr; [— — —]» (*Brev*, s. 33 f.).

Dumhet och obildning voro egenskaper, som den unge begåvade, starkt intellektuellt anlagde Kellgren hade svårt att smälta, och just dessa brister har han tydligen mött i ganska rikt mått hos familjen Fleming. I Åbo fick han röra sig bland de mest framstående representanterna för bildning och kultur. Det måste ha känts bittert för honom att behöva lämna sin rätta miljö för att leva tillsammans med familjen Fleming. Bitterheten kan ha ökats genom jämförelser med den lyckligare lottade Clewberg, som inte tvingades att avbryta studier och umgänge.

Den äldste sonen i det Flemingska huset responderade 1776 på en avhandling: *Strödde anmärkningar uti philosophien*, som egentligen torde ha författats av Kellgren och dennes vän Tidgren.[1] Gissningarna om vem som varit den verklige författaren ha tydligen gått hit och dit, men endast »där man ej sett någon Fleming, lärer man taga Respondenten därföre», skriver Kellgren (*Brev*, s. 62). Den som dagligen sett familjen Fleming kunde tydligen inte ha särdeles höga tankar om dess andliga gåvor.

Kellgren har emellertid långt tidigare fått tillfälle att driva med den intelligensfrihet, han mött hos en ung adelsman. Han gjorde det i ett epigram i *Åbo Tidningar, Fritänckaren*, om »unga baron Larm», som blivit orättmätigt beskylld för att vara fritänkare, ehuru »ingen tänker fritt, som icke lärt att tänka».

[1] Se SVS IX, s. 35.

(*Å. T.* 1774 30/7, 14. SVS I, s. 40).[1] *Fritänckaren* omnämnes av Kellgren i ett brev från hösten 1773 i ordalag, som tydligt ange att den syftar på en bestämd person och en bestämd händelse.[2] Två år senare tryckte han i samma tidning en *Gåta*, där hans elever säkerligen ha givit upphov till ett par verser. Han talar till »*Intet*» (gåtans nyckelord):

> Men den ej hjärna har, dig utan möda fattar:
> Hans Nåd Herr Pojkenfelt dernäst,
> Hvars, med förlof sagt, själ dig liknar aldramäst.
>
> (Å. T. 1776 31/10, 20. SVS I, s. 144).

I sitt Auroratal om satiren samma år får han tillfälle att mera generellt ehuru i förbigående tala om »den högborna dumheten» (SVS I, s. 149).

Det förtjänar kanske i detta sammanhang nämnas, att Kellgren under Åbotiden och de första Stockholmsåren inte heller tycks ha haft höga tankar om intelligensen hos officerarna (se nedan s. 185 ff.). De voro ju i regel adelsmän.

Bördshögfärden brukar mer än något annat framställas som löjeväckande hos adelsmannen. Denna egenskap har Kellgren av hans brev att döma i rikt mått funnit i den Flemingska familjen. Baronerna Flemings andryghet blev ett tacksamt mål för hans skämt och har kommit honom att ironiskt förse sina elever med epitetet »Högvälboren» (alltid med stor bokstav!), när han skriver till Clewberg om dem: »den Högvälborne Candidaten», baron Flemings »Högvälborne Söner», och när han talar om den äldste av dem, som var låghalt, har det med en lätt förändring blivit »min Högklackade Friherre». Eleverna bråddes tydligen på sin fader, som enligt Kellgren hade »förmycket noble ambition att ofta villa vistas i ett Sällskap, där

---

[1] En liknande rolighet har Kellgren senare använt i fabeln *Djur-förvandlingen* (SVS I, s. 102), där det är åsnan, som »gaf sig ut för Fritänkare» samt (se SVS VII, s. 24) i en dikt 1780.

[2] Se SVS VII, s. 23 f. Det kan ju tänkas att »unga Baron Larm» är identisk med den unge baron Claes Fleming, som då nyligen blivit intagen i Auroraförbundet (se SVS IX, s. 20) och därför kunde vara känd för »Tidningarnes» läsare. Det skulle dock vara väl djärvt av Kellgren, att innan han ännu tillträtt platsen hos familjen Fleming, utsätta sin blivande elev för en sådan drift.

hans Högvälborenhet anses som en annan menniskja», d. v. s. i Aurora (*Brev*, s. 36, 50, 62, 35).

Kellgren var häftig och lättretlig och väl medveten om sitt eget värde. Det framgår särskilt tydligt av en händelse från hans första informatorsplats, som han relaterar för sin bror. Han hade råkat i gräl med en jämnårig ung dam, principalens dotter, och är fullkomligt upprörd över en oskyldig om också en smula näbbig förebråelse. Han är inte rädd för att söka tillintetgöra henne med hela sin akademiska överlägsenhet. Studenten, som ännu var i tonåren, söker att skärpa sin kvickhet och försmädlighet genom att uppträda som empiristisk filosof inför sin kvinnliga motståndare: »Det vore, att göra tort åt Mad:lles försiktighet, att tro Henne kunna med så myndig visshet försäkra saker, som ej experiencen gjort otviflaktiga: Alt annat, utom den, är osäkert» (*Brev*, s. 8 f.). I brevet blottar den unge akademikern omedvetet betänkliga likheter med Erasmus Montanus. Då man lärt känna honom från denna sida och då man vet, att han under den Flemingska tiden blivit livligt uppmärksammad i Aurora, förstår man att han måste ha reagerat mot högfärden hos den friherrliga familjens intellektuellt underlägsna medlemmar. Möjligen har hans egen härstamning på mödernet bidragit till att han funnit ståndsskillnaden onödigt strängt iakttagen. Det är tydligt, att Flemings trots den välvilja, som visades den ofrälse informatorn, gärna sågo det sociala avståndet iakttaget i det dagliga livet. I ett brev från hösten 1774 meddelar Kellgren, att han skall »upp och äta mat och se modest ut» (*Brev*, s. 37).

Detta var icke den enda högadliga familj, där den unge akademikern umgicks. Han förekom också som gäst hos själve hovrättspresidenten, baron Leijonhufvud (*Brev*, s. 48). Trots att breven *till* denne andas både respekt, vördnad och vänskaplig öppenhjärtighet, visa alla brevuttalanden *om* honom en viss överlägsen ringaktning. Presidentens litterära smak har han inte kunnat gilla (se t. ex. *Brev*, s. 50, 58). Det tal, med vilket Juslén hälsade denne välkommen i Auroraförbundet, lät för den yngre och respektlösare medlemmen enbart löjligt med dess många lovord (*Brev*, s. 48).

Det verkar otacksamt, att Kellgren i breven aldrig yttrat ett uppskattande ord varken om principalen Fleming eller om Aurorabrodern Leijonhufvud. Ändå visste båda att i hög grad uppskatta den unge vetenskapsmannen och skalden och sökte verka för hans framgång. Fleming arbetade sålunda på att skaffa honom en akademisk befordran.[1] När Kellgren efter ett drygt halvårs bortovaro från Åbo bekvämar sig till att sända sin »Beskyddare» Leijonhufvud ett brev, sker det i lämplig tid, för att denne skall hinna rekommendera skalden »hos en och annan af sina mägtiga vänner, Vitterhetens Beskyddare» (Brev, tr. i SVS IX, s. 210 f.). Kellgren skulle nämligen på allvar bli bofast i Stockholm en månad senare.

I själva verket hade Leijonhufvud redan för länge sedan gjort honom denna tjänst. En av de mest inflytelserika herrarna inom den vittra världen, justitiekanslern Liliestråle, hade på hösten 1776 mottagit ett brev från presidenten i Åbo, vilket nästan uteslutande rör sig om ämbetsfrågor, men som var försett med följande P. S.: »Jag är försäkrad at min Herr Broder ej uptager ogunstigt, det Snille prof jag här innelyckt får öfwersända [finnes icke i brevet, möjligen är det någon av de dikter Kellgren tre månader tidigare sänt honom enl. brev tr. i SVS IX, s. 208]. Författaren Magister Källgren som är Docens här wid Academien och har med det lyckeligaste ingenium giordt ypperliga framsteg i smak och Witterhet, får jag den ähran at recommendera i min Herr Broders ynnest och beskydd, hvarom han äfwen innan kort sielf lärer anhålla då han öfwerkommer till Stockholm.»[2] Det är troligt att Kellgren använt sig av rekommendationen. I varje fall hade han 1780 hunnit göra Liliestråles bekantskap, det framgår av ett samtal med denne, som han hade och som sedan relateras i ett brev till Clewberg (*Brev*, s. 101). Justitiekanslern tillhörde visserligen inte

[1] Se om Fleming *Brev*, s. 32, 54, och om försöken att få Kellgren befordrad *Brev*, s. 52, 62, och Schück, *Ill. sv. litt.hist.*, 3:dje uppl., IV, s. 272. Betecknande för Kellgrens utveckling är, att han däremot 1789, efter Flemings död, tycks ha visat sin tillgivenhet för denne eller sönerna (se SVS IX, s. 20). Det var från ungefär samma tid han började visa sin välvilja mot den unge Axel Gabriel Silverstolpe. Att denne var systerson till Leijonhufvud, kan ha bidragit till Kellgrens sympati.

[2] Brevet, dat. Åbo 29/11 1776, i R.A., Justitiekanslersämbetets arkiv. Enskilda skrivelser. Handbrev 1725—1800.

högadeln men dock genom sin ställning »de höges» krets. Han sökte tidigt göra gällande sin uppskattning av Kellgren som skald (se nedan s. 349 f.) och borde ha väckt dennes sympatier som anhängare av tryckfriheten, men i breven om honom tycker man sig enbart höra försmädliga tonfall (s. 101, 128).[1]

De kyliga känslor skalden tycks ha hyst för sina höga gynnare och hans lust att nedsätta dem i sina brev kunna vara utslag av en känslighet och en ömtålighet för allt tryck ovanifrån, som vi lära känna av självkarakteristiker i breven och i *Strödde reflexioner* och som bl. a. visade sig i svårigheten att samarbeta med Gustaf III. Betecknande är skälet till att han i så hög grad kunde uppskatta Creutz som människa: »Jag har aldrig sett någon hög Herre, som med mera höflighet vetat mindre besvära» (*Brev*, s. 127). Här har han inte behövt känna sig föremål för något välvilligt men besvärande intresse. Det har tydligen varit en ny erfarenhet i samvaron med »de höge». I *Mina löjen* gav han uttryck åt det obehag han kände inför den nådiga och förödmjukande »Skyddningsblick, som högmod sänker / Till dem som Snillet föll i arf» (SVS I, s. 264).

Man kan också tvivla på om informatorn hyste några större sympatier för sin matmoder friherrinnan Fleming, ehuru han skrev en minnesskrift till hennes begravning. Antagligen har hans *Tankar* (SVS I, s. 141 ff.) skrivits på beställning, och i varje fall var det en naturlig sak, att en informator, som var känd för sina vittra gåvor, måste framträda vid ett dylikt tillfälle. Skriften är ett retoriskt praktstycke, fyllt av antiteser. Någon personlig känsla kan man knappast spåra bakom fraserna. Där finns t. o. m. en antydan om att den döda inte varit utan fel: »Men hvem kunde se Hennes fel, som såg Hennes förtjenst?»

Det brukar alltid framhållas, att de hastiga miljöförändringar, som Kellgren 1777 utsattes för, inneburo en genomgripande omvälvning för honom. Efter att ha lämnat Åbo och familjen Fleming fick han under några veckor lära känna det stockholmska nöjeslivet. Sedan blev han under ett halvår tvungen att vistas på landsbygden i Västergötland i ett föga inspirerande

[1] Kellgrens tankar om Liliestråle ha tydligen varit kända och delade av Rosenstein (se *Sv. mem. o. brev*, IX, s. 206). Om Liliestråle och tryckfriheten se Odhner, a. a. II, s. 456.

sällskap och kom därefter som informator direkt in i de gustavianska hovkretsarna. Naturligtvis kan man i flera avseenden se spåren av detta sista miljöbyte i hans diktning. Det har däremot inte framkallat någon omsvängning i hans inställning till adeln. Tvärtom har tonen skärpts och blivit mer personlig — det präglar ju för övrigt hela hans utveckling som skald — och adeln har för honom fått nya representanter, som stodo högst på den sociala rangskalan.

Man har intet direkt vittnesbörd om hur Kellgren först uppfattade den högadel han kom i beröring med, då han blivit anställd i det meijerfeldtska huset.

Han tycks emellertid redan från början ha fått en sympatisk inställning till greve Meijerfeldt, då denne gjorde ett besök i Finland 1776 och då Kellgren tydligen har råkat honom. »Det syntes vara en ganska facile och glad Herre», skriver han till Clewberg (*Brev*, s. 67). Av Meijerfeldts brev till sin vän Fredrik Sparre får man ett liknande intryck.[1] De verka naturliga och öppenhjärtiga och samtidigt skrivna på en ledig och lättflytande franska. Någon djupare bildning kan man dock inte förutsätta hos honom. Hans bibliotek har inte varit alldeles tomt men inte heller särdeles omfattande för hans villkor. Bokbeståndet på hans många gods värderades vid hans död till sammanlagt 172 riksdaler. Som jämförelse kan nämnas, att hans »Jouweler» upptas till ett värde av 2 050 riksdaler.[2] Några allvarliga intressen behöva heller inte ligga bakom hans beslut att inträda i samfundet Pro fide et christianismo.[3] Sådant förekom ofta för syns skull bland högadeln. När Adlerbeth senare höll ett minnestal över honom, hade han inga andra meriter än de militära att framdraga. Att Kellgren varit informator i familjen nämnes endast som bevis för att sönerna fingo en god uppfostran.[4]

[1] R. A. Börstorpsamlingen. Brev till Fredrik Sparre.

[2] R. A. Adliga boupptecknings 1800. För bostaden i Stockholm finnes intet bibliotek upptaget.

[3] Han står upptagen som nr 49 i *Förteckning på ledamöterna uti samfundet Pro Fide & Christianismo år 1781 enligt den ordning de i Samfundet inträdt.* Sthlm 1781.

[4] G. J. Adlerbeth, *Tal öfwer* [— — —] *Johan August Meijerfeldt.* Sthlm 1800. Andra upplysningar om familjen Meijerfeldt ges av Sylwan, J. H. K., s. 39 f. (litt.-hänv., s. 366), Schück, *Ill. sv. litt. hist.*, 3:dje uppl., IV, s. 274 ff., SVS IX, s. 41 f. med litt.hänv.

Grevinnan har säkerligen betytt mera för Kellgren. Hennes smak för elakheter och hennes förmåga att vara kvick på andras bekostnad (Hedvig Elisabeth Charlottas uppgift, cit. av Schück) har nog bidragit till den utveckling informatorns diktning tog under dessa år. Att tonen mellan henne och skalden var förhållandevis obesvärad, framgår av de versifierade hyllningar han överlämnade till henne. Den första är *Jofurs Nyårsgåfvor*, där han skämtsamt försäkrar att detta skulle bli hans både första och sista sång till henne. (SVS I, s. 246). Han fortsätter sedan med den lilla pièce fugitive om henne och de två övriga gracerna, som i K. och k.-brevet går under namn *De Tre Furier och tre Gracer* och som i *Stockholms Posten* mera utförligt angives vara skriven *Öfwer tre sköna Grefwinnor, som kysste tre fula Fröknar* (*St. P.* 1780 4/2, 28).[1] Det mest kända och det mest utsökta av dessa versbrev är ju det, som han kallat *Gratiernes Döpelse.*

Dikterna äro som vi skola se icke alldeles uddlösa. Skalden har infogat vissa små anspelningar på de högas svagheter. Att han vågade göra detta, visar hur fritt han kunde uttrycka sig. Att han så småningom kom att stå på synnerligen god fot med sitt värdfolk, kan man utläsa av tonen i dessa dikter, som »antyder, att den spirituelle informatorn icke betraktades såsom en tjänare i huset, utan i viss mån såsom en jämlike».[2] På ett obesvärat förhållande präglat av skämtsamhet tyder det — eventuellt fingerade — tal, som Kellgren tycks ha skrivit för den yngste Meijerfeldts räkning (*St. P.* 1781 7/12, 283)[3] och slutligen också det exemplar av *Mina löjen*, som han själv ned-

[1] I W. Lagus, *J. H. Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 124, och i SVS IX, s. 42, nämnes Kellgren som författare till en gravdikt (SVS II, s. 52) över grevinnans mor, som trycktes i samma (!) nummer av *St.P.*

[2] Schück senast a. a., s. 276.

[3] Lamm anför (*Saml.* 1913, s. 122 ff.) bl. a. överensstämmelsen med *Mina löjen* som bevis för Kellgrens författarskap. Som ett tillägg till Lamms argument kan anföras, att talet är starkt »krigiskt» och tydligen hållet av en blivande soldat: »[— — —] dem, för hwilkas wälfärd wi wåga wåra lif [— — —]». Den yngste Meijerfeldt var redan 1777 vid 7 års ålder »förare» vid Västerbottens regemente. Talaren nämner fäderna, som vågat sitt liv i »någon drabbning på Tyska fälten. När jag uträttat detsamma, som min Far och Farfar, då förtjenar jag äfwen at njuta samma heder [— — —]». Den unge greve Meijerfeldts både far och farfar voro i Sverige berömda härförare, som bl. a. fört befäl i Tyskland (se G. Elgenstierna, *Den introd. sv. adelns ättartavlor*, V. Sthlm 1930, s. 227 f.).

säkrivit för sitt värdfolk.[1] Man måste för övrigt sätta tro till Rosensteins ord i företalet till Kellgrens skrifter, att alla skaldens vänner »sett hans sorg, då Grefvarne Meijerfelt [— — —] bortrycktes». Liksom då han visade sina sympatier för familjen Fleming, ägde emellertid detta tillfälle rum många år efter hans informatorstid.

I sina brev till de närmaste vännerna har Kellgren titt och tätt skarpa och elaka utfall mot människor ur sitt umgänge, som han funnit löjliga eller som på något sätt misshagat honom, negativa omdömen förekomma avgjort oftare än positiva. (Läs t. ex. den kostliga skildringen av en adelsfamilj Goës, vars bekantskap han gjort genom Meijerfeldts. *Brev*, s. 87 ff.). Det kan därför vara värt att påpeka, att Kellgren aldrig i de nu bevarade breven yttrat ett ord av missnöje med någon av den grevliga familjen.[2] Breven kunna dock läsas på mer än ett sätt. Det är nämligen påfallande, att informatorn, under de år han tjänstgör, aldrig uttrycker något som helst intresse för sina disciplar eller deras föräldrar.[3] Greve Meijerfeldt å andra sidan, som i sina brev ofta talar om sin familj, nämner aldrig med ett ord den redan berömde informatorn.

Det skulle för övrigt ha varit onaturligt, om skalden och kritikern i *Stockholms Posten* hade hållits allt för mycket i skymundan av sitt värdfolk. Att syssla med vitterhet ansågs inte längre av högadeln som något halvt föraktligt, de tre skaldegrevarna hade ju inte minst bidragit till att höja poesiens sociala anseende. I mönsterlandet Frankrike var det vid denna tid modernt att ha »des beaux esprits à gages» och att kunna umgås med dem som jämlikar men man glömde inte för den skull klasskillnaden.[4] Den unge vittre Åbodocenten borde i

---

[1] Jfr Ek, F. o. U. 1914, s. 175.

[2] Anmärkt av Sylwan, J. H. K., s. 40.

[3] I ett av *Stockholms Postens* skämtnummer (1781, 6/2, 30) finnes följande annons införd: »Hos et förnämt Herrskap åstundas en skickelig Informator, som jemte grundelig insigt i språk och wetenskaper, äfwen förstår laga hår, passa up på Små-Herrarne och rätta sig efter Hennes Nåds capricer». Inom tidningens redaktion är det närmast till hands att gissa på Kellgren som författare, men naturligtvis kan det vara äldre erfarenheter från Finland, som han velat ge uttryck åt.

[4] Se H. Carré, a. a., s. 212, 219, 223.

varje fall ha betraktats som en attraktion i det grevliga hemmet och det var väl i den egenskapen han kunde tillåta sig de fria uttryckssätten.

Själv har han förstått att värdesätta de lärdomar i umgängeskonst han där kunde inhämta och de fördelar han kunde ha av att få utveckla sig i denna miljö. I minnestalet över Wellander talar han om nyttan av att få tjänstgöra som informator i ett förnämt hus: »Flyttad från den lärda i allmänna verlden, lär han at afkläda den blygsel eller grofhet, den räddhåga eller otidighet, som gärna åtfölja Skolans folk. Han lär at i stället antaga det otvungna men höfliga skick, den fria men anständiga ton, det lätta och behageliga i seder och omgänge, som göra skickligheten gällande, och som ofta mer än hon bana väg til lyckans ynnest» (*Saml. skr.* III, s. 148).

Även om informatorn aldrig hyst några avoga känslor mot familjen Meijerfeldt, har i varje fall en kritisk observatör i dess hem kunnat finna ett rikligt och tacksamt material för en satirisk diktning. Det framgår av Schücks skildring av det överdådiga levnadssättet i familjen och den ytterst fria moral, som rådde i dess umgänge.[1]

Det var också säkerligen under sin informatorstid där, som Kellgren med *Mina löjen* för första gången riktade satiren mot hovkretsarna.[2] Dikten har emellertid daterats något olika, varför den här angivna tillkomsttiden måste motiveras. Warburg och Schück ha velat förlägga *Mina löjen* till 1777, Ek och Sylwan däremot till följande år.[3] Av Eks argumentering kan anföras, att dikten måste vara skriven före d. 25/6 1778, då Schönberg anspelar på den i ett — tidigare av Sylwan citerat — brev,

[1] *Ill. sv. litt. hist.*, 3:dje uppl. IV, s. 274. Jfr även N. Sylvan, *En moder förmanar sin dotter* [— — —], *Idun* 1934, n:r 7.

[2] Ekenvall har påpekat, att Kellgren tidigt hade sin uppfattning om hovlivet klar (a. a., s. 72 f.).

[3] Schück och Warburg, *Ill. sv. litt. hist.*, 2:a uppl., II, av K. Warburg. Sthlm 1911—12, s. 320, 3:dje uppl. utg. av Schück, s. 290., Schück, *Sveriges litteratur intill 1900*, Upps. 1935, I, s. 318, Ek, F. o. U. 1914, s. 175, O. Sylwan, *Sjuttonhundratalet* i *Svenska litteraturens historia*, I, utg. av Fr. Böök m. fl., 2:a uppl., Sthlm 1929, s. 419 f. Dikten har upptagit en rad ur separattrycket av den blivande fru Lenngrens *Thé-Conseilen*, vilket föranlett Källquist att finna terminus a quo i september 1777. *Thé-Conseilen* annonseras dock som »nyligen utkommen» i *Dagl. Alleh.* 13/3 d. å., alltså då Kellgren befann sig i Stockholm (E. Källquist: *Den äldsta versionen av Kellgrens »Mina löjen»*. HLS 1939, s. 134 f.).

vidare att den antagligen icke har »skrivits förr än omkring nyåret 1778, då Kellgren hunnit [— — —] bli varm i kläderna i Stockholm».[1] Slutligen finner Ek, att av Kellgrens produktion vid denna tid komma »de första recensionerna i Dagligt Allehanda» och »de där instuckna småverserna om Flintberg» närmast *Mina löjen*. Härtill kan läggas, att Kellgrens första tryckta recension, *Brev från en Landtbo til sin vän i Stockholm* (SVS I, s. 247 f., *Dagl. Alleh.* 1778 23/2, 44), två gånger citerar den första av satirerna i Youngs *Love of Fame*, den som Kellgren efterbildat i *Mina löjens* parti om »de höga»[2]: »Ye Gods! they will not write, and Maevius will» samt »*Om Auctoren*, säger Young, *hade fält sin penna vid titelbladet, hade han kunnat passera för et stort Snille*».[3] Vidare finnes i dikten en liknelse om löjet och tårarna, de jämföras med våren och vintern, vilket kanske icke är så närliggande:

> Men Våren följer Vintrens spår:
> Ej Bores våld beständigt rår,
> Att fältets prydda barn föröda:

Nog bör en sådan association lättast ha blivit väckt under vintern, medan man ännu gick och väntade på vårens ankomst. Slutligen kan anmärkas, att partiet om »Levi barn» inte innehåller någon anspelning på processen mot Kellgrens artikel i *Dagligt Allehanda* i april samma år. Hade dikten skrivits senare kan man vara ganska säker på att Kellgren inte glömt den förföljelse han då ansåg sig utsatt för från prästernas sida. Efteråt återkommer han ideligen till denna händelse i sina angrepp mot prästerna (se nedan s. 269 ff.).

Kellgren har alltså mycket snart i Stockholm och hos familjen Meijerfeldt fått tillräckligt underlag för *Mina löjens* angrepp mot hovkretsarna. Ytterligare material kunde han samla omedelbart efteråt, då han började användas som hovets specielle dramatiker.[4]

---

[1] Påståendet, att den avskrift skalden gjorde för Meijerfeldts räkning skulle vara samtidig med originalet, har bemötts av E. Källquist, a. a., s. 125 ff.

[2] Se Ek, F. o. U. 1914, s. 165, och Lamm, *Saml.* 1910, s. 93.

[3] Jfr *The poetical works of Edward Young*. London 1906, II, s. 60, 62.

[4] Sitt första uppdrag för hovet fick han till en fest 22/7 1778 (se SVS IX, s. 41).

En allmän kritik av adeln, som alltså icke riktar sig speciellt mot hovet, låter Kellgren framskymta redan under Finlandstiden. Hans privata yttranden om familjen Fleming kunna möjligen tagas på detta sätt. Samtidigt visar han något av sin senare förmåga att i oskyldiga sammanhang sticka in en ganska skarp opposition. I det lilla minnestalet över friherrinnan Fleming lät han sin uppfattning om bördens betydelse framskymta (se även nedan s. 158). I de för oss visserligen mycket konstlade och panegyriska fraserna kan han dock framlägga sin åsikt, att en hög börd inte är en nödvändig förutsättning för de högsta dygderna. »Född i den lägsta koja, äktad af den ringaste arbetare, hade Hon dock genom sina dygder varit *Friherrinna*» (SVS I, s. 142) — baron Fleming bör ha känt sig lätt chockerad vid denna passus.

Betydligt mer avancerade uttryck om människornas sociala likvärdighet tränger sig fram, då Kellgren kommit över till Sverige. Hans åsikter hunno utveckla sig och mogna under de stillsamma månader han 1777 tillbragte på landsbygden i Västergötland. Han arbetade då på en opera i mytologisk miljö, *Adonis och Proserpina*, som han hoppades skulle skapa hans litterära framgång. Den avviker föga från den vanliga typen för sådana verk, men den är icke så opersonlig, som det vid första påseendet kunde tyckas. Just nu höll han på med *Satir öfver Förtjensten*, där typen för en »ädling» så starkt förlöjligas. Också i operan kan man höra de indignerade protester mot bördsfördomarna, som författaren inte kunde låta bli att ge luft — detta hindrade ingalunda, att han samtidigt bland adeln fann de enda människor han kunde umgås med[1]; han lät varken nu eller senare sina åsikter om ståndet påverka sympatierna för de adelsmän han kunde uppskatta som människor.

Intrigen i operan skapas till en del genom ett bördsproblem, herden som älskar gudinnan. Upplösningen blir dock både banal och tam, i det att den manliga parten plötsligt visar sig vara av lika hög börd som den kvinnliga. I denna annars oskyldiga rococoopera hör man ett och annat tonfall, som skärpts av dess författares demokratiska patos. Proserpina får vara

[1] Sylwan, J. H. K., s. 38.

hans språkrör. När hon förklarar, att »oskuld är de ringas lott», så går detta mycket väl in i ett herdespel. Annorlunda blir det, då Adonis visar sig alltför blygsamt medveten om sin låga börd för att våga tro på deras förening. Han måste fråga: »Gudinna, vill Du dig förnedra?» och påminner henne: »Din Guda börd, din höga makt.» Då fyller hon i: »Gör utaf fördoms tvång förakt.» Att tala om fördomar ingick inte i opera- och herdestilen. Ceres, Proserpinas mor, får representera bördshögfärden — i tidens romaner var det nog oftare fadern som fick spela denna roll. Då hon kallar Adonis' kärlek »straffbart öfvermod» och då hon förebrår dottern hennes »förgätenhet af Gudabörd och ära», svarar Proserpina trotsigt och med ord, som förefalla att vara hämtade från tidens satirer och stridsskrifter mot adeln:

> Blott stamma hän från Gudablod
> Mig tycks en mindre rätt till Ärans lof förläna
> Än att med egen dygd och mod
> Gudomlighet förtjena.
> [— — —]
> Och denna höga Gudamakt
> Hvad är den förmånsrätt, som hon mitt lif betingar
> Är det en tom och frugtlös pragt
> Son blott min Själ i större träldom tvingar?
>
> (SVS I, s. 214, 217 f.)

Detta är *Mina löjens* skald, som talar genom henne.

En reminiscens från bördsdiskussionen i den äldre operan finnes i Kellgrens senare bearbetning av Quinaults *Proserpine*. Atis älskar där en gudinna men är medveten om att detta är en oerhörd djärvhet hos »en dödlig» (SVS III, s. 13). Detta problem, som helt saknas i den franska förebilden, får dock icke någon betydelse i Kellgrens bearbetning.

Däremot har denne vid ett annat tillfälle varit inne på motivet kvinnan av börd och mannen av folket. Det kommer nämligen igen i ett mystiskt brev med överskrift »Nådigaste Fröken» (*Brev*, s. 76 ff.), som förbryllat uttolkarna. Utgående från innehåll och ordalydelse ha brevets kommentatorer funnit, att det måste vara skrivet medan Kellgren besökte familjen i Väster-

götland — brevskrivaren säger sig använda sin syster som postillon d'amour. Man har då stannat vid det första besöket i hemmet 1777 som den antagliga tillkomsttiden, därför att Kellgren inte vid senare besök hade anledning att använda brevets uttryck »en fattig gosse» om sig själv.[1] Tilläggas kan att uttrycket »mina få dagar» också borde passa bäst för denna datering. Att brevet verkligen skulle vara skrivet under ett Västgötabesök och i varje fall inte i Stockholm, förefaller också troligt, då »Hela naturen tycks hafva förenat sig med Eder onaturlige Far, att mota min Sällhet». Det är troligare, att kontrahenterna varit bosatta på landet, om »naturen», det vill här säga väderleken, lagt hinder i vägen för ett möte. Kommentaren till brevet ger emellertid en upplysning, som kanske gör att man ställer sig skeptisk till dess datering. Det är nämligen skrivet på en papperssort, som Kellgren aldrig använde 1777 men däremot oftast under de senare åren. Ännu mera misstrogen blir man, då man läser Kellgrens övriga utgjutelser från den nödtvungna vistelsen i Västergötland. Ungefär ett brev i månaden finnes bevarat från denna tid och i vart och ett beklagar han sig över, hur tråkigt han har det, hur han längtar till Stockholm och operaflickorna och hur tom trakten är på folk, som han kan tala med. Efter mer än tre månaders vistelse där finner han i »en Grefve Creutz [— — —] den första menniskjosjäl jag blifvit varse sen jag kom hit» (*Brev*, s. 73). T. o. m. i en recension, som han skrev i brevform och sände till Stockholm, måste han beklaga sig över bristen på nöjen och kultiverat sällskap och tala om operan och den vackra aktrisen fru Augusti (SVS I, s. 175 f.). Varken då eller senare har Kellgren talat om någon kärleksupplevelse under denna tid, och dock äro de flesta av utgjutelserna från Västergötland adresserade till den förtrogne vännen Clewberg. Kärleksbrevets innehåll ger alltså en bestämd datering, som däremot icke överensstämmer med vad vi veta om Kellgren vid denna tid. Granskar man det yttre av hans epistel[2], måste man medge, att det föga motsvarar dess häftiga bedyranden och utrop. Den är nämligen en ytterst

[1] SVS IX, s. 40, Sylwan, J. H. K., s. 38, 366.
[2] K. B., Autografsamlingen, J. H. Kellgren.

prydlig renskrift utan ändringar och med noggrant avpassad, bred marginal. Den skiljer sig härigenom från de flesta av Kellgrens övriga brev, där ändringar och tillägg i marginalen äro vanliga. Detta saknar dessutom underskrift (vilken kanske innehållet dock gjorde överflödig). Härtill kommer att brevet, som jag senare skall försöka visa, i sin förkonstlade stil tycks härma tidens brevromaner, ja, att man t. o. m. kan ange *La nouvelle Héloïse* som förebild. De motsägelser som uppstå vid dateringsförsöken falla bort, om man helt enkelt ser brevet som en rent litterär produkt, närmast en pastisch. Då kan man emellertid däri läsa ett av de mycket olikartade inlägg i bördsdiskussionen, som Kellgren gör. Naturligtvis är det möjligt, att detta är ett verkligt brev, där brevskrivaren lagt sig till med Rousseaus känslofulla utrop, uppstyltade i våra öron men naturliga för tidens unga älskare. Då visar det dock, att han i den berömda romanen särskilt har fäst sig vid dess jämlikhetspatos. Då har han också kunnat se ståndsfördomarna praktiserade på sig själv.[1]

Brevskrivaren bekänner: »Min kärlek är ett brott [— — —] jag känner alt för väl det afstånd som födslen kastat imellan våra personer.» Detta påminner han om upprepade gånger: »mitt stånd är ringare än Edert [— — —] skönhet och börd gifva Eder rätt, att i framtiden göra en lysande lycka». Trots den föga kellgrenska ödmjukhet, som är ett så genomgående drag i brevet, anser dock dess författare, att det varken är »omöjeligit eller vanhederligt för en flicka att fatta ett så blindt tycke», d. v. s. att förälska sig under sitt stånd. Att han upprörres över den stränge fadern, »Eder onaturlige Far», är troligen emedan denne inte velat se sin dotter tillsammans med den ofrälse.

Även om detta dokument skulle vara Kellgrens enda bevarade kärleksbrev, får man i detta sammanhang inte fästa för stor vikt vid det. Dess datering är för övrigt osäker.

Tydligare är angreppet mot adeln i det ungefär samtidigt

---

[1] På några djupare känslor tyder inte stilen, om den är en medveten Rousseauefterbildning. Sylwan har också funnit att i brevets fraser »inte gärna en lidelse kan dölja sig» (J. H. K., s. 39).

skrivna diktfragmentet *Satir öfver Förtjensten*, en samhällssatir, som väl var menad att bli något i stil med vad han senare fullbordade i sista hälften av *Mina löjen*.[1] Det är tydligen en hel svärm av olika kategorier och stånd, som skulle passera revy, men »En Ädling» tränger sig framför de andra, högst förnärmad över att skalden kunnat tveka om att giva honom första rummet framför det ofrälse packet:

Hvad? ropar han med hög förmäten ifver,
Pack, given rum: man har då ingen skam;
En djerf Pedant, en usling törs behaga
At min förtjenst i gudlöst tvifvel draga!
Hvem dödlig fins en högre ära värd:
Vet at mit namn i svansen drar et svärd,
At tusen år och flera ha förflutit
Sen Riket gagn utaf min Stamfar njutit;
At om mit lif ej lika nytta bär,
Det lika högt för Staten kostsamt är;
(SVS I, s. 188.)

Det är skalden själv, som är den djärve pedanten. Kanske är det egna erfarenheter som spela in, då ädlingen får tilltala honom på detta föraktfulla sätt. Viktigare att observera i denna Kellgrens första egentliga adelssatir är emellertid den utilistiska värderingen: riket har inte något gagn av adelsmannen, som endast vållar staten kostnader. Det är samma synpunkter han lägger fram i diskussionen om adeln i *Oxarne, SannSaga* (*St. P.* 1782 12/11, 260), en av dessa prosaberättelser där författaren kan framföra sin kritik genom att skildra andra levande varelser som mer idealiska samhällsmedlemmar än människorna (*St. P.* 1782 11—12/11, 259—260, jfr t. ex. hästriket i Gullivers resor och de kloka och sävliga träden i Niels Klims resa).[2] Berättaren skildrar ett samtal med en oxe. Han

[1] Se Ek, F. o. U. 1914, s. 166.

[2] Kellgren hade långt tidigare skrivit en liknande, ehuru mera obetydlig saga, *Djur-förvandlingen* (SVS I, s. 101 f.). *Oxarne* verkar dock alldeles nyskriven. Operakonsten får representeras av »Fru O--s coloraturer» och »Hr M - - - - s pirouetter». Dansören Marcadet hade helt nyligen fått ett namn, som kunde ställas i jämbredd med sångerskan fru Olins. Berättelsen börjar: »Som jag så ofta i wåra Dagblad sett Charlataner intimera om förunderliga watten, droppar och pulfwer» etc. Detta kan hänsyfta på åtskilliga annonser och »kungörelser» om dylika saker, som inflöto särskilt i *Dagligt Allehanda* men även i *Stockholms Posten* samma år den 5–9/10, alltså månaden innan.

har fått höra att denna är »Adel», d. v. s. av en kraftigare ras än de andra, och anslår då samma föraktfulla ton som ädlingen i *Förtjensten*, då han jämför med de ofrälse: »Er husbonde måste då utan twifwel, bestå Er och Era barn några fördelar och privilegier framför det andra oxpacket?» Och oxen svarar klart utilistiskt: »Åh ja, det är naturligt, at då wi göra mera gagn, njuta wi äfwen mera öm och sorgfällig ryckt; men hwad wår afkomma angår, är det ganska klart, at om den knyter sig i wäxten, blir liten och swag, så spännes den för dyngkärran, i stället at wi draga plogen[1] — Men Min Gud! Ni gör då arbete? — Utan all twifwel; och hwartil dugde wi wäl annars. Wår husbonde wore wäl icke slug, om han ej eljest sloge oss för pannan och åte upp oss med det snaraste.»[2]

I fabeln *Byxorne* (SVS II, s. 265 ff.), också den betecknad som *Saga*[3], har Kellgren gjort en liknande sammanställning: Ett par gamla trasiga byxor, sydda av ett sammet som i gångna tider fyllt de mest lysande funktioner, bli ytterligt förnärmade, då ett par alldeles nya byxor vill hänga över de gamla. Adelns representant använder fortfarande samma föraktfulla ton som i *Förtjensten*: »Hvad? låga Ullets Son!» Satiren hör, trots den gemytligt pratsamma fabeltonen, till Kellgrens skarpare. Byxornas sammet hade från början tjänstgjort som kröningshimmel, därefter prytt trappan upp till tronen, så blivit kappa åt hovnarren, schabrak på »Carrouseller», stubb åt en kunglig oldfru för att sluta som ett par gamla murkna och trasiga byxor, som ej dög till annat än att »kastas uppå brasan». Man får inte någon vacker bild av adelns utveckling. I motsats till det gamla paret, som inte längre kunde göra tjänst, skildras det andra »splitters nytt, / Väl skurit och förträffligt sydt / Af lagom fint, godt, svart, Svenskt kläde» som »af sin egen halt och styrka / Sig trodde ren ha titlar nog [— — —]». Det är en förträfflig

[1] Jfr Kellgrens »understol» (*St. P.* 1780 13/1, 9): »Somlige undra hwad skillnad det är emellan en skinkmärr som härstammar från en Herrskapshäst, och weklingar som härstamma från hjeltar.» (Om denna liknelse se nedan s. 166).

[2] I fortsättningen frågar intervjuaren om oxen bär »utwärtes distinctioner» såsom »färgade rep» eller »brickor på bringan». »Stjernors pragt» (*Saml. skr.* III, s. 214) hade Kellgren inte någon vördnad för. Se även *Mina löjens* sista version (SVS I, s. 276).

[3] Kellgren påstår i dikten, att den är en fri översättning från danskan. Något original till den har man dock icke funnit. För dateringen se nedan s. 162 f.

bild av den medvetna och samhällsnyttiga borgerliga svenska medelklassen.

De nya byxorna äro, ehuru utan övermod, i själva verket ganska självsäkra och överlägsna i sitt sätt. De bestå sig med ett leende åt kamratens pretentioner. Det är den hållning Kellgren själv intar. Den är ju i och för sig naturlig för satirdiktaren, men den kommer fram särskilt tydligt — ungefär som i satirerna över de lärda — då han talar om adeln. Han känner sig hela tiden överlägsen, framför allt intellektuellt, och detta drag faller mera i ögonen, då han talar om det högsta ståndet. Något märker man det i hans *Tal om satiren*, där han inte bara nämner »den mägtiga lasten» utan också »den högborna dumheten». I ännu högre grad utgör detta drag en förutsättning för en sådan dikt som fabeln om *Den Högborna Kajan* (SVS I, s. 303 f.).[1] Kajan sitter uppflugen på ett kyrktorn och tittar ned på de små fjäderfän, som »ned i stoftet träla». Den besluter sig för att flyga ned och visa sin storlek för dem, men väl nedkommen finner den till sin skam »Bland hela denna fogel-skara, / Sig aldraminst och svagast vara.» Kellgren har angivit sin fabel som översättning, men dess *Sedolära* är möjligen ett självständigt tillägg. I för övrigt knaggliga verser utlägger han här mycket radikalt diktens tema. — Han talar till de »Förnäma uslas lätta troupp! / Hvars vett och dygd så litet väga» och vilka tack vare sitt »dumma högmod» och medvetandet om »medfödd ära» blivit blinda för sina egna brister, sin egen litenhet. Samtidigt kan han tala om »den storleks verklighet», som naturen »åt sina barn här nedre täkts beskära», och om »Vår styrka» i motsats till de högas »skröplighet». Det är tydligt, att han är medveten om att själv tillhöra dem, som i realiteten voro de överlägsna.

Vid sina angrepp mot börds fördomarna använder sig Kellgren ofta av den vanliga formen för en sådan polemik, en direkt jämförelse mellan de frälse och ofrälse till de senares fördel. En förtätad Figarostämning möter i hans *Reflexioner öfwer Dag-*

[1] Denna trycktes f. f. g. i *Hwad nytt? Hwad nytt?* (1778 14/8, 139—140) en månad efter *Mina löjen*. Stilen tyder på, att den är tidigare, men då den inte finnes införd i *Åbo Tidningar* eller omnämnd i Auroras protokoll, bör fabeln i varje fall vara senare än hans övriga diktning för samfundet. Den omarbetades sedan för *St. P.* och ytterligare för *Saml. skr.*

blad [— — —] (*St. P.* 1781 26/4, 94), där han bland uppgifterna för en moralisk tidskrift anger att »få i hufwudet på en Grefwe at hans blod ej är af wackrare röd färg än hans betjenters».[1] Där låter han också förnuft och adelskap framstå som motsatser: »En anedryg Adelsman skickar tilbaka sit förnuft til de förra Seclerne [— — —] och ofta förlorar det sig så i ålderns mörka gömmor, at det aldrig mer råkar hem.»

Skämtet om blodet, som har samma färg hos alla människor, upprepar Kellgren i sitt samma år införda *Tal i et Ordens Sällskap, bestående af 7 och 8 årige Adelsmän.*[2] Den unge ädling, som föreställes vara den talande, hade en gång samtidigt med sonen till faderns inspektor råkat skära sig i fingret: »hwad blef jag icke förundrad, då jag såg at hans blod war til alla delar så röd och så glänsande, som min». Han hade fått veta, att människan vid vart tolfte år hunnit förnya alla kroppens delar och att de nya bildats av maten och luften som inandats, och slutsatsen blir: »Om jag således werkeligen wid min födsel haft en ädlare blod i mina ådror, så hade jag ju under 12 års tid, som jag ätit samma mat med min Amma och min Informator, nödwändigt fått enahanda blod med dem» (*St. P.* 1781 7/12, 283). Här har alltså informatorn själv givit sin elev en liten påminnelse om att de två voro gjorda av samma stoff, om också den ene fötts med grevetitel.

I de för adeln nedsättande jämförelser med de ofrälse, som Kellgren gör, är det också pennans män, hans egen kategori, som framställas som de mera begåvade och de mera samhällsnyttiga. Han får därvid tillfälle att inför sig själv och publiken höja sig över »de höga», att skaffa sig kompensation för den beroendeställning i vilken han levat. Vi ha redan sett hur den unge docenten betraktade familjen Flemings intellektuella gåvor. Sitt självmedvetande gentemot »de stora» visar han oftare och med skärpta formuleringar, då han flyttat till Stockholm och blivit en faktor att räkna med i dess intellektuella liv.

I *Mina löjen* gör han en kortfattad och pregnant sammanställ-

[1] Satsen är övertagen från van Effen, som givit uppslaget till denna artikel (jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 76).

[2] Se Ehnmark, *Ur den gamla Stockholms Posten, En samling artiklar, valda och utgivna av Elof Ehnmark.* Sthlm 1931, s. 253.

ning, som så utomordentligt ger hovmännens högdragenhet inför de lägre varelserna, de »dunsta muscus och föragt». När han skall ange vilka som utsättas för högmodet, då nämner han dem »som Snillet föll i arf» (SVS I, s. 263 f.) och läsarens tankar riktas genast på skalden-informatorn. Då han i diktens avslutning skenbart vänder satiren mot sig själv, vill han visa, hur otacksamt det är att syssla med de vittra yrkena »som gent till Hospitalet leder», d. v. s. till fattighuset. När han drar fram andra som exempel på orättvisan, är det skaldebröder han nämner, i en version Clewberg, i andra Bergklint. Som gynnad part förekommer visserligen »Ziffrans barn», men slutpoängen riktar sig dock mot de privilegier på belöningar eller befattningar, som han ansåg att adeln begåvats med i detta land:

> Tror du i Cl-s fosterbygd
> Att någon lön åt Snillet lämnas
> Där blott din Farfarfarfars dygd
> Har rätt, att för din egen nämnas? —
> (SVS, I, s. 269.)

En liknande formulering finner man samma år, 1778, i hans prisskrift i Vitterhetsakademien, *En Ynglings inträde i världen.* Dikten är visserligen allmänt moraliserande, en klagan över lastens och egennyttans välde över människorna. Där finnas dock en del tydliga anspelningar på vissa kategorier. De sikta först och främst på religiös fanatism och skenhelighet, »Religionens mask», men också här tränger sig hans protest mot medfödda privilegier fram. Diktens Atis hade i sin oerfarna ungdom trott, »At endast den förtienst, den frugt vår egen är, / Som man på egen stam af egna safter bär» (SVS I, s. 309). Samma tankegång med nästan samma formulering kan man finna i ett nyss omnämnt *Tal i et Ordens Sällskap.* Lamm har anmärkt, att Kellgren därifrån låtit den övertagas av salig Dumbom.[1] Denne var liksom Atis i viss mån skaldens eget språkrör[2]:

[1] *Saml.* 1913, s. 122 f.

[2] Se Peterson, a. a., s. 200 f. om det självbiografiska inslaget i *Dumboms Lefverne.* Tanken att välja Dumbom till sitt alter ego och dennes namn har västgöten Kellgren möjligen fått från Chr. Manderströms dumverser: *Dunderbohms Kärleks Declaration til Dorothea.* De börja: »Jag är född i Westergyln ej långt från Kinnekulle» (avskrift i K. B., Vs 143). SAOB:s uppgift, att »Dumbom» möjligen bildats efter namnet Enbom, är en anakronism. Kontroversen mellan Kellgren och Enbom började, då *Dumboms Lefverne* redan varit tryckt ett par år (SAOB VII, sp. D. 2355).

»Hans tanka var — ehvad man säger / Til Bördens loford och försvar — / At den förtjenst en Menskja har / Är ingen ann, än den hon äger» (SVS II, s. 327).

Som exempel på hur Kellgren ställer den samhällsgrupp han själv tillhörde mot de höga, kan nämnas en liten artikel om vitterheten i »Turkiet» (*St. P.* 1779 15/6, 125), där visserligen den religiösa förföljelsen är huvudtemat. Människorna i »Turkiet», berättar Kellgren, söka genom beskyllningar för fritänkeri »hämnas det sår som deras egenkärlek lider af en witter mans superiorité. Det förargar de stora, at det skall finnas en förtjenst, som är öfwer deras hästswansar.» I en uppsats från följande år, *Om Ministrar i allmänhet, om Franklin* etc. (*St. P.* 1780 8/8, 178), talar han om »den fördom, som är så allmän hos de stora: *at en lärd man ej kan wara något annat.* Naturligt wis bör det förhålla sig twärtom», fortsätter han och beskriver en sann lärd. Han kan sedan konstatera, att det »wore besynnerligt om en sådan man ej skulle wara skickeligare at sköta de allmänna ärenderne, at känna nationers sanna interesse [— — —] än den Högwälbornaste Idiot, fastän han ock ägde det prägtigaste equipage, fastän han ock hölle den dyraste Maitressen, fastän han ock dansade med det utwaldaste behag och til hela Hofwets förtjusning, och fastän han ock aldrig så wäl lärt känna sig sjelf i sin spegel, och andra menniskjor på deras kläder».

I uppsatsen *Om Witterhets-Academier* (*St. P.* 1782 22/11, 269) jämför han hovmännen på ett uppseendeväckande djärvt sätt med »snillets» folk, d. v. s. med Kellgrens egen kategori. Hovmännen ha »i alla tider burit hat til Apollos Söner emedan alt deras högmod ej kan hindra dem at hos Snillet blifwa warse et wärde, som är öfwer deras titlar och börd». I skaldebrevet till Armfeldt 1783 försäkrar han, att det är omöjligt att hålla sig till sanningen om man skall »prisa såsom högst anständigt / At ha talanger i et Hof» och påminner den unge ädlingen om att det endast passar de ofrälse att äga vittra förtjänster: »Det anstår ej at äga snille / Om ej i mistning utaf börd» (SVS II, s. 183 f.).

T. o. m. i ett så oskyldigt arbete som minnestalet över Wellander 1785, kan han upprepa sin tidigare jämförelse mellan »det

titlade högmodet» och »Snillet». Där bli de utilistiska och civistiska värderingsgrunderna tydligt framhävda. »Törhända skall här det titlade högmodet sänka en stolt och medömksam blick på Wellanders graf, och anse för et inbrott i bördens rätt vårt offer åt en man af så ringa härkomst, så medelmåttigt stånd. Men sådant (vi böra säga det til dessa Storas förtviflan, som ej äro något annat), sådant är företrädet hos Snillet framför lyckan, sådant sanningens välde öfver fördomen, at då [— — —] den ringaste Medborgarns förtjenta hugkomst lefver [— — —] skall deremot den onyttige Magnatens son hos närmaste slägte fåfängt söka sin faders minne [— — —]» (*Saml. skr.* III, s. 151). Visserligen var Utile dulci, där talet hölls, ett tämligen demokratiskt sällskap, men där fanns dock den högsta adelsaristokratien representerad. Med hänsyn till den plats och det tillfälle, vid vilka Kellgren gjorde sitt uttalande, kan man inte begära ett kraftigare språk. Talaren har inte tvivlat på hur eftervärlden skulle döma mellan börden och »snillet».

Sin överlägsenhet gentemot adeln grundar Kellgren också på helt andra synpunkter, som närmast skulle passa för det ekonomiskt mäktiga skiktet av tredje ståndet. Han hade under konditionsåren fått en inblick i vad som fanns bakom de vackra kulisserna. Ofta riktar sig hans föraktfulla tonfall mot den fattigdom, som kunde dölja sig bakom den höga bördens yttre storslagenhet. Ehuru skalden i åtskilliga andra satirer över ståndet sett samma motsättning förhånad (se nedan s. 173 f.), bör man dock komma ihåg att just denna motsättning är en erkänt typisk svensk företeelse. Det är icke förvånande, att han kunnat göra observationer, som givit hans satirer en dylik riktning. I ett brev till Clewberg år 1773 ger han en skildring av den utfattiga familjen Wallenstierna på Perno: »Man andas här nu idel Balar och Piq[ueni]quer. [— — —]. Hvad tycker Du? Äta strömming, dricka vatten och resa på balar! [— — —] Huru ofta har jag haft på tungan: Ers nåd, litet mindre tårar och litet mera [hush]ållning» (*Brev*, s. 17). Samma inställning förekommer i ett brev till Clewberg, där han skildrar sin senare värd, baron Fleming. Kellgren meddelar, att han icke brytt sig om att uppmana baronen att resa till Åbo för att höra en parentation

i Aurora. Han visste nämligen, att denne hade »för mycket noble ambition att ofta villa vistas i ett Sällskap, där hans Högvälborenhet anses som en annan menniskja: dessutom vet jag för vist att hans Nåd ej äger några svarta böxor» (*Brev*, s. 35).[1] Kellgren har väl fritt fantiserat ihop Flemings klädbekymmer. Han låter dock fattigdomen bilda bakgrund till adelsmannens begär att utåt höja sig över de ofrälse. Koncentrerat och pregnant har han framställt denna kontrast i sitt utomordentligt välformade och spetsiga epigram *Til en förnäm Herre* (SVS II, s. 174. *St. P.* 1782 13/11, 261):

Åk, gyllne Tiggare, var stor,
Se an oss vandringsmän för agnar;
Det rör oss mindre än du tror:
Vi heldre gå til fots i våra egna skor,
Än åka på credit i våra Björnars vagnar.

Den lilla strofen ger, åtminstone i mina öron, uttryck åt ett oberoende och en viss medveten trygghet, som harmonierar med fabeln *Byxorne*. Kellgren kan beklaga i stället för avundas de stora. Hans opposition är alltså inte ekonomiskt demokratisk. Om han också i Stockholm fick se något av de stora ärvda förmögenheter, som funnos samlade inom vissa gamla adelssläkter, är det sällan mot dem hans adelskritik riktar sig.[2] Det här citerade epigrammet hade, då det publicerades i *Stockholms Posten*, titeln *Til en wiss förnäm Herre*, vilket möjligen tyder på en personlig allusion.[3] Det förefaller emellertid att vara skrivet, sedan Kellgren blivit stockholmsbo och fått se och även göra bekantskap med andra adelskretsar med ett mera pretentiöst

[1] Baron Fleming ägde stora rikedomar (som visserligen hastigt förminskades mot slutet av hans liv, se SVS IX, s. 20). Man bör nog inte taga Kellgrens påstående på allvar.

[2] Ett undantag utgöres dock av *Fragement. Offentlig Afbön* (*St. P.* 1783 5/8, 177): »förlåt mig, at jag uti ideen trodt mig wara så mycket öfwer Eder, som Ni uti ägandet ären öfwer mig».

[3] Häremot strider naturligtvis icke att epigrammet har ett litterärt ursprung. Holbergs *Epigrammatum libri septem*, IV: LXXI. Hafniæ et Lipsiæ 1749, s. 128. (Jfr även II: XVII, s. 46), *Diversæ ridendi causæ. In Amyntam*:

Me videt atque simul ridet, miseratur Amyntas,
Quod pedibus repto, cum mihi sat sit opum.
Ast video atque simul miserans derideo Amyntam.
Quod vehitur curru nudus & æris inops.

framträdande än den finska godsägaradeln. Själv hade han då nått en framskjuten ställning i landets kulturcentrum.

Emellertid riktar sig Kellgrens medlidsamma förakt icke så mycket mot den materiella fattigdomen utan mera mot den tomhet och glädjelöshet, som han tyckte sig finna bakom den yttre glansen. Denna uppfattning präglar tilltalet i *Den högborna Kajan:* »Förnäma usla», d. v. s. på modernt språk »förnäma stackare». Den kommer emellertid tydligare fram i *Mina löjen*, där den skrämmande ihåligheten i Gustaf III:s glada hovliv blir avslöjad.

Ack! när jag deras lif beskådar,
Så fullt af laster, pragt och tvång,
Den glans, som ingen värma bådar,
Den yrsla vid Sireners sång,
Det stoj, som endast örat fyller,
Då Själen tom och hungrig är,
Det glitter, lifvets skal förgyller,
Då masken sjelfva kärnan tär
[— — —].

Att Kellgren främst avser hovet, framgår av att han direkt nämner deras »träldom hos en Öfverherre». I sina *Reflexioner öfwer Dagblad* (*St. P.* 1781 26/4, 94) låter han en »Äresjuk» sända sitt förnuft att försvagas »i de Storas förmak» och »dö af osund luft» på hovet. Sitt förakt för det smicker som omgav Gustaf III och som hörde till den goda tonen vid hovet, »Den *goda ton*, som mera gäller / Än vett och dygd och skicklighet», har han visat vid upprepade tillfällen och själv kunde han aldrig trivas i en dylik miljö.[1] Det ovan (s. 56) citerade brevet från Gripsholm ger tydligt besked härom. I de skaldebrev, som han skrev till en av hovets koryféer, Armfeldt, återges tristessen i det liv, som denne måste föra i sin konungs närhet:

At vara skuggan af sin Konung,
Och mönstret uti modets verld;
At tänka blomster, tala honung[2]
Och lysa som en himmelsfärd.

[1] Se Ekenvall, a. a., s. 62 f., 72 ff., där det också påpekas att Kellgren inte ändrade ståndpunkt, sedan han själv deltagit i hovlivet. Se även Sylwan, J. H. K., s. 156 f. Citatet är ur *Mina löjens* sista version (SVS I, s. 276).

[2] Ursprungligen stod här »Att tänka gift och tala honung». Se Risberg, a. a., s. 214. Risberg betonar (s. 207 f.) diktens samstämmighet med Kellgrens övriga adelssatir.

At sömn och törst och hunger glömma,
Och endast stå och gå och stå:
[— — —] (SVS II, s. 184 f.).

Enbart det omotiverade högmodet och den inre och yttre fattigdomen ha dock inte kunnat locka Kellgren att slå ned med hela sin kraft på de höga.

I sin adelssatir framträder han som den stränge moralisten, som en svensk Juvenalis. Redan 1776 har han upptagit och förkunnat idéen om de högättade och mäktiga som ett lastbart släkte. *Menskliga lifvet*, en översättning av Voltaires *Précis de l'ecclésiaste*, gör åtminstone på mig ett starkare intryck än originalet genom versens välljud och formuleringens större skärpa men också i vissa fall genom tankarnas konkretion. Då Voltaire efter Predikaren talar om dygdens och skicklighetens ringa lön på jorden, vittnar han samtidigt, att »Le serviteur inutile / Etait le plus caressé».[1] Dessa rader få hos Kellgren en helt annan agitatorisk klang: »Börd gaf fräckhet, smickret heder, / Hårdhet guld, och guldet alt.» I talet över friherrinnan Fleming från samma år ger han, då han vill prisa henne, en antydan om hur han såg på adeln i allmänhet: »Det är vackert att äga en hög börd, då den blifver en åtlydd kallelse til et högt tänkesätt; ej en fackla, at uplysa lasterne» (SVS I, s. 142). I *Tal om satiren*, fortfarande från 1776, förekommer ett par uttryck om »den mägtiga» eller »den förnäma» lasten (SVS I, s. 149, 162). Senare förekommer ordet ofta i detta sammanhang.

I *Mina löjen* bli »de höga» jämte prästerna utsatta för den strängaste satiren och Kellgrens indignation verkar häftigast, då han talar om de förra. Det är en hel serie anklagelser, där högdragenheten och högfärden givetvis bli framhävda men även societetskonversationens både suffisanta tomhet och medvetna lömskhet:

Den ton, som för en slutsats gäller,
Det småvett, fjäs och artighet,
Det falskhets gift, som oskuld fäller,
Med en belefvad nedrighet,
De nycker, som förtjensten dömma,

[1] *Œuvres* IX, s. 486.

Som blindvis lasta och berömma
Och slutas med ett: *vare sagt*
[— — —]
Den svarta list, de fina ränker,
Som döljas under vänskaps larf
[— — —].

I dikten visa också »de höga» en intolerans mot alla anmärkningar, som annars brukade utmärka de kellgrenska prästerna, ehuru skaldens protester icke bli lika häftiga som då det gällde den religiösa intoleransen. Omedelbart innan det nyss citerade partiet konfronteras läsaren med de höges ömtålighet vid alla tecken på bristande respekt:

Ach! kunden J ert utbrott quäfva
I sällskap med en högborn tok!
Hvi kan jag ej tillfyllest bäfva,
At bland de stora vara klok?

Redan i Åbotalet få vi höra, att de mäktiga och högborna »aldrig förlåta en dygd som förebrår och et vett som skrattar» (SVS I, s. 149). Kellgren har också senare i *Konsten at göra lycka* drivit med denna svaghet hos de höge:

Fly derför Qvickhet, som en pest;
Det skämt, som på hans läppar myser,
Et gift för alla Dårar hyser;
Och för den Dåre aldramest,
Som mest i magt och höghet lyser:
(SVS II, s. 77.)[1]

T. o. m. i den dikt, som ägnats »de tre gracerna» och som av skalden säkerligen var ämnad att uppläsas i hovkretsarna, kommer han in på de höges intolerans, men naturligtvis sveper han in sin anklagelse i en lätt skämtsam ton, som passade den eleganta episteln:

Apollo fann mig äga skäl at klaga:
Det mycket nog var funnit af en Gud,
Då jordens Gudar plä behaga
At ringa folk på porten jaga,
Som våga sanning föredraga —
(SVS II, s. 110.)

[1] De cit. verserna förekomma ej i denna form i den första versionen, *St. P.* 1780, 10/8, 180.

»Detta högfärdiga afklippandet af hvarje diskussion, hvilket Kellgren antagligen själf fått pröfva på under sina konditioner», har Lamm funnit både i *Mina löjens »vare sagt»* och i talet i det adliga ordenssällskapet, som avslutas med samma uttryck.[1] Denna erfarenhet har Kellgren låtit komma fram i ett annat av de vittra alster han skrev för grevinnan Meijerfeldt, *Jofurs Nyårsgåfvor*. Jupiter hade befallt honom att dikta till grevinnans ära och han kunde inte söka lindring i domen ty »Man vet, att skäl ej mot de höga gälla» (SVS I, s. 245).

Det är dock med ett visst gemyt som den vittre informatorn kan göra dessa mera personliga anmärkningar direkt till värdfolket. Hans kraftigaste satir kan naturligtvis inte ha en personlig adress. Det skulle dels strida mot de principer han i regel tillämpade[2] och dels föra med sig svårigheter, då han vänder sig mot de höga. Satiren mister emellertid ingalunda sin skärpa därför att den får en allmän räckvidd, omfattar de högas hela krets (det är däremot mindre fråga om hela adeln).

I *Mina löjen* fördömer skalden den konventionella ytligheten, det eleganta förtalet och falskheten i salongskonversationen. Men det är inte så mycket tonen som upprör honom, det är snarare den karaktärens falskhet och feghet som kommer till synes. Kanske allra mest osympatiskt är detta begär hos de höga att låta »de smärre» umgälla, vad de själva få lida vid hovet. När satirikern »Så mycket argt och uselt ser», han »utaf harm och ömkan ler». Här är det harmen som överväger och detta i högre grad än i diktens övriga satir. I sitt starka moraliska patos, som särskilt kommer fram i detta parti, skiljer sig *Mina löjen* från Kellgrens tidigare produktion.

Det är inte enbart i satirerna, som hans patos blir väckt av omoralen inom adeln och speciellt vid hovet. Att misantropen Atis i *En Ynglings inträde i verlden* skulle upprörs därav, kunde man vänta. Han klagar över att »Den höga lasten» endast möter sanningens röst med ett föraktfullt leende (SVS I, s. 311). Dikten, som skrevs samma år som *Mina löjen*, är emellertid

---

[1] *Saml.* 1913, s. 123 f. »Ware sagt» efter talet står dock bara i stället för talarens »dixi».

[2] Se Josephson, a. a., s. 89 ff.

mindre häftig och Atis är tydligen skildrad efter mönster av Gyllenborgs världsföraktare.[1]

Kellgren har emellertid för andra gången i en minnesskrift valt att tala om lasterna bland de höga, och nu utsäger han direkt att det är hovet han avser. I dikten över en högadlig hovman, *Vid Lejonhjelms Död* 1780[2], hyllas den döde framför sina likar:

Han med sit egit värde lyste,
Ej blott med glansen af sit blod;
[— — —]
Han ej med smicker, ej med pock
Steg upp til lycka och til heder;
Han midt i Hofvet ägde seder,
Och känslor bland en tigerflock.
(SVS II, s. 60 f.)

Också om orden klinga skarpare, är moralisten dock fortfarande traditionell.

I Kellgrens *Nyårsbref* 1781 däremot, som annars är skrivet med en sådan gemytlig pratsamhet, slår tonen om mycket häftigt, då han kommer in på detta kapitel. Adelsmannen sätter sig över lag och rätt, moral och plikter. Skaldens upprördhet verkar personlig och upplevd:

Men jag, som under låga tak
Blef född, at lag och pligter lyda,
Som Börden ej har vårdat pryda
Med hedern af en gammal ätt,
At bristen af Min heder fylla,
Och med et namn som gifver rätt
At oblygt alla laster hylla;
Jag kan ej ursäkt få så lätt:
(SVS II, s. 121.)

I detta sammanhang skulle man också kunna nämna bokannonserna i *Stockholms Postens* skämtnummer 1781 (6/2, 30). Där äro nämligen också glåpord mot adeln inflätade och man får väl göra makarna Lenngren och Kellgren tillsammans ansvariga för dem. En särskilt kvickt formulerad och kortfattad satir rymmes i titeln på en bok, som annonseras till salu: *Den förnäme Dygdige. Fabel.*

[1] Se Lamm, *Saml.* 1910, s. 90 f.
[2] Den har av misstag blivit införd i Lidners *Samlade Arbeten*, II. Sthlm 1789, s. 47 ff.

Då detta skrevs hade Kellgren sedan sommaren 1780 upphört med tjänstgöringen hos familjen Meijerfeldt.[1] För första gången sedan de tidigaste studentåren kunde han känna sig som en fri människa, han var icke längre beroende av en adelsfamilj, som kunde disponera över honom och i vars hem han var tvungen att »se modest ut». Han hade också som bibliotekarie fått en officiellt erkänd ställning i samhället och kunde umgås med de höga mera som jämlike än då han halvt om halvt räknades till tjänarskaran. Förändringen har säkerligen påverkat hans inställning. En så hätsk satir som i *Den högvälborna Kajan* och *Mina löjen* förekommer icke efter 1780. Den högfärdiga nedlåtenheten och avklippandet av varje diskussion med den ofrälse är inte längre i hans satir det utmärkande för adelsaristokratien.

Då Kellgren i *Oxarne* kritiserar adeln, förnekar han inte, att det ärftliga adelskapet kan ha ett visst berättigande, att anlag som höja några individer över andra kunna gå i arv. De människor som därigenom bli värdefulla för samhället böra också ha sin naturliga plats bland de främsta. Berättaren frågar sin vän oxen om han är »Adel»: »Adel, om Er behagar, war hans swar. Ni finner at så wäl jag, som en del af mina kamrater äro större och starkare än de öfrige. Wåra förfäder blefwo införskrefne från Holland och af dem hafwa wi ärft denna höga resning, dessa stadiga lemmar, som skilja wårt slag från den andra afweln [— — —] då wi göra mera gagn, njuta wi äfwen mera öm och sorgfällig ryckt.» Detta uttalande är dock så ensamt i sitt slag och står omgivet av en så pass allvarlig kritik, att man inte får lägga för mycket vikt vid det som principuttalande. I *Fronderiet* 1784 opponerar han sig mot de överdrivet hätska och ensidiga anklagelserna mot de högt uppsatta i samhället, men samtidigt tar han avstånd från allt falskt smickrande av börd och titlar. Fabeln *Byxorne* är visserligen en vass satir över bördshögfärden, men det är svårt att taga hänsyn till den, då man vill klargöra Kellgrens utveckling. Allt vad vi veta om dess tillkomsttid är nämligen, att den 1788 hörde till skaldens »färdige [— — —] Piecer» (*Brev*

[1] Se *Brev*, s. 94, och SVS IX, s. 51.

s. 194). Hur länge han haft den liggande bland sina outgivna dikter veta vi däremot icke.[1]

Då skalden strider för Pro sensu communi har han en relativt moderat uppfattning i sin kritik av börds fördomarna. Han visar sig där vara en sansad demokrat, som fördömer »hatet och föraktet» mellan samhällsklasserna. Hans ton är i jämförelse med ungdomsårens hätskhet mera konciliant och han är mera positiv i sin inställning. Detta kommer fram i ett resonemang om kortspel (i själva verket en omskrivning för det av Kellgren klandrade ordensväsendet). »Det [— — —] sammanflyttar gränsorne mellan Stånd och Medborgare, närmar personer som genom börd och lycka, det wil säga, som en följd, genom hatet och föraktet warit kastade til hundrade mils afstånd från hwarandra; wänjer ynglingen at se i ögonen den afgud han bäfwande skulle tilbedja [— — —]» (*St. P.* 1787 8/2 32). När han samma år försvarar sitt angrepp på swedenborgianismen, erkänner han, att också »En man af werlden», en »förnuftig» man kunnat ansluta sig till denna lära, nämligen om han icke fått veta dess rätta innehåll. Det är till »de höge» bland swedenborgianerna som Kellgren därvid vänder sig. Han talar till dem med respekt men samtidigt öppet och förtroendefullt, vädjar till deras »börd och Heder». Den sammanställningen skulle i Kellgrens tidigaste artiklar endast ha kunnat vara ironisk: »Sägen mig, uplyste, men bedragne Landsmän! Män af börd och Heder! Tillåten mig at högakta er: Sägen, är det icke på sådant sätt, som man missbrukat ert förtroende, för att winna ert beskydd, och fläcka ert namn?» (*St. P.* 1787 8/10, 235). Det är något av den öppna och förtroendefulla blandning av vädjan och varning, som han ännu vid denna tid kunde använda gentemot Gustaf III.

Som bekant blev hans inställning till adeln helt förändrad först efter riksdagen 1789, då Förenings- och säkerhetsakten stötte på motstånd endast från adelsståndets sida. Redan samma år visade han i *Dälden* öppet och djärvt sina sympatier för konungens motståndare. Hans entusiasm för den franska revolutionen kunde t. o. m. svalna för ett ögonblick, då adelstitlarna

[1] Som jämförelse kan nämnas t. ex. mästerverket *Til Rosalie*, som fick vänta i nära tio år på publicering (se nedan s. 223).

avskaffades i Frankrike. Han erkänner visserligen, att principen är riktig, »men detta fel i proportion mellan verkeliga fördelen och faran för ögonblicket» finner han orimligt. (*Brev*, s. 280).[1] Då han 1791 publicerade *Byxorne* (*St. P.* 5/7, 151), tar han på ett för honom så betecknande och sympatiskt sätt avstånd från sina egna tidigare angrepp. Knappa två månader senare (*St. P.* 1791 29/8, 198) ger han ett varmt erkännande åt det inträdestal i Svenska akademien, som Zibet hållit året innan och där adelskapet försvaras. Talet citeras i utdrag och recensionen gav för övrigt upphov till en vidlyftig diskussion om adelskapets berättigande, där den Thorildska skolan uppträder som Kellgrens motståndare.[2]

Liksom vid mitten av 1780-talet, då valet stod för eller emot Gustaf III, blev Kellgren även nu av sina mera radikala motståndare utpekad som konservatismens representant. Anklagelsen var endast till hälften grundad, eftersom det högsta ståndet fick hans sympatier genom sitt uppträdande 1789.

Då biskop Wallquist, en anhängare av Gustaf III:s enväldespolitik och dennes säkraste stöd inom prästeståndet, 1792, efter konungens död, hållit »ett formeligt Smädestal [— — —] mot Adeln, eller Herrarna», blev Kellgren verkligt upprörd. Biskopen hade »förkjusat pöbeln och indignerat alt klokt och hederligt folk» (Brev SVS IX, s. 214).

Alla dessa sympatiyttringar från senare år ha emellertid framkallats av den svenska adeln och dess politiska uppträdande. Sin allmänna inställning till bördens olika privilegier hade han inte ruckat på. I det fallet höll han fast vid sina demokratiska principer och han anser fortfarande, att en människa endast bör bedömas efter sitt eget värde. Denna uppfattning formulerade han 1791 i *Dumboms Lefverne* lika koncist som tidigare. Året därpå låter han en ljusrädd individ i *Ljusets fiender* utlägga sin rädsla för en allmän upplysning:

---

[1] Se SVS IX, s. 156.

[2] Se Ljunggren, a. a. II, s. 13 ff., och J. V. Johansson, *Extra Posten 1792—1795*. Göteborg 1936, I, s. 54 ff. med litt.hänv., s. 280.

Farväl med alt politiskt skick,
Med Börd och Dygder, Hof och Seder,
Den stund, til Allmänhetens blick
Man tillät Ljuset stiga neder!

(SVS II, s. 341.)

Kellgren var väl medveten om att den tiden var förbi, då adeln kunde framträda som det maktägande ståndet och att den nya tidens upplysning gjort slut på de gamla bördsfördomarna: »Optiken lär oss, at det endast är genom Omdömets öfning, som Flugan til en half tums afstånd icke synes oss lika stor som Örnen på 30 famnar. — Det är vår Upplysning som gör, at vi nu icke se annat än Flugor, der våra Förfäder sågo Örnar. — O, Titlars klang! Blodets glans! Stjernors pragt! . . . Er tid är ej mer» (*Saml. skr.* III, s. 214). Då han i sina *Strödde reflexioner* skriver denna minnesruna, tycker man sig höra något av det vemod, som griper upplysningsmannen, då han samtidigt konstaterar: »I samma mon som synen stärkes, försvagas inbildningen [— — —]. Hinner menniskan en gång at i alt se det sanna; så uphör digten, så stadnar förundran, så försvagas passionerne, och alt är blott hvad det måste vara» (s. 224).

Då han vänder sig mot bördsfördomarna, riktas han förakt lika mycket mot den allmänhet som böjer sig under dem och mot dem som sträva efter att kunna tillägna sig något av de högas glans. Bland alla de fel han funnit hos det svenska folket räknar han in »barnsliga, låga, oförädlade begär til börd och titlar, til pragt och utvärtes anseende» (*Saml. skr.* III, s. 284 f., *St. P.* 1790 28/5, 120).

Något försök att i detalj få reda på, varifrån Kellgren hämtat argumenten till sina diskussionsinlägg om adeln och dess privilegier, skall inte här göras. Det vore f. ö. ett hopplöst företag inte minst därför, att de ledande tankarna och t. o. m. deras uttrycksformer i så hög grad voro commune bonum. De övertogos från den ene författaren till den andre samt spredos även genom självständiga artiklar eller lån i de litterära och moraliska tidskrifterna — denna svårighet måste man räkna med

i de flesta av de inlägg i gängse diskussioner, som Kellgren gör. Som exempel kan man i detta sammanhang nämna hans försvar för åsikten, att en människa bör värderas efter sin egen förtjänst och icke efter det namn hon bär. Han framlägger den bl. a. 1779 i en översättning av en artikel i van Effens tidskrift *Le Misantrope*. Där har han funnit ett citat ur Boileaus femte satir med de bekanta verserna om hästen, som blir bedömd efter sin styrka och livlighet och inte efter sina anor. Kellgren har själv använt denna liknelse i »understolen» följande år.[1] Han har emellertid inte bara sett den hos van Effen och Boileau utan också i den senares förebild, Juvenalis' åttonde satir, och naturligtvis i översättningar och väl även på andra håll. Dessa svårigheter behöva dock inte hindra, att några avgörande litterära impulser kunna antydas. Alldeles intresselöst är det ju heller inte att iakttaga några av de strömdrag som på detta sätt bidragit till den mäktiga 1700-talsdemokratiska flodvågen i Sverige. Om annat än några stickprov kan det ju icke bli tal.

I Kellgrens angrepp på adeln och de höga märker man kanske ännu mer än annars hur skiftande de litterära intryck voro, som han kunde smälta in i sin diktning.

Hur bevandrad han än var i den klassiska litteraturen, tycks denna inte ha haft någon större direkt betydelse härvidlag. Den gamla uppfattningen, att lyckan trivs bättre hos de ringa än hos de högt uppsatta, har väl emellertid tilltalat honom redan då han under studieåren mötte den hos Horatius, där den ju är ett stående motiv. Den återkommer också i den sjätte satiren av den första boken, där den svenske studenten funnit bördsfördomarna bemötta. Samma fördomar har han sett behandlade i Juvenalis' satirer (framför allt den åttonde), vilka genom häftigheten i deras anatema över den romerska aristokratiens lyx och andliga fattigdom böra ha tilltalat honom.[2]

Av större betydelse för Kellgrens satir än Horatius och Juvenalis ha dessas franska och engelska arvtagare på 1600- och 1700-talet varit. Sylwan har ju flerstädes i sin nya Kellgrenmonografi framhållit hur starkt orienterad i fransk-klassicismen

[1] Se Ehnmark, *Svensk realism*, s. 84.
[2] Han citerar dem i ett par av sina första brev (*Brev*, s. 7, 20).

Kellgren är. Det kunde vara frestande att draga upp de många parallellerna mellan La Bruyères och Kellgrens sätt att betrakta aristokratien. Då den senare vid upprepade tillfällen visar sin trohet mot de franska klassikerna, är det emellertid först och främst Boileau han gjort till sitt mönster. Beroendet har mer eller mindre starkt framhållits av skaldens uttolkare och han erkänner det också själv mångenstädes.

I en *Offentlig Afbön*, som infördes i *Stockholms Posten* 1783 (5/8, 177) och som Lamm attribuerat till Kellgren[1], heter det: »I Ädlingar, I utaf hög börd och lysande lyckans förmoner; förlåten en usling, som mera af känsla än afwund antagit en Boileaus och Marmontels tankar om den sanna äran, den rätta högheten, den werkeliga förtjensten [— — —].» Det är väl framför allt Boileaus femte satir Kellgren tänker på, dess skarpa moraliska fördömande av den depraverade adelsmannen, som föga ärvt av sina förfäders dygder — »son coeur dément en lui sa superbe origine». Särskilt den Boileauska häftigheten bör ha väckt genljud hos honom:

> Je ne voi rien en vous, qu'un lâche, un imposteur,
> Un traistre, un scelerat, un perfide, un menteur,
> Un Fou dont les accés vont jusqu'à la furie,
> Et d'un tronc fort illustre une branche pourie.[2]

Uppläggningen av dikten är f. ö. lik Kellgrens versbrev till Armfeldt. Boileaus satir är tillägnad en medlem av hov- och adelsaristokratien och då han angriper bördshögfärden, får han på samma sätt tillfälle att smickra denne. Även Boileau slutar med en hyllning till konungen.

När Kellgren beskriver falskheten och lögnen, som dolde sig bakom de höges konventionella artighet, har han snarare kommit ihåg Boileaus nionde satir, som i övrigt bör ha haft betydelse

---

[1] *Saml.* 1913, s. 131 (Numret i *St. P.* är 177, ej 17). Lamm anser att bidraget möjligen skrivits under Kellgrens Åbotid. Då det till största delen består av en ironiskt ödmjuk ursäkt för de anfall författaren riktat mot de lärde, teologerna och adeln, kan det väl vara skrivet av Kellgren men icke under Åbotiden. Först under sin Stockholmstid gjorde sig denne känd för sina anfall mot de uppräknade samhällsgrupperna och någon ursäkt var alltså inte motiverad förr.

[2] V. 18 och v. 63 ff. N. Boileau-Despréaux, *Satires*. Édition critique [— — —] par Albert Cahen. Paris 1932, s. 73 och 77.

för honom genom sitt försvar för satiren.[1] Den konversationston, som består i »at man gillar som en artighet, at stöta dolcken i sin broder» (*Tal om satiren* SVS I, s. 154), »Det falskhets gift, som oskuld fäller, / Med en belefvad nedrighet» eller »Den svarta list, de fina ränker, / Som döljas under vänskaps larf,» och den kvinnliga förmågan »Att genom *om* och *men* berömma» (*Mina löjen*, SVS I, s. 263 f., 268), allt detta skildrar Boileau med ett exempel. Förtal är icke detsamma som en öppen kritik, heter det.

> Non, non, la Médisance y va plus doucement.
> Si l'on vient à chercher, pour quel secret mystere,
> Alidor à ses frais bâtit un monastere:
> *Alidor*, dit un Fourbe, *il est de mes Amis.*
> *Je l'ai connu Laquais avant qu'il fust Commis.*
> *C'est un Homme d'honneur, de pieté profonde,*
> *Et qui veut rendre à Dieu, ce qu'il a pris au monde.*
> Voilà joüer d'adresse, & médire avec art,
> Et c'est avec respect enfoncer le poignard.[2]

Av Boileaus efterföljare i England är Pope den som betytt mest för den unge Kellgren, även för hans satirer, men till angreppen mot adeln har denne endast kunnat få något enstaka uppslag från sin engelska förebild.[3]

Young har i detta fall varit mera givande för honom. *Satir öfver Förtjensten* och *Mina löjen* bära båda spår av den första av dennes satirer i *Love of Fame*.[4] Som Ek anmärker är Kellgren i *Förtjensten* »mycket mindre moralist än Young». I det fallet kommer emellertid *Mina löjen* närmare förebilden, som

---

[1] Samma år som han skrev *Tal om satiren* gör han en rolig travesti på ett par verser därur (s. 133, v. 233 f. Se *Brev*, s. 58). Slutcitatet i antikritiken i *St. P.* 1778 21/12, 18 (SVS I, s. 323) är från v. 305 f. (s. 139). När Kellgren samma år i *Mina löjen* och följande år i *Julklappar* låtsas gå till rätta med sig själv och sin kritiklust, följer han spåren av denna Boileaus satir.

[2] V. 158 ff. (*Satires*, s. 129).

[3] När Kellgren i *Mina löjen* bävar för att skämta med »en högborn tok» (SVS I, s. 263) eller när gumman i *Konsten at göra lycka* varnar för skämtet med »den Dåre aldramest / Som mest i magt och höghet lyser» (II, s. 77), återgår detta troligen på *An essay on criticism* (*Works*, ed. Elwin and Courthope, II, s. 71):

> Fear most to tax an Honourable fool,
> Whose right it is, uncencur'd to be dull;

[4] Se Ek, F. o. U. 1914, s. 165 f. Jfr Lamm, *Saml.* 1910, s. 93. Kellgren hade försökt sig på en översättning av Youngs första satir (*Brev*, s. 197).

den rentav torde överträffa i moraliskt patos. Genom sin typskildring ansluter sig däremot, som Ek påpekat, *Förtjensten* mer än *Mina löjen* till Youngs mönster. I *Love of Fame* utgör emellertid den av Ek citerade typskildringen bara en liten del av satiren. I själva verket är det strax därpå följande partiet om hovlivet och hovmännen av större betydelse för *Mina löjens* strof om de höga. Också den riktar sig ju mer eller mindre tydligt mot hovkretsar och hovliv. Young skildrar liksom senare Kellgren den yttre glansen och högljuddheten i motsats till den inre fattigdomen och tomheten, hovmännens strävan

> To seem the most transported things alive!
> As if by joy, desert was understood;
> And all the fortunate were wise and good.
> Hence aching bosoms wear a visage gay,
> And stifled groans frequent the ball and play
> [— — —]

Några rader längre ned talar Young om »splendid poverty», »wellbred hate» och »servile grandeur», vilka uttryck ytterligare visa att Youngs och Kellgrens syn på hovaristokratien har varit nära överensstämmande.[1]

Då Kellgren i sitt *Tal i et Ordens Sällskap* och i skaldebrevet till Armfeldt antyder, att de högättade leva högt på förfädernas dygder i brist på egna, då har han, som Lamm visat[2], haft en förebild i samma satir av Young.

De med denne ungefär samtida moraliska veckoskrifterna ha spelat en viktig roll, då det gällde att skaffa material för *Stockholms Postens* första årgångar[3], och de behärskas ju helt av den nya borgerliga moralen. Detta gäller icke endast de engelska förebilderna utan också en mängd efterföljare i andra länder. Ur holländaren van Effens franskspråkiga tidskrifter, som ofta fingo släppa till artiklar i *Stockholms Posten*, hade ju Kellgren översatt den nyssnämnda längre uppsatsen, som delvis riktar sig mot det ärftliga adelskapet.

[1] Young, a. a. II, s. 66 f.

[2] *Saml.* 1913, s. 123. Jfr även ovan s. 144 om Kellgrens citat från samma satir.

[3] Enligt Sylwan (*Saml.* 1909, s. 24) »förekomma sommaren 1779 öfversättningar ur Van Effens Misanthrope, 1780 ur Lettres persanes och 1782 ur Spectator och Tatler». De respektive lånen äro naturligtvis inte begränsade till dessa tider. 1781 äro sålunda åtskilliga Spectatorartiklar översatta.

Då under den egentliga »upplysningstiden» de demokratiska rörelserna sköto fart, har detta naturligtvis inverkat på publikens sätt att läsa äldre generationers litteratur. Kellgren har i varje fall haft en uppenbar förmåga att där fästa sig vid vad som passade hans egen tid. Han tycks däremot inte i någon högre grad ha hämtat sina argument mot ståndsskillnaden från de stora upplysningsförfattarna. Emellertid är det tydligt, att Rousseau i detta som i så många andra avseenden varit av betydelse för honom. Han har ömsom opponerat sig mot, ömsom anslutit sig till dennes åsikter, i kampen mot bördsfördomarna ha de stått på samma sida. I det nämnda brevet till »Nådigaste Fröken» påminna situationer och stämningar egendomligt mycket om den första delen av tidens mest lästa roman, *La nouvelle Héloïse*: en ung, tårögd och suckande tillbedjare, vars kärlekslycka blir utestängd genom det avstånd i börd, som skiljer honom från den tillbedda. I bägge fallen är det den grymme fadern, som skiljer de älskande åt och i bägge fallen är föremålet för den unge mannens suckar en ung oskuldsfull och godhjärtad flicka. Så långt är likheten helt schablonmässig. Men skildringen av den unge adoratörens känslor visar på några punkter en förbluffande överensstämmelse med de första breven från Saint Preux. Denne säger sig liksom Kellgren hos den tillbedda ha sett vissa ofrivilliga tecken på att hans kärlek skulle vara besvarad: »Quelquefois nos yeux se rencontrent; quelques soupirs nous échapent en même tems; quelques larmes furtives . . .»[1] Kellgren har trott sig »blifva varse af några halfva uttryck, några undsluppna ögnakast, några ombytta rörelser och andra små kännetecken, som ej undfly en Älskares ögon [— — —] ett hjerta, som ej varit känslolöst för mina hemliga suckar» (*Brev*, s. 77). Omedelbart innan de ovan citerade raderna ur *La nouvelle Héloïse* få vi läsa Saint Preux' försvar för att han vågat föreställa sig sin kärlek besvarad: »Avant que d'avoir pris les uniformes préjugés du monde, nous avons des manières uniformes de sentir et de voir, et pourquoi n'oserais-je imaginer dans nos coeurs ce même concert que j'apperçois dans

[1] J.-J. Rousseau, *La nouvelle Héloïse*. Nouv. éd. [— — —] par Daniel Mornet, I—IV. Paris 1925, II, s. 7.

nos jugemens?» Och Kellgren »håller det hvarken för omöjeligit eller vanhederligt för en flicka att fatta ett så blindt tycke». Bägge brevskrivarna söka trots detta ursäkta sig för en dylik djärvhet, och bägge tala åtminstone om sin kärlek som ett brott.[1] En dylik ödmjukhet var som vi sett allt annat än typisk för Kellgren. I de brev, där de uttrycka eller antyda en förhoppning om att se sin kärlek besvarad, tigga båda tillbedjarna om den älskades medlidande.[2] Själva konflikten i Kellgrens brev är fullt i stil med *La nouvelle Héloïse*. »Med tårar i ögonen» söker Kellgren förmå den dyrkade att för sin egen skull söka glömma honom, samtidigt som han hoppas, att hon ej skall följa rådet: »Döm [— — —] huru mycket det måste kosta på mig sjelf att gifva Eder ett råd, så stridande mot min sällhet; döm huru mycket jag sjelf lärer vara i stånd att följa det, och huru mycket det skulle gläda mig, att se, det J ej rättade Er därefter.» Detta förefaller mig ha en viss likhet med Saint Preux' situation, då han ber Julie »par pitié pour moi vous daigniez m'interdire votre présence».[3] Något längre fram i brevet bönfaller han henne om »vos rigueurs comme un amant imploreroit vos bontés [— — —] par pitié, détournez de moi ces yeux si doux». Också Saint Preux talar ju här mot sitt hjärtas mening, men då han ber för sitt eget sinneslugn, vill Kellgren däremot uppoffra sin lycka för den tillbeddas framtid. Större likhet med Kellgrens nyss citerade uppoffrande råd, får Saint Preux' försäkran, sedan han funnit sin kärlek besvarad, att det är omsorgen om Julies lycka, som avhåller honom från att alltför häftigt visa sina känslor: »dans le prix des biens où j'aspire, je ne vois plus que ce qu'ils vous peuvent coûter, et ne pouvant accorder mon bonheur avec le vôtre, jugez comment j'aime! c'est au mien que j'ai renoncé.»[4] Genom brevets ton ställer sig Kellgren på ett respektfullt avstånd från den unga adelsdamen. Därför blir man något förvånad över de ord han vågar använda om hennes far: »Hela naturen tycks hafva förenat sig med Eder onaturlige Far, att mota min Säll-

[1] Saint Preux först i det tredje brevet, a. a., s. 14.
[2] Se nedan närmast följande citat från Rousseau.
[3] A. a., s. 6.
[4] A. a., s. 36.

het.» Det låter onekligen som romanfraser. Julie kallar själv i ett upprört ögonblick sin stränge fader »père barbare et dénaturé» och Saint Preux skriver senare om »ton barbare père».[1] Det karakteristiska i det kellgrenska brevets stil, blandningen av korta koncentrerade satser och långa ganska snirklade meningar, återfinna vi ju också hos Rousseau. Särskilt ett par rader hos Kellgren påminna med sina korta, avhuggna satser, som utmynna i en längre avslutande mening, om vissa av breven i *La nouvelle Héloïse*: »Men alt är förlorat. Jag får ej se er mera. Huru lyckelig hade jag ej varit, om jag aldrig sett Eder!» Till jämförelse kan man läsa det sista brevet i *La nouvelle Héloïse*, andra delen: »Tout est perdu! Tout est découvert! Je ne trouve plus tes lettres dans le lieu où je les avois cachées.»[2]

Givetvis får man emellertid inte fästa för mycket avseende vid dessa stilistiska likheter särskilt som Rousseaus uppseendeväckande roman redan — och det icke minst i språkligt avseende — satt sin prägel på en stor del av tidens romanlitteratur. Men å andra sidan kan man förutsätta att Kellgren redan under Åbovistelsen eller förr tagit del av detta seklets mest lästa och omdiskuterade verk, medan däremot tidens övriga romanlitteratur av breven att döma tydligen inte hört till hans favoritlektyr. Rousseaus berömda Héloïse intog således en särställning i hans litterära orientering. Att han under hela 1780-talet tagit starka intryck därav, har påpekats på andra håll[3], men även från Åbotiden har man observerat ett uttalande av honom, som kan tyda på att hans tankar rört sig kring *La nouvelle Héloïse*. Det är när han kallar Clewberg »en fullkomlig Rousseau i anseende till Operan» (*Brev*, s. 61), vilket antagligen syftar på Saint Preux' kritik av Parisoperan.[4]

Om mitt antagande skulle vara riktigt har alltså 1700-talets

---

[1] A. a., s. 104 och 183. Då Kellgren vill framhålla sin människokännedom: »Jag har sett tämmeligen mycket i mina få dagar, jag har erfarit något» etc., få hans ord en kanske tillfällig likhet med Milord Edouards karakteristik av sig själv i andra delen av *La nouvelle Héloïse*, där det bl. a. heter: »Je connois les hommes: j'ai vecu beaucoup en peu d'années; j'ai acquis une grande expérience a mes depends» (s. 255).

[2] A. a., s. 422.

[3] Lamm, *Saml.* 1913, s. 116, 150 f., Ek, *Den nya skapelsen* i *Studier tillägnade Otto Sylwan*. Göteborg 1924, s. 205 f., 215.

[4] SVS IX, s. 34.

kanske betydelsefullaste litterära verk också väckt genklang hos Kellgren och före tillkomsten av *Mina löjen* påverkat honom i riktning mot en social kritik i upplysningstidens anda.

Kellgren hade, innan han under sin akademiska tid gjorde bekantskap med den franska och engelska litteraturen, sett adeln förlöjligad på olika sätt. Som brodern Jonas sedermera omtalade för Rosenstein[1], voro Holbergs komedier och Dalins Argus hans favoritlektyr under skoltiden. Hos den förre har han ju funnit en kostlig skildring av kombinationen fattigdom och högmod hos adeln i Don Ranudo di Colibrados. Denna sammanställning ha vi ju funnit också i ett Holbergepigram, som Kellgren begagnat. Han har säkerligen tidigt lärt känna större delen av Holbergs produktion, där han i *Niels Klims underjordiske Reise* och i *Moralske Tanker* kunnat se börds-privilegierna och hovmannamentaliteten angripna. Holberg har emellertid haft större betydelse för honom i andra sammanhang.

Den andre av skolynglingens favoritförfattare, Dalin, har kunnat utöva ett mera mångsidigt inflytande. Den ivriga läsningen av *Argus* kan redan nu ha varit av betydelse för utformandet av de satiriska smådrag, som senare skulle återfinnas i *Stockholms Postens* första årgångar.[2] Dalins inställning till adeln var mindre genomgående kritisk än den unge Kellgrens, och hovmannen Ehrenmenuet, som rätt ofta figurerar i Argus, är nog i stort sett en spegelbild av Dalin själv, sådan han hoppades att en gång i framtiden få se sig.[3] Det hindrar inte, att han kritiskt kunde skärskåda adeln och hovmännen. I den arkaiserande dikten *En sann och en falsk Ähra* i Argus' nionde ark förekommer ett ganska häftigt angrepp mot ståndet.[4] Liksom Young i den ovannämnda satirföljden skildrar Dalin olika klassers och människogruppers strävan efter ära. Dikten speglar den fåfängliga ärelystnaden både hos adeln, prästerna, de lärde, versmakarna och hos köpmännen. Som synes är det ungefär samma grupper, som vi bruka återfinna då Kellgren sveper över

[1] I sin ovan nämnda *Nota* (M. G. Schybergson, *Finsk Tidskr.* 1895).
[2] Se Ehnmark, *Svensk realism*, s. 126 f.
[3] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 262 f.
[4] *Then swänska Argus*, Sv. förf. utg. av Sv. Vitt. samf. I: I—III. Sthlm 1910—19, I, s. 58 ff.

olika samhällslager, ehuru de hos Dalin icke äro lika bestämt åtskilda var och en för sig. Dylika uppräkningar äro ju vanliga för satirer i fransk-klassisk smak och Dalin kanske närmast efterbildar Boileaus elfte satir, *Sur le vrai et le faux honneur*.[1] Då Kellgren så ivrigt slukat *Argus*, kan det dock vara skäl att påpeka hur likartad redan Dalins uppfattning om adeln kunde vara hans egen. Sedan dikten i *Argus* först uppehållit sig vid rådsherrarna, fortsätter den:

[— — —] Märk öfwer alt huru Riddare prånga
Med sina Godz, Släckt, Dräckt, Håf, Hästar och Wagnar och Drängar,
Och fast somliga skull' uti mangel af Adliga Pängar
Sällia sitt arf, bortslösa sitt Odal och andra bedraga,
Fylla de dock en tid utaf ähra sin hungriga Maga.

Som synes framhäver Dalin samma motsättning mellan den yttre glansen och de pekuniära svårigheterna hos adeln som Kellgren.[2]

I det trettioandra arket, *Om åtskilliga Omgänges Sätt*, får Argus förmågan att ikläda sig andra människors tänkesätt och sinnelag. Han blir bl. a. »en Ny-modig Cavailler», som förde ett förnämt konventionellt liv: »Jag såg hundrade Ansikten, som jag intet brydde mig om, och som intet brydde sig om mig. Jag bugade och gjorde Complimenter wid hwart tredie fiät. Alting giorde mig ledsen, och jag kunde intet roa mig sielf.» Argus blir också förvandlad till »en hög Person», omgiven av smickrare: »Ingen war så ährlig och sade mig, at jag felade. Dock, hwad wille de giöra? Jag tilstår, at jag hade den ödkände förnäma wurmen och intet tåhlde, at man sade mig emot.» Som alla noga gåvo akt på hela hans sätt och minsta rörelse, kände han sig som »en förnäm Slaf».

[1] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 135 f. och *Argus* III, s. 10.

[2] Karakteristiken och sambandet med de föregående raderna om hovet och konungens »Tro Män» visar, att Dalin vänder sig mot ungefär samma kretsar, som avses med »de höga» i *Mina löjen*. Dalin har också i det fyrtioförsta arket av *Argus* gjort en liknande uppräkning av olika klasser och yrkesgrupper. »Wår tid» uppträder i kvinnogestalt och förklarar för Argus, hur mycket yttre åthävor och apparition betyder för anseendet (Beskrivningen av den skenhelige med »mulen Upsyn» påminner rätt mycket om ett parti i *Mina löjen*). En liten strof om »Hurtig upsyn, spottska seder» kan ha varit en av förebilderna till officerssatiren i Kellgrens skaldebrev till Armfeldt. Likheten mellan kvinnosatiren i detta ark och den som senare förekommer i *St. P.* är frappant. *Argus*' betydelse i övrigt för denna tidnings kvinnosatir har framhållits av Böök: *Prosabidrag af fru Lenngren i Stockholms-Posten*, *Saml.* 1910, s. 198 ff., och Ehnmark, *Svensk realism*, s. 99.

Argus är inte det enda verk av Dalin, som Kellgren närmare känt till. Dennes dikter har han tidigt gjort bekantskap med. Frihetstidens namnkunnige skald var naturligtvis känd överallt i landets vittra kretsar också för sina dikter, innan ännu hans *Witterhetsarbeten* utkommit 1767. Från detta år härleder sig vårt äldsta bevarade arbete av Kellgrens hand och detta är skrivet efter mönster från Dalin.[1] I Åbo har han antagligen i föreningen Avazu fått deltaga i hyllningar av Dalins minne och i Auroraförbundets bibliotek fanns denne rikt representerad.[2] Där har han kunnat läsa *Witterhetsarbeten* (som dock inte väckte hans odelade beundran. Han kallar dem »denna eviga rhapsodien af förträffeligheter och uselheter». SVS I, s. 165).[3] En av dikterna bör särskilt ha intresserat honom, därför att den behandlade ett ämne, som han själv besjöng i sin visa *Epicurismen.*[4] I *Den Epicuriske Philosophen*, som Kellgren utom i *Witterhetsarbeten* också kunnat läsa i Carl Carlssons antologi, även den i Auroras bibliotek[5], går Dalin åter igenom olika samhällsgrupper och deras löjliga strävanden. De intrigerande höga herrarna, adeln, de grälsjuka, lärda pedanterna, poeterna, som skriva enbart för betalningen, fruntimren, vars smak »Är i lappri fin och läcker» och — ehuru mera i förbigående — »Ämbets-Folket», köpmannen och bonden, alla få de passera utan att kunna störa epikuréens föraktfulla likgiltighet. Det är, som synes, ungefär samma grupper som i allmänhet få löpa gatlopp i tidens sedesatirer. Sin likgiltighet för börd och yttre anseende uttrycker epikuréen i några verser:

Om man adlig sköld och glaf
I tre alnars namn wil föra,
Om en utstofferad slaf
Wil til Håfs med andra köra,
Skal mig ej bry [— — —].

[1] Se SVS VII, s. 3 ff. med litt.hänv.

[2] Se Jörgensen, HLS 1926, s. 190.

[3] Söderbergs antagande, att Dalin och Gyllenborg äro »de enda svenska förebilder, hvilkas inflytande man kan spåra i Kellgrens poetiska produktion under Åbotiden», är nog för ensidigt (a. a., s. 11. Jfr Ek, F. o. U. 1914, s. 148 f., 155 f.).

[4] Det behöver väl icke anmärkas, att de två skalderna fatta epikurismen fullkomligt olika. Den äldre vill draga sig undan den stora världens bekymmer, den yngre taga för sig av livets njutningar.

[5] *Den epicuriske Philosophen* i Dalins *Witterhetsarbeten*, Stockholm 1767, s. III, 7 ff., och i Carlssons *Försök til Svänska Skalde-Konstens uphielpande.* II: III, s. 27 ff.

I sin satir *Nya Tiden i Swerige* har Dalin åter, liksom i det förstnämnda arket av *Argus*, vänt sig mot adelsmännens strävan att överskyla fattigdomen med yttre glans och ståt:

> Armod och högmod uti wårt Land med wälde regera;
> Ty ju mera man är nu nedrig och fattig, ju mera
> Will man flyga til Himmelen up med gyllene wingar.[1]

Som framgår av de gjorda citaten har adeln och aristokratien försetts med just de egenskaper, som Kellgren senare angripit. Det närmast till hands liggande målet för all adelssatir, anstoltheten, finner man givetvis hos båda. Smickret och den konventionella lögnen, tvånget, som umgängets lagar lade på de höges sätt att vara, överlägsenheten, som inte tål någon motsägelse, allt detta ha både Dalin och Kellgren tagit fasta på. Mest karakteristiskt för de höge, såsom de se dem, är väl emellertid motsättningen yttre livfullhet, glans och festivitas — inre tomhet och frusenhet och dold fattigdom. Dalin framhäver dock de höges plågor för att i enlighet med Pope påvisa den rättvisa, som råder i världen[2], medan Kellgren däremot genom att avslöja deras andliga och lekamliga fattigdom kan ge uttryck åt sitt förakt för dessa satirens offer.

Bland de skatter ur den äldre svenska litteraturen, som Aurora kunde erbjuda honom, fanns ju också Triewalds *Läre-spån*, där man redan kan »spåra en påverkan av den gryende upplysningens politiska frihetsidéer».[3] Där har han kunnat läsa en satir mot börds fördomar, *Adelns första härkomst*, med dess moderna uppfattning, att människorna äro av födseln lika. Där har han också funnit Boileaus femte satir om adeln översatt.[4]

Högst inom den svenska litteraturen satte emellertid Kellgren de tre skaldegrevarna. »Huru få stycken äga wi icke af Dalin, som från början till slut kunna förnöja et öra som är want at födas med en Creutzes, en Gyllenborgs, en Oxenstiernas sånger», utropar han en gång (*St. P.* 1779 27/4, 86 *Anmärkningar wid*

---

[1] *Witterhetsarbeten*, III, s. 4. Något torde denna passage vara influerad av Boileaus femte satir. Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 131.

[2] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 10.

[3] Schück i *Ill. sv. litt.-hist.*, 3:dje uppl., II, s. 397.

[4] *Läre-spån*, s. 130 ff., 107 ff.

en [— — —] *Gradual-Disputation* [— — —] *af Herr Carl Bergsten*). Till samtliga dessa skrev han själv senare hyllningsdikter. Alla ha de lärt känna hovlivets trakasserier och besvärligheter, som de i sin diktning skildrat på ett avskräckande sätt, och även om Kellgren icke fått och icke behövt få muntliga förstahandsskildringar av dem har det räckt att studera deras dikter. Hos Creutz märks den desillusionerade världsmannens leda vid sällskapslivet i de höga kretsarna, hans förakt för dess förtal, intriger och det »buller, tvång och löje», som skall dölja tomheten (*Daphne*) och som kommer honom att beklaga den »usling», som föredrar »De rum dem magt åt högmod säljer / Där frugtan fridens ställen tar» (*Sommar-Qväde*).[1]

Betydligt skarpare i omdömet om hovet och hovmännen är Gyllenborg. Hans fabel *Haren*, som visserligen är gjord efter levande modell, har dock en allmän syftning.[2] Den riktar främst sitt förakt mot »Den träldom hos en Öfverherre, / Som dubbelt hämnas på de smärre», för att använda *Mina löjens* ord. Hos Gyllenborg hör man också, trots hans namn och titel, ett verkligt demokratiskt patos. Han klandrar öppet den skillnad »af slägter, stånd och Titlar, / Som slår ens hjerta ned, en annans hjerta kitlar», han drömmer om jämlikheten i »*Sparters* fria stad» och prisar forntidens enkla seder i varma, rousseauanska toner (*Ungdomens Försvar*).[3]

---

[1] Se *Witterhetsarbeten, utgifne af et samhälle i Stockholm* [— — —] I—II, Sthlm 1759—62. II, s. 191, och *Våra Försök*, III, Sthlm [1756], s. 58. Dessa två dikter ha, ehuru i helt andra sammanhang, ställts i samband med Kellgrens lyrik (Ek, *Saml.* 1910, s. 219, F. o. U. 1914, s. 155. Jfr även Schück, *Ill. sv. litt.hist.* 3:dje uppl. III, s. 481). Beskrivningen av Daphne går igen i slutstrofen i *Den nya skapelsen:*

När en gång ögat henne finner,
Kan det ej lemna henne mer,
Dess åsyn en förvirring ger,
Och när hon ur din syn försvinner,
Du henne i dit hjerta ser.

Förgäfves ur din åsyn tagen,
Mig blott din tanka unnas mer:
I dina spår af minnet dragen,
Jag endast dig i verlden ser.

Jfr också Alexis' kärleksförklaring till Daphne: »För dig jag hela världen glömer, / I dig jag hela världen har.» Antagligen har sedan omkvädet i *Den nya skapelsen* vuxit fram ur diktens slutstrof.

[2] Se om denna fabel I. Hjertén, *Fabel och anekdot inom Sveriges sjuttonhundratalslitteratur. Ett litteraturhistoriskt strövtåg.* Sthlm 1910, s. 152 ff. Där jämföres med La Fontaines satir mot hovmännen.

[3] *Våra Försök* III, s. 12. Jfr om Gyllenborgs rousseauism Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 274 ff.

Den Gyllenborgska kretsen hade ju f. ö. skrivit en hel serie epigram om hovmannen, hans lismande, kryperi, falskhet och lastbarhet.[1] Deras *Witterhetsarbeten* måste ha betraktats som den litterära händelsen i frihetstidens sista årtionden och lästes naturligtvis av alla.

Gyllenborgs systerson, Oxenstierna, blev ju aldrig samhällsgranskare på samma sätt som morbrodern. Emellertid kan han i både kraftiga och uttrycksfulla termer utlösa sitt missnöje med de intriger och det tvång som kännetecknade livet kring tronen. Särskilt i hans versbrev kan man finna en kritik över hela det svenska överklassamhället, som inte står Gyllenborgs efter, t. ex. *Till Löjtnanten Carl Gustaf Toll* [— — —] *1772*. Också i en så elegant epistel som den *Till Hoffröken Maria Aurora Uggla* [— — —] 1775, måste han ösa ut sitt förakt över dessa människor

> Som ser i höflighetens fjät
> Förtalet utströ sina nät,
> Och smädelsen för qvickhet tagen;
> Som ser hur fattigdomens rätt
> Är alltid svårt i ljuset dragen:

Och han talar med bitterhet om de ständigt svikna förhoppningar som hovlivet och politiken bereda sina tjänare.[2] Man vet visserligen inte, hur stor spridning denna då icke tryckta litteratur hade under Kellgrens ungdomstid. Emellertid hade han goda möjligheter att ta del av den genom Leijonhufvud. Denne stod i livlig förbindelse såväl med hovet, där han själv tidvis tjänstgjorde, som med landets vittra kretsar — själv var han amatörskald och medlem av en mängd mer eller mindre vittra sällskap. Dessutom stod Utile dulci och Auroraförbundet i ständig kontakt med varandra. Hur dessa rimbrev cirkulerade däremellan, kan man f. ö. se av det *Bannebref* Oxenstierna 1771 eller 1772 mottog från Tilas. Det trycktes först 1783 men tycks ha varit känt av Porthan redan 1774.[3] Fyra

[1] *Witterhetsarbeten utgifne af et samhälle, Stockholm I*, s. 142 ff.

[2] De nämnda dikterna i J. G. Oxenstjerna, *Arbeten*, II, Sthlm 1806, s. 207 ff., 223 ff., se särskilt s. 231 ff. Även Oxenstjernas känslor äro framsprungna ur egna erfarenheter. Se Lamm, *J. G. Oxenstierna*, s. 248 ff.

[3] Se O. Wieselgren, *Samuel Olof Tilas*, *Saml.* 1908, s. 36.

år efteråt finnes ett litet verscitat i en recension av Kellgren i *Dagligt Allehanda* (1778 15/4, 85, SVS I, s. 289), som fullt korrekt hämtats ur samma *Bannebref*.[1] Också i det Meijerfeldtska hemmet har den vittre informatorn naturligtvis kunnat taga del av den poesi, som cirkulerade inom hovet. Alltså bör han tidigt ha haft tillgång till både den tryckta och den otryckta diktningen från »de högas» egen krets. De inblickar i deras liv och seder han därigenom kunnat få ha inte kunnat fylla honom med vördnad.

Däremot har han av denna lektyr kunnat lära sig något av den altruistiska »demokrati» han själv utvecklade, medkänsla med de fattiga och ringa och prisandet av deras dygd, som får bilda en verkningsfull kontrast mot de högas laster. De högaristokratiska skalderna hade ju aldrig helt kunnat tillägna sig de demokratiska idéerna. Ännu var tiden inte mogen för att man verkligen skulle kunna sätta sig in i vad jämlikhet innebar.[2] Inte heller Kellgren har kunnat frigöra sig från en känsla av att tillhöra en begränsad krets av kulturens förfinade aristokrati.

I fråga om bördens betydelse och om börds fördomarna har hans inställning däremot varit avgjort demokratisk. Också på den punkten har han sett de frisinnade åsikterna framförda inom högadeln och inte endast av sin ungdoms stora mästare inom diktkonsten. Att dessa idéer trängt fram också till de mest inflytelserika bland de äldsta gustavianerna, stormännen från frihetstiden, visar Höpkens förut (s. 26 f.) nämnda tal, som *Stockholms Posten* (Kellgren?) citerar: »wanbördingar böra icke uprepa hederliga Förfäder, och store Män behöfwa ingen annan glans, än den de sig sjelfwe förwärfwa.» Det är säkerligen de mera auktoritativa inläggen som gjort det starkaste intrycket på Kellgren. Stridsskrifter och tidningsartiklar har han aldrig omtalat med sympati.[3] De måste ha förefallit honom efemära och hans samlade skrifter bära vittne därom, han har för dem

[1] Denna titel, som dock icke var så ovanlig, har Kellgren använt samma år i en epistel till Clewberg (SVS I, s. 299).

[2] En av de modernaste andarna i detta avseende var smädeskribenten Lund, som i sin tidning inte bara uppmanade de rika till givmildhet utan också talade om de fattigas rättmätiga krav.

[3] Jag undantar den hjälp han själv fick i sin litterära polemik och bidrag, som hans närmaste vänner lämnade *Stockholms Posten*.

använt ytterst få av de prosauppsatser han skrivit för *Stockholms Posten*.[1] Därför ha nog de nämnda stridsskrifterna från hans studentår mera verkat i andra hand. I den samtida tidningspressen har han visserligen sett återverkningar av de nya rörelserna i tiden, men om man där finner adeln angripen sker det på ett betydligt hovsammare sätt. Det är först Lund, som i den mera kända pressen kan mäta sig med Kellgren i sin iver att rasera de gamla skrankorna (också han fick en annan inställning efter 1789). I *Stockholms Posten* hade Kellgren naturligtvis meningsfränder i dessa ämnen[2], ingen var dock så från i sina uttalanden som han. Oftare än någon annan och med mera kraft än någon annan fortsatte han äldre tiders anatema över lasterna i de högsta kretsarna och borgerlighetens kamp mot de privilegier och fördomar som skyddande omgåvo det högsta ståndet. Den traditionella satiren mot hov och adel har hos honom trätt i den nya tidens tjänst.

---

[1] Tre bokrecensioner (se Ek, *Bidrag till kännedomen om Kellgrens kritiska verksamhet i Stockholms-Posten från och med år 1790*, *Saml.* 1907, s. 177 f.), en teaterrecension (se Abenius, a. a., s. 70 f.), en del av Pro sensu communi skrifter, *Philosophen på Landsvägens* tankar och reflexioner samt *Patriotisk Blick åt Litteraturen*.

[2] Jfr Ehnmark, *Svensk realism*, s. 96.

Kap. V. Salongernas umgängeskonst och moral

Det kan synas onödigt att göra någon som helst skillnad mellan Kellgrens kritik av hovlivet och satiren i hans beskrivningar av det friare sällskapslivet i de högre kretsarna. Tonen blir dock annorlunda, visserligen maliciös, men vreden har i allmänhet försvunnit och ersatts med en road spydighet. Gustaf III:s stränga hovceremoniel och omsorgen hos var och en att stå väl hos konungen har inte lagt sitt tvång på det privata sällskapslivet. Det har därför kunnat ha vissa tilldragande sidor för Kellgren. Hans beskrivningar, som ju kunde grunda sig på verklighetsstudier, ge ett intryck av att den stelare och förnämare gustavianska stilen härskade i den ena av dessa två världar, som lågo varandra så nära, medan i den andra rococons lättare och ytligare anda ännu dröjt sig kvar.

Hos greve Meijerfeldt har informatorn kunnat se 1700-talets umgängeskonst i en på en gång förfinad och tvångsfri form. Mönstret var franskt och franskan blev till hälften modersmålet. Breven (t. ex. greve Meijerfeldts) voro i regel skrivna på detta språk.

Kellgren, vars egen begåvning rymde så mycket av gallisk esprit och elegans i uttrycket och vars smak i så hög grad dirigerats från Frankrike, har naturligtvis den första tiden gripits av en viss förtjusning och beundran vid konfrontationen med den fransk-aristokratiska tonen.

Hans franskorientering nådde sin höjdpunkt under dessa hans informatorsår i huvudstaden. Det var då han förde sin Voltairepolemik och *Stockholms Posten* visar samma inriktning som dess främste medarbetare genom att mer än från något

annat håll hämta sitt utländska material från franskspråkiga tidskrifter.[1] Det var naturligtvis i hög grad tidningens vittre medarbetare som stod för denna import. »Man torde med fog kunna säga, att Kellgren är den mest lidelsefulle förkunnare av fransk bildning Sverige någonsin ägt», säger Forsström.[2] Detta är dock en överdrift så mycket mera påtaglig, om man betänker, att vid tiden för Kellgrens framträdande den svenska överklassen redan fått sin »fransyska» prägel. Äran tillkommer främst Lovisa Ulrica.

Trots allt har dessutom skaldens och kritikerns kärlek för det svenska språket och hans för alla överdrifter vaksamma öga snart upptäckt det löjliga i de högsta kretsarnas noggranna efterapande av Paris och Versailles. Hans åsikter om hovlivet ha redan berörts. Tomheten i den konventionella societetsuppfattningen om »den goda tonen» liksom om »l'honnête homme» har han genomskådat.[3]

Under sin Åbotid kunde han göra sig lustig över en officer, som uttryckte sig med snirklade franska vändningar och ord (*Brev*, s. 46). Men också senare under den Meijerfeldtska perioden, då hans och fru Lenngrens vän Schmiterlöw skrev sina servila brev till skalden på franska, tycks detta ha bidragit till att han fann dem löjliga (*Brev*, s. 91). Det hindrar inte, att Kellgrens egen brevstil var starkt franskorienterad, svaret på de fraser från Schmiterlöw han citerar är f. ö. delvis på franska (*Brev*, s. 86 f.). Abenius har utan att i detta sammanhang undersöka förändringarna i Kellgrens prosa anmärkt, att det är dess »allmänna struktur» — mer än ordval och syntaktiska gallicismer — som tydligast står under inverkan av fransk stil.[4] Ordvalet är stundom ganska franskfärgat under Åbotiden (t. ex. *Brev*, s. 16, 18) och de första Stockholmsåren (t. ex. *Brev*, s. 86 f., 108 f., 117), mindre under de senare åren. Kellgren bevarar dock sitt språk svenskt i förhållande till kretsarna kring hovet.

---

[1] Några av dessa nämnas av Sylwan, *Saml.* 1909, s. 24. Därutöver kan man särskilt framhålla *L'Esprit des Journaux*, som tidigt och ofta kommer till användning.

[2] A. a., s. 6.

[3] Se Sylwan, J. H. K., s. 324. Om Kellgrens förakt för den konventionella uppfattningen av »l'honnête homme» se Lamm, *Saml.* 1913, s. 81 f.

[4] A. a., s. 7.

1780, medan han ännu är kvar som informator, kommer plötsligt skaldens kraftiga protest mot härmandet av franska seder i två nummer efter varandra i *Stockholms Posten*. »Huru länge hafwa wi ej fåfängt budit til at göra oss til Apor af denna qwicka nation; och det har hittildags anstått oss lika wäl, som wåra björnar at dansa», skriver han i en recension, där han liksom på så många andra ställen visar sig som en trogen anhängare av Montesquieus klimatlära (*St. P.* 1880 13/4, 82).[1] Som »Philosophe à la mode» låtsas han ironiskt lovprisa överklasskvinnan och framförallt hennes uppfostran och det är då kritiken mot den överdrivna franskheten blir skarpast. »At förswara wårt täcka kön med förnuftet, wore at skämma bort en god sak [— — —]. Så länge seder hämtas från utlänningen, så länge utländsk fåfänga och flyktighet anses för oumbärlige, och främmande qwickheter behageligare än inhemsk alfwarsamhet [— — —] Så länge [— — —] nöjen utwäljas för det nyttiga, och utöfningen af de wigtigaste plikter ej blifwa en angenäm wana, så länge har det ingen nöd. Du wet också, at wi hwart år få nya uplagor af Fransyskor, som planteras omkring på de förnämsta ställen [— — —]. De äro just et präservatif för all smitta af alfwarsamhet, hushållsbekymmer och andra göromål, som enfaldigt folk kalla et Fruntimmers owilkorliga skyldigheter [— — —]. Genom deras sorgfällighet gör utlänningen wårt täcka kön den äran och kallar det sina apor [— — —] Huru liten upfostran äger icke et Swenskt Fruntimmer, som under sin upwäxt ej blifwit styrt af et Fransyskt! Huru intagande träder icke et Fruntimmer in i stora werlden, som fått en blandning af Swenska och Franska nycker! [— — —] En flock belefwade Herrar, som smått folk kalla Petits maitres, beundrar dem [— — —]» (*St. P.* 1780 14/4, 83).

Franska seder angåvos gärna som ett bevis på ytlighet, flärd och veklighet. Den svenska traditionen var i det fallet gammal. Den går över Stiernhielm, Dalin och Karl Gyllenborg och omhuldades ju framförallt av frihetstidens mössor. Det var naturligt, att detta förakt för franskheten skulle upptagas i programmet för »den nordiska renässansen».

[1] Lamm, *Saml.* 1913, s. 126 f.

Hur starkt Gustaf III:s svärmeri för det »götiska» framträdde har visats av Blanck, ett svärmeri som smittade av sig på Kellgrens vän Clewberg, så mottaglig för alla nya tendenser.[1] Den svenska dräkten skulle ju vara ett uttryck för den gamla svenska flärdfriheten. Konungen kunde alltså i detta avseende pryda sig med det gamla föraktet för utländsk, d. v. s. fransk, yppighet i klädedräkten, ehuru det var från Frankrike, som hovaristokratien annars hämtat sina moder.

1780, alltså redan innan arbetet med Gustaf Wasa börjat, gav Kellgren i sitt födelsedagsode konungen en hyllning i historisk-nationell anda, som bör ha tilltalat denne. Strofen om den götiska dräkten och nordborna, som borde blygas »At uti klädnad likna trälar» (se ovan s. 66), har kanske inte precis kommit ur skaldens innersta. Det är dock anmärkningsvärt, att diktens »trälar», de fria nordbornas motsats, måste avse fransmännen, det folk som reglerade klädmodet.

Ett verkligt försvar för Frankrike, d. v. s. icke för litteraturen utan för nationen, mot anklagelser för veklighet och sedefördärv levererar Kellgren först 1788 i en kritik av Lanaerus *Försök om europeiska och i synnerhet svenska folkets seder och beskaffenhet.* 1789, vid revolutionens utbrott, blir hans hänförelse för fransmännen lyrisk.[2]

Då är det emellertid inte sällskapslivets Frankrike han hyllar. Kellgren och Leopold voro båda »orienterade åt Frankrike, men mot det Frankrike som årtionde för årtionde tillägnade sig alltmer av [— — —] Englands synpunkter och idéer».[3] Samtidigt kan han dock skänka sitt erkännande åt en konversations- och umgängestalang som icke härstammar från germanska länder men från Frankrike före revolutionen. I företalet till Fredmans epistlar berättar Kellgren en episod från ett »*Godt Sällskap*, til och med af *God Ton*». Där visas skillnaden mellan den snabba, eleganta och glättiga berättarkonsten, som med lätt hand berör ämnen »af nog vansklig natur» och den tunga, långsamma och klumpiga. Ehuru berättelsen skall illustrera skillnaden mellan

[1] Se Blanck, *Den nord. ren.*, särskilt s. 336 ff.
[2] Se *Brev*, s. 242 och SVS IX, s. 128.
[3] Blanck, *Sverige och den franska litteraturen* i *Bellman vid skiljovägen och andra studier*. Sthlm (tr. Uppsala) 1941, s. 91.

Bellman och dennes efterapare, får man dock i tankarna Kellgrens vanliga karakteristik av franskt och nordiskt psyke (*Saml. skr.* III, s. 290 ff.).[1]

När Kellgren ironiserar över huvudstadens eleganta värld, är det främst petit-maîtretypen, som blir utsatt. Denna tillhör i viss mån samma sociala skikt som blir behandlat i adelssatiren. De närmaste litterära inspirationskällorna voro delvis gemensamma men stödde sig också de på en urgammal tradition. Kellgren anknyter emellertid avgjort till sitt eget århundrade. Holberg har väl betytt mindre, den berömde Jean de France var nog i varje fall alltför grotesk för att bli en god förebild för *Stockholms Postens* eleganta små sprättar. Dessutom är Jean de France borgarson, och Holberg låter ljuset obarmhärtigt falla på hans försök att höja sig över sitt stånd. Någon sådan strävan kan inte finnas hos Kellgrens petit-maîtrar, därför att dessa själva tillhöra det högsta ståndet.

Då har Dalin erbjudit bättre mönster. Herr Silfver-Spasser-Klinga och hans likar i *Argus* tror man mera på, de äro icke fullt så överdrivna. Dessutom har Dalin hämtat sina förebilder bland de unga adelsmännen.

Också här ha naturligtvis modernare samhällsgranskare av Rousseaus läggning haft betydelse för Kellgren, men då har satiren i regel haft ett vidare syfte och riktat sig mot hela det övre skiktet inom samhället.

Emellertid ha nog de livslevande unga modelejon som han mött givit honom de bästa impulserna för den begränsade satir som vi här närmast behandla. Om petit-maîtren i tidens sedeskildringar överhuvudtaget hade något yrke, brukade han vara möjligen hovman men oftare militär, en »fendrik» eller ämbetsman, en »sikter». Kellgren hade tidigt lärt känna unga officersämnen, bl. a. i fyra av lagman Wallenstiernas barn, som voro i hans ålder eller yngre.[2] Senare fick han i greve Meijerfeldts söner disciplar, som redan i barnaåren stego i de militära graderna.[3] Om de själva inte voro tillräckligt gamla för att vara

[1] Jfr Lamm (*Saml.* 1913, s. 126 f.) om Kellgrens tillämpning av Montesquieus klimatteori.

[2] Se SVS IX, s. 5.

[3] Se Elgenstierna, a. a. V, s. 228.

lämpliga modeller till satirikerns petit-maîtrar, kunde husets umgänge ha försett honom med material. Vid denna tid brukade dessutom Gustaf III samla unga adliga militärer omkring sig[1], och Kellgren var den inom *Stockholms Postens* redaktion som bäst kunde iakttaga hovkretsarnas sammansättning.

Att han såg på officerarna med kritiska blickar, har nog inte enbart berott på egna erfarenheter av dem och på en tradition inom komisk diktning. Själva hans pacifism kan ha bidragit till den inställning, som tydligen redan under Finlandsåren skapat en viss ringaktning för krigaryrket (jfr ovan s. 34 ff.).

Endast vid ett tillfälle, i Armfeldtepisteln, har han målat officerarna med samma mörka färger som de höga. Om också tonen är lätt och lekande blir dock domen avkunnad utan ett spår av sympati:

> Var stolt och trotsande mot karlar,
> Mot flickor nedrig med maner;
> Svär, skryt, gör skuld: och jag försvarar,
> Ni blir en skicklig Officer.
>
> (SVS II, s. 185.)

Även om detta har vissa likheter med den målning av miles gloriosus som vanligen gjordes, märker man intet av det löjets försonande skimmer som omgav denne sådan han brukade framställas. Karakteristiken har ju emellertid förknippats med en beskrivning över hovaristokratien. Dessa ord motsvara icke Kellgrens vanliga mera oförargliga skämt med petit-maîtrarna. Han är visserligen sedesatiriker, när han behandlar dem, men han uppträder då aldrig som en demokratiens förkämpe.

Skämtsamma anspelningar på officerarnas intellektuella nivå förekomma däremot ända från studentåren, och han uttalar sig på samma sätt som om adelsmännen. 1773 skämtar han om en soldatmönstring med ett befäl »hvars förstånd är och hvarit = x men hvars 3 dimensioner = 12^3 (*Brev*, s. 15). Från Åbo, där general Meijerfeldt var på inspektion, skriver han 1776 till Clewberg: »En oändelig stark afsättning har varit denna tiden på ABCböcker, emedan våra Hjeltar, som nu på

[1] Jfr Ehnmark, *Svensk realism*, s. 87.

en gång nödvändigt måste lära sig det nya reglementet, äro därföre nödsakade, att lära sig läsa i bok» (*Brev*, s. 64). Dessa »Hjeltar» äro tydligen de purunga officerarna, det framgår för övrigt av att Kellgren senare i sina *Julklappar* (*St. P.* 1779 24/12, 294, SVS II, s. 46) upprepade kvickheten i strofen till »den unga Fendriken».[1] Denne, som just lämnat »söta Mamma» för att springa till »spel och H-h-», skulle i ett krig ha svårt att fördra »Fanans tyngd» och »Det stygga Reglementet». Ännu i rimbrevet till Armfeldt 1783 skämtar Kellgren om officerarna, som behövde använda allt sitt förnuft för att begripa sin lärobok:

> Men vill ni just med snille blänka,
> Välan! läs Reglementet då:
> Min sann, behöfves nog at tänka
> Om man sin Sinclair skall förstå.
>
> (SVS II, s. 185.)

Om man inte visste det, skulle man nog ändå gissa, att detta liksom hans tidigare föraktfulla uttalanden om officerarnas studier fällts av en ung akademiker, medveten om sina intellektuella överlägsenhet.

I ett avseende avviker Kellgren från den vanliga satiren över det inslag i storstadslivet, som petit-maîtrarna utgjorde; klädlyxen och modeslaveriet i den manliga klädseln låter han passera utan att uppehålla sig för mycket därvid. Han var nämligen själv i det fallet en smula petit-maître. Han tyckte om prydlighet och lade tydligen en stor vikt vid sin klädsel.[2] Ett par gånger beskriver han t. o. m. utförligt sin frisyr i brev till vännerna (s. 137, 268 f.).

Ett av de bättre exemplen på det godlynta slaget av Kellgrens satir får man i den tidigare nämnda »sagan» *Oxarne* från 1782. Vi bli där presenterade för en samling typer, som under berättelsens gång bli förvandlade var och en till det slags djur som ägde just hans eller hennes karaktär. Bland dessa fanns också »en sprättande Fändrik». D. v. s., det var de övriga som blevo förvandlade. »Men Sprätthökens själ blef aldeles huswill.

[1] Se Ehnmark, *Svensk realism*, s. 87 f.
[2] Se Sylwan, J. H. K., s. 100, 104 f.

På de 24 timmars tid som den warit utsläpt ur sit egit fotral, hade den farit hela werlden omkring (ty själen är lätt, men i synnerhet en sprätthöks) hon hade med påck och höflighet presenterat sig för alla djur på jordklotet» men intet »liknade henne». Dessförinnan har Kellgren givit en innehållsrik snabbskiss av fänrikens flyktiga sysselsättningar, han kurtiserar, gör »pirouetter», gnolar kupletter, talar om exercis, spel, hästar och ekipage och hittar på en mängd spratt för att driva med de övriga. Han är avgjort den som berättaren gjort mest levande av hela sällskapet.

Om Kellgrens satir mot petit-maîtretypen aldrig blir hätsk, så har den dock en allvarlig bakgrund, hans förakt för den förvekligade femininiserade rococomänniskan. Lamm har framhållit hans »svärmeri för det blodfulla och brutala och kanske mest av allt för det sexuellt kraftiga».[1]

Under 1700-talet hade man mer än förr en verklig anledning till den satir som talar om de eleganta unga herrarnas kvinnliga drag. Svärmeriet för forntiden uppstod ju just som en reaktion mot en veklighet och en femininisering, som inom de högre klasserna faktiskt karakteriserade denna tid. Dess moralister återkomma ju ständigt till detta. Den i regel ganska milda *Spectator* talar allvarligt om tendensen hos de båda könen att söka likna varandra till sätt och klädedräkt i ett brev (nr 104) som kommenterats av Steele. I en ganska bitter artikel (nr 156) beskriver denne kvinnornas favoriter bland männen, där han också försäkrar, att »your women's men have always a similitude of the creature they hope to betray in their own conversation».[2] Från nästa generations moralister kan det ju räcka att nämna den mest kände, Rousseau. Särskilt i femte boken av Émile för denne naturenlighetens talan genom att protestera mot att männen och kvinnorna togo intryck av varandra i sitt sätt. Samma inställning har hans lärjunge Mercier, vilket klart kommer till synes i en essay, som Kellgren översatte (se nedan). I Sverige hade naturligtvis den förvekligade andan

[1] *Uppl. rom.* II, s. 285.

[2] Cit. från *The Spectator* with [— — —] Explanatory Notes. Philadelphia 1838 III, s. 240.

hunnit breda ut sig särskilt under seklets sista decennier, den tid då den karolinska andan försvunnit och den »götiska» ännu inte trängt igenom.

Det måste ha verkat särskilt löjligt och givit Kellgrens satir en spetsigare ton, då de veka och sirliga små salongshjältarna uppträdde i officersuniform som föga förtroendeingivande fosterlandsförsvarare. Att adeln mistat de krigiska dygderna framhåller han i *Satir öfver Förtjensten*, där ädlingen anser sitt »blod för dyrbart til at spillas / För Kungars gnabb och för en Pöbels väl» (SVS I, s. 189). I sina *Julklappar* skrämmer Kellgren »den unga Fendriken» med hotet om krig och vill styrka honom med »Bouillon» för att han lättare skall orka med »Fanans tyngd». I sin »understol» kallar han adelsmännen »weklingar som härstamma från hjeltar» (se ovan s. 150) och han har hos Mercier läst en karakteristik av de unga officerarna som liknade hans egen. Från denne har han översatt uppsatsen *Om det Täcka* (se nedan s. 192) och får då tillfälle att nämna »wåra små skägglösa hjeltar», som »nära sit lif med chokolad och såckerbakelser» (*St. P.* 1783 11/1, 8).

Kellgrens satir mot de förvekligade små sprättarna blir särskilt verkningsfull genom att han förenar den med kvinnosatiren.[1] Sammanställningen är ju naturlig, då det är en viss bestämd enhetlig samhällsgrupp, de aristokratiska salongernas vanliga klientel, som skall förevisas. Men också själva beskrivningen av de manliga salongslejonen förbereder denna enhetliga behandling.

Betecknande för Kellgrens förakt för femininiseringen är i det fallet ett av hans inlägg i debatten om Gluck, *Om Glück och om Operan*. Gluck valde att sätta musik till pjäser, »där passioner rasa fram i sin hela styrka, sådane som manliga och känslofulla hjertan finna sin wällust uti». »Manliga och känslofulla hjertan», det är helt i Rousseaus anda. I fortsättningen uttrycks denna rousseauism med en stil präglad av den Voltaire-Kellgrenska försmädligheten, då han talar om dessa kraftiga passioner, »som Fruntimrens swaga och nerwlösa Små-själar kalla

[1] Se t. ex. *Tal om satiren*, SVS I, s. 153, »Philosophe à la mode»-artikeln (*St. P.* 1780 29/2, 49), *Oxarne, Om det täcka.*

för horreurer. Jag menar här med Fruntimer äfwen en ansenlig hop böxdragare, af samma slag, som den Greken, som Diogenes befalte at knäppa up och wisa af hwad kön han wore.» Vad skulle Gluck åstadkommit med pjäser, där »kärleken förklarat sig som en Petit-maitre [— — —]». (*St. P.* 1779 3/7, 140).[1]

När Kellgren talar om ytligheten i dessa salongskretsar, för han också samman sprätthöks- och kvinnosatiren. De ironiska artiklar, som han skrev under pseudonymen »Philosophe à la mode» (*St. P.* 1780 29/2, 49 och 14/4, 83), äro egentligen riktade till det kvinnliga könet. I den första vänder han satiren lika mycket mot »min artige Herr Sprätt», och han frågar denne: »wille du at det wackra könet skulle ändra lefnadssätt och tidsfördrif? Nej, du skulle då förlora all din wältalighet. Dina eldiga infällen, som nog beswärat din hjerna at lära utantil; dit pudrade hår, dina wälskurna kläder, dina wiga fötter, dina qwicka händer skulle säkert blifwa onyttiga wid de lyckeliga tillfällen, som könets benägenhet för dit intagande wäsende lämnar dig, och du skulle då bli äfwen så liten, som du nu är stor hos könet.» I nästa inlägg heter det om det täcka könet: »En flock belefwade Herrar, som smått folk kalla Petits maitres, beundrar dem, och upoffrar dem de utsöktaste loford.»

I *Project till en ny Almanack* (*St. P.* 1780 23/12, 295), som Lamm vill tillskriva Kellgren[2], drabbar föraktet »en tid, då Generation är så förswagad, at föga någon mer, utan fara at förlyfta sig, kan handtera en Foliant».

Forna tiders kraft och ursprunglighet uppställes som motsats till samtidens veklighet.[3] Naturligtvis är Rousseau den givna utgångspunkten, dock först sedan den nyblivne stockholmaren vant sig tillräckligt vid huvudstadslivet för att bli kritiskt inställd. Kjelléns påstående[4], att skalden »ännu[!] i 80-talets början hade varit rätt påverkad av Rousseaus kulturpessimism», får man ta med reservation. Det ungdomstal av Kellgren, som

[1] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 112 f.

[2] *Saml.* 1913, s. 85 f. Artikelförfattaren förbehåller sig »at wid et annat tilfälle få upräkna och detaillera» de »lärda och wittra Almanackor [— — —] som för instundande år utkommit». Detta tyder på, att det är en ordinarie recensent som talar.

[3] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 140 ff.

[4] *Saml.* 1941, s. 20.

användes som belägg för en förment tidig rousseauism, erkänner visserligen samhällets brister men framhåller samtidigt nödvändigheten för människorna att sammansluta sig i samhällen. Talaren nämner också de möjligheter som finnas inom det moderna samhället att avhjälpa bristerna. Efter att ha nämnt Rousseau och dennes uppfattning fortsätter han: »Men hvar och en, som utan fördom och galla[!] vill öfverväga saken, skall finna det långt underligare, att menniskjorne ett halft århundrade skulle kunnat emotstå, de mägtige skäl, som drifvit dem att gå in i Samhällen» (SVS I, s. 127). Han kritiserar alltså beskt detta förhärligande av urtillståndet, som avsåg att svartmåla den moderna tidens upplysning. Från slutet av hans Åbovistelse härleder sig också hans ode till Gustaf III (1775), där han så tydligt försvarar kulturen och framåtskridandet mot Rousseaus anfall och där barbariets tid skildras i avskräckande färger (se särskilt vers 54—80). I den avhandling, som Kellgrens elev Claes Fleming följande år försvarade, tar författaren (Kellgren?) uttryckligen avstånd från Rousseaus fientlighet mot vetenskaperna.[1]

Vid den tid då skalden försvarar sin ytligare diktning, skaffar han sig tillfälle att skämta med det manliga forntidsidealet. Han hade visserligen i sitt födelsedagsode till konungen 1780 förhärligat »Göthers anda», men i rakt motsatt riktning går en artikel fem månader senare. En av tidens vitterhetsgranskare, J. A. Flintberg, hade i försmädlig ton talat om Kellgrens dikter som »läckerbitar» i skaldekonsten, och denne svarade med ett ironiskt erkännande: »Min Herre har rätt, det läckra är olyckligt både i vers och prosa. Det gör smaken

[1] A. a., s. 1 ff. När Kellgren i sitt *Tal om satiren* skämtsamt påstår, »att det är lasternerne som gifvit lif åt wettenskaperne» (SVS I, s. 155) syftar han antagligen på samma påstående i den första discoursen (*Œuvres* XV, s. 45). Rosenstein polemiserade senare mot discoursernas idéer och vann då Kellgrens bifall (se Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 252). En mot Rousseau halvt erkännsam uppsats om lasterna och vetenskaperna finns i *St. P.* 1780 16/3 62. Lamm har (*Saml.* 1913, s. 135, *Uppl. rom.* II, s. 285) först förmodat och sedan tagit för givet att Kellgren är författaren. De åberopade överensstämmelserna med den *senare* översättningen *Om det täcka*, och liknande uttalanden i *Philosophen på landsvägen* äro alltför allmänna för att förutsätta samma författare. Kellgren kan dessutom ha tagit intryck av artikeln utan att själv vara dess författare. Språket är omständligare och torrare, mera fattigt på bilder än hans prosa i allmänhet. Dessutom saknas alla aktuella anspelningar, alla för honom karakteristiska parenteser. Den mycket allmänt hållna uppsatsen är möjligen en översättning.

så fin, så weklig, så owärdig et Gothiskt folk. Nej lofwad ware min Herres smak. Hwad den är manlig och grof?» (*St. P.* 1780 23/6, 140, *Til Herr Fortsättning följer härnäst*).[1] Kellgrens satir riktar sig alltså mot 1700-talsgöticismen vid samma tid som han i Rousseaus anda fördömer tidens veklighet.

Den andra discoursens dygdiga vilde återfinner man inte hos honom. Hans naturideal skulle däremot enligt Lamm ha varit den grymme och råe men hjältemodige barbaren. Ett dylikt ideal från forntiden förekommer dock endast i uppsatsen *Om det Täcka* (*St. P.* 1783 11/1, 8). Som Gunhild Bergh observerat, är denna emellertid nästan helt och hållet sammanfogad av stycken, som tagits ur en essay i Merciers *Tableau de Paris*.[2] Man behöver inte göra översättaren ansvarig för den uppfattning som behärskar originalet men väl för avvikelserna därifrån. Ämnet har visserligen utövat sin dragningskraft på Kellgren, men betecknande nog har han modifierat dess tendens. Mercier tolkar ironiskt samtidens smak för »det täcka» och han låtsas förfasa sig över forntidens kraftfulla människor. Deras manlighet framställes däremot i *Stockholms Posten* i en så överdriven form, att ironien också drabbar forntidssvärmeriet.

Samma förening av intresse och reservation inför antikdyrkandet visar Kellgren redan två år tidigare i sin uppsats *Om swårigheten för en god Christen* etc. Han citerar ett arbete *Descriptions des principales pierres gravées du* [— — —] *Duc d'Orléans,* där forntidens starka och fantasifyllda naturupplevelse förhärligas och citatet fyller halva artikeln.[3] Här får man något helt annat än det tidigare 1700-talets antikideal. *Description des principales pierres* var också alldeles nyutkommet. I det översatta stycket härskar samma uppfattning, ja, något

---

[1] Om polemiken med Flintberg se bl. a. SVS IX, s. 50 f.

[2] Bergh, a. a., s. 123, 240. De likheter, som där påpekas mellan Kellgrens bearbetning och Merciers *Du Théâtre, ou nouvel essai sur l'art dramatique* äro mera allmänna.

[3] Kellgren anger själv ordentligt sin källa: »Et Werk kalladt: Description des principales pierres gravées du Cabinet de S. A. S. Mgr le Duc d'Orléans, T. I». Paris 1780, s. 119 f. Ehuru redigerat av de tämligen okända abbéerna De la Chau och Le Blond, var det huvudsakligen författat av den kände journalisten, Gluckentusiasten l'abbé Arnaud, vilket kanske något förklarar, att Kellgren redan på nyåret 1781 hade skaffat sig kännedom om detta verk.

av samma känsla, som skulle komma till uttryck i Schillers antiksvärmeri några år senare i *Die Götter Griechenlands.*

För antikens världsbild äro blommorna »födda af *Auroras* tårar. Det är *Zephirens* anda, som susar mellan löfwen. Den sorlande böljan är en suckande *Najad* [— — —] Om en Herde låter höra sin pipa från bergspitsen; är det *Pan* som på sin Herdeflöjt blåser kärleksfulla sånger. Solen är en Gud, som, buren på en eldswagn, öfwerswämmar werlden med wågor af ljus [— — —] hwad de äro grymma och brottsliga, de wilda och hårda menniskor, som gärna önskade at få förstöra denna inbillade werlden, som hyser i sit sköte alla de wackra konsternes skatter [— — —] som är så tjenlig at trösta oss för all den ledsnad, det gräl och den uselhet, som ansätta oss i den werld wi bebo.»

Det var framför allt litteraturen och den fantasifulla mytologien som tilltalade poeten. Forntidens skald gav sina gudar »menniskliga sinnen, passioner och öden, och gjorde dem således både begripelige för tankan och lysande för inbillningen; med ett ord sådane som de bäst passade för hans sång». Denna inspirerande fantasi, som såg naturen befolkad av gudar och halvgudar och som kommer oss att tänka på *Den siste aténaren*, fanns endast i översättningen. Kellgren själv har inte helt kunnat tillägna sig originalets betraktelsesätt eller hela entusiasm, för honom utmärkes den »Hedniska Mythologien» ännu av »qwickhet och behag» och med tanke på sin egen tid medger han, att den »synes orimlig för et uplyst förnuft».[1]

Det är en senare antik som framför allt förhärligas i det självständiga partiet, dess ideal är Cato (se härom nedan s. 232 ff.). Som Lamm påpekat[2], är det Rousseaus första discours, som Kellgren närmast ansluter sig till i uppsatsen. Dit kunde han gå men inte längre i sin beundran för forntiden.

Samma uppfattning kommer man till, då man läser den lilla artikeln *Om Läsnings Nytta* i *Stockholms Postens* skämtnummer 1781 (6/2, 30) och som alltså är samtidig med *Om swårigheten för en god Christen.* De »gamla Auctorerna [— — —] woro

[1] Lamm (*Saml.* 1913, s. 147) anser under polemik mot Ljunggren, att för-schillerska tankegångar ingingo »som en integrerande del i Kellgrens åskådning».

[2] *Saml.* 1913, s. 141 f.

bara hjerta och själ, wi deremot äro bara qwickhet och wett: deras arbeten woro mera inrättade för att göra stora Statsmän, goda Medborgare och tappra Soldater, än för tidsfördrif». Detta tolkar naturligtvis Kellgrens verkliga mening, ehuru hans uttryck på andra ställen i artikeln äro rent ironiskt menade (alltså samma stilblandning som i *Tal om satiren*).[1]

Det är vid samma tid som Kellgren i *Stockholms Posten* skänker sin hyllning åt antiken och som han där publicerar två av sina Propertius-översättningar. Han begagnar tillfället för att propagera för den ohämmade lidelse som genomströmmar romarens dikter, men som han saknade i den samtida poesiens ljumma och konventionella kärlekspjoller. Han har alltså oberoende av sin senare bekantskap med Mercier bildat sin uppfattning om skillnaden mellan forntidens och nutidens människor.

Hans förakt för modern veklighet ledde honom inte heller senare till att beundra en »barbarisk» tidsålder. I sitt svarstal till Armfeldt i Svenska akademien 1786 tolkade han sitt gamla förakt för »det täcka», men följande år talar han ringaktande om Homeros' samtid, om »den råhet i seder och brist på upplysning, som herrskade hos hans landsmän» (SVS II, s. 235).[2] Senare förnekar han t. o. m., att hans egen generation var vekligare än andras, och söker vederlägga dem, som målade »wåra Förfäder som Jättar och Resar, mera härdade än klippan, och tumlande halfnakne bland snö och isar». Han njuter av att i Hallenbergs svenska historia finna belägg på att förfäderna i själva verket varit minst lika ömtåliga (*St. P.* 1790 29/5, 121). Sitt förakt för franskhärmningen och salongskulturens feminisering kunde han inte längre bibehålla.

I *Stockholms Postens* kvinnosatir finnes endast undantagsvis någon viss samhällsklass direkt utpekad. Att det är samhällets övre skikt som avses är dock tydligt. Fru Lenngren har ju

[1] Av Ehnmarks ordalag förefaller det som om han ville tolka hela artikeln som ironi (*Svensk realism*, s. 81). Att artikeln har Kellgren som författare är troligt. Utom Ehnmarks skäl kunna nämnas de låtsade anklagelserna mot idolerna Voltaire och Helvétius, som tro att dygden består i »rättwisa och wälgörenhet» och som inte ha något riktigt »begrep om själen och dess natur» (jfr t. ex. *Tanckar om Själens Residents* (*St. P.* 1779 29/1, 16).

[2] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 135, *Uppl. rom.* II, s. 289, och Bergh, a. a., s. 137.

genom sin rubrik *Journal hållen af en köpmansfru* angivit vart hon syftar, men lika ofta är det högre upp i samhället man rör sig. Ett av Ehnmark omnämnt »kvinnobrev» (*St. P.* 1779 2/8, 165) är undertecknat »Charlotte Antonine Henriette Donna de l'Orinto» och avser alltså det högsta ståndet, och även andra insändare från samma år, 1779, som Ehnmark citerar, peka i denna riktning.[1]

I åtskilliga av *Stockholms Postens* satiriska bidrag bli de rika borgarfruarna direkt utpekade men aldrig i dem som skrivits av Kellgren. Man erinrar sig också, att han i själva de hyllningsdikter med kvinnlig adressat som skrevos för att läsas inom den högsta adelsaristokratien, de eleganta epistlarna till grevinnan Meijerfeldt, flätat in små spydigheter om »de höga». Det är säkerligen i de högadliga kretsarna med deras dyrkan av ytlig esprit och umgängeskonst, som skalden fått höra »Ditt fina skämt, ditt quicka joller», som *Mina löjen* talar om. Den del av dess kvinnosatir som är skarpast visar vart han syftade:

Din konst, att under blomster gömma
Ditt afvundsfulla hjertas svall
Att genom *om* och *men* berömma[2],
Och utan kärlek synas ömma,
Och under brånad synas kall,
[— — —]
Och dina nyckers flyktighet,
[— — —].

När Kellgren vänder sig mot »de höga» kritiseras det konventionella högre sällskapslivet på liknande sätt, och man får därför ett intryck av att det är samma människor han talar om:

Det småvett, fjäs och artighet,
Det falskhets gift, som oskuld fäller,
Med en belefvad nedrighet,
De nycker, som förtjensten dömma,
Som blindvis lasta och berömma
[— — —].

[1] *Svensk realism*, s. 96 ff.

[2] Omedelbart efter ett stycke i sjätte satiren av *Love of Fame, On Women* — som Kellgren begagnat för dikten över mademoiselle Dubois och citerat i dess kommentar (*St. P.* 1779 11/5, 98) — följer en rad exempel på kvinnornas förmåga att »genom om och men berömma», »en belefvad nedrighet». Vi få höra »Clio» till synes oskyldigt tala väl om sina väninnor men samtidigt inflåta en elakhet i varje mening. (*Young*, a. a. II, s. 122 f. Uppslaget har tydligen kommit från Boileaus nionde satir v. 158 ff. Jfr ovan s. 168).

Den sista versen hade ju för övrigt tidigare använts just i en kvinnosatir.[1] Man erinrar sig, när man läser dessa rader, Kellgrens ord om förtalet i hans *Tal om satiren:* det »ansas och updrifves med den ömaste omsårg i spratthökens och fruntimrets torra och brennande hjertan, som aldrig vore quicka om ej andre vore enfaldiga, aldeles lika de ruttna stubbar, som ej lysa oftare än de ställas i mörckret» (hans språk skulle sedan bli mera efterklassicistiskt abstrakt). Om detta också haft en speciell anledning, så har han dock skänkt sina ord en allmän innebörd, då han strax efter talar om »Den föracktelige quikhet på andras bekåstnad, som gemenligen lifvar de fläste samquem [— — —]. Hvem skulle kunna täncka, at man gillar som en artighet, at stöta dolcken i sin broder» (SVS I, s. 153 f.).[2] Det är alltså hela tiden samma anklagelse som mot de höga. I sitt nyårsbrev 1781 önskar han visserligen »Et dussin Tankar eller två / Åt våra Borgarflickors hjernor», men den moraliska satiren drabbar adelsdamerna: »Et gran af Oskuld likaså / Åt de förnäma Stadens Tärnor» (SVS II, s. 124). Det är nog också på dem han främst tänker, då han ett par månader innan vänder sig till »Wåra fina Stadsdamer, hwilkas kyskhet är werldskunnig» (*St. P.* 1780 30/9, 224 *Något litet om Syskonsängar*).

Kellgrens förut nämnda *Reflexioner öfwer Dagblad* äro ju delvis översatta från van Effen. Ett fullt självständigt parti är däremot de rader, där han med sin snabba och lekande stil skildrar en kvinnas hela levnad[3]: »En Flicka wid 15 år skickar ut sit lilla förnuft at promenera i Granlåtsbodar, och sedan på Baler, Masquerader, Operan, m. m. Wid 30 års ålder får det då och då göra en visit, och vid 40 a 50 skickar hon det åt Himmelen» (*St. P.* 1781 26/4, 94). Det är kvinnans åldrar sådana de framställts i tusentals komedier och farser. Satiren mot ytligheten är godmodig och det är endast i de sista orden som man kan ana ett mera hånfullt tonfall. Det är tydligen de högre klasserna som han observerat, men något visst stånd har han inte utpekat.

[1] Anna Maria Malmstedts *Thé-Conseilen*. Se Källquist, a. a., s. 134 f.

[2] Möjligen syfta orden på att en Aurorabroder, Kreander, förtalat honom (se *Brev*, s. 50, 52, SVS I, s. 162, VII, s. 86 och Josephson a. a., s. 89.)

[3] Ehnmark, *Svensk realism*, s. 84.

I en översättning från Spectator (se nedan) med en karakteristik av »Behagsjuka Fruntimmer», som nära överensstämmer med *Mina löjens*, har Kellgren ett självständigt inpass: man ser »en sådan Dame [— — —] tala på en gång, til sin Älskare, sin Knähund, sin Man och sin Lakej». Knähunden och lakejen ange ungefär vilken samhällsklass det är fråga om, och översättaren har alltså medvetet fört läsarens tankar dit.

Lamm har i sin studie över Triewald givit några antydningar om den polemik för och mot kvinnokönet, som framkallades av Boileaus tionde satir och om de första spåren i Sverige av denna polemik.[1] I *Mina löjen* nämner Kellgren Boileaus hatfulla vidräkning med könet, men han gör det i en lätt och skämtsam ton. Hos honom finner man ingenting av den hätskhet som genomsyrar fransmannens satir eller dennes föregångare Juvenalis'.[2] Han har inte heller som de sökt plocka fram alla olika kvinnotyper för att beskriva dem var för sig. Något försök till karakteristik kan man ju knappast säga att han gör, då han i *Julklappar* ägnar en strof »Åt Iris» och en annan »Åt fru Pratsjuk». I sitt *Nyårsbref* 1781 är det ju snarare två samhällsklasser än två kvinnotyper som han i förbifarten förser med var sitt karakteristikum. Det är mera diskussionen i allmänhet än Boileaus inlägg som haft betydelse för honom.

Sina egna skiftande stämningar från lekfull till bitter satir har han kunnat återfinna i de engelska moraliska veckoskrifterna. Där hördes ju mycket växlande tonarter, beroende på att flera författare medverkade. *Stockholms Posten* var i lika grad en nyhets-, litterär och moraliserande tidning och arvet från Spectator märks även i kvinnoartiklarna. Särskilt om de äro av Kellgren, kommer man där snarare att tänka på Addisons överlägsenhet och goda humör än på Popes bitterhet, förakt och hån.[3]

---

[1] *Samuel Triewalds lif och diktning*, *Saml.* 1907, s. 159 ff.

[2] Naturligtvis hade Kellgren läst Juvenalis' sjätte satir mot kvinnorna (den citeras i *Brev*, s. 20. Jfr SVS IX, s. 16), men någon motsvarighet till den kan man inte vänta att han skulle skriva.

[3] Om Addisons och Popes kvinnosatir se L. Stephen. *Alexander Pope*. London 1896, s. 40 f.

Ehnmark citerar[1] som exempel på *Stockholms Postens* kvinnosatir en uppsats *Om Fruntimrens Talgåfwa* (*St. P.* 1784 7/1, 4). Artikeln är i själva verket översatt från *Spectator* n:r 247.[2] Addisons långa och omständliga meningar ha av en verklig språkkonstnär förvandlats till korta och koncisa satser, vilket gör att man misstänker, att Kellgren är översättaren och att det är han som försett artikeln med en »om»-titel, såsom han brukade i *Stockholms Posten* (t. ex. *Om swårigheten för en god Christen* etc.) och i en mängd uppsatser i de samlade skrifterna.[3] Det slag av kvinnor, som här kallas »Behagsjuka Fruntimmer» (»The coquette»), får i enlighet med originalet en beskrivning, som visserligen icke är ovanlig men som dock anmärkningsvärt tydligt påminner om *Mina löjens* eller »Philosophe à la mode»-artikelns (*St. P.* 1780 29/2 49). Man kan t. ex. anföra följande passus: »För at gifwa sin tunga et widare fält, ser man en sådan Dame på et och samma ögnablick älska och hata en och samma person [— — —] sucka utan bedröfwelse, och skratta utan glädje.» Addison avslutar sin artikel med en artig hyllning, trots allt, som måste ha tilltalat Kellgren och som han återger med en elegant och skämtsam tournering: »Öfwen då, mina Damer, edra små pladder instrumenter, så mycket Er behagar; deras ljud är altid behagligt för mit öra så snart det ej blandas med dessa skarpa dissonancer, som komma från et elakt och fördärfwat hjerta» (»those little jarrings and dissonances which arise from anger, censoriusness, gossiping, and coquetry»). Översättaren har anpassat sig efter sin tid; att vädja till det goda hjärtat hade blivit alltmera vanligt och är det inte minst i Kellgrens artiklar. I den självständiga avslutningen har Kell-

[1] *Svensk realism*, s. 113.

[2] A. a. V, s. 158 ff. Andra översättningar från Spectator där kvinnliga svagheter avhånas äro t. ex. från n:r 365 *St. P.* 1782 30/7, 171 och 1/8 173.

[3] Utropssatserna i översättningen äro typiskt kellgrenska: »Hwad rikedom i upfinning! hwad styrka i termerne, så snart det kommer an på at beskrifwa det minsta fel uti andras upförande!» En annan översättning, *Om det Täcka*, hade han på samma sätt präglat genom sin egen utropsstil (se Abenius, a. a., s. 82 ff., 101 f.). Båda dessa arbeten följa originalet ganska troget, men översättaren har dragit samman det och tillsatt några anspelningar på *Stockholms Postens* tid och miljö. Spectatoröversättaren följer ett kellgrenskt bruk, då han avslutar med ett självständigt parti utan motsvarighet i originalet (jfr t. ex. *Om de Lärda*, *St. P.* 1782 19/4, 88, se Lamm, *Saml. 1913*, s. 134). Föraktet för dumheten, som där framkommer, passar väl in i Kellgrens satir liksom den personliga stilen (se cit. nedan).

gren inte kunnat låta bli att nämna ett uttalande av Rousseau om den kvinnliga pratsamheten.

Rousseau var den som nu blåste nytt liv i kvinnodiskussionen inte minst i Sverige, där fru Nordenflychts inlägg en generation tidigare däremot gått mera obeaktade förbi. Det är främst Rousseaus uttalanden, sådana de förekomma t. ex. i teaterbrevet eller i Émile, som emancipationens försvarare söka vederlägga. Hans fordringar på det svagare könet återges i en längre uppsats i *Stockholms Posten 1783 Om Fruntimmer* (13/5, 108, 30/5, 122, 31/5, 123), som är hopplockad av satser, som översatts ur femte boken av Émile.[1]

I dikter, brev och tidningsartiklar avhandlades även hos oss kvinnans uppgift i samhället. Man utgick från den gamla frågan om hon enbart skulle ägna sig åt hem och barn eller om hon borde få tävla med mannen i vittra idrotter. I samband därmed tog man upp hela problemet om kvinnouppfostran och var ivrig att uppställa eller förkasta olika moralkodices för kvinnan. Av Ehnmarks undersökning framgår hur ofta dessa frågor kommo på tal i *Stockholms Posten*, och naturligtvis finner man motsvarigheter i den övriga tidningspressen. I *Posten* hade diskussionen varit ganska livlig tio år tidigare.[2] Då Anna Maria Malmstedt i *Thé-conseilen* låtsas vända sig mot angreppen på kvinnokönet visar hon därmed hur vanliga dessa voro. Då *Sanning och Nöje* samtidigt med *Stockholms Posten* tar upp diskussionen, betonas där just hur populärt ämnet var.[3]

1700-talets strid för och mot kvinnoemancipationen stod på ett annat plan än den som fördes ett sekel senare. Ännu hade icke kvinnan blivit upptagen som en med mannen jämställd del av mänskligheten.[4] T. o. m. fru Lenngren var beroende av detta betraktelsesätt, då hon var angelägen, att utåt endast synas som maka och husmor. I pressen diskuteras kvinnoproblemen ungefär såsom man diskuterade upprättandet av hitte-

[1] J.-J. Rousseau, *Œuvres*. Paris 1792, XII. Se särskilt s. 309, 319, 339, 383—389, 403—411.

[2] Se Svanfeldt, a. a., s. 341 ff.

[3] Se t. ex. n:r 57—58 *Tankar i anledning af de tid efter annan i Dag-Bladen införda Ridiculer öfwer Fruntimmer*, 76—77 *Följder af misstagne begrep om Saker* och 126—127 *En Flickas Bref til sin Friare*.

[4] Jfr Ehnmark, *Svensk realism*, s. 85 f.

barnshus eller tjänstehjonsstadgan. 1700-talssentimental medkänsla och självmedvetet och braskande ädelmod prägla ganska ofta de erkännande inläggen om kvinnans roll i samhället och argumenteringen för att skaffa henne större möjligheter att utnyttja sina andliga resurser. Ännu kunde emancipationen lättare vädja till de altruistiska känslorna än framföra direkta krav på kvinnans likställighet med mannen.

För Kellgren med hans överlägsna syn på omgivningen låg det nära till hands att anamma den gradskillnad mellan könen som gjordes i diskussionen. Den samtida tidningsdiskussionen, i vilken han själv var en ivrig deltagare, har naturligtvis påverkat honom. Vad han åsyftade med sin kritik är fullt tydligt, därigenom att det alltid är de förytligade kvinnorna han driver med. De emanciperade däremot, som av tidens samhällsgranskare så ofta blevo förvisade till sin plats i köket och barnkammaren, gjordes inte till föremål för hans satir.

Det är framför allt ett rent personligt intresse som ligger bakom hans inlägg. Som Lamm och Ehnmark framhållit[1], spårar man i Kellgrens kvinnosatir alltid den erotiska dragningskraft, som satirens föremål utövar på honom. Han befattar sig nästan endast med den kvinnotyp, som i detta avseende kan tilltala honom. Andra fordringar än på det yttre har han, så vitt vi veta, inte haft (Hans reseberättelser från gästgivargårdarna visa f. ö. att han var föga nogräknad).

Anna Maria Lenngren, hans vän och medarbetare och som poet hans frände, behandlas med påfallande litet intresse i breven. Endast en gång nämner han henne mer än i förbigående och med ett hjärtligt tonfall, men det har väl berott på att han skriver till hennes blivande make (*Brev*, s. 92).

I detta sammanhang kan man erinra om *Mina löjens* utfall mot fru Nordenflycht, den svenska Sapho, som jämföres med den grekiska: »den svenska hvar ju tusend gånger / Båd mera ful och älskogs krank».[2] Kellgren ser henne som kvinna utan

[1] *Saml. 1913*, s. 124, *Svensk realism*, s. 79.

[2] Avskriften till Meijerfeldt har en avvikande lydelse (SVS I, s. 266), men alla andra versioner ha ungefär samma. Citatet är från det, så vitt jag vet, tidigaste fullständiga exemplar som kan dateras. Det är en avskrift av H. E. Petterson till dennes styvfar

att fästa sig vid hennes diktning. Han var dock inte ensam om sitt sätt att döma henne.[1]

När *Stockholms Posten* gör narr av fruntimmersmodet för frisyr och kläder, av kafferepsskvaller och de unga fruarnas ytlighet, är det framför allt Anna Maria Malmstedt-Lenngrens penna som varit verksam. Hon har därvid haft god hjälp av sin make, som tydligen varit road av dylika mindre allvarliga ämnen.[2] Troligen är det hon och inte Kellgren som givit den starkaste impulsen till att detta slag av satir togs upp av tidningen. »Även kvinnobrevens författare [eventuellt fru Lenngren] står i lärjungeförhållande till honom», säger visserligen Ehnmark.[3] Den kvinnliga medarbetaren har dock varit inne på detta område både före och efter den period, då Kellgren elakt eller skämtsamt drev med »de Sköna dårars slägte». Redan i *Mina löjen* visar ju denne att han känner till fru Lenngrens kvinnosatir.[4] Han har alltså icke angivit tonen i samma grad som i fråga om satiren över universiteten, prästerskapet eller adeln. Naturligtvis har han inte heller avhållit sig från skämtet med modegalenskaperna och särskilt med tidens jättelika frisyrer, som ju f. ö. blevo allmänt avhånade. Ehuru Ehnmark, enligt vad Ek visat, överdrivit Kellgrens medverkan, har han dock givit säkra exempel på att även denne deltagit i dylika skämt.[5] Det kan för övrigt nämnas, att när satirikern i *Mina löjen* vill tala om det täcka könets förmåga att lägga ned allt sitt allvar i den obetydligaste

---

Stricker och medföljer ett brev 22/1 1779 (K. B., Ep. S. 52: 7). Texten överensstämmer stundom med utformningen i *Hwad nytt?* stundom med Meijerfeldtmanuskriptet, vilket torde bestyrka Källquists åsikt (a. a.) om den kronologiska ordningen mellan versionerna. Även här finnas noter med namnen »Schöldebrand» och »Bellman» som nycklar och med en kort notis om »Chrysippe». Noterna tycks alltså ha varit ursprungliga (kanske här förkortade av avskrivaren). Diktens motto finnes varken med här eller i *Hwad nytt?* men däremot i avskriften till Meijerfeldt liksom i *Mina löjens* slutliga version i *Samlade skrifter*. Också av detta kan man sluta sig till ordningsföljden.

[1] Gjörwell förebrådde henne samtidigt, att hon hade »ingen sträng Dygd [— — —] uti hela hennes Lefnad antingen vandrade alt på Tragiska Styltor eller uplöste det sig uti de störste Sinligheter» i en kort redogörelse för svenska vitterheten. Hennes diktning är dock behandlad där (odaterat brev till C. G. v. Brinkman, K. B., Ep. G: 8, brev från C. C. Gjörwell 1779, brev n:r 54).

[2] Se Ek, *Göteborgs Högskolas årsskrift* 1941: IX, s. 3 ff. Se även Ehnmark, *Svensk realism*, s. 137 ff.

[3] *Svensk realism*, s. 148.

[4] Se Källquist, a. a., s. 134 f.

[5] *Svensk realism*, s. 84 ff. Jfr Ek, *Göteborgs Högskolas årsskrift 1941*, passim.

och ytligaste fråga, då är det just en »kamningssak» han väljer. Det är dock andra rader i denna dikt, då han talar om »Din svaga dygd och täcka brott», som bildar den naturliga inledningen till skaldens kvinnosatir i *Stockholms Posten*. Det är främst i artiklar med ett inslag av sensualism som man kan finna hans medverkan.

Ehnmark utvecklar två motsatta synpunkter på *Stockholms Postens* kvinnosatir, där enligt honom »den Kellgrenska uppfattningen [— — —] blir den förhärskande».[1] Den kvantitativt mest omfattande delen därav var modesatiren. »Liksom universitets- och prästsatiren äro utlöpare av den Kellgrenska upplysningskampen [— — —] så baseras modesatiren på den mycket livliga diskussion i hithörande frågor, som utmärker tidningens första årgångar. Denna diskussion orsakades icke blott av den förkonstling, som vid denna tid rådde i fråga om klädedräkt o. d. utan även och icke minst av Gustav III:s både nationalekonomiska och estetiska intresse för det yttre.»[2] Tilläggas bör, att den viktigaste litterära-sociologiska bakgrunden givetvis var den levandegjorda diskussionen om kvinnans uppfostran och hennes plats i samhället. Om »de mera novellistiskt formade artiklarna, främst kvinnobreven, där satiren icke användes som ett vapen i kamp för idéer eller till angrepp mot personliga fiender», heter det: »Det hela är ett oskyldigt badinage [— — —] ett icke så mycket moraliserande som roande och uppsluppet gäckeri med de kvinnliga svagheterna.»[3]

Kellgren har faktiskt lyckats förena de båda ståndpunkterna. Hans program, att satiren skulle ha ett samhällsgagnande syfte, kommer i början i skymundan, speciellt när det gäller kvinnosatiren. Här är han enbart road och roande. Ett mera moraliserande drag kommer dock fram redan omkring 1780, då han tillgodogör sig sin ursprungliga uppfattning. Då angriper han t. o. m. den erotiska frigjordheten bland det högre ståndets damer (se nedan s. 209 f.).

Att hans kvinnosatir inte kunde bli några »angrepp mot

---

[1] *Svensk realism*, s. 86.
[2] Ibid., s. 94.
[3] Ibid., s. 127.

personliga fiender» är naturligt, sådana har han nog knappast haft inom det täcka könet (Jag undantar då kontroversen med den näsvisa mademoiselle Sacklén, *Brev*, s. 7 ff. och *Portrait af ett Fruntimmer*, SVS I, s. 32 f., som kanske gjorts efter levande modell).[1] Däremot är det personliga underlaget för satiren säkerligen starkt särskilt under de första Stockholmsåren. De kvinnotyper, som då förekomma i hans dikter och tidningsartiklar, har han haft rikliga tillfällen att iakttaga hos familjen Meijerfeldt, vid divertissemang på hovet och på teatern. Att han hade åskådningsmaterialet så nära inför ögonen har naturligtvis bidragit till att göra målningarna livfulla och roande.

Någon utförligare karakteristik av Kellgrens ironiska inlägg i den allmänna kvinnodebatten är icke nödvändig. Jag kan hänvisa till Lamms och Ehnmarks behandling av *Stockholms Posten* och Kellgren. *Mina löjens* förut citerade strof till »de Sköna dårars slägte» är ju för övrigt så tydlig, att den inte behöver någon närmare kommentar. Emellertid har hans kritiska åsikter om tidens kvinnotyp sin egentliga betydelse för hans erotiska diktning, som samtidigt kastar ett ljus över dessa åsikter. I det sammanhanget kan det därför vara värt att följa dem.

Det är uppenbart, hur Kellgren kom att fyllas av den »svårbeskrifbara blandning af hänförelse och beskt förakt», som enligt Lamm[2] är kännetecknande för hans kvinnosatir. Föraktet var intellektuellt betingat och hänförelsen erotiskt, där den inte inskränker sig till ett roat småleende. »Det är ej din själ, som rörer våra känslor, som fängslar våra hjertan; utan det är din täcka kropp, och dess med en wårdslös behaglighet dålda Mästerstycken» (*St. P.* 1780 29/2 49, »Philosophe à la mode»).

Vill man mera fästa sig vid hans *Bannebref* till Clewberg (1778) än vid de tidigare poserande och osjälvständiga dikterna, har han ännu inte hunnit fram till den negativa ståndpunkten, och kvinnostrofen i *Mina löjen* från samma år verkar inte desillusionerad, inte heller de första erotiska dikterna. Några »betraktelser öfwer gamla och nya Kärleken» kunna, om de

[1] Jfr SVS VII, s. 20.
[2] *Saml.* 1913, s. 124.

också inte skulle vara av samme författare, dock illustrera vart en sådan inställning ledde. Den kellgrenskt epigrammatiska avslutningen lyder: »Det är en grundsats i wår tid, at man i Sällskaper aldrig kan wara för mycket wördsam mot Fruntimer, och aldrig för litet i enrum» (*St. P.* 1782, 9/1, 7).

Utan att pruta på sina krav på tankeskärpa och klarhet, var Kellgren dock ständigt »dessa villors slaf», som »förtära och behaga» (SVS II, s. 153). Denna sammansättning förklarar det dubbelbottnade i hans kvinnoskildringar. Hans intellekt kan ha stötts bort, där hans känslor attraherats. I halvt spydiga dikter och artiklar kan han visserligen inspireras till ett formfulländat galanteri. *Våra villors* uppfattning av kärleken som »En brånad, spridd med blodets lopp; / En lusta, som behofvet väckte, / Och njutandet å nyo släckte» blir dock naturlig med en dylik ringaktande syn.

I vänskapen med Clewberg gav den unge Kellgren tydliga prov på sin tids hela känslosamhet (se särskilt *Brev*, s. 60). Då erotiken senare fyller en allt större plats i hans liv och tankar, bör desillusionen ha blivit så mycket bittrare, innan han ännu haft någon erotisk upplevelse av den art att de sentimentala anlagen kunde komma till sin rätt. Med Kellgrens kvinnouppfattning och med de sviter efter ungdomens erfarenheter, som alltmera framträdde (se *Brev*, s. 149), fann han i beroendet endast ett nödvändigt ont, som han aldrig kunde frigöra sig från.

Hans syn på kvinnan bidrar att skapa en djupt pessimistisk uppfattning om kärleken. Betecknande är ungkarlens misstänksamhet mot äktenskapet. »Det enda jag ännu tviflar på, är at den sinliga kärleken i Äktenskap kan wäcka nog förtjusning hos Poeten för at wäl och lifligen målas, emedan alt hwad som är en rättighet och som ej är förbudit at njuta, wäcker föga wårt begär.» I den artikel, ur vilket det ovanstående är hämtat, ett inlägg i polemiken efter uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen* etc., fortsätter författaren med att hånfullt försäkra sin motståndare: »Men jag wil äfwen lämna denna tankan, så snart jag får läsa Ert wackra Poem öfwer *Sinliga Kärleken til Er K. Hustru* [— — —].»

Inom de högre kretsarna särskilt i Frankrike men även i Sverige ansågs vid denna tid kärlek inom äktenskapet som något nästan löjligt.[1] Ehuru uppfattningen hann ändras under den borgerliga tidsåldern med Julie och Lotte som husmodersideal, var det dock Saint Preux och Werther, som representerade kärleken, och icke deras lyckligare rivaler.

I den Bagge-Nibeliuska familjekretsen fick Kellgren se den äktenskapliga lycka, som han med sådan sympati kunde skildra i dikten *Til Christina*, men som han aldrig själv fick erfara. Han hade då sedan länge känt besvikelsen efter sina egna tillfälliga upplevelser. Den sinnesnjutningens glädje, som bär upp hans ode *Til Bacchus och Kärleken, Sinnenas förening* och ännu *Samtal med förnuftet*, återkommer icke. Den sistnämnda dikten, som givetvis kan vara skriven tidigare, trycktes i *Stockholms Posten* 1780 (8/3, 55). Till detta år tror jag, att man också bör datera hans två versbrev till Elisabeth Olin (se nedan s. 223 f), där han ännu kan måla kärleken i ljusa och lockande färger.

Samtidigt inlämnade han *Våra villor* till Vitterhetsakademien, och här möter för första gången i hans diktning en erotisk pessimism, som verkar äkta.[2] I Återswar till W*** från följande år är det till hälften med ett beklagande, som han bekänner sig vara »för evigt dömd til dessa villors slaf, / som mig förtära och behaga» (SVS II, s. 153). Hur djupt denna inre motsättning skulle trycka honom, ser man av dikten *Förtviflan* (1784) och från senare år av självkarakteristiken i *Til Christina* (1790). Smärtsammast blev den genom den sista förnedrande kärleken till Fredrica Löf, därom ge de öppenhjärtiga breven besked.

Med de upplysningar om skaldens personliga utveckling, som kunna hämtas ur dikterna, blir det naturligt, att hans lätta och skämtsamt frivola inslag i kvinnodiskussionen upphöra 1780 eller 1781.

---

[1] Peterson sätter en strof i Dumboms lefverne »At vara gift, och vara slaf» etc. i samband med tidens äktenskapsuppfattning (a. a., s. 249 ff.). Kanske är det Kellgren, som skrivit den skabrösa väderleksbuletinen i skämtnumret 1780 (14/9, 210) där det talas om gradtalet på »Astrilds Thermometer» och sedan meddelas, att »Hymens Thermometer är ännu beständigt omkring Frysnings-Puncten».

[2] Se Lamm, *Saml.* 1910, s. 96 ff.

Hans förhandsinställning till kvinnan kan också vara en av förklaringarna till att bilden blir så utomordentligt konventionell, så fri från all personlig karakteristik, när han i en erotisk dikt skall beskriva den sköna. Visserligen är det ett ofta konstaterat faktum, att han saknade målarens öga, att hans diktning är abstrakt, men här kunde man dock vänta sig en mera levande bild. »Den fägring, Zephis, som du äger, / Som på Gudinnors skönhet rår, / Som Hjeltars mod på flykten slår / Och ger de Visas hjertan sår» etc., så beskriver han föremålet i *Zephis förevigad* (SVS I, s. 97), och mycket längre i konkretion kom han sällan i sina kärleksdikter. Hade hans intresse för kvinnan sträckt sig inte bara till könet utan också till personen, hade han inte varit lika beroende av konventionen. Nu verkar det som om de kvinnor han besjunger varit honom främmande som människor, och det är oss omöjligt att ana deras utseende. T. o. m. *Den nya skapelsens* Hilmastrofer äro ju konventionella i sin målning.

Betecknande för tillkomsten av hans kärlekslyrik är *Varning til Cloe* (SVS II, s. 6 ff., *St. P.* 1778 21/12, 18). Där får man visserligen en svag antydan om den skönas utseende, men beskrivningen av hennes mörka lockar och »albaster hvita bröst» är banal och känslan verkar inte alltför häftig. Slutet återgår för övrigt till tionde odet av Horatius' fjärde bok.[1] Dikten återkommer senare i *Samlade skrifter* under ett annat namn, *Varning til Zemir* (SVS II, s. 9 ff.), och det är först där, som man finner några verser, som icke äro standardbeskrivning. Utan all realism, förefalla de dock läsaren att vara direkt inspirerade och lovsången verkar mera hänförd: »Din barm lik källans silfverbölja / Tyst gungad af en vestanvind, / Der tusen kärlekar sig dölja.» Kellgren har i sin sista kärlekslyrik med en utomordentlig verkan använt västanvinden då han i bilder beskriver den älskade (t. ex. *Den nya skapelsen*: »Och vestanflägten har din gång»). Då han sätter in en dylik bild som hör hemma i hans senare diktning för att förbättra en äldre dikt, måste man snarare se det som ett konstgrepp än som en verkan

[1] Jfr L. Hammarsköld, *Svenska vitterheten. Historiskt-kritiska anteckningar.* 2:dra uppl. [— — —] utg. av P. A. Sondén. Sthlm 1833, s. 328.

av omedelbar inspiration. Förebilden till Cloe hade säkerligen, om hon funnits i verkligheten, hunnit försvinna från skaldens horisont, då dikten förbättrades och bytte namn.

Djupare engagerad har Kellgren nog aldrig varit i sin tidigare ungdom, därtill har hans kvinnosatir en alltför lätt och lekande ton, t. ex. i *Mina löjen*: »Ditt svek, din söta trolöshet, / Som sällan vår förtviflan våller.» Hans bristande intresse för kvinnan som människa, hans ringaktande syn på henne, har då inte heller kunnat skapa någon konflikt inom honom. De satirer över kvinnan som han skrev under några få år visa aldrig någon bitter sinnesstämning.

Moralisten Kellgren har ett par gånger utsatt tidens erotiska lättfärdighet för sin kritik. Det låter onekligen något egendomligt i munnen på Rosalies sångare. När han 1783 i uppsatsen *Om det Täcka* ironiskt utropar till det täcka könet: »Du räknar med rätta din förtjenst af dina älskares antal: och om det är en dygd at göra en af dem lyckelig, huru mycket mer at göra dem alla» (*St. P.* 1783 II/1, 8), då ironiserar han över en. moral som han själv förkunnat i sin dikt (jfr nedan s. 221 ff.)

Förändringen sker dock icke med ett slag, och motsatta ehuru samtidiga synpunkter kunna vi lätt finna i hans diktning. När Kjellén vill se ett omslag i skaldens kvinnouppfattning just 1783, citerar han endast den nyssnämnda uppsatsen, som är en översättning, och ett brev från samma år om en apotekarfru, som han var »litet kär i».[1] Att Kellgren omtalar den vackra fruns godhet och ömma hjärta visar dock intet omslag. Han hade sagt detsamma redan 1779 om mademoiselle Dubois och inte heller apotekarfrun tycks ha varit något dygdemönster. Den lätta förälskelsen var inte alls av någon platonisk art och innehöll intet av den vördnad, som t. ex. finnes i hans tidigaste kärleksdikter (se nedan s. 218 ff.). Hade hon stannat längre i Me-

[1] Se Kjellén, *Ord och Bild* 1940, s. 41 f. Där citeras slutet av *En Visa*: »Död! . . . Kom och blif min kärleks slut.» (SVS I, s. 36). Naturligtvis är det för djärvt, när Kjellén här vill utläsa »ett utomordentligt starkt intryck av bikt» och tala om en »tragisk konflikt med verkligheten» och »döden [— — —] som enda räddningen». Diktslutet är ju ytterligt banalt i rococodikten och man kan som exempel anföra Kellgrens Åbodikt *Zephis förevigad*: »Jag bör ej lefva mer» eller »du lifvet från mig tar» (SVS I, s. 99 f.). *En Visa* är skriven senast 1781, men är troligen även den en Åbodikt (se SVS VII, s. 22).

devi, där de träffades, »hade jag», skriver Kellgren, »[— — —] sökt den lyckan att få depensera på henne all den hälsa jag kunnat förvärfva mig genom brunscuren [— — —] Men Gudnås, det tillhörde blott LandsSecter: Morath att jämte hennes Man ha förfarenhet däraf» (*Brev*, s. 121). Om Kjellén citerat hela brevet skulle han inte ha kunnat påstå, att denna förälskelse »på ett ganska påtagligt sätt skilde sig från hans vanliga erotiska utflykter bland Stockholmsvärldens lätta skönheter» och han hade inte kunnat känna igen »den sentimentala kvinnotyp [— — —] som vi återfinna i Kellgrens senare diktning».

Vad beträffar Kellgrens strängare fordringar på kvinnlig sedesamhet i stället för den rådande »lättare» moralen, hade han framfört dem tidigare ehuru i skämtsam form och utan någon starkare moralisk upprördhet. Någon sådan kan man ju inte heller vänta sig av den som så kraftigt och under samma tid förhärligat erotisk frigjordhet.

Emellertid talar han redan i sitt recensionsbrev från 1777 i en liknelse om »dessa *glädjens döttrar*, hvilka förlora i värdet af sine älskare hvad de vinna i antalet» (SVS I, s. 164). Ordalagen ha råkat likna Mercieruppsatsens, som han ju då ännu inte kunnat läsa.

Som en parentes må anmärkas, att *Stockholms Postens* skämtnummer lätt och lekande berör den allmänt rådande sedeslösheten, t. ex. i följande platsannons: »En dygdig och beskedlig Flicka om 14 år, åstundar Ammetjänst» (1781 6/2, 30). I samma nummer förekommer en parodi på begravningsdikter, *Sorge-Cypresser, strödde, då Salig Frun i lilla Gråmunkegränd* etc. Den är antagligen skriven av Kellgren, då den så nära överensstämmer med hans första drift med begravningspoesien i *Tal om satiren*.[1] »Lät fugtas oskulds dystra graf. / Hon som war faderlösas Moder / Har nedlagt nu sin wandrings-staf.» Detta är som synes en kvick och lätt skabrös förvrängning av de

[1] Jfr »Du flyttadt nu bland Englars Chor / [— — —] *Farwäl!* — — — *Farwäl!* — — — *du ömsta Mor*» med talets slutverser: »Säg barn, att deras mor [— — —] At deras hulda Far [— — —] Stå nu för Lamsens Thron bland helga Ängla chor [— — —]» (SVS I, s. 163). En vers i *Sorge-Cypresser*, »Til högre ålder hon ej hant», påminner om truismen i *Dumboms Lefverne* »Och lefde sen alt til sin död» (SVS II, s. 323).

vanliga minnesorden över altruisten, »de faderlösas vän». Lilla Gråmunkegränd låg i en tämligen ökänd del av Stockholm och alldeles intill hade den berömda Platskan bedrivit sin näring.[1] Detta skämt med sedeslösheten i huvudstaden tyder ju emellertid inte på någon moralisk upprördhet.

En lätt oanständig artikel, *Något litet om Syskonsängar* (*St. P.* 1780 30/9, 224), är antagligen av Kellgren. Sättet att utgå från ett utländskt arbete och sedan fortsätta med egna reflexioner verkar redaktionellt. Sådana artiklar förekomma oftast utan underskrift och ha åtminstone ibland Kellgren som författare (jfr t. ex. *Om de Lärda St. P.* 1782 19/4, 88). Om man bortser från att själva ämnet bör ha varit lockande för honom röjer även den låtsat anständiga och milda tonen denne ironiens mästare. Sista meningen låter kellgrensk med sin bekräftelse av det påstående han tidigare gör: »Man ser således at Syskonsängarnes aflägganде är et ibland källorne til sedernes fördärf.» Hans *Tal om satiren* utmynnar ju i en dylik låtsat välgrundad slutsats, och t. o. m. i hans lyrik går avhandlingsmetoden igen.[2] Här har författaren fått tillfälle att komma åt den konstlade salongsfinessen och den konventionella skenheligheten, som särskilt i de högre stockholmskretsarna förenades med en mycket fri moral. Samtidigt framträder hans fysiokratiskt-demokratiska sympatier för den ofördärvade »Landsbygden». »Wåra fina Stadsdamer, hwilkas kyskhet är werldskunnig, finna wäl sådant [bruket av syskonsängar] ganska syndigt och oanständigt: men det är dock curieust nog at de så kallade Syskonsängarne på landet ej på långt när förorsaka så mycken trängsel i Barnsängshuset, som ärbarheten i Städerne.» Om än artikeln är skriven med gott humör, har den dock något av Rousseaus fientlighet mot sedefördärvet i storstaden och svärmeri för det enkla och oskyldiga lantlivet. En demokratisk-moralisk

[1] Se G. W. Lundberg, *Bellmansfigurer. Kulturhistoriska tidsbilder och personhistoriska anteckningar till Fredmansdikten.* Sthlm 1927, s. 314 f.

[2] S. Belfrage återfinner denna teknik i odet *Til Bacchus och Kärleken* (a. a., s. 19 ff.). Många andra exempel skulle kunna givas. Artikeln om syskonsängar citeras av Ehnmark (*Svensk realism*, s. 106), som påpekar att omnämnandet av finska förhållanden kan tyda på att Kellgren är författaren. Han tycks dock närmast gissa på Clewberg. Obs. den för Kellgren typiska »om»-titeln, ofta använd i *Saml. skr.* Jfr även den nedan (s. 285) nämnda artikeln *Något litet om Präst Historier.*

tendens kan man också utläsa ur skämtet i Kellgrens nyårsbrev 1781, då han vill skänka de förnäma damerna »Et gran af Oskuld» (SVS II, s. 124).

Hans intresse för det skabrösa eller ekivåka blandar sig åter i den lätt försmädliga tonen, då han driver med en teori, »at Fruntimrens själ har sitt säte i deras Födslolemmar», eller då han funnit, att kvinnan vill fängsla männen endast genom sin »täcka kropp, och dess med en wårdslös behaglighet dålda Mästerstycken» (*St. P.* 1779 29/1 16, *Tankar om Själens Residents* och 1780 29/2 49 av »Philosophe à la mode»). Trots det goda humöret är detta dock en moralisk kritik. Det visserligen ganska milda förakt för kvinnlig fåfänga, nyckfullhet och förkonstling, som kommer fram i den senare artikeln, hade Kellgren hyst redan då *Mina löjen* skrevs. Hans kritiska inställning har säkerligen bidragit till att han efter en tid inte längre kunde förhärliga ett kvinnoideal, sådant som mademoiselle Dubois representerade. Ännu är det dock något ganska komiskt i denna moraliska satir, där möjligheterna att få ge sig in på vågade ämnen varit det mest lockande för satirikern.

Det är först sedan det sentimentala draget starkare framträtt hos honom, som hans uppfattning framträder definitivt förändrad. Det förromantiska kvinnoidealet blir även Kellgrens. Sylwan har satt operan *Gustaf Adolph och Ebba Brahe* från åren 1786 och 1787 i samband med skaldens förromantiska orientering. Då intrigen, scenerierna och dramats karaktärer huvudsakligen äro Gustaf III:s verk[1], är det egentligen i stilen, som Kellgren får ge uttryck åt nya ideal. Visst är emellertid, att skalden genom sitt dramatiska författarskap kom att skildra kvinnokaraktärer, som ha en högre resning och stå på ett annat moraliskt plan än rococodikternas herdinnor. Motsättningen till den samtida verkligheten har väl knappast undgått honom.

Kellgrens nya kvinnoideal kommer till uttryck i den rent självständiga dikten *Sigvarth och Hilma*.[2]

Hur fullkomligt han ändrat sin uppfattning om den kvinn-

[1] Jfr SVS IX, s. 81 med litt.hänv.
[2] Jfr Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 195 f. För dateringen se nedan.

liga dygden framstår ännu tydligare, om man jämför med en dikt, som jag tror hör till de närmaste litterära inspirationskällorna, nämligen Baggesens *Emma*.[1] Kellgren har tydligen med begärlighet slukat allt han kom över av denne skald, som han lärt känna i tidskriften *Minerva*.[2] Där kunde han läsa detta Baggesens verk, som samtiden satte högt. Baggesen själv älskade att kallas »Emmas Sanger».[3] Överensstämmelserna med Kellgrens dikt äro visserligen allmänna men så många, att de äro värda att observeras. Båda dikterna äro versberättelser, ehuru den danska är mera ren epik, en saga från riddartiden, men med subjektiva lyriska utbrott. *Emmas* begynnelsestämning angives av att skalden liksom i *Sigvarth och Hilma* mistat sitt »Eden»: »Kun Mindet tryller mig endnu. / Det er min Vellyst! ak! herneden / Er ingen anden for mig nu.» Dikten slutar för övrigt i dur då berättelsens unga älskande förenas av Emmas fader. I Kellgrens dikt skymtar en sådan lycklig utgång, men därefter sänkes tonen åter i moll. På liknande sätt som i *Sigvarth och Hilma* skildras mötet mellan Eginhardt och Emma (obs. namnlikheten!). Landskapet där den älskade slagit sig ned är fullkomligt likartat, den sjunkande solen, källan, blommorna däromkring. Ett inslag av rococosensualism blandar sig i den sentimentala stämningen i båda dikterna. Liksom »Vestan lekte i des [Hilmas] öpna slöja» (SVS II, s. 279) och blottade hennes skönhet för böljan — och Sigvarth — så har Baggesens Emma sin »lette, hvide Dragt, / Som spøgende med Zephir glemte / Den Vagt, hvortil man den bestemte». Eginhardt finner henne och kastar sig till hennes fötter: »Min Dom, Tilbedede! min Død! Jeg elsker dem! Jeg døer! Jeg braender!» så börjar deras dialog i samma häftiga stil som Sigvarths och Hilmas. »Forvirret, bange, rød som Blod» liksom Hilma, tillstår Emma sin kärlek och ber Eginhardt hålla inne sina tårar. I ett annat avsnitt av dikten får hjälten osedd betrakta den

---

[1] Andra källor ha påvisats av Ek, *Saml.* 1910, s. 217 ff. och *Ett par tillägg om Kellgrens sista diktning*, *Saml.* 1911, s. 64 ff.

[2] Se Sylwan, »*Nya Skapelsen*». *Några ord om dess förebilder och betydelse* i *Studier tillägnade Henrik Schück*, Sthlm 1905, s. 252 f., 256 och M. Areskoug, *Ett bidrag till kännedomen om Kellgrens utveckling under 1780-talet. Saml.* 1925, s. 201 ff.

[3] J. Clausen, *Jens Baggesen. En litterær-psykologisk Studie.* Khvn 1895, s. 42.

olyckliga Emma, vars »taareblendte Øine kraeve / En Tröst af Himlen i en Bön». Han reagerar med samma vördnad inför dygden som Sigvarth, sedan Hilma efter en tårfylld blick mot himlen hejdat denne: »Uskyldighedens Tryllerier / Dog standse ham. En Støtte lig, / Han staaer, og zittrer, seer, og tier, / Og i sin Skuen taber sig.»[1] Också Sigvarth hejdas i sitt anlopp och blir stående liksom trollbunden.

Det är vid denna scen som den avgörande skillnaden mellan dikternas kärleksuppfattning visar sig. De älskande i Baggesens dikt finna varandra i ett kärlekens rus. Men Kellgren, den skald som tio år tidigare diktat *Sinnenas förening*, låter i stället oskulden segra över begäret.

---

[1] Se *Minerva, et Maanedsskrift* för november 1786, s. 608 ff. och mars 1787, s. 375 f. Dateringen av Kellgrens dikt, eller åtminstone av väsentliga partier i den, blir alltså april 1787—mars 1788, då den nämnes i K. och k.-brevet. Ek har på andra vägar kommit till liknande resultat (*Saml.* 1911, s. 64). Tongångar från *Emma* återklinga också i *Den nya skapelsen*. Se t. ex. *Minerva* mars 1787, s. 252 f.

En nye Natur, en anden Jord,
Et fremmet Liv, en dobbelt Evne
Til Gud at kiende dobbelt stor;
Og Følelser, som Ord ej nævne:
Et Nok, et Alt, som ingen veed,
Som Elskende kan eene fatte,
[— — —]
Ja! Kierlighed! Naturens Bliv!
Du evigyndige den samme!
[— — —[
Dig er det, som vor Jord tilbeder,
Og elsker, under Navn af Gud,
[— — —].

Kap. VI. "Om Skilnaden emellan den Politiska och Religions-Moralen"

Vi äro inte vana att uppfatta Kellgren som en kyskhetens apostel. Hans satirer över den erotiska frigjordheten visa i själva verket endast hur subjektiv hans kritik är. Denna riktar sig ju mot samhällsklasser som han angripit också från andra synpunkter och som han alltså vill angripa. Den bryter sig mycket starkt mot de åsikter han förkunnar samtidigt och med större patos.

Hans förakt för de asketiska livsidealen riktar sig främst mot den kristna religionen, där han tyckte sig återfinna dem. I hans polemiska dikter och tidningsartiklar kunna vi märka mycket skiftande anledningar till hans fientlighet mot den kristna läran[1]: han tror icke på den som en uppenbarad religion, den bibliska historien är för honom endast absurditeter och framför allt, kristendomens människouppfattning står i strid med hans egen materialistiska och dess sedelära är honom förhatlig. I dess moral ser han t. o. m. ett hot mot samhällets intressen.

Bertrand har givit en koncis sammanfattning av upplysningstidens lekmannamoral: »La vertu n'est plus, suivant la formule chrétienne, la mortification, mais la perfection de la nature. La règle est plus ou moins étroite suivant qu'on se réclame de Sénèque ou de Marc Aurèle. Les austères trouvaient des modèles dans les héros du stoïcisme et les voluptueux se sentaient de l'inclination pour [— — —] cet habile homme qui sut jouir en somme de toutes les belles et bonnes choses de la vie, tout en faisant profession de la plus rigide sagesse.»[2]

[1] Jfr även exkursen nedan s. 344 ff.
[2] A. a., s. 29.

Kellgren har varken uttryckt någon beundran för Seneca eller för Marcus Aurelius, men han har följt båda dessa upplysningsmoralens vägar som vi här fått utpekade. I antikens människor fann han de två olika ideal han hyllade: modets och självständighetens samt livsglädjens och njutningens, »stoicism» och »epikurism». Då han i enlighet med den sensualistiska upplysningsfilosofien ansåg lycka bestå i att antalet behagliga känslor överskrida antalet smärtsamma, kunde båda dessa människotyper tjäna som mönster[1]: stoikern var okänslig för plågor, epikuréen förstod att tillvarataga livets njutningar. Det första av dessa ideal representerade för skalden de stoltare medborgerliga dygderna, frihetskärlek och patriotism; »epikurismen» sökte han i sin polemik förena med mera borgerliga samhällsdygder, såsom fredlighet, tolerans och välgörenhet.

Den för upplysningstiden typiska »epikurism», som han gav uttryck åt i *Menskliga lifvet* (1776), är visserligen till en början föga utmanande: »Njut glad Försynens nåd [— — —] Gör godt så vidt du kan, och hvarje menskja rätt» (SVS I, s. 138). Denna lära utvecklade han emellertid till att bli ett förhärligande av de sinnliga njutningarna och den fria kärleken. Han kan så småningom förena den med 1700-talsdemokratismens svärmeri för välgörenhet, men detta gör han närmast för att mot de kristna och konservativt »sedliga» dygderna kunna spela ut de »samhälleliga».

Redan i Åbotalet om satiren (1776) gör han ett angrepp mot asketismen, som i själva verket riktar sig mot kristendomen. I talets »arabiska» saga berättas, att den kejserliga livmedikusen Abdala anhöll hos »Mufti» — som här skall representera prästerskapet — att till förmån för sin herres hälsa få »hans Gudomliga tillstädjelse at låta Kejsaren supa sig et rus af godt vin». Mufti blev så upprörd över denna begäran, att han »sprang af förskräckelse tre steg tillbaka» — att han därvid råkade sparka omkull en flaska med »det präcktigaste Tokaijer vin, som någonsin läskat en helig strupa» är dessutom ägnat att avslöja den klerikala skenheligheten (SVS I, s. 157).

Kristendomen framstår som motståndare till ett annat

[1] Jfr Lamm, *Saml.* 1910, s. 94.

slag av livslust och njutning i de första dikterna efter överresan till Sverige. I odet *Til Bacchus och Kärleken* (1777) är det vinet som hjälper skalden och »Eglé» att övervinna skendygdens troll, att motsätta sig »denna falska äran, / Widskeplighetens barn, som Wanan ger försvar».[1] Här säges det dock aldrig att det är den kristna religionen, som ställt upp dessa kyskhetskrav, men i *Epicurismen* (1777?)[2] är hänvisningen dit tydligare: den som vet sanningen behöver inte avskräckas från mänskliga njutningar, det är bara fanatikerna, som gråta över »verldens jämmerfulla öken», det är barnsligt att »förskräckas för de spöken», som rädslan för domen utmålar. En skarp och tydlig polemik mot det asketiska livsidealet kan man emellertid först konstatera i *Sinnenas förening*, tryckt i mars 1778 i *Samlaren*, och *Til Bacchus och Kärleken*, införd i samma tidskrift redan i augusti 1777.[3] Den sistnämnda dikten var antagligen då nyskriven. Den går ju delvis igen i den operatext Kellgren sysslade med under sommarmånaderna i Västergötland detta år.[4] Emellertid har troligen *Sinnenas förening* tillkommit vid ungefär samma tid; av det datum då dikten blev införd i Gjörwells publikation kunna vi ju endast få terminus ante quem.[5]

[1] Gjörwells *Samlaren* 12/8 1777. Betecknande för Kellgrens senare ståndpunkt är att han i *Saml. skr.* skärpte formuleringen till »Det fanatismens barn, som skydd hos afvund har» (SVS I, s. 191).

[2] Datering enl. SVS I, s. 241, där den placerats bland detta års dikter. Ek har tidigare velat förlägga dikten till 1774 (F. o. U. 1914, s. 137 ff.).

[3] Se Söderberg, a. a., s. 18.

[4] Se Schück, *Kellgrens första opera* i *Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser.* III. Sthlm 1897, s. 143.

[5] Både Lamm och Ek antaga, att dikten är skriven 1777, alltså efter Finlandstiden (Lamm, *Saml. 1910*, s. 87, och Ek, F. o. U. 1914, s. 168). Härför tala inte enbart stilistiska skäl, det utsäges också av en vers i diktens andra strof, då skalden talar om det förståndets ljus, som skänkts honom »förr af någon facultet». Han hade alltså lämnat akademien och Åbo bakom sig, vilket skedde i slutet av januari 1777 (SVS VII, s. 87). Diktens första strof ger möjligen en ledtråd för en närmare datering:

> Bland annat skräp, hvaraf mit minne
> Blef fyldt i mina ungdoms-dar,
> Är hvad jag läst, jag vet ej hvar,
> At när man bortmist något sinne,
> Man desto större styrka har
> I dem man ännu äger qvar. (SVS I, s. 252.)

Kellgren polemiserar mot denna lära och sammanfattar i slutet av dikten sin åsikt,

> At långt ifrån vi ersatt få
> Förlusten af et bortmist sinne
> I deras kraft som återstå,

Det förefaller som om vi här skulle få ett hänfört uttryck för de stämningar, som gripit den unge landsortsdocenten, då han blivit introducerad i det lättare stockholmska nöjeslivet. Han har där fått lära sig

> Hur falsk, hur grym den läran är,
> Som för vår sälhet oss förfärar,
> Som säger at jag himlen ärar,
> När på mig sjelf jag händer bär
> Med mordet af min själs begär.
> (SVS I, s. 253.)

Han utsäger mycket tydligt att det är nu först han kunnat kasta av den konventionella moralens bojor för att låta naturen råda:

> Vi tvärt emot med vällust finne
> Hur de hvaran tilhanda gå
> [— — —].

Ek anser, att Kellgren läst den tes, mot vilken han opponerar sig, hos La Mettrie. Man kan också nämna Popes Martinus Scriblerus (Ek, F. o. U. 1914, s. 171 f., Pope, a. a. X, s. 307. Om Kellgrens intresse för Scriblerus se Josephson, a. a., s. 94 ff.). Ämnet var f. ö. ofta behandlat under århundradet. Det är dock märkligt, att just då Kellgren anlände till Stockholm, diskuterades i Vetenskapsakademien ett arbete, *Prof, at förlust af et eller annat af människans utvärtes sinnen, kan ersättas genom större fullkomlighet i de öfriga.* Det väckte stor uppmärksamhet i akademien — Gustaf III var närvarande vid ett av de sammanträden, då det diskuterades — och belönades med dess guldmedalj. Författaren, läkaren Roland Martin, bör ha intresserat Kellgren, då han framträtt som Boileauöversättare och även tycks ha översatt en annan av Kellgrens favoritförfattare, Dorat. Hans verksamhet i Finland 1772 kan också ha gjort honom känd inom akademiska kretsar i Åbo. (Han hade f. ö. där en farbror som umgicks hos Clewbergs och vars hustru var gudmor till Kellgrens vän). Jfr *K. Vetenskapsakad:s Handl.* för år 1777, XXXVIII, s. 3 ff. och 105 ff., A. Murray, *Åminnelse-Tal, öfver* [— — —] *Roland Martin* [— — —] Sthlm 1790, s. 31 f., 46, J. F. Sacklén, *Sveriges Läkare-Historia*, I, Nyköping 1822, s. 698, 691, 80, Westerlund, a. a. I, s. 232, af Forselles, a. a., s. 15. Martins arbete upplästes eller diskuterades i akademien d. 15/1, 15/2 och 9/4 (Vetenskapsak:s arkiv, K. Vet. ak:s Dagbok för år 1777). Kellgren vistades i Stockholm från januari till mitten eller slutet av mars (SVS IX, s. 37). Det är föga troligt, att skalden under besöket i Västergötland lärt känna Martins arbete. Under den första vistelsen i Stockholm, då detta var aktuellt, kan han däremot ha gjort det och blivit påmind om en tes, som han läst i sina »ungdoms-dar».

Förtjensten har antagligen skrivits omedelbart efter Kellgrens ankomst till hemmet i Västergötland våren 1777 (Källquist, a. a., s. 134). »Jag söng i går din skönhet, min Corinna, / I morgon dig jag åter sjunga skall» förklarar han där (SVS I, s. 187). Vilka skulle de dikter vara som han här omtalar? Utom de nämnda känner man inte till några erotiska dikter från denna tid. Man vill också gärna tro, att den hänryckta sensualism som färgar beskrivningen av kärleksmötet i *Sinnenas förening* har en verklig upplevelse som bakgrund. Någon sådan upplevelse har han av breven att döma inte haft under västgötabesöket, men de två månadernas vistelse i Stockholm bör ha givit honom andra möjligheter. Att »Corinna» verkligen existerade förefaller troligt, då hon nämnes i *Förtjensten* tillsammans med Clewberg.

Från fördom och vidskeplighet,
Som mig förut i bojor slutit,
Af kärleks hand jag frälsning njutit.
Nu sen des frugt jag smaka fått,
Som mig så strängt förbuden varit,
Jag skilnan mellan ondt och godt
Och brott och svaghet har förfarit:
(SVS I, s. 252.)

Odet *Til Bacchus och Kärleken* (SVS I, s. 190 ff.) är mer resonerande och ger inte samma självbiografiska intryck, men också här framstår denna frigörelse från konventionen som något nytt. I de tre strofer som ägnats åt kärleken mellan skalden och »Eglé» få vi veta att de först nöjde sig med kärlekens blomster: »Des frukter vi ej smaka tordes» förrän Bacchus kom och »seger gaf mot denna falska äran».

När Kellgren samtidigt som han förhärligar den sinnliga kärleken fördömer det förbud konvenansen vill kringgärda den med, kan man se detta som ett självförsvar, då han nu tillägnat sig en ny »livsstil».[1] Han försvarar sig också mot sitt eget tidigare, mera sedesamma jag.

Ehnmark, som ger samma karakteristik av Kellgrens kvinnosatir som Lamm, tillägger, att dess betraktelsesätt är »i grunden ett lovsjungande av sinnligheten».[2] Den satir Kellgren riktar mot den erotiska lättfärdigheten är ju också lindrig och visar hur road han är av ämnet.

I frågan om erotiken i diktkonsten kan han vara strängare, trots att han själv var den sinnliga kärlekens skald och trots att han i polemik mot en asketiskt-kristen moral skulle försvara den erotiska poesien (se nedan s. 227). Sinnligheten kan ju framträda i dikten på mycket olika sätt, Creutz, Kellgren

---

[1] Lamm har redan tidigare uppmärksammet det självförsvar som ligger i Kellgrens tidningspolemik i ämnet och i Duboisdikten (*Saml.* 1913, s. 138 f.). Mera tvivelaktigt är antagandet, »att skvallret om hans utsväfningar redan kort efter hans ankomst till Stockholm varit i full gång». Polemisera för sin egen ståndpunkt kunde han göra ändå. Schönbergs av Lamm citerade uppgift, att Kellgrens rykte i Åbo i fråga om »religionens och sedernas sida» ej var det bästa, behöver icke syfta på hans erotiska liv. Han kan ha gjort sig känd för respektlösa paskiller (se nedan s. 305) och satirer. Kellgren skulle knappast ha fått så framstående beskyddare, bl. a. ärkebiskop Mennander, om hans rykte varit verkligt dåligt.

[2] *Svensk realism*, s. 85 f., jfr s. 79.

och Bellman ge de bästa samtida exemplen härpå. Kellgren har med propertiansk glöd besjungit den ohämmade sinnligheten som ingen tidigare i vår litteratur. Han har samtidigt velat föra upp den sinnliga kärleken på ett högre plan i det allmänna medvetandet, befria den från sammanställningen med begreppet synd och därigenom rycka undan en av grundvalarna för det asketiska livsidealet.[1] »Gån mina sinnen [— — —] edra nöjen äro rena», utropar han i *Sinnenas förening*, och av dikten över mademoiselle Dubois (1779) framgår, hur utmanande trotsigt han proklamerade sin lära. Han hyllar den fria kärleken och satiren drabbar sedlighetsivern. För att framställa den sinnliga kärleken icke som en lockande synd utan som något rent och upphöjt, har skalden också velat adla kvinnan i kärleksdikterna, ge henne en stämpel som hon saknar, naturligtvis i hans satiriska verk, men också i breven. Med tanke härpå blir det förklarligt, att de sköna i den unge Kellgrens djärvaste erotiska oden få drag av oskuld och renhet, som kunde passa de senare kärleksdikternas Hilma. Och dock får man anta, att ungdomsdikternas föremål kunde sökas bland det lättare gardet. »De förbannade Operaflickorne dansa ständigt i tankarne på mig», bekänner han vid denna tid (1777, *Brev*, s. 70), och ett par år senare kommo i tät följd gravdikter över skådespelerskorna Dubois och Rosenlund och ett par hyllningsdikter till en annan skådespelerska, Elisabeth Olin. Teaterns damer voro vid denna tid inte några dygdemönster i vanlig mening och Kellgren är i det fallet fullt öppenhjärtig i dikterna till fröknarna Dubois och Olin. Man kan alltså utan större svårighet gissa, var vi ha att söka de modeller Kellgren kunnat använda för kvinnoskildringen i sin erotiska diktning.

Därigenom kommer den bild han ger att framstå så mycket mera som en medveten skönmålning. I den mest sensuella av 1700-talets mera kända svenska dikter, i *Sinnenas förening*, fäster man sig vid en t. o. m. för denna tid ovanlig kontrast mellan diktens temperament och målningen av den sköna. Innan skalden med det självupplevdas realism beskriver deras kärleksstund, ger han denna bild av henne:

[1] Jfr även Lamm, *Saml.* 1910, s. 88.

Des panna oskulds stämpel bär,
Des friska hy, des täcka kinder
Där kärlek midt bland liljor binder
En ros, som i sin sprickning är:
Des hår, des små albaster-händer,
Des gång, des guda-växt [— — —].

Oskulden framhäves också längre fram i dikten, där det säges att »intet öga än fått njuta» Cloës blottade skönhet (SVS I, s. 253, 255).

Til Bacchus och Kärleken proklamerar med samma mot all konvention stridande frimodighet den sinnliga kärlekens välde. Kärleken har varit drivfjädern till skaldens sånger och krigarens mod. Det sista utsäges i ord, som böra ha chockerat samtiden då han talar om krigaren:

Hvad vinst har han för segren skördat?
Är det odödligt hjelte-namn?
Nej, det är dotterns ljufva famn,
Hvars far han uti striden mördat.[1]

Men sin dyrkan av den sköna frambär han också här med samma vördnadsfyllda ton: »Jag af Apollo lärd des blyga tycke vann [— — —] Förgäfves stridde hon emot sit egit hjerta: / Min gråt så ömnig var, så bedjande min smärta, / Så blygsam dag, och sjelf Eglé så trött — Hon föll.» Den konventionella stämningsbilden, »Då skymningen sit flor utöfver dalen bredde», påminner om Sigvarths och Hilmas möte, »De matta strålar halka längs åt dalen». Mötet utfaller visserligen olika i de båda dikterna, men Eglés reaktion är dock densamma som Hilmas, kyskheten strider mot hjärtats röst och hon röres av den bedjandes tårar. Också Eglés fall skildras med en vördnad, som vore Hilma värdig: »J sälla blomster, J, som vid så ljuflig börda, / Er lydigt böjde ner, at hennes fägring vörda [— — —].»

Något senare skrev han *Samtal med förnuftet* (*St. P.* 1780 8/3, 55. *Saml. skr.* II, s. 192 ff). Dess efterdikt är i sin ursprungliga

[1] Det är lustigt att se, på vad sätt Young med liknande ord svarar på en liknande fråga, vilken lön som väntar männen, då de uppoffra dagar och nätter för att söka framgång: »Now what reward for all this grief and toil? / But one; a female friend's endearing smile» (a. a. II, s. 99). Youngs verser äro oändligt oskuldsfulla vid sidan av Kellgrens.

form, där naturens skatter uppenbara sig »Emellan Zulmas lakan», något av det mest ogenerade han publicerat, men också där visar han samma vördnad för den sköna, då han i dyrkan böjer knä inför henne.

Kellgren skildrar aldrig naturbarnets rörande oskyldighet och omedvetna sensualism, något som rococons kärlekspoeter och libertiner brukade krydda sina anrättningar med och som stundom är utslag av en mycket fadd romantik (Les poètes fugitifs sökte gärna sina hjältinnor i romantikens avlägsna nejder, bland den enkla lantbefolkningen och hos de »vilda» men ofördärvade folkslagen). Han verkar avgjort mera sund och naturlig. I de citerade dikterna har inte oskuldsdraget blivit tillsatt för att framkalla det intryck av sensualism, som skalden velat ge. Trots banaliteten är Kellgren dock något av en verklig romantiker i dessa ögonblick, då han skildrar en grov verklighet i en förskönad dager.

Jämför man åter Kellgrens Cloë och Eglé med Bellmans Ulla, kan man förstå den reaktion, som kom till uttryck i *Mina löjen*:

> Hans Muser sig på Spinhus nära,
> Hans Gratier ligga under cur,
> Och uti Platskans Jungfrubur
> Han KärleksGudens språk fått lära.
> (SVS I, s. 267.)

För Bellman stod inte den sinnliga kärleken på samma upphöjda plan som för Kellgren, han dyrkade den inte med samma nästan högtidliga patos utan såg den onekligen mera med vardagens ögon. Hans mycket realistiska målningar av Ulla bli något helt annat än Kellgrens idealiserande och konventionella kvinnoskildringar. Enligt Belfrage skulle Bellman i likhet med Kellgren ha känt »den lust till formell maskerad [— — —] som yttrade sig i att krogpigor kallas Bacchi prästinnor och glädjeflickor nymfer».[1] Den klassiska mytologien ingick dock så naturligt i tidens skrivsätt, att läsarna då inte i lika hög grad som nu kunde se sådana uttryck som omskrivningar. För övrigt kan man lätt finna andra Fredmandikter än den Belfrage citerar, där språket är betydligt mera ogenerat.

[1] A. a., s. 31.

Det är självklart att Kellgren med sin fransk-klassiska skolning och sin ännu relativt begränsade smak ansåg sina erotiska dikter stå på ett betydligt högre litterärt plan. I Bellmans dikter har han nog mest sett exempel på burlesken, en diktart han föraktade.[1]

I sin Bellmansstrof har skalden sammanställt Backus och kärleken: »Som quick i fylleriets yra, / Förtjusa lärt Priapi hof», men liksom det för honom fanns två slag av sinnlig kärlek, fanns det också två slag av Backusdyrkan, vinets och brännvinets eller ölets. Den i privatlivet i det fallet mycket nyktre Kellgren har aldrig besjungit något annat än vinets lätta rus och då alltid i samband med kärleken.

En parentes om förhållandet mellan Kellgren och Bellman må här tillåtas. 1780 infördes i *Stockholms Posten* (10/6, 129) ett »Inpromptu» av »wår lyckelige och wittre Skald, Hr Hof-Secreteraren Bellman». Att det är Kellgren, som givit honom detta epitet, är ju icke säkert. Däremot talar Rosenstein i ett brev till Kellgren från Paris om Bellman i ordalag, som visa att de båda upplysningsmännen förstått att värdesätta »den svenske Anacreon» redan 1783. Rosenstein skriver om den kände författaren och skådespelaren Patrat, att denne »är nästan i samma genre som Bellman, men mera grof och på långt när icke så kvick».[2] Detta tycks förutsätta, att också Kellgren nu tillhörde Bellmansbeundrarna.

I sina erotiska dikter är det egentligen icke kvinnan utan kärleken som Kellgren besjunger (jfr ovan). Han skilde sig i det fallet från sin förebild inom diktarten, Propertius. Romaren var visserligen även han »den sinnliga kärlekens sångare», men hans heta kärleksdikter äro alla riktade till Cynthia och allt kretsar där kring henne. Den svenske skaldens låga var mera flyktig, om vi också från åren omkring 1780 icke känna namnet på någon annan av de utvalda än Elisabeth Olin. Hans epistel till henne, *Til Aspasie*, (= Til Rosalie, SVS II, s. 163 ff.), är inte som Propertiusdikterna en hyllning

---

[1] Se Bergh, a. a., s. 133 f. Jfr även *Strödde reflexioner* (*Saml. skr.* III, s. 222): »Paradoxer äro för det goda Vettet, hvad Burlesquen är för den goda Smaken.»

[2] *Sv. mem. o. brev*, IX, s. 207 (Rosenstein till Kellgren 11/1 1784).

till den beständiga kärleken, där förhärligas tvärtom den fria och flyktiga lek, som sinnligheten förvandlats till.

Det är en lustig tillfällighet, att i denna dikt, där skalden vänder sig mot sedlighetsväktarna, han samtidigt tycks skämta med sin vän Clewberg. Enligt Kellgrens *Bannebref* (SVS I, s. 299) var denne föga böjd för erotiska äventyr och kanske hade de två vännerna fört diskussioner i ämnet. Skaldebroderns ode *Hösten* hade Kellgren läst redan i Åbo.[1] Ännu i versbrevet *Til Christina* har stämningen från Grays kyrkogårdselegi kunnat förmedlas av Clewbergs dikt[2], d. v. s. av dess parti om den gamle gubben, som sökt en fristad i naturens sköte och som där önskar sig en grav. Just detta parti har ringt i Kellgrens öron, då han skrev ett annat versbrev i en helt annan anda, nämligen *Til Aspasie*. Gubben i Clewbergs dikt prisar det världsfrånvända lugn han funnit:

> Så blomman uti skuggan svalkas
> *Af västans kyss och daggens drick*;
> Dess öden ingen afvund reta,
> Och endast några fjärlar veta
> Dess lukt, dess hemvist och dess namn:[3]

Kellgren har på samma versmått och nästan med samma ord upptagit Clewbergs bild:

> *Mot Vestans kyss och dagens blick*
> En nyssfödd Ros sit sköte räckte;
> Hon hundra Rosors afvund fick,
> Och hundra Fjärlars kärlek väckte.

De två dikterna äro varandra så olika som hösten och våren. Själva det raska och okonventionella språket i Kellgrens dikt anger dess stämning, medan det långsamma skanderandet i Clewbergs ode passar till dess högtidligt sentimentala känsloläge. När det hos Clewberg är en ensam och levnadstrött gubbe, som liknas vid en blyg och undanskymd blomma, vars »öden ingen afvund reta», är det hos Kellgren en ung, omsvärmad flicka med frisk aptit på livet, som liknas vid en »nyssfödd Ros»,

[1] Se Jörgensen, HLS 1926, s. 153, och Ek, F. o. U. 1914, s. 148 f.
[2] Se Ek, *Saml. 1910*, s. 222 f.
[3] *Vitterhetsnöjen* IV, s. 52. Kursiv. här och i det följande citatet av mig.

som med sin lockande och lättillgängliga skönhet uppväckte »hundra Rosors afvund» och retade »de vissna blommors skara».

Kanske Kellgren har velat skämta med Clewberg och den blyga blomman i hans dikt. *Hösten*, som han tydligen inte hade tillgänglig i Stockholm, sändes till honom från Åbo i september 1780 (*Brev*, s. 95) och han har då läst detta ode för att införa det i Vitterhetsnöjen. Samtidigt har han skrivit sitt första versbrev till Elisabeth Olin, *Til et Fruntimmer som härom dagen, wid en promenade, förlorade sit skärp, med mera* (*St. P.* 16/9, 212, SVS II, s. 83 ff.). Denna dikt hade säkerligen kommit till omedelbart innan den publicerades och svärmeriet för dess adressat var antagligen också nytt. Annars skulle skalden inte ha behövt ge den förtrogne Clewberg så fullständiga upplysningar: »Om du sett ett bref till Aspasie därstädes [I *Stockholms Posten*], så är det af Kellgren till M:elle Olin» (*Brev*, s. 97). Det var endast några månader sedan de två vännerna skilts.[1] Då han alltså just nu uppvaktat mademoiselle Olin, är det troligt att han mycket snart efter läsningen av Clewbergs dikt och under omedelbart intryck av den skrivit nästa versbrev till samma föremål. Ordningsföljden mellan Kellgrens två dikter till henne framgår möjligen också av skillnaden i tonen. Den ena uttrycker graciöst, skämtsamt och en smula vågat ett lätt rococosvärmeri, den andra är en mycket djärv och öppen vädjan. Som Schück anmärkt, inlämnades denna dikt till Franciskanerorden 1782.[2] Den finnes i avskrift bland ordens handlingar i Uppsala, där över dess titel, *Till Aspasie*, står ordet »PrisSkrift» som övertitel (har orden haft någon vitter tävlan?).[3] Enligt en anteckning på avskriften är versbrevet »Ingifwit i samhället d 18 maj 1782». Det bör alltså ha skrivits 1781 eller

---

[1] Af Forselles, a. a., s. 119.

[2] Saml. 1886, s. 124.

[3] U. B., U: 153. Efter den nionde strofen finnes här en strof som uteslöts, då dikten trycktes i *St. P.* 1789, 2/1, 1 och i *Saml. skr.*

Tro ej et brott mot Hymens lag
Så grufligt deras själ förskräcker;
Nej[i] det som deras fasa wäcker
Wår dyrckan är och ditt behag.

Dikten finnes även, med samma strof medtagen, i Frondins avskriftsband, U. B. V: 25 a, s. 47 ff.

månaderna närmast före eller efter detta år.[1] Man kan f. ö. iakttaga, att skalden här visar samma otålighet som i dikten *Til Cloe* (SVS II, s. 57 f., *St. P.* 1780 14/3, 60). »Må än i afton af dig hörd, / Jag än i afton lycklig blifva», utropar han där och i brevet till Aspasie:

> I Templets helgedom förvaras
> En skatt, som endast tankan ser;
> Lät den i dag, i dag, jag ber,
> För mina känslor uppenbaras.

Denna senare dikt tycks alltså ha skrivits samtidigt med att Kellgren i *Stockholms Posten* förde sin kampanj mot asketismen (se nedan s. 227, 237). Man måste medge, att det är ett utstuderat giftigt om också inte originellt angrepp på den konventionella sedesamheten Kellgren presterar i denna välljudande kärleksdikt. Liksom i Duboisdikten är det endast de gamla och fula, de som äro ur leken, som i illa dold avund låtsas vara sedligt upprörda över den frihet de inte själva kunna njuta av. Det är samma ålderdomens sedesamhet, som den unge skalden skämtsamt illustrerat i *Epicurismen*: »När du, at njuta, saknar styrka, / Tänk då, at nöjet brottsligt är» (SVS I, s. 242). Motsatsen till den vackra rosens flyktighet är i versbrevet till Aspasie »Nässlans ärbarhet», som man hör prisas i getingars och humlors surrande. Som så ofta i hans polemik slår Kellgrens ton också här över i hetsighet: »Hvad? Skall man för at lycklig bli / Begära lof dertil af andra.»

Den strof som avslutar det mot konventionalism och skenhelighet riktade anfallet — inflätad i den vackra hyllningen till Aspasie — ger i epigramatisk form det sedliga ideal, som dikten förkunnar: »At älska sjelf är all din dygd, / Och vara älskad all din heder.» Det är ännu radikalare i sin ensidighet än den etik han i *Stockholms Posten* förkunnar i polemiken mot kristen-asketisk moral.

[1] Åren 1780—82 har Kellgren trots det tidsödande arbetet med redigeringen av Vitterhetsnöjen upplevt en period av mäktig inspiration, som yttrade sig kvantitativt och kvalitativt både inom lyrik, dramatik och journalistisk. (1780 når hans produktivitet i *Stockholms Posten* sin höjdpunkt för att sedan så småningom dala nedåt). Är det friheten från informatorssysslan eller en förälskelse, som är orsaken till denna kraftutveckling? Man får gå till de första åren av hans förälskelse i Hedda Falck 1786—87 för att få ett motstycke i nyorienterad produktivitet på alla dessa områden.

I *Mina löjen* skall enligt inledningsstrofen skrattet och livsglädjen skänka honom en ny och ljusare syn på livet, d. v. s. ha samma verkan som kärleken verkligen fick i *Den nya skapelsens* dagar. Utgångspunkten i den tidigare dikten använder skalden dock till att åter rikta sin polemik mot den kristnes enligt honom glädjedödande lära:

Jag ler — Fly bårt, Du Dårars här,
Som dig med sjelfgjord smärta sårar,
Oskära ej med dina tårar
Den vers, som löjet helgad är:
Fly, att af dagens ljus förgäten
I skrefvors natt bland ufvar bo,
[— — —]
En Faquirs rygg, som kedjan böjer,
Ett tårfullt ögas mörka grop,
Hvars blick en afgrunds fasa röjer,
En panna, den bekymret plöjer,
Din bleka hy, ditt klagorop,
Är det den dyrkan, som förnöjer
En Gud, så nådig och så öm?
(SVS I, s. 257.)

Skalden har själv i en not till Meijerfeldtavskriften antytt, att han framför allt av Voltaire uppmuntrats till sitt förakt för ett asketiskt livsideal. Vid ett annat tillfälle har han hänvisat till Saint-Évremont. Det är i en not till Duboisdikten (*St. P.* 1779 11/5, 98). Denna dikt måste i särskilt hög grad ha chockerat läsarna. Den moral, som Kellgren proklamerar i dess radikalaste form, hade dock endast trängt igenom några fåtaliga kretsar. Han påstår i den utmanande noten till dikten, att okyskhet snarast räknas som en förtjänst, då det gäller karlar och utropar sedan med typiskt kellgrensk emfas: »Antingen gifs ingen dygd, eller ock är den gemensam för båda könen.» Notens innehåll i övrigt har Kellgren, för att riktigt slå fast sin mening, upprepat några veckor senare. I ett av inläggen i diskussionen om »l'honnête homme» går han nämligen in på vad som i dagligt tal menas med »et honnet Fruntimer» (*St. P.* 1779 1/7, 138): »Man säger om et Fruntimer, som icke har några älskare, och som kan hända icke skulle kunna få dem,

at det är et honnet Fruntimer, ehuru denna Damen kan i tysthet tillåta sig tusende små laster, som på det högsta beswära alla dem, som nödgas vara omkring henne.» Emellertid verkade han nog mest utmanande för samtiden genom att som sedligt ideal uppställa en skådespelerska med tvivelaktigt rykte.

Liksom många av sina idoler bland de franska upplysningsmännen av så vitt skilda kategorier som t. ex. Maupertuis, Saint-Lambert och La Mettrie[1] har Kellgren sökt rättfärdiga sin lycko- och nyttolära i teoretiskt resonemang.

I Frankrike hade denna omsorg att logiskt klargöra det rättmätiga i den »humanitära» lyckomoralen framemot 1760-talet i hög grad efterträtts av ett helt annat slags argument. Man söker röra och entusiasmera sina läsare. Det sker framför allt då man vill väcka deras känsla för samhällets, d. v. s. medborgarnas väl. Välgörenheten blir härvid ett tacksamt medel. Den radikale svenske anhängaren av den franska upplysningen har samtidigt kunnat tillägna sig de två faserna av förkunnelsen, och han återger dem samtidigt. Vi kunna konstatera detta i flera fall, t. ex. i *Mina löjen*. Där finna vi ett genomfört resonemang för njutningsfilosofien i den strof som börjar »Han, som i hvarje blomma ler». Med utgångspunkt från en skenbar eller verklig panteism kan skalden konstatera, att Gud finns också i blommans skönhet och doft, i harpans toner och i Glyceres kyssar, d. v. s. i allt som bringar oss sinnets fröjder. I och med att skaparen skänkt oss detta, har han också bjudit oss att njuta därav och kan inte önska att bli hyllad med vår »gråt och blod» (SVS I, s. 258). Njutningsläran behöver ju inte leda till ett självisk begär att tillvarataga livets alla fröjder, den förenas här med en altruistisk känsla. Det är rent sentimentala strängar Kellgren slår an, när han förkunnar, att om det är ett brott att inte skratta gott åt allt som är löjligt, är det dock ett »större brott, att öga dämma, / När mensklighet om tårar ber». Fortsättningen är ju än mer sentimental (SVS I, s. 262).

Noten till Duboisdikten har samma blandning av resonemang

[1] Se om dessa och om utvecklingen från resonemang till känsloförkunnelser Mornet, a. a., s. 109 ff.

och känslovädjan. Efter att ha diskuterat frågan om falsk och sann dygd, slutar skalden med att åberopa den välgörenhet, som utövades av den vackra dansösen. Det är hos henne han finner den sanna dygden.[1]

I uppsatsen *Om svårigheten för en god Christen* ger skalden i förtäckt form ett försvar för den njutningslära han förkunnat i sina ungdomsdikter. Att Kellgren låtsas tala om en rent litterär fråga är visserligen inte enbart camouflage. Han förenar verkligen en estetisk diskussion med den moraliska. Denna sammanställning hade han gjort tidigare[2], men den blir särskilt effektfull i denna uppsats. Han hade en verklig anledning att begagna sin smakuppfattning för att angripa den kristna moralen och propagera för sin egen på en gång »naturliga» och samhälleliga moral (se nedan s. 233 ff.). Hans ord fylla alltså en dubbel funktion: »Skaldekonsten befaller, at tänka fritt och starkt och at uttrycka sig likaså: Christendomen pålägger at tro med lydnad och tysthet.» Den fria och skapande fantasien skulle i dikten endast hämmas av »de Himmelska sanningarna [— — —]. Det åligger Skalden, att försköna naturen och förtjusa sinnena» men den kristne »at anse werlden med föragt eller avsky och at fly [— — —] sinliga nöjen. Det fordras för Poeten at måla passionerna i deras häftigaste utbrott och följakteligen at känna dem likaså: då tvärtom en rätt Christen bör qwäfwa och utrota dem.» I motsats mot hedningarnas äro de kristnas dygder »passiva, och grunda sig på försakelse. Den sinliga kärleken, hämd, wrede, äregirighet, stolthet, äro alla bannlyste af den Christna Sedeläran [— — —] hwad lämnar den oss i stället? Tro, Hopp, Bön, Tålamod, Ödmjukhet, egit Förnedrande, Kallsinnighet mot oförrätter [— — —] om en god Christen är den, som, fri från passioner och begärelser, och känslolös för det sinnliga, anser werlden och sig sjelf med förakt och medömkan, som fängslar inbillningen under förnuftet [Kellgren sätter alltså här som poet fantasien över förnuftet] och förnuftet under tron, som lider och förödmjukar sig; så måste man tilstå,

[1] Ljunggren citerar noten som exempel på den betydelse Kellgren ger ordet »dygd» (a. a. I, s. 107).

[2] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 87, 92.

at ingen ting är swårare, än för en god Christen at wara stor Poet.» Hur ivrig Kellgren är att komma kristendomen till livs visas av att denna tendens inte alls finnes i det arbete han citerar (se ovan s. 192 f.). Det är onekligen en egendomlig sammanställning som vi möta i denna artikel, som på en och samma gång förhärligar det stränga, manliga catonska idealet och sjunger den sinnliga kärlekens lov. I den polemik som följde blandar Kellgren också in en moral som är typiskt borgerligt 1700-tal. Såsom exempel på »de dygder, som wi med hedningarne ännu äga gemensamme», räknar han nämligen upp »rättrådighet, kärlek, barmhertighet, fridsamhet» (*St. P.* 1781 19/6, 137). Den njutningsfilosofi som han tidigare förkunnat dominerar icke längre ensamt.

För övrigt utvecklar han här Rousseaus diskussion om forntid och nutid (jfr ovan s. 190 ff.) i en rent kristendomsfientlig riktning, och detta torde vara något nytt för svenska förhållanden. Våra första rousseauaner hade icke kunnat avgöra de religiösa problemen med samma övertygande visshet och samma överlägsenhet och den sträng, som band dem vid fädernas kristendom, var svår att slita. Inte ens Gyllenborgs antiksvärmeri var förenat med någon önskan att komma kristendomen till livs, och den moral han hyllade stod närmare den gammallutherska än 1700-talets hädonism.[1] Kellgren däremot, som kunde rikta hela sitt inneboende patos mot kristendomen, föredrar t. o. m. här grekernas och romarnas religion framför den kristna. Det är i denna uppsats och i den följande diskussionen som han klarast utformade för sig motsättningen mellan antikens och kristendomens livsåskådning.

Också i uppsatsen *Om det Täcka* 1783 har han i ett självständigt tillägg lyckats få med kristendomen bland de kulturens frukter, som berövat människan hennes ursprungliga kraft och storhet. I den mera obestämda forntid, som beskrives och där bärsärkar och grekiska klassiker samtidigt uppträda, »innan förnuftet blifwit upodladt af Philosophien [— — —] passionerne agade af Lagarne, inbillningen tyglad af Religionen [— — —]

[1] Jfr Lamm, *J. G. Oxenstierna*, s. 223 ff., *Uppl. rom.* I, s. 379.

trodde man sig finna det fullkomliga i naturen» (*St. P.* 1783 II/1, 8).

Kellgren förhärligar stoicismens strängare ideal alldeles samtidigt som han öppet förkunnar sin njutningslära. I *En stadig Man*, som skrevs 1777, alltså samma år som *Sinnenas förening* och *Til Bacchus och Kärleken*, är det onekligen en annan dygd än kärlekens vi möta:

> Se der den sanna Hjeltens stämpel:
> »Från lustans våld och fruktan fri:»
> Se der den dygd som tilhör tempel,
> Ej segrarns, plundrarns raseri:
> Då denne, i sin åtrås yra,
> Ej mägtig är sit hjerta styra,
> Men lyder blind en våldsam drift;
> Då vet den förre, sjelf, at mana
> Sin gång på dygdens dolda bana,
> Vid ljuset af des föreskrift.
>
> (SVS I, s. 200.)

Lamm har förnekat »någon grundväsentlig skillnad mellan denna stoicism [i *En stadig Man*] och det njutningens evangelium, som Kellgren samtidigt predikar i andra dikter».[1]

Den pessimistiska grundåskådning, som Lamm ser som det gemensamma för hela denna produktion, har Kellgren i varje fall tagit som utgångspunkt för de flesta av sina dikter, där njutningsläran förkunnas. Där kan den stundom verka pose. I *En stadig Man* gör han sig däremot till tolk för Popes optimism: »Han dierfs ej af sin plåga neka, / At ju Försynen sielf är god»[2], och liksom Pope förtrytes han över, att »Atomen dömmer om det hela. / Och stoftet klandrar Gudars råd». Detta hindrar inte, att andra partier av dikten äro ett utslag av samma pessimism, som kom Voltaire att polemisera mot hela den Pope-Leibnitzska läran: »Vis en af dessa dina bröder / Hvars hjerta ej

---

[1] *Saml.* 1910, s. 90.

[2] Cit. från Vitterhetsakademiens handlingar (III, s. 36), där lydelsen är lika med den ursprungliga i *Sanning och Nöje* (N:o 97, 98). I *Saml. skr.* har »ju Försynen sielf» utbytts mot »den Alsmägtige», möjligen av stilistiska skäl. Båda uttrycken skära dock mot trotset i en tidigare strof, »Hvad Gud behöfs? Han har sig sjelf», som *Saml. skr.* upptagit från den första versionen.

af plågor blöder», ett verspar som snarare uttrycker diktens grundstämning. Kellgren utmärkte sig aldrig för konsekvens.

Att han överhuvud, samtidigt med de apoteoser han ägnar sinnesnjutningarna, kom att skildra detta ideal av trots och sinneskraft, som icke brytes av några ödets stormar, beror ju på att ämnet icke var självvalt. Det hade angivits av Vitterhetsakademien, i vars tävlingar Kellgren varje år deltog för att på denna väg skaffa sig ett namn och en ställning.

När Kellgren här skall förkunna ett strängare ideal anger han Cato som mönster för en frihetsälskare:

> Om träldom redan bojan smider,
> Och oket till hans hufvud för;
> Mon han ock då sin skuldra böjer?
> Nej — här han Catos styrka röjer
> Och sjelfmant med sin frihet dör.
> (SVS I, s. 200 f.)

Den stoicism som dikten uttrycker har fått en mycket djärvt radikal riktning: »En stadig man» kan göra sig oberoende inte bara av världen och människorna utan t. o. m. av religionen: »Hvad Gud behöfs? Han har sig sjelf.» Ännu kan man dock inte utläsa någon tanke på att spela ut antik livsuppfattning mot kristen. Först i den följande diskussionen kom romaren att representera ett antikt ideal som motsats mot ett kristet. Dikten saknar all antydan härom, och det är inte heller i dess mest hädiska parti som Cato nämnes. »En stadig man» motsvarade visserligen enligt tidens uppfattning ett antikens medborgarideal, men han kunde mycket väl vara kristen, annars hade ju f. ö. aldrig ett dylikt prisämne blivit uppsatt i Vitterhetsakademien.[1] Själva ordet »stoiker» har akademien kanske velat undvika. Det hade fortfarande en klang av hedning, som man ser av Liliestråles jämförelse mellan Kellgrens dikt och Seneca och hans omdöme att tankarna i *En stadig Man* »på sina ställen äro nog stoiska».[2] Ordet hade

[1] Detta hindrar inte att Kellgren i polemiken mot kristendomen kunnat stödja sig på en mera ursprunglig stoicism. Andra av 1700-talets fritänkare gjorde det men i hur hög grad kan diskuteras. Jfr R. Fridholm, *Thorild och antiken*, Ak. avh., Gbg 1940, särskilt s. 34.

[2] I *Vitt.akad:s dagbok* s. 129 står »nog störska», vilket beror på felläsning. I Lilie-

dock under 1700-talet mist något av sitt ursprung, populariserats och förenklats till betydelsen. Typen har ju förhärligats under alla tider och Voltaire har skänkt de gängse stoikerdragen åt Henri IV i verser, som hans svenske efterföljare tagit till motto för sin dikt.[1]

Kellgren ådrog sig Vitterhetsakademiens misshag, då han gav »En stadig man» också några självständiga drag genom att dra ut konsekvensen av stoicismen i religionsfientlig riktning.[2] Däremot är det inte säkert, att det var i polemisk avsikt som han nämnde Cato som mönstret för en frihetshjälte. Exemplet låg ju närmast till hands för honom och dennes namn var aktuellt för alla litterärt bildade, inte minst genom Addison, som Kellgren åberopar i den polemik som följde.

Det är i överensstämmelse med ett grunddrag i frihetsälskaren och individualisten Kellgrens karaktär, att han inte ville finna sig i att en makt utifrån skulle bestämma över människans handlingar och deras följder, att han tvärtom ville se henne ta sitt öde i egna händer. Det var en dylik människotyp romaren fick representera. I sitt svar på frågan: *Vore menniskan lyckligare om hon förutsåge sit öde i verlden?* (1779), får samma frihetskärlek ett annat uttryck, då han bekänner sin tro på den fria viljan: det är vårt eget fria handlingssätt »som tillskapar en del af våra händelsers kedja» (*Vitt. Acad:s Handl.* IV, s. 6). I viss mån har väl Kellgren lagt till rätta denna uppsats för Vitterhetsakademien för att slippa de anklagelser för gudlöshet, som kom *En stadig Man* till del. Kanske är det därför den ej finnes medtagen i hans samlade skrifter. Man har dock ingen rättighet att förutsätta, att skalden endast med hänsyn därtill skulle valt själva utgångspunkten för behandlingen av denna fråga, som han med grundlighet och tydligt skönjbart intresse ger sig in

---

stråles egenhändigt skrivna utlåtande läses tydligt »stoiska». Brev till Sotberg 5/11 1777 i *Bref från Inländske Ledamöter 1777—1832*. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens arkiv, Statens hist. museum. Brevsamlingen har icke begagnats för kommentaren till akademiens dagbok, men lämnar dock några värdefulla upplysningar om akademiens vittra tävlingar (jfr nedan s. 349 f.).

[1] Jfr Fridholm, a. a., s. 252. Se f. ö. C. Santesson, *Tegnérs reflexionsdikter*. Uppsala 1913, s. 58. Santesson nämner — delvis efter Levertin — s. 43 ff. åtskilliga föregångare från antiken och 1700-talet till (Tegnérs och) Kellgrens stoiker.

[2] Se Lamm, *Saml.* 1910, s. 89 f.

på. I friare skrifter har han visserligen påtalat de rent materiella förutsättningarna för vårt handlings- och tänkesätt[1], men han kom aldrig att för läsarna och kanske heller aldrig för sig själv dra ut konsekvenserna av sin materialistiska åskådning till att direkt förneka den fria viljan.

Ännu i sina *Strödde reflexioner* (1793) hyllar han den människa, som utan att lyssna till andras läror självständigt avgör vad som för henne är rätt eller orätt: »Philosophen påstår, at det endast är Hazarden — den Christne, Nåden — som kan frälsa från last och synd. Bägge äro de närmare at falla än den, som helt enfaldigt tror at det beror af honom sjelf at vara dygdig eller icke» (*Saml. skr.* III, s. 218). Han ser alltså fortfarande liksom i den första tävlingsdikten dygden som något från religionen helt fristående. Till denna uppfattning skulle han komma också från andra utgångspunkter.

När skalden införde Cato i sin tävlingsdikt, fanns det redan en gängse bild av romaren, han betraktades väl närmast som den ståndaktige hjälten i ett franskt-klassiskt drama. Den diskussion som följde efter dikten kom Kellgren att ge honom en annan och ny roll. Diskussionen utgick visserligen från den efter Addisons skådespel allt livligare debatten om självmordets berättigande, men denna fråga förde ju med sig ett tvivel på ofelbarheten i religionens moralbud. För Kellgren och hans motståndare blev det primära att självmordet var något som kristendomen förbjöd. I sin polemik använde han därför Cato som motpol till det kristna dygdeidealet och som en representant för det ursprungliga, klassiska. *En stadig Man* hade i december 1777 bedömts av Vitterhetsakademiens ledamöter. Dessa uttryckte visserligen sin beundran men ryggade dock tillbaka inför diktens för religionen anstötliga satser. Den trycktes i tredje delen av akademiens handlingar, som icke utkommo förrän i slutet av år 1780. Dikten visade sig då i det mera oskyldiga skick, som skalden givit den på akademiens uppmaning. Samma år hade emellertid det förut nämnda tjuvtrycket avslöjat några av dess ursprungliga djärvheter och dessa

[1] Se härom Lamm, *Saml.* 1913, s. 103 f., 127 f.

sanktionerades ju för övrigt senare av Kellgren, genom att de fingo kvarstå tämligen oförändrade i hans samlade skrifter.[1]

Det är mycket möjligt, att skalden fått del av Lilliestråles yttrande över den strof, som prisade frihetshjältens förmenta brott: »Catos gerning kan förgyllas, kanske hos honom enskyllas på något sätt, men blifver aldrig instämmande med rent förnuft, än mindre med en christelig och rätt uplyst moral.» I varje fall blev Kellgren av Höpken å akademiens vägnar meddelad dess åsikt om dikten.[2] Man förstår anledningen till att han, omedelbart efter tryckningen i akademiens handlingar, tar upp Catos självmord till diskussion i en tidningsuppsats. Det är tydligt att han mot den ståndpunkt, som uttrycktes av Lilliestråles ord, vill ge ett försvar för den ursprungliga versionen av *En stadig Man*. Denna var naturligtvis känd av de initierade, bland annat av akademiens medlemmar. De hade just blivit påminta om den både av tjuvtrycket och Kellgrens protest däremot och av den »förbättrade» version, som infördes i handlingarna. Att uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen at wara stor Poet* (*St. P.* 1781 12/1, 9) »kom just medan Alceste [Glucks opera] var under inövning, är kanske icke en tillfällighet», säger visserligen Sylwan[3], men om Kellgrens smak gjort honom till en ivrig »gluckist» har denna uppsats dock intet med Gluckstriden att göra. Den var aktuell inom ett annat område. Kellgren visar att han nu ingalunda ville finna sig i Vitterhetsakademiens dom. Han hade vid denna tid fått en ställning och en ryktbarhet, som befriade honom från tvånget att vara ödmjuk. Hans tidigare undfallenhet, då han på akademiens anmodan trubbat av sin dikt, hade blivit obelönad. Då han äntligen fått veta detta resultat av sitt första deltagande i en vitter tävlan, låter han både besviken och förolämpad (se *Brev*, s. 102). Han hade just nu för andra gången stött medlemmarna för huvudet genom *Målning af Inbilningsnöjen* (*Våra Villor*), som insändes till 1780 års tävlan tillsammans med fabeln *För-*

[1] Om de olika versionerna och domen över dikten se *Vitt.akad:s dagbok*, s. 129 ff., 207 ff. (Handlingarnas tryckår har där, s. 208, av misstag uppgivits vara 1776).

[2] Vitt.akad:s dagbok, s. 133, 163.

[3] J. H. K., s. 181. Kellgrens uppsats och den följande polemiken refereras av Ljunggren, a. a. I, s. 92 ff.

ståndet och lyckan (*Jordens skapelse*). Också då hade Kellgren gått miste om priset och särskilt upprört Liliestråle, stockholmsprästernas beskyddare och deras medhjälpare i kampen mot fritänkeri och kristendomsfientlig litteratur.[1] Liliestråle visste säkerligen inte vem den anonyme författaren var, i vars dikter »djäfvulen framlyste» (*Brev*, s. 101). Han har dock liksom akademien i övrigt tillsammans med prästerskapet bidragit till att sätta Kellgren i harnesk mot kristendomen.

Det var nu denne tecknade sig »Pas même Academicien» och fann »det wara i sjelfwa naturen af sådana Academier at regeras af herrskande fördomar» (*St. P.* 1781 29/1, 23). Just detta år, efter desavoueringen av *Inbilningsnöjen*, lät Kellgren själv offentliggöra sin dikt i Utile dulcis *Vitterhetsnöjen*. Genom att denna samling inte blev färdig på utsatt tid, hann skalden dock placera sitt obelönade verk i en värdig miljö.[2] Det var under den mellanliggande tiden, som han införde uppsatsen om kristendom och poesi i *Stockholms Posten*. Här är det inte allmänt nutidens och forntidens ideal som jämföras, det är kristendomens och antikens. Han ger en påminnelse om sin första tävlingsdikt och akademiens yttrande över densamma genom sitt exempel på den kristna lärans oförenlighet med poesien: »Cato war Romare, och bland Romare war det en dygd, at hellre wälja en sjelfwillig död, än en påtwungen träldom. Hade Cato warit Christen, skulle han i stället med lydnad böjt sit hufwud under oket och tilbragt sin lefnad i förakt och slafweri: men hade han wäl då lika tjenat til ämne för Skaldens sång?» Naturligtvis kan ingen »misstycka Religionen, om hon för-

[1] Jfr Lamm, *Saml.* 1910, s. 97 f., och *Vitt.akads dagbok*, s. 214 f. Om prästerna och Liliestråle se nedan s. 262. Under åren 1779—1782 införde Kellgren i *Stockholms Posten* åtskilliga angrepp mot Vitterhetsakademien (se Hjertén, a. a., s. 190 ff., Lamm, *Saml.* 1913, s. 105 ff.). *Foglarnes Vitterhets-Academi* trycktes 1783 (*St. P.* 2/1, 1) men är naturligtvis skriven innan akademien upphört att fungera efter Lovisa Ulricas död (16/7 1782). Schück vill förläggà dikten till 1781 (*Ill. sv. litt.hist.*, 3:dje uppl., IV, s. 290). Just på nyåret 1781 har Kellgren i *St. P.* bland verserna i första numret satt in en gliring till akademien för dess dåliga smak.

[2] Om uppskovet med tryckningen se ovan s. 67 f. *Vitterhetsnöjen* annonseras som nyligen utkommen i *St. P.* 1781 30/6, 147. Den andra tävlingsdikten från samma tillfälle kunde han tio år senare läsa upp vid en offentlig sammankomst i Svenska akademien (Protokollet för sammankomsten 24/1 1790 cit. av Schück, *Sv. akad:s historia* I, s. 431). Det bör ha berett honom en särskild njutning att här få läsa upp sin tidigare utdömda dikt.

fördelat Poesien. Hwad gäller wäl en god vers mot en Gudomlig sanning?» skyndar sig Kellgren att tillägga och ger sitt ansikte en min av heligt allvar. För vitterhetens och filosofiens skull vill han dock, »at en gång för alla den rågång utstakades, som för ewigt bör åtskilja deras ägor från Religionens, då ej nycker och fanatism finge döma alt som Gudlöst hwad ej helt och hållet wore platt och tanklöst; då både Författarn och Granskarn kunde med säkerhet känna hwad som wärkeligen wore anstöteligt och hwad som ej wore det» (*St. P.* 1781 12/1, 9). Också här kanske man kan utläsa en kommentar till behandlingen av den just publicerade dikten. Kellgren kan ju samtidigt ha åsyftat både egna och andras erfarenheter av direkt förföljelse, som religiöst frispråkiga uttalanden vållat. En insändare i *Stockholms Posten*, som bemöter Kellgren, gör visserligen ingen direkt anspelning på *En stadig Man* men anser sig av artikeln kunna sluta, »det icke utan orsak, edra eller edra jämlikars Poemer blifwit af någon nitisk Präst, eller annan förnuftig Christen, skäligen criticerade, såsom til äfwentyrs innehållande något werkeligen dolt eller synbart gift, mot Religionen, eller dess helgade Sedolära stridande».[1]

Kellgren återkommer till Cato i den fortsatta polemiken och är då tvungen att visa sin rättrogenhet, men gör det på ett så överdrivet sätt, att läsarna alldeles tydligt sågo, att orden inte fingo tagas som ett vittnesbörd om hans egen ståndpunkt. Han påstår, »at en sann dygd aldrig finnes utom tro och Christendom, och at Catos gärning långt ifrån at härröra af hjeltemod, twär[t]om war et bewis af den största swaghet, poltronneri och en weklig kärlek för friheten» (1781 4/5, 101).

I ett senare svar till sina belackare råkar han i häftigheten glömma bort sitt ironiska skrivsätt och öppet ge ett nytt erkännande åt den romerske hjälten, »en patriot, som af principe upoffrar sit lif åt kärleken til frihet och Fädernesland», men sedan övergår han åter till en, visserligen mycket genomskinlig,

---

[1] I detta inlägg *St. P.* 1781 19—20/2 41, 42, liksom i ett senare *Til den Sinliga Kärlekens Sångare* 1—2/5 98, 99, tycks Kellgren vara igenkänd som författare till uppsatsen i nr 9. Hans förste motståndare återkommer 30—31/5 122, 123 och gissar, att författaren till denna uppsats och hans apologist är samma person. Att han gissat rätt, framgår av en senare artikel 18/6, 136, där Kellgren, väl ofrivilligt, råkat avslöja förhållandet, d. v. s. att han är sin egen anonyme försvarare.

ironi och anklagar Addison för att ej vara en »god Christen, då han ej afmåladt såsom en lastbar weklighet, hwad som i Rom blifwit ansedt för den hjeltemodigaste dygd» (*St. P.* 1781 19/6, 137).[1] Det är samma snabba växlingar mellan ironi och allvar som i Åbotalet om satiren. Inkonsekvenserna i stilen bero kanske i båda fallen på att Kellgren skrivit snabbt, i ett ögonblick, då han var uppretad och häftig.[2]

Då skalden förhärligar ett medborgarideal, som han själv finner stridande mot religionens moral, blir han naturligtvis anklagad för att vara en fiende till själva den kristna religionen. Han fattar då lätt humör. I »understolen» (*St. P.* 1780 13/1, 9) hade han otåligt och nästan vresigt frågat, »huru man kan misstaga sig [— — —] emellan anfall mot widskepelser och inbrott mot Religionen; emellan infällen at skratta åt, och oanständigheter at rådna före; om man äfwen gömmer Bibeln för barns och fruntimmers ögon, eller om man rifwer ut Historien om Lotts Döttrar, Salomons Höga Wisa, 16:de Capitlet af Hesekiel [— — —] om icke alla dessa trugade förtydningar och illwilliga tillämpningar mot Regering, Religion och Goda Seder mera äga sin grund i Läsarenas arga, gudlösa och smutsiga hjertan, än i dess egit innehåll». Denna irritation återkommer i polemiken 1781, då hans försäkringar, att han ägde ett rätt kristet sinnelag, inte tagits fullt på allvar, då tvetydigheten i hans hållning påvisats. Han blir även nu upprörd och visar sig från sin sämsta sida i den sista artikeln, som mera utmärker sig för ovett och allmänt hållna protester än för ett logiskt resonemang (1781 18—19/6, 136—137). Kellgren avfärdar sin motståndare med att han inte längre vill uppehålla sig »med bewisen af Er nedrighet, Er skrymtan och Er arghet». Någon anledning att nu sätta mera tro till hans upprepade försäkran, att han är »en san och upriktig Christen», har man dock inte.

[1] Flera år tidigare hade Kellgren till Auroraförbundet inlämnat en dikt: »Lång, Cato bort från mig den styrka» etc. (Lindstén, *Saml.* 1916, s. 105, Jörgensen, HLS 1926, s. 154), men denna har ej återfunnits. Det kan ju tänkas att skalden redan då behandlat ämnet alltför djärvt för att dikten skulle få tryckas.

[2] Detta kan endast gälla om vissa delar av det långa Åbotalet, som dock i sin helhet, även det, får ses som ett försvar mot Kellgrens belackare. Jfr SVS I, s. 153 f.: »väcke det en evig afsky i Bröders hjertan at vara Bröders bödlar» och Josephson, a. a., s. 86, 89.

Han har nu ändrat ståndpunkt och låtsas vara from ända till överdrift: »En omwänd menniska, ständigt intagen af Himmelska föremål, öfwertygad at ingen sann lycksalighet gifwes, utom den, som hon smakar genom föreningen med Christo, kan ej annat än kasta et medömksamt öga på denna usla werlden och dess fåfängeliga nöjen», bland vilka uppräknas »läckra måltider, spel, dans och sinlig kärlek; hon kan ej anse några nöjen för oskyldiga, som bära med sig någon fara, at kunna draga hennes själ från sin Jesum. Hon kan ej annat än beklaga den flyktiga Skalden, som anwänder sin dyra nådetid på sådane nöjens beskrifwande.» Om man också inte här lär känna Kellgrens religiösa åskådning, så får man i varje fall veta hur han betraktade den rättrogna kristendomen och dess världsfrånvändhet.

Ännu många år senare skulle Kellgren ta upp samma diskussion och sammanföra frågorna om självmordets berättigande och om skillnaden mellan »poesiens» och religionens moral (se nedan s. 239 f.). I *Förtviflan* försvarar han den olyckliges rätt att själv få bestämma över sitt liv, ja, han föraktar den som ber till himlen om befrielse från olyckans bördor: »Slaf — hvi dröjer du då här? [— — —] Då du sjelf din sköra kedja / Krossa kan hvart ögonblick.» Gud är icke en »barbar» som hämnas ett dylikt steg:

> Vet, då han din sällhet slöt,
> Gick han at din död befalla.
> Usle! skynda då at falla
> I hans faderliga sköt.
>
> (SVS II, s. 212 f.)

Då Kellgren lät trycka denna dikt i Knös' *Samling af svenska vitterhetsstycken*[1], försåg han den med följande not: »Det torde, i afseende på en viss Class af Läsare[2], ej vara öfverflödigt at anmärka, det Passionernes språk icke altid bör eller kan vara det samma, som Religionens och Förnuftets.» Kell-

[1] Sthlm 1789 (Anon. utg. av Olof A:son Knös), s. 74 ff.

[2] Han har först mera föraktfullt skrivit »ett visst slags Allmänhet» men sedan ändrat detta i den avskrift han sände till Knös. K. B., Vf 130. (Jfr även bilagda anteckningar av G. Lindstén.)

grens dikt skrevs senast 1784[1], men noten är nyskriven för Knös' räkning[2], då denne skulle ge ut sin antologi 1789. Ämnet har alltså hela tiden varit aktuellt för skalden.

Diskussionen om skillnaden mellan den kristna och den samhälleliga eller »borgerliga» moralen hade från omkring 1770 framkallat åtskilliga arbeten i Frankrike, där man åberopade en moral vid sidan av och t. o. m. oberoende av religionens.[3] I Sverige började denna diskussion just under 1780-talet. I hur hög grad Kellgren stimulerat intresset är ovisst. Frågan bör tidigare ha blivit särskilt uppmärksammad genom Gellerts inlägg. Hans *Moralische Vorlesungen* blevo här mycket spridda och utkommo i svensk översättning, *Moraliska Föreläsningar*, i flera upplagor under 1700-talet. Den andra upplagan trycktes 1779—1782 och höll alltså på att utgivas, när Kellgren inledde sin polemik i *Stockholms Posten*. Den fjärde föreläsningen bär titeln *Om åtskilnaden emellan den Philosophiska och Religionens moral*. Där är det mindre fråga om ett motsatsförhållande mellan de två slagen av moral än om en gradskillnad. För Gellert är det givetvis genom den kristna moralen som människan når längst på vägen mot fullkomligheten.

Den motsatta uppfattningen hade i Sverige tidigare inte fått några ivriga förespråkare. Därför måste Kellgrens inlägg ha väckt stor uppmärksamhet och det är naturligt, att han omedelbart fick svar av upprörda insändare i *Stockholms Posten*.

På andra håll kan man märka samma reaktion. Då *Upfostrings-Sälskapets Tidningar* i Augusti 1781 — alltså omedelbart efter polemiken — genom Anders Chydenius tillkännagav som prisämne för en avhandling »Jämförelse emellan den Hedniska och Christliga Sedo-Läran, til den Christnas Försvar», måste detta sättas i samband med Kellgrens inlägg. Den som skänkt priset angav också som grund för sitt initiativ, att »vår tids Psevdosopher vid alla tilfällen söka uphöja Hedningarnas Sedoläror, at därigenom fördunkla den uppenbarade Religion och en Christelig Moral» och att »några Ströskrifter i våra Tidningar

[1] Se Sylwan, J. H. K., s. 51, 368.

[2] Den meddelas denne på ett särskilt papper tills. med anvisningar för tryckningen. K. B., Vf 130.

[3] Se Mornet, a. a., s. 258 ff.

[— — —] ingalunda kan göra tilfyllest» till deras bemötande.[1] Detta prisämne har i sin tur framkallat Thorilds skrift i samma ämne.[2] Thorild har givetvis känt till artiklarna i *Stockholms Posten*, men han utvecklar ämnet åt ett annat håll, då han söker visa, att de kristna dygderna funnits före kristendomen. Ett annat mindre anmärkningsvärt exempel erbjuder ett arbete som Peter Wieselgren omnämner.[3] Den bland prästerna välkände kyrkoherden i Karlskrona J. B. Wolff gav 1782 ut en skrift, där han besvarade följande *Fråga: kan något borgerligt samhälle bestå utan religion?* — det var stadens vittra samfund, som uppställt frågan som prisämne —. Wolff var som vi skola se (nedan s. 251) en flitig läsare av Stockholmspressen och har alltså haft dess diskussion aktuell.

På teologiskt håll i Sverige sysselsatte man sig livligt med detta ämne under 1780-talet. Anders Knös' *Bref til Herr N. N. om Religionen* [— — —] kom ut 1784 och samma år översattes en predikosamling av den tyske teologen Jerusalem[4], och i båda dessa arbeten bemötas alla anspråk på en borgerlig moral som skulle vara likvärdig med den kristna. Det var först senare, 1792, som de »borgerliga» eller samhälleliga katekeserna döko upp i Sverige.[5] De voro f. ö. alls icke utmanande.

Vid den tiden hade Kellgren fått en annan syn på religionen, men hans inställning till frågan är i grunden föga förändrad. Ett motsatsförhållande mellan de två slagen av moral existerar fortfarande för honom. I ett brev från 1789 (*Brev*, s. 234 f.), som alltigenom bäres av en stark och omedelbar inspiration, pläderar han för att kristendomen vid skolundervisningen och i kyrkan borde lämna plats för en förkunnelse av den samhälleliga moralen. Han föreslår i varma ordalag, att man borde anslå »samma möda och väg att bibringa äfven den ringaste classen ljus, sanning och dygd, som man härtills tagit, att inpumpa mörker, villfarelser och tro». Den motsats som Kellgren framställer och

[1] *Upfostrings-Sälskapets Tidningar* 1781 2/8, 58.

[2] *Saml. skr. av Thomas Thorild*, under red. av S. Arvidson [— — —] Sv. förf. utg. av Sv. Vitt. samf. 15, *I*, s. 397 ff. Se S. Arvidson, *Thorild, studier i hans ungdomsutveckling*, s. 16.

[3] *Sveriges sköna litteratur* IV. Sthlm (tr. Uppsala) 1847, s. 682.

[4] Den fick en berömmande recension i *St. P.* 1785 11—12/1, 7—8.

[5] Se SVS IX, s. 122.

sammanförandet av orden »mörker, villfarelser och tro» vittna om varaktigheten av hans tidigare åsikter. Han behandlar senare i en recension, som skrivits med mindre omedelbar ingivelse, »Skilnaden emellan den Politiska och Religions-Moralen» och de konflikter, som därav uppstodo (*Saml. skr.* III, s. 268 ff. *St. P.* 1793 23/4, 90). Trots all förståelse förefaller det dock att kosta honom vissa ansträngningar att formulera dessa halva erkännanden åt den kristna moralen. Typiskt för tidens »upplysta» religion är, att kristendomens företräden framför de s. k. »falska» religionerna anses bevisad av att dess etik står i överensstämmelse med den »borgerliga» moralen, som alltså sättes som måttstock. Samma resonemang hade också Rosenstein fört (se nedan s. 356). Emellertid ser Kellgren fortfarande, i enlighet med den titel recensionen erhöll i de samlade skrifterna, olikheter mellan »den Politiska och Religions-Moralen» och exemplen äro ungefär desamma som han framförde 1781. »Tro, hopp, försakelse, tålamod, ödmjukhet, andans fattigdom» nämner han bland de kristna plikterna, och gentemot dessa uppställer han »De stora, egentliga samhällsdygder: mod i Fädderneslandets faror, hog at strida emot des fiender, en brinnande kärlek för lag och frihet, lika brinnande hat för våld och förtryck. Patriotismens alla mödor och offer, begäret til Medborgares aktning, til odödligt namn . . .» När Kellgren nu på nytt behandlar den under 1700-talet så diskuterade frågan om de två slagen av moral, sker det inte längre med utstuderad ironi. Den värdiga tonen och den vördnad, med vilken han talar om den kristna religionen i sin senare artikel, gör det självklart, att ingen kunnat stöta sig på denna, ehuru författaren ifrågasätter, om icke »*et Samhälle kan bestå utan Religion;* det vil säga: *med blotta banden af Lagar och Moral*». Kellgren har t. o. m. låtit sätta denna djärva fråga med spärrad stil. Den återfinnes inte i det recenserade arbetet, vars författare tvärtom skyndar sig att gå förbi de plikter »som Religionen serskilt oss ålägger» för att enbart behandla de »*Naturliga* och *Borgerliga*».[1]

[1] A. Nordell, *Försök til en Moralisk eller Sedolärande, Och Politisk eller Borgerlig Cateches* [— — —] Sthlm 1792, s. 12.

Recensionen talar visserligen om ett samhälles »lugn, ordning, lycksalighet», men de komma i andra hand efter »lag och frihet». Han har vidgat de synpunkter som han i en liknande diskussion funnit hos sina läromästare. I den franska encyclopedien har han sålunda om la Morale kunnat finna, att den »emporte sur la foi à divers égards. 1°. Parce qu'on peut être en état de faire du bien, & de se rendre plus utile au monde par la *Morale* sans la foi, que par la foi sans la *Morale* [— — —] 2°. Parce que la *Morale* [— — —] calme les passions, & qu'elle avance le bonheur de chacun en particulier [— — —].»[1] När Kellgren diskuterar frågan om moral och kristendom är han icke lika prosaisk och utilistisk. De dygder han sätter högst äro desamma som Rousseau framför andra hade lovsjungit.

Med sin frihets- och självständighetsmoral måste Kellgren förakta den kristne sådan han uppfattar honom, som en slav, som ödmjukt accepterar allt vad ödet för med sig. Redan i diskussionens början blir det kärleken till den politiska friheten, som får utgöra motsatsen till religionens undfallenhet. Romaren, som icke kunde överleva republikens fall och tyranniets seger, anfördes som mönstret för »en stadig man»:

Om han sit fosterland i fara
För tyranniets fjättrar ser,
Glad skyndar han at det försvara,
Sit blod han för des frihet ger;
Men om hans mod förgäfves strider,
Om träldom redan bojan smider,
Och oket til hans hufvud för;
Mon han ock då sin skuldra böjer?
Nej — här han Catos styrka röjer
Och sjelfmant med sin frihet dör.

Vi ha här ett första uttryck för det drag i skaldens karaktär, som mer än något annat väcker vår beundran för människan Kellgren. Redan nu slår han an de strängar som skulle tona i hans ståtliga frihetsdikt, *Cantate den I Januarii 1789*. Där är det inte längre individens självständighet som förhärligas utan »Sveas», modern till »et Folk, som förr åt döden / Än åt bojorne

[1] *Encyclopédie*, T. X, s. 702.

sig skänkt» (SVS II, s. 299). Den bön hon riktar till det nya året bildar diktens avslutning:

Men om nu så grym är lagen,
Och med dig den stunden nära,
Då jag föll, förutan ära,
Bland Nationerne en slaf . . .
O! så stört ock du, bedragen,
Från din höjd, i glömskans haf!
Och för evigt slockne ljuset
Af den sol, som leder dig!
Och försvinne jag i gruset
Af den verld, som föll med mig!

Kap. VII. Prästerskapet

Då upplysningsradikalerna förde sin strid mot den kristna kyrkan och sökte rubba dess maktställning i samhället, riktade de samtidigt sin kritik mot den moral som förkunnades från predikstolarna. De kunde dock anknyta till en tidigare prästsatir som kunnat florera även då kyrkans och kristendomens auktoritet ännu var relativt orubbad. T. o. m. i Ludvig XIV:s Frankrike med dess mäktiga kyrka var prästerskapets ställning ömtålig, det bästa beviset ger väl Tartuffe och den irritation Molières drama framkallade. Också Boileau har anslutit sig till angreppen mot »le bigot», som fördömer alla människor och t. o. m. försöker lura Gud med sina heliga miner, »Couvrant tous ses defauts d'une sainte apparence».[1] Boileau bevarar dock jämvikten genom att samtidigt angripa »le libertin». En prästsatir av det muntrare slaget mot enfaldigheten och mot vällevnaden bland andans män levererar han i *Le lutrin*.

Emellertid kunna dessa angrepp endast skänka material åt det följande seklets prästhatare, mönster kunna de icke bli. Striden fick en helt ny prägel, då den kom att stå mellan kyrkan och fritänkarna, då själva religionens auktoritet var rubbad. Den egentliga strömkantringen skedde ju omkring 1750 — trots tidigare förebud kunna alltså de nya tendenserna betraktas som jämnåriga med Kellgren. Det var vid denna tid encyclopedisterna framträdde med anklagelser som tidigare icke fått samma offentlighet och som nu upprepades med olika skärpa inom denna krets. Först nu kunde prästerna framställas som bedragare mot mänskligheten, och kristendomen kunde av sina argaste motståndare ses som en skapelse åstadkommen och utspridd av prästerna själva för att tillförsäkra dem makten över

[1] Fjärde satiren, v. 19 ff. (*Satires*, s. 63).

människorna. Enligt de arbeten av Boulanger som d'Holbach lät utgiva var religionen en skapelse, som tyranner och präster gemensamt åstadkommit för att draga nytta av folkets godtrogenhet.[1]

Voltaire var kanske inte den djärvaste av kyrkans fiender men den mest inflytelserike, och det är dock hans angrepp som med slagordets makt gjort den största verkan. Då han i *Candide* talar om munkarna »qui enseignent, qui disputent, qui gouvernent, qui cabalent, et qui font brûler les gens qui ne sont pas de leur avis» eller i *Oedipe* om prästerna: »Notre crédulité fait toute leur science»[2], har han givit en sammanfattning av de vanligaste uttrycken för tidens antiklerikala tendens.

I detta avseende ha de två motpolerna i tidens litteratur samverkat i vissa ögonblick. Också från savoyardprästens upphovsman kunna samma anklagelser utgå, som vi höra från upplysningens förnuftsdyrkare. I *La nouvelle Héloïse*, för att ta det mest närliggande exemplet, äro prästerna »des hommes de mauvais augure». Enligt Rousseau passa de på att utöva sitt inflytande varje gång en människa ligger för döden för att »avoir meilleur marché de sa bourse».[3] Rousseaus inställning till kyrkan bör särskilt ha haft sin betydelse för den del av publiken, som var i harnesk mot förnuftsdyrkarna, den mötte ju också här, hos känslosamhetens apostel, samma anklagelser mot prästerna.

De antiklerikala rörelserna inom upplysningen ha naturligtvis aldrig trängt djupare in i det religiösa svenska folket. Däremot kom ekot från Frankrike att höras tidigt inom den franskorienterade litterära eliten. Redan i sin ungdom hade Dalin skrivit en prästsatir med de vanliga anklagelserna, girighet, grälsjuka och förföljelselusta. Ännu i *Svea Rikes Historia* fann han att främmande religioner endast voro skapelser av prästernas bedrägerier, och Oden får för honom spela samma roll som Mahomet för den franske upplysningsfilosofen. Emellertid kom ju Dalin aldrig att fortsätta mot den radikalism som ut-

[1] Se Mornet, a. a., s. 107.

[2] *Œuvres*, XXI, s. 176, II, s. 93. Jfr G. Lanson, *Voltaire*. Paris 1906, s. 33 f.

[3] A. a. éd. Mornet IV, s. 301 f. Se även P. M. Masson, *La religion de J.-J. Rousseau*, 2:e éd. Paris 1916, II, s. 66.

märkte den åldrande Voltaire.[1] Den svenske skalden övergav inte den kristna tron och i det dåtida svenska samhället fanns inga förutsättningar för en verklig voltaireanism. Det skulle dröja ganska länge innan några djärvare angrepp riktades mot de andlige.

I tidningen *Posten* kunde man visserligen utgå från Voltaire i en artikel om präster, och stundom inflöto bidrag med de gängse beskyllningarna, men dessa riktade sig inte mot hela ståndet. Liksom Dalin tidigare hade gjort, skilde man noga på de goda och de dåliga prästerna. Denna satir var f. ö. ett led i den politiska striden.[2] Under 1760-talet får antipatien mot prästerna också sina kraftigaste uttryck i politiska pamfletter, som döko upp vid de tvistigheter av ekonomisk art, som utkämpades mellan adeln och prästeståndet (se nedan s. 257) och som alltså hade en mera speciell, inhemsk förutsättning.

Efter en tids lugn tyckas angreppen tilltaga både i antal och styrka och ha då en mera allmän riktning. Åren närmast före Kellgrens framträdande i *Stockholms Posten* kan man se denna tendens i den politiskt mera färglösa *Dagligt Allehanda*. Där kan man ibland läsa ganska kvicka utfall mot prästerskapet, ehuru dessa också bemöttes i samma tidning. Vi återfinna talet om prästernas försök att sko sig på församlingsbornas bekostnad, men också ett annat slag av kritik, som vi redan kunnat möta i *Posten*, nämligen anklagelserna mot deras fåfänglighet i fråga om klädedräkten. Prästperukerna utgjorde här liksom senare i *Stockholms Posten* ett uppskattat ämne.[3] »At Präster och deras lefnad allmänneligen tadlas», intygar också en av tidningens insändare 1777[4], alltså det år då Kellgren bosatte sig i Stockholm.

Vid denna tid utkommo också Kexells *Mina Tidsfördrif På Gäldstugan*, där prästerna och Bibeln blevo utsatta för ett ganska grovt gyckel. Det var under det följande året som

---

[1] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 130 f., 433 ff., 446.

[2] Se om *Postens* prästsatir Svanfeldt, a. a., s. 249 ff., 384 ff.

[3] Jfr Ehnmark, *Svensk realism*, s. 93, jfr 234 f., Se *Dagl. Alleh.* 1776 17/12, 290, *Til Herr Utgifwaren* etc. (svar 1777 18/1, 14), 1776 25/10, 245, *Til Utgifwaren af den tilkommande Historien* etc. (svar 1777 20/2, 42), 1777 17/12, 289, »Af den händelse» etc.

[4] 27/6, 142.

Thorild gjorde sitt första angrepp mot prästerna, *Vitterhetens försvar emot prästenitets öfverilningar*[1], ehuru anklagelserna där ännu inte fått någon allmän räckvidd. Thorilds ingripande skedde alltså samtidigt som *Stockholms Posten* började utkomma. Året efter framträdde den förut nämnda tidningen *Sanning och Nöje*. Här möta vi de tidigare angreppen i en ännu skarpare ton och med en mycket tydlig adress till det högre prästerskapet. Det är särskilt skillnaden mellan den moral de förkunna och den de leva efter, som blir påvisad. Man kan lägga märke till att tidens predikokonst utsättes för anmärkningar liknande dem som Kellgren senare skulle framföra i akademitalet till Wingård (se nedan s. 287 f.).[2]

Naturligtvis få alla dessa tillvitelser inte stå oemotsagda. I samma tidningar där angreppen gjordes sköttes också försvaret. Man får en felaktig bild av *Stockholms Posten* om man endast ser dess voltaireanska sida. Där liksom i *Dagligt Allehanda* riktas kritiken ofta mot tidens religionsförakt. En del av tidningens läsekrets framstår i sin rätta dager i de många små insändare, där olika huvudstadspräster uppmanas att låta trycka predikningar som slagit an på åhörarna. Också *Stockholms Posten* har alltså haft en publik bland de trogna och andäktiga kyrkobesökarna.

Då den kellgrenska kvicka och elaka ironien mot prästerna sätter in, sker detta emellertid i ett mycket gynnsamt ögonblick. Satiren ingick ju som ett led i en litterär tradition, en tradition som visserligen varit mera levande och obruten i Frankrike än i Sverige, men just vid denna tid blir den antiklerikala tendensen mera allmän och prästerna kunna ostraffat utsättas för en hänsynslös kritik. Upplysningslitteraturen hade nu på allvar trängt in bland den litterära publiken i Sverige. Att det svenska prästerskapet under dess inflytande blev synat med mera kritiska blickar än tidigare är givet. Allt som kunde göra prästernas ställning ömtålig fick därför en ökad betydelse. De många angreppen voro inte enbart uttryck för en allmän tidsströmning, de hade också orsaker som kunna sökas inom landet.

[1] Datering av Arvidson, *Thorild. Studier i hans ungdomsutveckling*, s. 23.
[2] *Sanning och Nöje*, nr 69—70, *En Landt-Junkares Bref til sin Wän i Stockholm.*

Det försök, som här skall göras att med få ord giva den inhemska bakgrunden till tidens prästsatir, har medvetet anknutits till Kellgren och *Stockholms Posten.*

Prästernas ställning var ju i själva verket svårt hotad redan av den religiösa splittringen, som skaffade dem motståndare i olika läger. Den söndring som rådde under frihetstiden hade förbytts till en relativ enhet endast i politiskt hänseende, i kyrkligt tilltog den snarast. Med sin från alla håll angripna position hade prästerskapet onekligen svårigheter att kämpa med under 1770- och 80-talen.[1]

Under senare delen av frihetstiden växte en generation upp, vilken inte längre som den tidigare blev uppfostrad helt i kyrkans anda.[2] Den gamla karolinska ortodoxien härskade ännu under hela årtiondet mångenstädes både i landsorten, bland universitetens teologer och i huvudstaden. Det var de konservativa prästerna, som i sina predikningar använde dessa hotelser om kommande straff och helvetets fasor, som så häftigt angrepos av Kellgren och hans meningsfränder. Sedan Wolffianismen först hunnit sätta sin prägel på ortodoxien, trängde den yngre upplysningen även in i kyrkan och bidrog till motsättningarna där. Neologien fick talrika anhängare bland det högre prästerskapet och dess åhörare.[3]

Inte minst i huvudstaden utgjorde den religiösa splittringen ett ständigt irritationsmoment. Där hade man t. o. m. en —

---

[1] Trosmotsättningarna inom ståndet, kampen mot fritänkeriet och de världsliga myndigheternas kyla därvid, ha framhållits av H. Levin, *Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782, Bidrag till den svenska religionslagstiftningens historia*, Ak. avh. Uppsala 1896, s. 121 ff. Gunnar Westin, *Georg Scott och hans verksamhet i Sverige* I, (Ak. avh. Uppsala) Sthlm 1929, har ett koncentrerat, innehållsrikt inledningskapitel om det religiösa tillståndet i Sverige i början av 1800-talet. Det kan i stora delar tillämpas på den tid som här behandlas. G. Westlings uppsats om *Upplysningstidens svenska kyrka med särskilt afseende på Linköpings stift* (*Kyrkohist. årsskrift* 1916, s. 118 ff.) ger några exempel på det lutherskt-ortodoxa prästerskapets bekymmer inför neologiens och fritänkeriets inträngande i Sverige.

[2] Hj. Holmqvists *Handbok i svensk kyrkohistoria* II. Sthlm 1940, s. 198 ff., ger en kort redogörelse för hur kyrkans grepp om allmänheten lossnade under frihetstiden. För Gustaf III:s tid se s. 220 ff.

[3] Under frihetstiden torde det i allmänhet ha varit mössorna som höllo fast vid den gamla ortodoxien, medan hattarna under den franska upplysningens inflytande beredde väg för neologien. Se bl. a. H. Cnattingius, *Angreppen på prästeståndet och dess privilegier 1765—69, Kyrkohist. årsskrift 1931*, s. 137.

visserligen ofarlig — katolsk propaganda att värja sig mot[1], hit nådde smittan av de norrländska väckelserörelserna[2] och av ännu större betydelse voro de mera bestående sekteristiska rörelserna, såsom pietismen, swedenborgianismen och framför allt hernhutismen, och dessa rörelser grepo även omkring sig bland prästerna.[3] Man kan ju här f. ö. påpeka, att Västergötland med stiftstaden Skara som centrum under 1760-, 70- och 80-talen var en sannskyldig härd för lärostrider bland prästerna och bland gymnasiets lärare.[4] Gymnasisten och prästsonen Kellgren har kanske iakttagit dessa strider och fått det »föragt för allt onödigt gräl», som enligt Rosensteins företal utmärkte honom redan under skoltiden. Att han vid sin återkomst till hembygden 1777 på nära håll fick se detta »gräl», har han själv omtalat: »Jag har bivistat ett Präst möte i Scara, så Scholastiskt, som i XII Sec. där syllogismen smädat och Theologien haft convulsioner» (SVS IX, s. 210). Måhända är det oppositionen mot hans gamle lärare Andreas Knös, han fått höra. En av dennes senare teologiska strider skulle för övrigt utkämpas i *Stockholms Posten*.[5] I Stockholm kunde det t. o. m. hända, att en person, som var uppkallad till förhör inför konsistoriet för sina irrläror, helt enkelt förklarade, att »han icke eller kunde hafwa förtroende för präster i allmänhet».[6]

Prästerna hade alltså att utkämpa strider både sinsemellan — även bland dem hade ju sekterismen gjort vissa insteg — och mot religiösa läger utanför statskyrkan. Dessa strider ägde rum samtidigt som kyrkan också fick motstå angrepp, fram-

---

[1] Se Stockholms konsistoriums protokoll 1775, 3/1, och passim (Stockholms stadsarkiv, rådhusdepån), Prästeståndets protokoll 1779, 19/1, Benzelstiernas, Nenzéns och Celsius' anföranden (R. A.). Se även Levin, a. a., s. 114 ff., 141 f. Om prästernas upprördhet vid ett fall av katolsk proselytvärvning 1784 se P. Fiel och A. Serrière, *Apostolat d'un prêtre lorrain. Gustave III et la rentrée du catholicisme en Suède*. Paris 1913, s. 97 ff.

[2] Se Holmqvist, a. a., s. 233 ff.

[3] Se nedan s. 263. Prästeståndet sökte omedelbart sedan riksdagen 1779 beslutat om fri religionsutövning skaffa sig en försäkran om att »inga såkallade Secter, såsom Socinianer, Hernhutare med flere» skulle »inlåtas och i Riket skyddas» (se Bexell, a. a., s. 264 och Levin, a. a., s. 146.)

[4] Se kapitlet om Skara stift i R. Sundelins arbete *Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet*. Uppsala 1886, s. 116 ff.

[5] Sundelin, a. a., s. 156.

[6] Stockholms konsistoriums protokoll 12/3 1776.

kallade av kristendomsfientlig eller direkt antireligiös upplysningslitteratur, som från Frankrike och England flitigt importerades till Sverige. »En faktisk irreligiositet utbredde sig», säger Holmquist, men fortsätter, »även om en ren kristendomsfientlighet knappast i Sverige som i Frankrike kom till uttryck». Det är svårt att förstå, hur han kan uttala denna åsikt omedelbart innan han talar om Kellgren.[1] Också det tilltagande fritänkeriet kom på tal i religionsdebatten i det andliga ståndet under riksdagen 1779.[2] Då prästerna blevo nedsvärtade i vissa tidskrifter sågo de själva häri ett angrepp mot själva kristendomen. Så klagar t. ex. en av Strickers korrespondenter över »alla oblyga och utan granskning och sanning uti det mästa uti dagbladen utkommande skrifter om prester, deras ämbeten, lefnad och löningssätt» och anser det »påtageligit, at de påsyfta kullkasta all Religion liksom Voltair [— — —] löse ifrån Gud att söla sig uti lustarne».[3]

Detta inflytande gör sig gällande ovanifrån, från de högsta kretsarna, där det hos Lovisa Ulrica fått sin utpräglade form i en ständig drift med prästerskapet. Det spridde sig inte bara inom aristokratien utan också i de större städernas borgerskap.[4] T. o. m. i kretsar, där man — kanske enbart av traditionsbundenhet och hänsyn till omgivningen — ordentligt besökte sin kyrka, kunde det bli ett gouterat sällskapsnöje att skämta om prästerskapet.[5]

Prästerna voro således utsatta för kritik dels från de egna leden och från utomstående för sina inbördes strider och för de åskådningar de representerade och dels, när det gäller de ortodoxa prästerna, från inflytelserika antikristliga kretsar, som antingen tyckte sig verka i upplysningens tjänst eller helt enkelt funno ett nöje i att angripa religionen och dess förkunnare.

Inför dessa kretsar stodo de för övrigt tämligen maktlösa.

---

[1] Holmquist, a. a., s. 220.

[2] Se protokollet 19/1 1779, R. A.

[3] Brev från lektor J. Ulmstedt i Kalmar, 16/3 1780, K. B. Strickerska saml. Ep. S. 52: 8.

[4] Se t. ex. Lamm, *Uppl. rom.* I, s. 243 f., H. Pleijel, *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772.* Bd V av *Svenska kyrkans historia*, utg. av Hj. Holmquist och H. Pleijel. Sthlm (tr. Upsala) 1935, s. 532 f.

[5] Se Lamm, *J. G. Oxenstierna*, s. 223.

Det räckte inte med »att det förnämare Folket» visade sin nonchalans genom att »sällan eller aldrig begå Herrans Heliga Nattward offenteligen med den öfriga Församlingen».[1] Det förekom också, att »det förnämare Folket» direkt lade sig i prästernas ämbetsåligganden. Då Stockholmskonsistoriet, sin plikt likmätigt, sökte utöva en strängare kontroll över stadens tjänstlösa präster — ofta sådana som varit eller sökte bli huspredikanter hos aristokratfamiljer — måste man vända sig till justitiekanslern för att få hans medverkan härvid. Man förstår deras trångmål, då »Consistorium ej utan anledning sig föreställte, det sådane Prestmän nu imedlertid äro sorgfälliga at ifrån åtskilliga håll söka beskydd».[2]

Då prästerskapet sökte utöva sin censorsmyndighet över skrifter med teologiskt innehåll, stötte man på samma svårigheter. Då bokhandlarna införskrivit arbeten, där kristendomen blev angripen, kunde de göra sig oåtkomliga genom att uppge, att böckerna beställts för någon hög herre, med vilket konsistorium fick låta sig nöja.[3] På så sätt kunde alltså den förbjudna litteraturen spridas inom de högre kretsarna. Hur ivrig man än var att begagna censurrätten och trots att konsistoriet härvid som i andra frågor hade ett säkert stöd i justitiekanslern Liliestråle, kunde man inte heller våga sig på farlig litteratur, som kommit för högt på den litterära och sociala rangskalan. Då en konsistorieledamot anmälde, att *Stockholms Postens* utgivare, boktryckaren Holmberg, ville sälja Voltaires »förargeliga», d. v. s. kristendomsfientliga skrifter, föranledde detta ingen åtgärd. Som officiellt skäl till denna uraktlåtenhet angav man något långsökt, att de nämnda Voltaireskrifterna »med hans öfriga arbeten äro sammantryckte».[4]

Voltaire måste ha berett också det svenska klereciet åtskilliga gråa hår. Lika farligt som att låta hans skrifter utbreda sig och

---

[1] Sthlms kons. prot. 31/10 1775. Så var tydligen även förhållandet i landsorten, för övrigt sedan lång tid tillbaka. Se K. H. Johansson, *Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet.* Sthlm (tr. Lund), 1938, s. 108, Levin, a. a., s. 123.

[2] Kons. prot. 2/5 1775.

[3] Se kons. prot. 10/6 1777, 21/9 1780. Jfr förhållandet i Frankrike, där i ännu högre grad den »farliga» litteraturen understöddes av aristokratien (Mornet, a. a., s. 132 f.).

[4] Kons. prot. 10/6 1777.

locka läsarna ifrån kyrkan och kristendomen, lika farligt var det att söka undertrycka all svensk publicitet omkring honom. I Stockholm gick man en mycket försiktig medelväg, som visar hur man redan 1779 hunnit bli rädd för att utkämpa några strider med Kellgren. Det blev alltså *Dagligt Allehanda* och inte *Stockholms Posten*, som anklagades för att ha »blifwit beswäradt med åtskilliga mer och mindre anstöteliga stridskrifter rörande den för sit oskäliga hat och nit emot Christendomen så ryktbara Woltaire». *Allehandas* utgivare, Pfeiffer, behövde man i varje fall inte vara rädd att få till fiende. Denne, som hade privilegium på att trycka predikoturerna i Stockholm och utgav prov-översättningarna av Bibeln, stod i ett gott förhållande till prästerskapet och den admonition han fick gavs också »i all wänlighet».[1] *Stockholms Posten* och dess store Voltairebeundrare Kellgren gingo fria från dylika påpekanden trots de djärva panegyriska artiklarna om prästernas ärkefiende.[2] Det måste ha förvånat även samtiden, att det endast var en oskyldig artikel om kortspel i en kyrka, som ansågs vara så förgriplig mot religionen, att den blev föremål för åtal.[3] Och dock var man naturligtvis livligt medveten om att det var i denna tidning som kyrkan hade sin farligaste fiende. Då konsistoriet ingripit mot ett oskyldigt sånglustspel på grund av dess många svordomar, måste den förut nämnde Karlskronapastorn resignerat sucka: »Skole så nagelfaras så, Gud hielpe os så vist, blefve knapt nogot blad af Stockholms papperen utan åtal.»[4] Men tidningen gick dock fri. Religionsåtalet om kortspelet tycks f. ö. inte ha haft några följder. Informatorn hos greve Meijerfeldt hade ju flera mäktiga beskyddare och till dessa tycks även justitiekanslern ha hört.[5]

Det var emellertid farligt att stöta sig med Kellgren inte bara på grund av hans höga förbindelser; genom sin erkända kvickhet var han en långt farligare motståndare än Pfeiffer. Detta hade framkommit vid Allehandaprocessen året innan.[6]

[1] Se Stockholms kons. prot. 13/2 1779.

[2] Se Ljunggren, a. a. I, s. 80 ff.

[3] Om åtalet se Ljunggren, a. a. I, s. 88, Lamm, *Saml.* 1913, s. 81.

[4] J. B. Wolff till Stricker 17/12 1782 (K. B., Ep. S. 52: 9). Den pjäs, som Wolff avser, är Envallssons *Så blefvo alla nöjda.*

[5] Se SVS IX, s. 35 f. och ovan s. 138 f.

[6] Se Sylwan, *J. H. Kellgrens lärospån som kritiker. Saml.* 1896, s. 167 ff.

Prästernas öde att behöva strida med en dylik försiktighet, med ett ängsligt hänsyntagande till själva fienden, var onekligen hårt. Ibland valde de den bekväma utvägen att ställa sig på skämtarnas sida, i synnerhet om de själva stodo på en modernt religiös ståndpunkt, som inte var den officiella kyrkans.[1] Satirerna mot det egna ståndet ha då kunnat tagas med gott humör också bland prästmän av den gamla skolan, sådana som Stricker. Det är betecknande, att dennes styvson, trots strofen om prästerna, kan sända honom *Mina löjen* i avskrift »för att roga Söta Far» och trots att brevskrivaren är övertygad om att dikten »skrifven af den qvicke Magister Kellgren [— — —] kommer alldrig at tryckas, som nog skarp i Religions vägen».[2] Stricker själv sände året därefter till prosten Jöns Lind, Bergklints svärfar, ett nummer av *Stockholms Posten* för att denne skulle få läsa Kellgrens *Julklappar*. Att de innehöllo elakheter mot ståndet har inte hindrat, att de mottagits med gott humör och Lind har tydligen visat dem för andra. »Jag har på lång tid icke fått skratta så mycket, som jag både i enslighet och i sällskap har skrattat öfwer dess löjeliga Infall», skriver han som tack för lånet och meddelar att han sänt tidningen vidare att läsas av häradsprosten.[3]

Om prästerna anklagades för att nonchalera sina ämbeten var detta säkerligen inte utan grund. Pastoraten blevo ofta av dem betraktade enbart som »brödstycken». Så blevo de naturligtvis uppfattade främst av dem som icke voro teologer men ändå belönats med en befattning inom kyrkan. Dit hörde universitetslärare, som sökt sig över från andra fakulteter till den teologiska, som gav möjligheter till prebenden och förbättrad ekonomi och samhällsställning. Den finländske kyrkohistorikern Råbergh nämner med omedveten ironi, att »de högskolans [i Åbo] lärare, hvilkas hela naturliga anläggning och tidigare vetenskapliga värksamhet riktade sig på den synliga

[1] Jfr Lamm, *J. G. Oxenstierna*, s. 223.

[2] K. B., Ep. S 52: 7. Jfr ovan s. 200 f. *Mina löjen* var ju vid denna tid redan tryckt med vissa uteslutningar.

[3] Brev till Stricker 22/1 1780 K. B. (Ep. S. 52: 8). Att med tidningens »Infall» avses Kellgrens dikt, bevisas av att brevskrivaren talar om skämtet med *Allehanda* och prof. Laurell.

världens spörsmål, egnade därjämte uppmärksamhet åt teologin, om ej alltid av värklig böjelse, dock icke emot personlig öfvertygelse, måhända äfven för att tillförsäkra sig den uppkomst i graderna hvartill den teologiska vetenskapen mer än andra banade vägen».[1] Det var inte utan orsak, som *Stockholms Posten* 1781 gjorde ett utdrag av domprosten Muncks svar på doktoralfrågan i Lund 1768: »*Om man, utaf den Theologiska Lärdomens närwarande tilstånd, kan göra sig något wisst hopp om Theologiens tilkommande tilwäxt?*» Det heter i tidningens översättning från latinet: »wåra tider äro så beskaffade, at nästan alla wela blifwa Theologi [— — —] Jurister, Medici, Mathematici, Oeconomi, Politici, ja wi hafwa ju ock exempel på Officerare, som blifwit Präster [— — —] Det Theologiska Studium lärer af många utwäljas, intet för Guds ära, och af Kärlek til Religionen, utan för löningar och hedersställen. Således förtwinar Församlingen, Theologien förswinner, och sjelfwa de helgade rummen upfyllas med okunnoghet.»[2]

Präster som fått sitt ämbete på detta sätt kunde ju i regel inte göra någon större insats i de teologiska vetenskaperna. Många, t. ex. Nordin, skaffade sig en verksamhet helt utanför kyrkan, och *Stockholms Posten* bland andra ondgjorde sig över att de andlige i sina skrifter behandlade ämnen som inte hade med deras kall att göra.[3] Man vet också, att Kellgren senare skulle se med ogillande på prästernas politiserande (jfr nedan s. 268 f.). Dessa icke-teologer, som endast voro ett slags innehavare av kyrkans ämbeten, böra ju knappast bli betraktade som präster i vår mening, men som sådana sågos de dock av församlingarna och de kommo ju också att politiskt tillhöra det andliga ståndet. Det fanns alltså åtskilliga förutsättningar för att prästerskapets och de teologiska fakulteternas andliga nit skulle vara på tillbakagång. För en granskare som gjorde jämförelser i det av-

---

[1] H. Råbergh, *Teologins historia vid Åbo universitet*, II. H:fors 1901, s. 3.

[2] *St. P.* 1781 22/12, 296, citerat av Westling, a. a., s. 127. Närmaste anledning till att tidningen gjorde detta utdrag ur Muncks tretton år gamla arbete var säkerligen C. E. Taubes snabba förvandling från löjtnant till pastor primarius.

[3] *St. P.* 1785 12/7, 157, *Förståndets fyra årstider*. Sundelin (a. a., s. 46) tillskriver utan angiven orsak Kellgren författarskapet. Artikeln är dock en översättning, vilket angives i en not och framgår av språk och innehåll.

seendet med förhållanden en generation tillbaka måste förändringen tydligt ha framstått.

På ett annat område kunde man också rikta ett angrepp mot prästerna, som nog icke var helt obefogat, nämligen i fråga om deras intellekt och kunskaper. Dyrkarna av den nya tidens förståndskult voro förtjusta då de kunde fästa uppmärksamheten på de mindre begåvade bland ståndets ledamöter. Kritiken hade nu andra möjligheter än förr. Under det tidigare 1700-talet var bildningen och den intellektuella begåvningen ännu huvudsakligen representerad inom det andliga ståndet, men vid seklets mitt började denna undantagsställning upphävas och de brister som funnos upptäcktes av klarsynta ögon. Under denna nepotismens och pastoratshandelns tid var det ju också självklart, att många klent utrustade präster begåvades med pastorat.

Vad Kellgren beträffar har väl inte själva befordringssystemet — annat än indirekt genom dess verkningar — stött honom. Han var ju god vän med pastorathandelsmannen Schröderheim och önskade honom skämtsamt att i sitt förmak få se »väl bemedlade Pastorer» (*Til S—m, Visa på Dess Födelse-Dag.* SVS II, s. 223). Kellgrens ord visa hur lätt man i hans kretsar tog på saken och att den inte ansågs på minsta sätt ömtålig.

En annan orsak till att prästernas anseende stod lågt var det prästproletariat som existerade. För Finlands del finns ett utförligt arbete som visar vilken mängd halvsvältande, ofta tjänstlösa präster som där funnos.[1]

Detta tillstånd har tydligen existerat också i det egentliga Sverige. I Stockholm var det hela tiden gott om tjänstlösa präster, som dragit dit i förhoppning om att bli huspredikanter hos någon förmögen aristokrat eller på annat sätt skaffa sig uppehälle och avancemangsmöjligheter där. Ofta voro de från långt avlägsna stift, saknade utkomstmöjligheter och förbindelser i huvudstaden och ha tydligen ofta sjunkit ned till ett föga ståndsmässigt levnadssätt. De blevo år efter år föremål för diskussion i konsistoriet, utan att man lyckades få någon rätsida

[1] G. Suolahti, *Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen.* H:fors 1927, s. 253 ff., 399.

på problemet eller ens få reda på hur många dylika tjänstlösa präster som uppehöllo sig i staden. Det var väl också framför allt på dem konsistorieledamöterna tänkte, då de beklagade sig över präster, som »uti umgänge och sällskaper föra otjenligit och ofta ohyggeligit tal» och som kom pastor primarius att inför stadens församlade präster uppmana dessa att »ej i någor måtto gifwa anledning til mindre fördelaktigt eftertal och anmärkningar».[1]

Prästproletariatet på den svenska landsbygden blev föremål för diskussion i tidningarna. T. o. m. i *Stockholms Postens* skämtnummer 1780 (14/9, 210) sände man en medlidsam blick åt de fattiga prästerna. Bland »Ankomne resande» läses »Nådårs-Predikanten Messenius från Knaperhult, bor i Helvetii Gränd». Genom att göra jämförelser mellan de fattiga lägre prästerna och de välmående kyrkoherdarna kom man åt de senare med satirens vapen. Ur tidningens diskussion om prästproletariatet kan man t. ex. citera en insändare från 1780 (4/9, 201). Där ses prästernas ekonomiska svårigheter som den ursprungliga grunden till alla de brister för vilka de anklagades. Man anmärkte att en student, som ville bli präst men som icke hade rika eller mäktiga gynnare, snarast möjligt måste avsluta sina studier för att söka tjänst antingen direkt hos sitt konsistorium eller hos en präst på landet. I »förra fallet, är hans öde ganska många skiften underkastadt; ty faller det Consistorium in, at flytta honom til flere Stationer i Stiftet om året, får han icke undra därpå». I senare fallet »måste han nu åtnöja sig med hwad Herr Pastor behagar gifwa, som allmänneligen är 150» (daler kopparmynt om året). Även församlingen kunde hjälpa honom, »som dock icke utan afwund gerna kan ske». Blev han utan denna hjälp tvingades han att antingen »blifwa en den störste gnidare, eller ock blifwa utslarfwig, eländig och osnygg, sig sjelf, sina medbröder och Ämbetet til last och wanheder». Alla de svårigheter som författaren räknar upp bidrar, enligt honom, till att de som verkligen äro lämpade för yrket »aldeles

[1] Se Stockholms kons. prot. 28/3, 18/4, 2/5, 9/5 1775, 24/8 1779, 22/5 1781. Citaten från protokoll 23/7, 19/11 1776. Ännu långt in på 1800-talet hade konsistoriet svårigheter med att hålla reda på lösprästerna. Se härom Westin, a. a., s. 55.

afskräckas derifrån; eller ock [— — —] taga några (som de säga, utan samwetets förebråelse) *mindre ordenteliga genwägar*, hwarigenom de kunna hinna sit mål; och hwad inflytande sådant äfwen skal hafwa på religionen, lärer hwar och en lätteligen kunna sluta». I en jämförelse mellan kyrkoherdarnas goda löne- och arbetsförhållanden och kaplanernas brydsamma villkor förekommer samma varning, att den dåliga lönen orsakar dåliga präster.[1]

I *Sanning och Nöje* har man en liknande uppfattning om den orättvisa fördelningen av prästernas förmåner. Där avmålas de som kommit fram till högre befattningar som välmående och lata goddagspiltar, som utveckla sin mesta energi på att få tiondet rikligt tillmätt. Adjunkterna och kapellanerna däremot skildras med medlidande som fattiga och halvsvältande arbetsträlar.

I *Stockholms Posten* var det framförallt fråga om huvudstaden, men förhållandena där tyckas vid denna tid föga ha avvikit från dem i landsorten, av tidningen att döma. Så säges i förbigående, d. v. s. i en för tidningen typisk satirstil, om prästernas förrättningar, att det är endast vid inbringande sysslor, som »man ej gärna plär lita på en oförfaren hjelpe-präst».[2]

Det myckna talet om de lata prästerna hade särskilt fått näring genom att man vid denna tid inrättade nya tjänster för biträden åt kyrkoherdarna. Hos allmänheten, som fick stå för kostnaderna, hade detta väckt opposition. Då dessa anklagelser för lättja kunde framföras i själva riksrådet[3], hade de fått samma nästan officiella prägel som »prästsnålheten». Vi ha mött dem i *Sanning och nöje*, men också i *Stockholms Posten* dyka de upp då och då på tal om att det lägre prästerskapet fick sköta predikningarna. Som exempel kan nämnas uppsatsen

---

[1] *Anmärkning til Stockholms Posten* etc. *St. P.* 1782 26/11, 272.

[2] *Sanning och Nöje* nr 3 »Det kan wäl icke [— — —]», 104—105 *Något om Embetsmän*, 114—115 *Pro Memoria*, *St. P.* 1780 7/3, 54 *Något om Präster*, 10/3 57 *Til Auctoren af Något om Präster*. Om *Stockholms Postens* anfall på prästernas snålhet och lättja se Ljunggren, a. a. I, s. 100 ff. Bland prästhatarna hördes också påståendet, att prästerna överlag voro bättre avlönade än andra ämbetsmän (se t. ex. *St. P.* 1782 15/11 263 *Swar til Principalen* etc.). Lönerna voro i hög grad olika i olika församlingar.

[3] Levin, a. a., s. 135.

Något om Präster eller ett svar på denna uppsats, där författaren inte kan finna någon anledning »hwarföre Prästerskapet skal njuta större beqwämlighet än den öfriga Ämbetsmanna-Corpsen».[1]

Suolahti redogör för[2] hur det andliga ståndet under 1600- och 1700-talen nyrekryterades från de rikare borgarsläkterna, och han ger samtidigt en allmän karakteristik av den prästtyp, som sålunda uppstod: »Men bestämmande för urvalet [till ståndets främsta platser] voro icke i främsta rummet de prästerliga egenskaperna hos vissa släkter — religiöst sinnelag, andliga intressen och begåvning för prästkallet — utan samma mycket världsliga karaktärsdrag, som höjde andra medlemmar av dessa släkter till ämbetsmanna- och krigarståndet: medfödd energi och handlingskraft, förmåga att arbeta sig upp och att samla penningar samt även förmåga att beräkna och att härska över andra. Köpmansblodet, köpmannens väsen och åskådningssätt inympades sålunda i prästeståndet [— — —]» Till denna uppfattning har Suolahti kommit genom att studera mera objektiva samtida uppgifter om prästsläkterna och de enskilda prästerna, men karakteristiken är inte så olik den, som gavs i tidens många prästsatirer.

Under senare hälften av 1760-talet blev prästeståndet av mera speciella orsaker utsatt för åtskilliga angrepp både i anföranden på riddarhuset och i stridsskrifter liknande dem som adeln några år senare utsattes för. Det var denna gång adeln, särskilt den till hattpartiet anslutna delen, som var den angripande.[3] Den direkta stridsorsaken var diskussionen om prästernas rätt till vissa av dem uppburna skatter, dels deras s. k. vederlagsspannmål och dels och framförallt det tertialtionde, som utgick från adelns gods och gårdar. Adeln bestred deras rätt härtill och i de angrepp, som riktades mot prästerna, framhölls givetvis med hån och förakt just deras snålhet, deras högst världsliga fikande efter jordiska ägodelar.

Det är mycket troligt, att Kellgren gjorde en närmare bekant-

[1] *St. P.* 1780 10/3 57.
[2] A. a., s. 361 f.
[3] Se härom och för det följande Cnattingius, a. a., s. 156 ff.

skap med stridsskrifterna, som sågo dagen under hans gymnasist- och första studentår. Skara, den stad, där han gick i skolan och där faderns stiftschef residerade, blev nämligen mer än någon annan stad förutom Stockholm centrum för diskussionen. Bland de skrifter i ämnet som där sågo dagen[1] märks även ett inlägg till förmån för prästerna av den gamle f. d. Skaralektorn Sven Hof (om denne jfr ovan s. 134). Detta skrevs redan 1767 (trycktes följande år), alltså medan Kellgren ännu var kvar i Skara.[2]

Visserligen ha de nämnda angreppen på prästeståndet tystnat omkring 1770: »Den sista skriften i ämnet trycktes i Skara 1769», säger Cnattingius, men striden blev därefter ingalunda bortglömd, vilket man ser av den polemik i ämnet som fördes mellan Pehr Tham och prosten Wilskman tio år senare och där *Stockholms Posten* tjänstgjorde som arena.[3] Prästernas omsorg om tiondet hade visserligen tidigare — speciellt i England och Frankrike — varit ett väl utnyttjat motiv för satiren, men den aktualitet frågan fick i Sverige bör ha bidragit till att ämnet blev ihågkommet även här. Kellgren har ett inpass därom i *Mina löjen*:

> Men jag, ty värr, som intet äger,
> Hvaraf J kunnen tion få,
> (SVS I, s. 264).[4]

Vid riksdagen 1778—79 tilldrog sig prästeståndet på annat sätt en uppmärksamhet, som bidrog till dess impopularitet. Det skedde genom behandlingen av förslaget om religionsfrihet. Sedan ärkebiskopen visat sig ovillig att få frågan upptagen till diskussion, hade det endast rönt motstånd hos prästeståndet. Detta hade dessutom sökt få de ofrälse ståndén att uppskjuta sina beslut i frågan för att på så sätt få tillfälle att påverka dem.

[1] Se Cnattingius, a. a., s. 163, 167 f.

[2] Det finnes för övrigt i den Calonius-Naumannska samlingen i Helsingfors. Se Jörgensen: *Calonius-Naumannska samlingen*, s. 183.

[3] Deras diskussion började med den förres antiklerikala utredning om tionde i tidskriften *Sanning och Nöje* n:o 89—94, där bl. a. Wilskmans *Swea rikes ecclesiastique werk* angripes. Den fortsattes i *St. P.* 1780 29/8—1/9 n:o 196—199, 23/9 218, 25/9 219. Prästernas rätt till tionde i olika speciella fall diskuteras även senare under 1780-talet i pressen.

[4] Jfr Oxenstiernas brev från 1772 om »en Gud» sådan »som våra Präster afskildra honom, då de vilja skrämma sina enfaldiga åhörare till inbetalning av tionden» (cit. efter Lamm, *J. G. Oxenstierna*, s. 227).

Man hindrade till på köpet förslagets anhängare i ståndet att yttra sig och deras namn saknas helt i protokollet.[1] Sedan några talare vid frågans behandling den 19 januari yttrat sig i majoritetens anda, avklipptes diskussionen för att beslutet skulle kunna genomtrumfas och meddelas till borgarståndet så fort som möjligt. Genom sitt visserligen förklarliga nit att hejda främmande lärors utbredande hade prästerna befästat sitt rykte för intolerans. Att de förutsågo denna verkan av motståndet visa yttranden i ståndets diskussion av de främsta talarna, Benzelstierna, Nenzén och Celsius, som alla protesterade mot att prästerna anklagades för intolerans.

Religionsfriheten var vid denna tid det kanske mest diskuterade ämnet i landet, varför prästeståndets uppträdande måste ha blivit allmänt observerat. Diskussionen fördes även i *Stockholms Posten*[2], och Kellgren har tre år senare hyllat Gustaf III som religionsfrihetens tillskyndare, som »brutit samvets-tvångets band» (SVS II, s. 162). I ett protokoll fört i Sällskapet Pro sensu communi har han ånyo påmint om riksdagsbeslutet (*St. P.* 1787 17/10, 243). De på annat ställe omnämnda tryckfrihetsmålen ha också bidragit till stockholmsprästernas impopularitet. Processen mot Kexell gav denne tillfälle att våldsamt driva gäck med sina förföljare.[3]

Mera tillfälliga orsaker ha också satt fart på förtalet av prästerna. Under 1770-talet inträffade ett par skandaler inom ståndet, som naturligtvis blevo livligt kommenterade av prästernas fiender. Bland de mest uppmärksammade kan nämnas ett

[1] Se ståndets protokoll (R. A.) och Anders Chydenius', *Politiska skrifter. Med en historisk inledning å nyo utgifna af E. G. Palmén.* H:fors 18[77—]80, s. 433 f. samt Levin, a. a., s. 139, 141 ff. Enligt en uppgift av P. Mauvert skulle många av ståndets representanter ha varit för förslaget, ehuru ingen till en början vågat yttra sig, då biskoparna varit emot det (Brev till Stricker 28/1 1779, K. B., Ep. S. 52: 7). Det kan påpekas, att prästerna vid riksdagen 1786 liksom 1779 måste ha framstått som upplysningsfiender. De övriga stånden antogo tryckfrihetsmemorialen enhälligt, prästeståndet med 30 röster mot 20. Se *Utdrag af Protocoller Hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adelen wid Riksdagen i Stockholm 1786.* Sthlm [1786], s. 89. *Protocoller Hållne hos Borgare-Ståndet* [— — —] Sthlm [1786], s. 156, *Protocoller Hållne hos Det Hederwärda Bondeståndet* [— — —] Sthlm [1786], s. 76, Odhner, a. a. II, s. 456. Prästeståndets konservativt upplysningsfientliga ståndpunkt framträdde senare också i pedagogiska frågor. Se Ohlson (a. a., s. 170 f.) om behandlingen av förslaget till allmogens undervisning 1793.

[2] Se särskilt *St. P.* 1779 26/1 12, 19/2 34—22/2 36, 24/2 38.

[3] Se härom Gjörwells brev till Stricker 10/7 1777. K. B; Ep. S. 52: 6.

slagsmål, som två av kyrkans tjänare i överförfriskat tillstånd anordnat på ett värdshus. Handlingarna i den process som följde blevo tryckta[1] och rättegången drog ut i tre år från 1773 till 1775, då Kungl. Maj:ts fällande utslag kom. Den bekante kyrkoherden i Stockholm Arnold Asplund talar i ett brev till Stricker om »de beryktade finska presterna» och beklagar, att myndigheterna dra ut på tiden med mål, »hvilkas särskilda art borde fordra den skyndsammaste expedition».[2] Att man vid Åbo akademi fick höra talas om saken är icke otroligt, då de båda anklagade tillhörde de kända finländska prästsläkterna Krogius och Westzynthius och då den ene av dem, Krogius, under processens gång återvände till Finland, där han fått ett pastorat i Åbo stift.[3] I Stockholm kunde ännu 1780 »Krogiska slagsmålet» nämnas som en känd sak.[4] Händelsen har tydligen inte varit så alldeles enastående. Ett par år efter denna historia klagar nämligen dåvarande pastor primarius Olof Celsius över att unga präster från landet i Stockholm »löpa på kaffehusen» och åstadkomma »mycken förargelse», och han erinrar också om den tidigare skandalen.[5]

Celsius själv blev för övrigt upphov till en av huvudstadens prästskandaler, ehuru av ett helt annat slag. Han hade som pastor primarius haft kontroll över prästerskapets änke- och pupillkassa i Stockholm, och sedan han som biskop överflyttat till Lund, visade sig betänkliga och oförklarliga brister i kassan. Vid den mycket uppmärksammade rättegång som följde lades ansvaret visserligen inte på Celsius, men bland allmänheten spredos illvilliga rykten om att det var denne som lagt sig till med de fattigas medel, och dessa rykten underhöllos av biskopens motståndare inom det egna ståndet.[6]

---

[1] *Stockholms Södra Förstads Kämnärsrätts Protocoll, hållit wid Undersökningen uti det, emot prästmännen Krogius och Westzynthius, angifne Hemfridsbrott hos källarmästaren Fuhrström»* [— — —]. Sthlm 1773. Uppträdet beskrives utförligt i kämnersrättens protokoll (Sthlms stadsarkiv, rådhusdepån, särskilt prot. för 22/12 1773).

[2] Asplund till Stricker 2/6 1774. Bref till J. C. Stricker. K. B., Ep. s. 52: 4.

[3] Se C. H. Strandberg, *Åbo stifts herdaminne*, II, Åbo 1834, s. 13 f., och M. Akiander, *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*, H:fors 1869, s. 294.

[4] Brev till Stricker från H. R. Franchen 16/7 1780 (K. B., Ep. S. 52: 8).

[5] Brev till ärkebiskop Mennander 1/6 1777 (K. B., Ep. M. 5: 4).

[6] Jfr S. Cawallin, *Lunds stifts herdaminne* [— — —] I, Lund 1854, s. 184 f., och A. Hildebrand, Clerus holmiensis: 4 (Handskr. K. B.). Celsius' domprost, Munck, försåg

Också i *Stockholms Posten* gjordes antydningar av detta slag. Man lägger särskilt märke till en liten artikel, daterad »Rom, den 1 September», där det med utstuderad ehuru mycket lättydd ironi omtalas, »at Hans Högvördighet ifrån Loretto [d. v. s. Lund] anländt hit til Rom» (Stockholm) och där bland andra förklädda aktualiteter också omtalas »välsignelsen uti Gråmunke-Brödernes Ordens Cassa, den Hans Högvördighet någon liten tid förestått».[1] En annan gång tar en artikelförfattare för avgjort, att de änkor och faderlösa, som blivit lidande skulle bli hjälpta av kassans tidigare föreståndare. Då dessa voro »Gudelige Män», måste de naturligtvis med största glädje uppoffra vad de kunde »af denna werldenes ägodelar, om hwilkas fåfängelighet och ringa wärde de så ofta predikat».[2]

Celsius' fall var inte det enda, som visar kyrkans tjänare i strid med sin andliga överhet. Dessutom förorsakade det ständiga intrigerandet om befordringar en anda inom kåren, som gav anledning till kritik.

Det bidrog inte att öka ståndets anseende, att prästerna själva spredo illvilliga rykten om och förtalade varandra, inte heller att de anklagade varandra för bristande renlärighet såsom vid de beryktade och upprepade kontroverserna mellan Kellgrens förre lärare Andreas Knös och dennes motståndare. I Stockholm hände det, att präster både i sina predikningar och enskilt skildrade sina kolleger »såsom ogudacktige, mindre nitiske och nästan odugelige och wårdslöse uti sina Ämbeten, hwaraf alla laster och Christendomens förfall endast härröra skal». Celsius, som under sin pastor primarius-tid höll ett förmaningstal till stockholmsprästerna, hade onekligen rätt i att de därigenom bidrogo till att »wäcka förackt och åtlöje öfwer presteståndet [— — —] och ådraga sig sjelfwe wanheder

ständigt sina brev med försåtliga antydningar om biskopens roll vid fallissemanget (se breven till Stricker, Ep. S. 52, K. B. från början av 1780-talet). Ännu vid riksdagen 1786 fick Celsius av en präst ta emot en elakhet om änkekassan (Brev från J. Lind till Stricker 26/6 1786, K. B., Ep. S. 52: 11).

[1] *St. P.* 1782 16/10 237.

[2] *St. P.* 1782, 4/1 3. Det är dock ovisst om Kellgren, som visserligen gärna angripit Celsius som författare, själv medverkat vid dessa försåtliga antydningar. Biskopens fiende, den intrigante och stridbare Munck har möjligen haft någon förbindelse med tidningen (jfr ovan s. 253). Han gör i breven oklara antydningar om sina möjligheter att skada Celsius' anseende.

hos alla förnuftiga».[1] Själv var han den som mest fick erfara sina yrkesbröders öppet förkunnade hat och kom därigenom med sin utsatta ställning att bidraga till att hela ståndets anseende undergrävdes.

Ett gott vittnesbörd om, hur Stockholmsprästerna sågo både religionens och det egna ståndets minskade inflytande i landet, har man i den utförliga skrivelse härom, som konsistoriet tillsände sin gynnare justitiekanslern Liliestråle.[2] Endast några väsentliga punkter därur skola anföras. I början nämner inlagan »de besynnerliga händelser», som tidigare diskuterats i konsistoriet och »hwilka nu mera än annars, hafwa sig företedt» (det är de norrländska sektrörelserna som avses). Sedan talas det om »de Zinsendorffiske oroligheter» och hernhutarnas brödraförsamling, som tjänar »ej mindre till Kyrkans söndring än Statens skada». Man hade också funnit, »att en hemlig obelägenhet[!] för den Evangeliska lärans grundsanningar ligger i mångas sinnen [— — —] Hwilket onda är så mycket farligare, som wisa[!] outtrötteliga män utom Lands, upphäfwit sig till uppenbara hufwudmän för Deisteriet» och vilja »öfwerända kasta all Christen Gudstjänst och SedeLära» och söka införa sina skrifter »i alla Riken». Att dessa, Voltaire, Rousseau, De La Melier (= La Mettrie?), Helvétius, Robinet, Hume m. fl. fördärva »Landets förnämare ungdom, wisar en mer än beklagelig ärfarenhet och ett snart sagt uppenbart föragt för Religionen, hwilket i mycken mon wärkar till sedernes warande för derf». Saken förvärrades av att tyska teologer »under anseende af Religions förswar på sidan understödja Fritänkeriet, med dristiga angrep, än på sielfwa Canon, än på [— — —] symbola, och än med sådane uttolkningar af den Hel: Skrift, som gynna Socinianismum». Man rädes, att det tilltagande religionsföraktet skall övergå till förnekelse och klagar med rätta, att »det skulle för den Evangeliska Församlingen blifwa en nesa, om den enda protectionen för Christendomen [— — —] skulle yppas ifrån den Romersk Catholska sidan».

[1] Kons. prot. 28/4 1778, jfr även ovan s. 254 f. om de tjänstlösa prästerna i huvudstaden.

[2] Kons. prot. 28/5 1776. Av protokollen framgår att konsistoriet ofta rådförde sig med Liliestråle.

Även om konsistorierna kunde förbjuda, att de skadliga böckerna infördes i landet »blifwa dock deras förargelige innehåll, utan särdeles wederläggning, uti wåra Journaler upprepade». Som botemedel föreslår så konsistoriet en ändring i tryckfrihetsförordningen med större möjlighet till förhandscensur.

Så beröres swedenborgianismen, som även gripit omkring sig bland prästerna, varefter man återvänder till de norrländska väckelserörelserna, som även nått Stockholm. Konsistoriet passade härvid på att locka över de världsliga myndigheterna på de andligas sida genom att påminna om, att »Swärmerierne [— — —] ofta blifwet brukbare wärktyg för frondeurer», som »i det wärldsliga Regementet welat åstadkomma buller och hwälfningar».[1] Också i de »Enthusiastiske oroligheter» här i landet fanns »likasom en anläggning», och ledarna, som stodo i förbund med varandra, försökte, ehuru icke själva särdeles religiösa, »med högsta flit wilja befordra swärmeriets framgång». Så beklagar man sig åter över att tryckfrihetsförordningen hindrade konsistoriet från att effektivt kunna bruka sin censur. Grunden till svärmerierna låg »förnämligast, men beklageligen uti oförståndige Prästers owarsamma uppförande», då de voro »mera angelägne att uppwäcka sinnliga rörelser hos sine åhörare, än att föra dem med rena föreställningar till enfaldigheten i Christo, som uplyser förståndet, och böjer wiljan» (konsistoriet, d. v. s. Celsius, uppställer predikoregler, som stöta på neologi och som f. ö. likna dem Kellgren senare skulle skänka sitt gillande).[2]

Konsistoriet lägger alltså skulden till religionens avarter på en del av landets präster, på deras »Lefwerne och Prädikningssätt». För att »någorlunda hjelpa Präste wäsendet ur dess iråkade förfall» föreslås därefter en strängare kontroll av de blivande prästernas studier »men äfwen om deras seder sinnelag och uppförande i Lefwernet [— — —]. Hwad som under Kongl. Maj:ts egne ögon i desse tider med Präster wid domstolar förefaller, och dessutom i Dagbladet Dagligt Allehanda, som

[1] Det är alltså en parallell till Kellgrens varning elva år senare i *Man äger ej snille*.

[2] Åtminstone i slutet av århundradet ansågos dock Stockholmsprästerna snarare vara motståndare till neologien (jfr Westling, a. a., s. 210 f.).

oftast förekommer, wisar nödwändigheten däraf.» Man fann orsakerna »till den med skäl allmänt öfwerklagade bristfälligheten innom Presteståndet [— — —] ligga i författningar, som gifwa oduglige och wanartige Prester utwägar, att undandraga sig sine förmäns påsikt och skäliga efterhållande» och påminner om, att de blivande prästerna »nästan aldrig lära huru en prädikan uti rena ord och tydeliga, bör utan allegorier och mystiska talesätt, sammanskrifwas eller wärdigt uttalas». Skrivelsen klagar också över bruket att utan urskiljning kalla »Regiments och Husprädikanter, som så widsträckt utöfwas, utan att Consistorium det hindra kan» och slutar med ett par förslag om strängare fordringar för präst- och pastoralexamina.

Vad som för detta arbete särskilt erbjuder intresse, är inte bara att skrivelsen redogör för den svåra situation, i vilken kyrka och prästerskap befunno sig vid denna tid, utan också att den lägger skulden på prästerna själva, att den sålunda ger ett vittnesbörd från andligt håll om det berättigade i prästkritiken.[1] Om också tidens ständiga utfall mot prästerna fått impulser från tidigare utländsk och inhemsk antiklerikal litteratur, så har den dock åtminstone under 1770-talet fått sitt stoff från verkliga missförhållanden.

Att den stora djupt religiösa svenska allmänheten sökte sig till en kristendom utanför statskyrkan och att kritiken mot prästerna här vunnit en sådan anklang, har givetvis bidragit till deras självprövning. Till skillnad från den myndighet och det maktmedvetande som präglade de svenska prelaterna ännu under frihetstiden — särskilt då under mössregimen — hörs nu en ton både av ödmjukhet och av defaitism, då prästerna hos världsliga myndigheter söka hjälp i kampen mot kyrkans och ståndets fiender. Deras ställning var särskilt starkt hotad både utifrån och inifrån, just då de kellgrenska giftpilarna avskötos.

Om jordmånen alltså var god för angreppen mot det andliga ståndet är det dock förvånande, att Kellgren så snabbt kunde

[1] Från en något senare period citerar Wijkmark brev från biskoparna Wallquist och Tengström samt från Samuel Ödman med klagomål över ståndets förfall, H. Wijkmark, *Samuel Ödman* (Ak. avh. Lund). Sthlm (tr. Uppsala) 1923, s. 241.

ryckas med av upplysningsradikalernas präst- och religionsförakt. I likhet med Dalin, hans föregångare som det svenska prästerskapets häcklare, var Kellgren prästson och hans bror, med vilken han alltid stod på god fot, hade valt faderns yrke. Skaldens utveckling i Åbo blir så mycket märkligare som hans far tydligen i hög grad lett sönernas uppfostran innan de begivit sig dit. Den äldre av dem har i dedikationen till sin gradualavhandling vackert framhållit den ledning de fått vid sina första steg på den lärda banan:

> Tu puerum studiis formasti & moribus ipse,
> Et Duce Te Pindi semita dulcis erat.[1]

Ett liknande intyg ger han i sin »Nota»[2], och den yngre brodern, den blivande skalden, bör ha bevarat ett gott minne av sin far, som kunde leda in sonens intressen mot vitterhet och musik. Om prosten Jonas Kiellgren d. ä. och hans vittra och musikaliska anlag finnas flera samstämmiga uppgifter.[3] Skalden själv nämner sin far endast en gång i breven men då i en skämtsam ton och utan varje spår av vördnad (*Brev* s. 91). I varje fall är det tydligt, att fadern inte kunnat bidraga till någon prästantipati hos honom. Möjligen ha stiftets övriga präster däremot framkallat en reaktion. Deras förhållande till prosten Kiellgren tycks nämligen ha varit åtskilligt spänt.[4]

Det är i varje fall tydligt att båda bröderna Kellgren bestämts för samma levnadsbana som fadern och deras svåger Lengblom,

[1] Jonas Kiellgren, *Vindicias Veterum Druidum Hyperboreorum Sistens.* Diss. grad. [Praes. Johan Bilmark]. Åbo 1769, s. 2.

[2] Se *Finsk tidskr.* 1895, I, s. 250.

[3] Utom »notan», en handskriven biografi av skaldens syster Hedvig Eleonora Gjötberg (K. B. Biografica. Jfr Sylwan, *Johan Henrik Kellgren*, Sthlm 1912, s. 214) samt i en likpredikan över den andra systern Eva Maria Kjellander (J. Fr. Mellin, *Tal och personalier, vid* [— — —] *Eva Maria Kjellanders* [— — —] *begrafning* [— — —]. Sthlm 1816, s. 7).

[4] Redan då denne 1749 blev kontraktsprost protesterade kontraktets kyrkoherdar däremot. Se Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 15. Sex av kyrkoherdarna deltogo i protesten och antagligen ha endast sju varit i tjänst (jfr J. Warholm, *Skara stifts herdaminne*, Mariestad 1867—74, I, s. 435 och passim). Protesten var alltså nästan enhällig. Den komminister, som tjänstgjorde under prosten Kiellgren, var betydligt äldre än denne och hade sökt samma befattning. Förhållandet dem emellan har därför kanske icke heller varit gott. Ehuru prosten innehade sin befattning i tjugutvå år fick han aldrig representera sitt stånd vid riksdagarna och heller aldrig presidera vid något prästmöte, vilket är anmärkningsvärt med hänsyn till hans befattning.

som var dennes nye komminister. Att den yngre, Johan Henrik, från början varit bestämd till präst kan man sluta sig till av uppgiften i ett versbrev, att han »ämnad var til stöd för Christna Religion» men »kanske på goda skäl / Det helga ståndet öfvergifvit» (SVS II, s. 224).[1] Får man döma av tonen i hans brev från studenttiden har han mycket hastigt lämnat dessa planer. Fullt så stor frispråkighet skulle knappast en blivande präst ens under upplysningstiden ha använt. Kellgrens akademiska studier tyda heller aldrig på någon teologisk inriktning.[2] Icke heller hans umgänge. Med undantag av brodern var ingen av hans närmaste vänner teolog och ehuru teologerna eller i varje fall de blivande prästerna ännu voro i majoritet vid akademien[3], lysa de nästan helt med sin frånvaro bland det vittert och konstnärligt inriktade Auroraförbundets medlemmar. Detta faktum kan samtidigt bidraga till karakteristiken av den teologiska fakulteten i Åbo och av Aurora.

I Finland har Kellgrens prästsatir ännu inte kunnat anknyta till några personliga mellanhavanden. Där är den ännu helt allmänt hållen och om han en gång fäller några skämtsamma ord om en präst är det endast i all godmodighet (se nedan s. 284).

Det var först 1777, när han flyttat över till Sverige, som han verkligen fick en personlig anledning att betrakta prästerna med en viss skepsis. Prokanslern för Åbo akademi, den impopuläre biskop Haartman, hade för konsistoriet uttryckt sitt missnöje med Kellgrens sätt att kungöra sina föreläsningar, och det var denne som anmärkt på att de unga docenterna vistades i Stockholm (jfr ovan s. 70 f.).[4]

Den första gång, som Kellgren visar en tydlig personlig ovilja mot det andliga ståndets representanter, är emellertid i samvaron med den egna familjen, som han besökte våren och sommaren 1777. Han har då fått råka sin bror och sina tre svågrar, alla fyra präster. Skaldens besök i hemmet, systern Eva Marias

[1] I *Dumboms Lefverne* talas om att Dumbom en gång skulle predika men »vid ingången kom af sig». Det kan vara en häntydning på att Kellgren ändrade levnadsbana innan han hunnit »predika» (jfr Petersons gissning a. a., s. 242).

[2] Jfr Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 23.

[3] Se Lagus, *Album studiosorum academia Aboensis 1640—1827* [— — —]. II *1740—1827*. H:fors [1892]—1895, passim.

[4] Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen* s. 97, 126 f., 133 ff. *Brev*, s. 95 ff.

bröllop och prästmötet som hölls i Skara detta år gåvo anledningar till att hela familjen samlades och därvid erbjödos rikliga tillfällen till kommentarer.

Man får av Kellgrens brev om sina västgötasläktingar två något olika bilder av dem. I brevet till Leijonhufvud avmålas den inskränkte, enkle lantprästen, som lever fjärran från all kunskap om livet i storstaden, som är fullständigt obevandrad i litteraturen och som endast känner sin församling och sin postilla. Skildringen är inte så olik de i mera välvillig ton hållna beskrivningarna av brodern tolv år senare (*Brev*, s. 224, 229). Nu hör man emellertid ingenting av sympati i rösten, när han talar om sina släktingar, i vilka han inte kan se »naturliga menniskjor». Vid båda tillfällena är det emellertid den världsvane och upplyste filosofen, som återger sina intryck av lantprästen. »Så uppbyggeligt som detta sällskap varit, så ledsamt har det ock blifvit i längden», skriver han vid sitt första besök i hemmet, »Verser och predikningar äro något litet hétérogena. De som äga den lyckan, att ej vara naturliga menniskjor, förnimma blott hvad Guds Anda tillhörer; alt annat är dem en galenskap. Talar man derföre om en vacker Opera, så svara de, som goda lutheraner: bona opera ad salutem non sunt necessaria. Ingen är, som vitter är, ja, icke till en» (SVS IX, s. 210). Den andra bilden, den som skalden ger Clewberg, är betydligt fränare. I ett av klagobreven till denne yttrar han först sitt missnöje med sin nya svåger, Kjellander: »Han tycks vara en superlativus af hushållare», och fortsätter omedelbart: »Det är intet bland slägtingar, som man bör söka sina hjelpare, och minst i det heliga ståndet. Famntag, tårar, välsignelser, Critiquer och lärdommar är alt hvad man bör vänta af dem» (*Brev*, s. 69).

Den prästernas snålhet, som han senare med en viss iver skulle framhålla, och deras ignorans och inskränkthet har han här fått erfara på nära håll. Mest har han säkerligen retat sig på deras låtsade ömhet och välmenande förebråelser. Hyckleriet var en last som han senare framförallt skulle anklaga prästerna för. Den uppfattning om släktingarna, som han har i brevet till Leijonhufvud, visar han också då han skriver till

Clewberg. Han omtalar att han träffat en greve Creutz, »en artig quick och litterat man», som han kallar »den första menniskjosjäl jag blifvit varse sen jag kom hit» (*Brev*, s. 73). Han är nog inte alldeles fri från en viss högfärd, när han utdömer sina släktingar som riktiga människor. Utan att veta om hans beskrivningar av dem äro rättvisa, få vi dock reda på hur han såg dem. Till brodern Jonas skrev han under studenttiden fullkomligt frispråkiga brev, där han skämtar om Gud Fader och gör en skabrös parodi på Fader vår (se särskilt *Brev*, s. 5). Nu har tydligen förhållandet blivit annorlunda och skaldens dikter ansågos »alltförmycket flyktige» för att Jonas skulle få se dem.[1]

Helt i överensstämmelse med vad vi förut sett om hans sympatiyttringar för familjerna Fleming och Meijerfeldt, är det först på äldre dagar som han omfattar sin släkt med varmare känslor. Då hjälpte han både sin bror och sina svågrar till pastorat.[2] Under sina senare år kunde Kellgren med tydlig välvilja i brodern se en förträfflig människa och präst men »för öfrigt den naivaste ignorant i alt hvad som händt sen de fyra monarkierna och alt hvad som tänkts sen 13:de seculo. Han fördömmer ned i helvete både Svedenborgianer och Sällskapet pro Sensu Communi.» Omdömet bekräftas i ett nytt brev: »Kyrkoherden en liten fet och rund Bondpräst [— — —] fördömmer i afgrunden alla kättare och tänkare, Exegeter, Philanthroper och Sensus Communis.» Om brodern dock har hört till en prästtyp, som Kellgren mera smålett åt än fördömt, så tycks hans pastorsadjunkt snarast ha varit av det förhatliga slaget »med Martyrs physionomi», ett uttryck för religiositet, som Kellgren avskydde. (*Brev*, s. 224, 229 f.).

Utanför den närmaste släkten fick skalden bara en enda personlig vän inom det andliga ståndet, C. G. Nordin, men redan innan vänskapen brutits kunde han upptäcka de löjliga sidorna hos denne, särskilt hans ostentativt och säkerligen inte utan beräkning visade kungatrohet. Under det politiskt händelse-

[1] Se »notan», *Finsk. tidskr.* 1895, s. 251. Antagligen avses *Sinnenas Förening* och *Til Bacchus och Kärleken.*

[2] Se *Brev*, s. 153, SVS IX, s. 81 och hänvisningar i SVS IX, s. 114 och 183.

fyllda året 1789 försvann vänskapen, och frondören Kellgren misstänker t. o. m. — väl inte utan orsak — att Nordin spionerade på honom för kungens räkning.[1] Kryperi och falskhet måste för Kellgren ha varit speciellt motbjudande egenskaper, och han har heller aldrig i sina brev så tydligt visat sin antipati mot någon människa som mot »denna Prästen, denna mörksens Ande». Förhållandet bidrog säkerligen till att in i det sista underhålla Kellgrens prästhat, och i *Ljusets fiender* får han tillfälle att ge luft åt sina känslor för sin antagonist.[2]

En annan av hans umgängesvänner i prästeståndet var biskopen i Växjö, Olof Wallquist, Nordins konkurrent om konungens gunst. Wallquists iver att ställa sig in hos Gustaf III måste ha tett sig löjlig och föraktlig för Kellgren, som har några spydiga ord härom i ett brev till Rosenstein (s. 232 f., 236). Biskopen visade sig ju t. o. m. inställsam mot konungens handsekreterare Kellgren, som givetvis var alltför kritisk och skarpsynt för att inte förstå orsaken till dessa vänskapsbedyranden. Wallquist medgav öppet inför den radikale upplysningsmannen, att han givit sina offentliga uttalanden en konservativt rojalistisk färg enbart för att de skulle tas väl upp av »en viss hög Herre».[3]

Att prästeståndets medlemmar öppet kunde visa sin fientliga inställning till sin motståndare är ju högst förklarligt. Från ett besök i Medevi 1783 berättar Kellgren: »Köhler [— — —] håller sig mycket på afstånd från mig syndiga menniskja: så göra och de öfriga Presterne, undantagande Wallquist, för hvilken de gifvit tillkänna, att de högeligen tvifla på att jag tror de dödas uppståndelse» (*Brev*, s. 122).

Emellertid var det kontroverser av ett annat slag som skulle framkalla de skarpare tonerna i Kellgrens satir. Han hade just 1778 börjat göra sig ett namn som skald och kritiker i Stockholm, då hans känslor för prästerna fingo nytt bränsle. Han kom nämligen att på nära håll lära känna den högst förklarliga nit-

---

[1] Om utvecklingen i förhållandet mellan de forna vännerna se *Brev*, s. 160 f., 222, 242 och SVS IX, s. 125 ff., 213 f.

[2] Se Kjellén, *Festskrift till Castrén*, s. 133 ff., och *Saml. 1941*, s. 15 f. (jfr även s. 13).

[3] Om Wallquists reaktionära tänkesätt se SVS IX, s. 121 f. Om hans samtal med Kellgren se även H. Elovson, *Amerika i svensk litteratur 1750—1820* [— — —]. Ak. avh. Lund 1930, s. 147.

älskan, som huvudstadens präster nu under fritänkeriets frammarsch visade, då det gällde att beivra de nya tendenserna i tidningarna. Den iver de lade i dagen bör ha verkat särskilt häftig för den som var van att jämföra med förhållandena i Frankrike. Efter en tid av stränghet hade man där blivit avgjort mildare mot frispråkiga författare, som yttrat sig om präster och religion.[1] Tidigare, då det t. ex. gällde Kexells *Mina tidsfördrif på gäldstugan*, kunde Kellgren dock med en skämtsam anmärkning beröra prästernas iver att censurera (*Brev*, s. 72 f.).[2] Nu kom detta intrång på tryckfriheten att riktas mot honom själv, och den aversion mot censur och indragningsmakt, som han visade under de närmaste åren, står i nära samband med hans avsky för prästerna. Han hade i *Dagligt Allehanda*, 14 och 15 april 1778, infört en ytterst skarp recension av Ristells *Witterhets- och Gransknings-Journal*. Man märker där att recensenten inte är fullt objektiv. Han uppröres över att Ristell vågat komma med några blygsamma anmärkningar över ett ode av Oxenstjerna. Samma ode hade Kellgren själv helt nyligen angripit på liknande sätt men i betydligt häftigare ton och mera överdrivet. (SVS I, s. 166 ff.) Det vore emellertid mänskligt, om hans känslor för kollegan varit kyliga. Denne hade i Vitterhetsakademiens tävlan 1777 i ett fullt oförargligt ode besjungit samma ämne som den unge äregirige skalden och Ristell hade erhållit pris. Kellgren blev för övrigt omedelbart efter sin recension påmind om utgången av denna tävlan, då Ristell inledde aprilnumret av sin journal med *Ståndaktigheten. Ode som vunnit Accessit i Kongl. Vitterhets Academien, 1777*.[3] På Kellgrens recension följde emellertid ett åtal. Den åtminstone officiella anledningen var en där införd anekdot, som rubricerades som hädelse, och C. P. Lenngren, som åtog sig att skylta

---

[1] Se Mornet, a. a., s. 133 f.

[2] Liksom Kexell hade också den beskedlige Gjörwell vid denna tid blivit persona ingrata i Stockholms konsistorium på grund av sina publikationer, särskilt *Lärda Tidningar*. Se kons. prot. 13/2, 27/2, 26/3, 28/5 1776 och brev från Gjörwell till Stricker 10/7 1777. (K. B. Ep. S. 52: 6.)

[3] Enligt annons i *Dagl. Alleh.* 1778 30/4, 96 »utgifwes nu Witterhets- och Gransknings-Journalen för April månad». Obs. att Kellgren i denna och följande artikel mot Ristell även angriper dennes diktning, som vunnit många offentliga utmärkelser.

som författare, blev stämd inför rätta.[1] Av Kellgrens senare yttranden framgår, att han ansåg att kyrkan delvis bar skulden till åtalet och att han betraktade detta som en hämndeakt från Ristells sida för hans recension och från prästernas för hans antiklerikala åsikter. Eftersom artikeln i fråga innehöll ett djärvt och häftigt utfall mot prästerskapet[2], vore det naturligt, om det funnits fog för hans misstankar. Prästernas ömtålighet vid denna tid har nyss berörts. »Maneret [vid rättegången] var aldeles inqvisitoriskt för at i ögonblicket få rätta auctoren för en dag, hvilken både Consistorium och Theatern [— — —] ville sedan näpsa och släppa med den förmaning, at [— — —] respectera våra gamla Psalmer och våra nya Operor», skriver Gjörwell. Han tillägger senare i brevet härom, att »En af våre verkeligen lärde Prästmän [— — —] med ordenteligt Anathema ihugkommit Mag. Kellgren».[3] Skalden har naturligtvis känt till det nära samarbetet i dylika frågor mellan justitiekanslern, som föranstaltat åtalet, och Stockholms konsistorium.

Året efter Allehanda-kontroversen inträffade för övrigt en ny liknande händelse.[4] Denna gång var det *Stockholms Posten*, där Kellgren nu medarbetade, som åtalades för hädelse. Anledningen var en tämligen oskyldig artikel, antagligen översatt. Gjörwell berör rättegången och det uppseende den väckte samt konsistoriets, särskilt pastor primarius v. Troils, iver att straffa den skyldige. Vem författaren var, är fortfarande okänt, ehuru »en Stierncrantz, ung och vidlöftig Officerare [— — —] tog detta nya vitterhetsarbete på sin räkning»[5] (Arvid Adrian Stierncrantz var en ung fattig militär, Bellmanian och medlem av Utile dulci och Par Bricole). Formuleringen tyder på att denne

[1] Att Kellgren inte gärna ville stå som författare, berodde enligt Sylwan möjligen på hans ställning som informator hos Meijerfeldt (*Saml.* 1896, s. 171). En bidragande orsak var nog, att han inte ville störa sig med justitiekanslern. Se ovan s. 138 f.

[2] Se nedan s. 277 f. Om denna artikel och den följande processen se Sylwan, *Saml.* 1896, s. 167 ff.

[3] Brev till Anders Norberg 7/5 1778. K. B. (Ep. G 8: 6), cit. av Sylwan, *Saml.* 1896, s. 170.

[4] Lamm har fäst uppmärksamheten på det nya åtalet och Kellgrens anspelningar därpå. *Saml.* 1913, s. 80 ff. Se även Ljunggren, a. a., I, s. 88.

[5] Brev från Gjörwell till P. Alströmer 19/8 1779. Om Stierncrantz se f. ö. *Biographiskt Lexicon* XV, s. 363 f. med litt.hänv. och Elgenstierna a. a. VII, s. 620. Sylwan nämner Gjörwells uppgift (*Saml.* 1909, s. 15).

icke var den verklige författaren utan iklätt sig en liknande roll som tidigare Lenngren gjort. Också nu har Kellgren som kanske infört artikeln upprörts.

Trots att den unge fritänkaren sluppit undan de vanliga följderna av ett respektlöst skrivsätt i religiösa och kyrkliga ämnen, har han tagit utomordentligt hårt vid sig av dessa supponerade prästingripanden. Hur ömhudad han var, visas av att han gång på gång under de närmaste åren återkommer till ämnet. Sylwan och Lamm ha anfört några artiklar i *Stockholms Posten*, där Kellgren påmint om »den priswärda nit som wederbörande Fiscaler nyligen låtit påskina» (*St. P.* 1780 13/1, 9).[1] Han har emellertid inte heller i sin diktning kunnat avhålla sig från harmsna utbrott, då dessa händelser kommit honom i tankarna. Främst är det naturligtvis den Ristellska historien, som legat och frätt på hans sinnesro. Det förefaller t. o. m., som om han, från att förut ha förlöjligat prästerna och uttryckt sitt förakt för dem — t. ex. i *Mina löjen*, där Kellgren är häftigast, då han talar om »de höga» — nu övergått till att skildra dem med en ny ton av vrede i rösten. Dessa personliga erfarenheter ha alltså bidragit till skärpan i prästsatiren. Till adelssatiren hade han kunnat få inspiration under ett tidigare skede.

Hur häftig Kellgren kunde bli, när han påminde sig processen, framgår samma år av hans fortsatta journalistiska skärmytslingar med sin motståndare. Ristell hade kritiserat en prolog av Kellgren, som i *Stockholms Posten* (1778 21/12, 18) svarade på kritiken, ehuru han visste »hwad som warit försigtigast af alt. Jag hade bordt genom en högmögen tystnad sätta mig öfwer min Granskares anmärkningar; Jag hade uti dem bordt söka up några ord uti dem, som äfwen blifwit brukade i Skrifter; jag hade sedan bordt laga så, att hans namn för denna Gudlöshet skull blifwit upgifwit i Kämners-rätten; jag borde ej förr gifwit mig ro, än jag sett Religionen och Lagen gripa min Prolog under armarne och straffa Granskaren efter Missgärnings-Balken för det han ej funnit smak i mina verser; Se då hade jag

[1] Sylwan, *Saml.* 1896, s. 175, Lamm, *Saml.* 1913, s. 79 ff., 87 f. Se även nedan s. 350 samma antydan i Kellgrens polemik efter uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen at wara stor Poet.*

warit försigtig; då hade man sagt: Den karlen har seder; Han har et godt hjerta[1]; Han will ej hämnas, men hans Granskare är en swart Själ.» Det framgår här mycket tydligt, hur Kellgren såg den Ristellska förföljelsen mot honom med anledning av den åtalade Allehandarecensionen. Vidare ger stilen ett intryck av att artikeln är skriven med den häftighet som vreden åstadkommer. Jag tänker härvid inte enbart på de hopade »jag»-satserna utan också på en omedveten omsägning, »uti dem», som saknar motsvarighet i Kellgrens vanliga felfria och omsorgsfullt utarbetade prosa.

Som exempel på att Kellgren i sina tidningsartiklar inte glömde dessa åtal, kan nämnas en av Lamm citerad recension av tidskriften *Mina Tidsfördrif på Högwakten* (*St. P.* 1781 20/4, 90).[2] Tidningens namn ger Kellgren tillfälle att påminna om åtalet mot Kexell fyra år tidigare, som nu först kan uppröra honom. Naturligtvis tänker han på de kontroverser han själv fått utstå: »Andras olyckeliga erfarenhet har också lärt Auctoren, at mera spara det Andeliga Ståndet.» Därefter följer ett stycke om faran av att säga beska sanningar om prästerna. Det märkliga med denna del av recensionen, som upptar halva dess utrymme, är utgångspunkten: den recenserade tidskriften har icke angripit präster. Kellgren har inte kunnat låta bli att göra en digression för att kunna återvända till den gamla anklagelsen.

Man skulle också kunna nämna en liten kvick notis, *Om Franska Prästerne* i *Stockholms Posten* 1779 (7/7, 143), som säkerligen är av Kellgren. Den omtalar först en abbé, som i Paris' Domkyrka »påkallar Guds hämd öfwer alla beaux-esprits», och snart kommer väl också »sluddret, denna Mennisko-class som är mera talrik än man tänker [Kellgren menar väl alla upplysningens fiender], lär snart anse med fasa hwar och en som sölar papper».[3] Den »turkiske» artikelförfattaren säger, att »Mufti nå-

[1] Jfr Kellgrens ironiska behandling av »l'honnête homme». Lamm, *Saml.* 1913, s. 81 f., Abenius, a. a., s. 17 f.

[2] Lamm, *Saml.* 1913, s. 90.

[3] Att Kellgren är författaren, kan man sluta sig till av flera omständigheter. Den här framförda klagan, att poeterna måste uppvakta överheten för att få sin utkomst, återfinnes t. ex. i hans uppsats *Om Witterhets-Academier*, *St. P.* 1782 22/11, 269. Där

gon gång antastat wåra Poeter, men det har ej warit af någon fanatisme, utan af billig hämd för det de ej wetat att göra hos Mufti sin upwaktning». Om också uppslaget är hämtat från annat håll, har det givetvis varit lockande för Kellgren att just nu införa notisen, endast en månad efter det sista åtalet, kanske innan ännu domstolens utslag fallit.

I polemiken efter uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen at wara stor Poet* anklagar han alldeles obefogat en motståndare för att vilja »hitsa Consistorier och Kämners-Rätter emot Auctoren, den Ni derföre sökt på alt möjeligt sätt [— — —] at kunna marquera» (*St. P.* 1781 18/6, 136). Något tänker han väl också på sitt eget öde, då han i uppsatsen *Om Witterhets-Academier* (1782 22/11, 269) påstår, att de kristna fanatikerna »underlåta aldrig at i goda Författares arbeten söka och finna ett förborgadt gift».

Några månader senare får han tillfälle att påminna om prästernas försök att avslöja de anonyma författarna till misshagliga tidningsartiklar. Kellgren hade angivit, att »M:r Eratou» (Voltaires pseudonym) skrivit originalet till *Menskliga Lifvet.* En insändare i *Stockholms Posten* hade därför helt oskyldigt frågat varför inte det riktiga författarnamnet var utsatt. Kellgren svarade häftigt att han »lämnade åt en Författare at sjelf säkrast weta, hwad han skrifwit eller icke; i synnerhet i detta fall, då jag ej är präst [— — —]» (*St. P.* 1781 4/10, 229. *Til Herrar Upmärksam och Difficile*).[1]

Kellgrens känslor och tankar i samma riktning äro i hans dikter lika häftiga och lika ofta återkommande, endast mera maskerade. Redan i *En Ynglings inträde i verlden* (1778), vid en passus, där skaldens röst darrar av förtrytelse, tycker man sig finna en återklang av dessa känslor. Ynglingen i dikten säger

---

heter det på ett annat ställe: »Fanatismen och widskepelsen» tro »at okunnighet och mörker äro den säkraste grundwal för Christendomen». Jfr härmed den förra artikelns kellgrenska tonfall: »Okunnigheten är altid i granskap med fanatismen». Kellgrenskt är också, att med en not ange, att »Detta stycke är tagit ur en Turkisk Awisa, som sedan olyckligt wis blifwit sönderrifwen». (Jfr t. ex. noten till *Något at läsa för ungt folk. St. P.* 1780 10/8, 180.) Liksom i talet om satiren får »Mufti» representera det »mohamedanska»(!) prästerskapet. Om Kellgrens förkärlek för denna stil se nedan, s. 352.

[1] Se om denna polemik SVS VII, s. 66 ff.

sig ha burit på ett hopp »At sannings klara dag för verlden tända opp». »Hvad dårskap!» utropar han till sig själv, »Hennes lius förakt och afsky väckte, / Den höga lasten log, den svaga sig förskräckte, / Och fanatismen väckt till raseri och blygd / *Med heligt hämdeskri begärde lagens skygd*» (SVS I, s. 311).[1] I tidigare utfall mot religiös fanatism och förföljelseanda säger Kellgren aldrig direkt, att den religiösa ofördragsamheten brukar taga lagen i sin tjänst. Att han här i en tävlingsdikt till Vitterhetsakademien, i denna annars »bleka kopia» av Gyllenborgs *Världsföraktaren*, där han »sökt träffa akademiens smak»[2], vågat komma med dylika djärva anklagelser, det tarvar dock en förklaring. Utfallet mot fanatismen, som hämnas med lagens hjälp, kan ha inspirerats av Ristells och prästernas aktion. Djärvheten att införa de skarpa anklagelserna i dikten är kanske ett utslag av den personliga upprördheten. Dikten, som inlämnades till Vitterhetsakademien hösten 1778, skrevs ju just det år, då processen kom till stånd.[3]

Konsten at göra lycka (*Något at läsa för ungt folk. St. P.* 1780 10/8, 180) har också, som Hjertén påpekat[4], en direkt anspelan på prästernas användning av kämnersrätten. I diktens senare version är tendensen mera allmän, men i båda fallen bryter Kellgren fullkomligt stilen då han kommer in på detta ämne. Från början har han på skämt använt en enkel och folklig ton. Den är anslagen redan i undertiteln, *Huru man må Ungt Folk enfalleligen förehålla*. Gumman i dikten, som ger sin »kära Gosse» några kloka levnadsregler, varnar honom för allt umgänge med »Qvickhet», som alltid blir illa sedd. Men särskilt farligt är det att skämta med »någon Andelig man»:

> Ty hat, som Helgons hjertan tänder,
> Är ej et hat som återvänder
> Förn det sit offer stekas ser
> Vid timlig eld på bålets bränder
> Och evig eld i mörksens länder.
> (SVS II, s. 77.)

[1] Kursiv. här.
[2] Lamm, *Saml.* 1910, s. 90 f. Jfr dock nedan s. 349 f.
[3] Då tävlingen var anonym kunde akademiens medlemmar icke ana några aktuella anspelningar i dikten utan endast finna ett allmänt hat till fanatismen.
[4] A. a., s. 182 f.

Skaldens tankar ha gått i liknande riktning, när han i ett rimbrev talar till »Afvunden»: »Än, under sken at Himlen tjena, / Du ses af religionen läna / Des offerjärn, mot snillets folk» (SVS II, s. 117). Naturligtvis syfta inte de citerade dikterna endast på åtalen mot *Dagligt Allehanda* och *Stockholms Posten*, de ha ju en mera allmän innebörd. Vreden kan däremot ha framkallat de kraftiga uttryckssätten. Samma år, 1781, som *Afvunden* trycktes i *Vitterhetsnöjen* kunde allmänheten däremot läsa en dikt, där Kellgren direkt påminner om sina egna erfarenheter. I *Ödmjukt Ämbets Memorial. Til Themis* utropar han till rättens gudinna: »Du Häxa! fäll mig som Poet, / Och slå min Vers med samma dunder, / Som händt min Prosa någon gång» (SVS II, s. 132). Anspelningen är fullt tydlig. Fortfarande samma år ägde Kellgrens vänskapliga kontrovers med Wellander rum. I skaldens *Återsvar* till denne: »Du vet, hvad Lagen ej, ej Religionen vet, / At näpsa utan spö och utan afgrund röra», ligger nog ett minne av rättegången om Allehandaartikeln (SVS II, s. 154). Då målet avgjordes i kämnersrätten, satt Wellander som ordförande och föreslog en synnerligen mild dom. Kellgren fick sedan på nytt anledning att ihågkomma detta i sitt minnestal över honom.[1] Wellander visste, säger talaren, »at Fanatismen och Vidskepelsen, Ämbetsmannamyndighet och Medtäflares afvund äro hvarje Snilles naturliga fiender, ständigt benägne [— — —] at misstyda alt». Därefter övergår Kellgren till att tämligen oförtäckt påminna om hädelseåtalet och om »hela löjligheten af en dylik beskyllning» och om Wellanders strävan »at hindra en hård och orimlig dom» (*Saml. skr.* III, s. 157 f.). Då Kellgren alltså ännu 1785 och vid ett dylikt tillfälle inte kan låta bli att på nytt ge utlopp åt sin förtrytelse, förstår man vilka känslor prästernas ingripande hade väckt hos honom.[2]

---

[1] Se Sylwan, J. H. K., s. 77. I en polemik som författaren och skådespelaren Björn förde i *Stockholms Posten* 1781 finnas några speglosor mot Ristell och hans journal, som eventuellt författats av Kellgren (se Fr. Böök, *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*. Ak. avh., Lund, tr. Sthlm, 1907, s. 400 ff., särskilt 404 f.). Björn värjer sig dock mot misstanken, att han skulle ha tagit Kellgren till hjälp.

[2] *St. P.* hade även en kontrovers av annat slag med konsistoriet. Detta förnyade nämligen ett gammalt privilegium för *Dagl. Alleh.* att få publicera predikoturerna i för-

Den naturliga antagonismen mellan kristendomens förkunnare och fritänkaren skärptes genom de utmanande artiklarna i *Stockholms Posten*. När dessa blevo kraftigt bemötta där eller i andra tidningar kunde man misstänka, att det var från prästerna som huggen utdelades. Särskilt gällde detta alla de gånger, då Voltaire och Voltairedyrkarna angrepos. Åtskilliga av de predikningar som utgåvos på trycket innehöllo ju anateman över upplysningens fritänkare. En ny anledning att observera prästernas censureringsiver fick Kellgren 1785, då Stockholms konsistorium gjorde sin nämnda attack mot Paykulls komedi *Ordensvurmen*. Konsistoriet lyckades utverka förbud mot pjäsens uppförande och stödde sig på att »bibliska händelser blifva här dragna till åtlöje».[1] Det var Bileams åsna, som Paykull hade vågat skämta om. Kellgren gav en festlig kommentar i sin fabel *Borac*. Han berättar här med gott humör om »En Turkisk *Bel-Esprit*», som vågat skämta om profetens åsna. Men satiren är från. Den »turkiske» poeten blir ju nästan förgjord av »Det Muselmanska Prästerskapet», och man hör fanatikerna »Anfäkta sig och ropa: Slå ihjäl / Den kättarn! häng, bränn upp försmädarn!» (SVS II, s. 219). Inte heller denna gång har skalden varit fri från tankarna på egna liknande erfarenheter. I ett brev som han samtidigt skriver till Rudbeck gissar han, »att Religion så väl nu som förr[!], låtit sparka sig fram att skyla för hämden» (*Brev*, s. 138).

Kellgrens utfall mot prästernas intolerans och förföljelselusta ha fått en särskild riktning genom hans personliga erfarenheter, men naturligtvis äro de ursprungligen en frukt av upplysningens allmänna toleranskrav och dess kamp mot religiös fanatism. Just i Ristellrecensionen, alltså innan åtalet, meddelar han en varning som sedan i olika former skulle dyka upp i hans satir. En författare behöver inte taga allmänhetens

---

väg. Jfr Sylwan, *Saml.* 1909, s. 6. *Stockholms Posten* började emellertid också att införa dessa meddelanden, vilket föranledde konsistoriet att ingripa. Den 3/2 1781 infördes f. f. g. predikoturerna i *St. P.* Redan den 6/2 fattade kons. sitt beslut enligt prot. för denna dag. Det dröjde emellertid ända till slutet av 1782 innan *St. P.* verkligen upphörde att konkurrera med *Dagl. Alleh.* på detta område.

[1] Se SVS IX, s. 74.

snusförnuftiga anmärkningar och kritiker så allvarligt, säger han, »en liten Sicter», »en liten Cocard» (d. v. s. en liten officer), »en Pedant» eller »en Coeffure a la Herisson» äro inte så farliga, »Men akta dig väl at le, om en pater Torquemado skulle säga: *Min vän, dina vers äro af et bränbart ämne. Hvilken Gudlöshet utan like! Här fins ej et enda ord af hela Athanasii Symbolum!*»[1]

Det är först när han kommit till Stockholm och lärt känna stämningen i huvudstaden, som dessa anklagelser få sitt fulla uttryck. Det är betecknande, att han då gav sina tidigare dikter en ny ton av skärpa. I den första versionen av odet *Til Bacchus och Kärleken* från 1777 är det »Widskepligheten» och »Wanan», som stå hindrande i vägen för ett förverkligande av skaldens njutningsevangelium, men i diktens senare version är det »fanatism» och »afvund» (Gjörwells *Samlaren* 1777 12/8, SVS I, s. 191). En liknande ändring vidtog han med *Epicurismen*. I den ursprungliga avfattningen[2] är det »sorgsna dårar», som icke förstå att uppskatta livets njutningar, men i den senare versionen är det »fanatismen». Sedlighetspredikanterna i dikten fördöma nöjet som »fåfängt», men detta har sedan ändrats till »brottsligt».

I *Konsten at göra lycka* kunde vi på skiftningarna i stilen iakttaga temperamentsmänniskans förmåga att blossa upp i vredesmod, då han kommer in på ett ämne som upprör honom. Samma avbrott i den annars gemytliga samtalstonen möta vi i den samtidiga *Jordens Skapelse* (SVS II, s. 92 ff.). Det är en fabel, berättad med gott humör, som helt allmänt talar om människans missnöje med allt utom med sig själv. »Men hur det blifvit ställdt uppå så galen fot, / Det vill jag nu enfaldeligen visa», säger skalden helt godlynt i inledningen och lämnar var och en fritt »på skickligare sätt / At denna hemlighet förklara». Efter detta tillfogar han med en fullkomlig stilbrytning: »Jag är ej Theolog — jag vågar ej försvara, / At det är jag som alltid

[1] I recensionen av Kexells *Mina Tidsfördrif på Högwakten* (*St. P.* 1781 20/4, 90) gör Kellgren först en liknande uppräkning av alla som man får kritisera och slutar med att finna det »besynnerligt [— — —] at man ej utan wåda kan få omtala en Präst, som warit liderlig, eller snål, eller dum, eller högfärdig, eller gudlös, eller obarmhertig, eller löjelig».

[2] Se om denna Ek, F. o. U. 1914, s. 137 ff. Den finnes i en avskriftssamling på K. B. (Vs. 143).

äger rätt.» I ett parti av dikten beskriver han jorden som en hemvist för hat och avund och maktlystnad[1], men det är huvudsakligen prästerna som få illustrera detta tillstånd. Intoleransen och förföljelseandan få utgöra den värdiga avslutningen i denna beskrivning av människornas ondska:

> Då sågs, vid Fanatismens skri,
> Det trampade Förnuftet bäfva,
> Och anse för et brott at icke tankan qväfva;
> Då spriddes öfver alt den natt af barbari,
> Hvari ännu de dödelige sväfva.

Det var ju denna dikt som Kellgren tillsammans med *Våra villor* inlämnade till Vitterhetsakademiens tävlan 1780. Han vågade alltså i båda sina tävlingsbidrag framträda som en prononcerad upplysningsradikal.

I Kellgrens adelssatir funno vi, att han framför allt förde »snillets» talan mot »de höga». Vi finna en parallell härtill i satiren mot prästerna och fanatismen, men i det fallet var det ju mera naturligt att tala om »snillet» som den ena parten, då kampen stod mellan kyrkan och upplysningsförfattarna. I *Konsten at göra lycka* gör skalden för säkerhets skull en antydan om var man hade att söka »Herr Qvickhet», han ligger »blek och mager / På hö och strå med litet Lager». I artikeln *Om Franska Prästerne* gör han en liknande sammanställning. Han talar hånfullt om »huru farligt det är [— — —] at hafwa sundt förnuft», och förnuftet som är så förhatligt för prästerna representeras av »wåra Poeter». I *Afvunden* är det ju också »snillets folk» som bli utsatta.

Kellgren fick anledning att föra toleransens talan vid ett mycket celebert tillfälle. Han skulle 1786 i Svenska akademiens namn hålla hälsningsanförandet till biskop Celsius. Han formar då sitt tal till en estetisk programförklaring, »om skadan af en uteslutande smak», vilken som bekant sedan infördes i hans samlade skrifter. Han kan dock göra antydningar i andra riktningar. Då skalden vänder sig till en av kyrkans stormän är det en dristig jämförelse han gör, då han talar om »detta nit af

[1] Se nedan s. 280.

Orthodoxer mot inbillade Kättare, lika blindt, lika bittert på Parnassen som i Kyrkan» (*Saml. skr.* III, s. 276). Vid detta tillfälle var det ju omöjligt att närmare gå in på den religiösa intoleransen. Dessutom tillhörde Celsius snarast den ortodoxa riktningen bland prästerskapet och hade 1779 varit motståndare till förslaget om fri religionsutövning.[1]

Kampen mot religiös intolerans och fanatism inleder Kellgren sedan han kommit till Stockholm, men utfallen mot prästerna höras från Voltaires lärjunge redan under Åbotiden. Redan då tar han upp den häftigaste av de anklagelser, som under 1700-talet riktades mot dem: »Alt hvad som Pöbeln tror och våra Präster dikta» om syndastraffet efter döden, »Det Judegriller är och våre fäders drömmar / Dem konsten sedan lärdt at bruka såsom tömmar, / Hvarmed man tygla plär ett djerft och gudlöst pack» (SVS I, s. 84). Citatet är hämtat ur en översättning *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden och det Tillkommande Lifvet.* Originalet av Fredrik II har icke detta djärva uttryckssätt.[2] Anklagelsen att prästerna genom medvetet bedrägeri begagna sig av människornas lättrogenhet för att fängsla dem i religionens och därigenom också i sina egna ledband skulle Kellgren oupphörligen utslunga med ohämmad vrede.

Hans egen antikristliga uppfattning är en förutsättning för att han, här liksom i *Mina löjen,* skall kunna anklaga prästerna för att söka »förföra» sina åhörare. I den senare dikten talar han till »Levi barn» om »Er vård, at våra Själar söfva / Med hopp om evig Himlaro, / Att jorden til er sjelfve röfva, / Och sjelfve njuta, då vi tro;» (SVS I, s. 264), och i *Jordens skapelse* ser han »Dvärgarne, med heligt gyckleri, / Från Altaret til Thronen sträfva; / Och våra bojors länk vid Himlen fästad bli» (SVS II, s. 97). I skaldens senare produktion får denna anklagelse för

[1] Det måste ha varit egendomligt för Kellgren att som akademiens direktör behöva välkomna Celsius, vars epos *Gustaf Wasa* ofta blivit föremål för hans drift. Det figurerar ännu 1780 i »understolen» samt i en skämtannons (av Kellgren?) 1781, som Ehnmark citerar (*Svensk realism,* s. 83). Kellgren berör i sitt tal mycket hastigt Celsius' förtjänster som poet. I sitt inträdesanförande, som delvis återgår på hans presidietal i Vetenskapsakademien 1768 (jfr Sylwan, J. H. K., s. 193), försvarar Celsius latinstudiet, som Kellgren hjärtligt föraktade. Biskopen framför också den vanliga anklagelsen mot Voltaire, att denne ej »ägt så snyggt hjerta, som hans penna var förträfflig». (Sv. akad:s handl., fr. 1786 I, s. 132). Det var ett dylikt tal Kellgren skulle besvara.

[2] Se Ek, F. o. U. 1914, s. 132.

hyckleri och andligt bedrägeri en lika skarp formulering: »Af all *Aristocratie* är den *Hierarkiska* svårast. All annan förtrycker blott för *Statens bästa*: denna plundrar ock för *Guds ära*» (*Saml. skr.* III, s. 214).[1] Denna »reflexion» är antagligen skriven, innan Kellgrens åsikter om det första ståndet förändrats. Det är visserligen adelsaristokratien, som här skyller på »Statens bästa» vid sitt översitteri, men det andra ståndet framstår dock som det mest förhatliga. Därför kunde han låta detta prosaepigram kvarstå i de samlade skrifterna, trots att hans inställning till adeln förändrats. Slutligen kan man i detta sammanhang påminna om, att bland alla de ljusskygga personerna i *Ljusets fiender* (1792) är prästen den, som är mest rädd för upplysningen, den skulle beröva honom hans makt över människorna. Jag har med flit valt mina exempel ur Kellgrens samlade skrifter, redigerade av honom själv. Alla dessa anklagelser har han alltså medvetet överlämnat till eftervärlden. Ingenstädes finner man, att han, som i fråga om adelssatiren, velat mildra något av deras skärpa.

Genom att vidmakthålla tron på straff och belöningar efter döden och genom att själva uppträda som representanter för den himmelska domstolen kunna prästerna behärska människorna och skrämma dem till underkastelse, ungefär så kan man sammanfatta dessa Kellgrens anklagelser. Där är han en typisk upplysningsradikal.

I andra avseenden är han mera traditionell i sin prästkritik. Den prästerliga skenheligheten är sålunda ett gammalt tema i den satiriska dikten, ehuru det just vid denna tid blev omhuldat. Här kan Kellgren utveckla mera godmodighet. I den »arabiska» berättelse, som är inflickad i *Tal om satiren*, ha vi sett hur »Mufti» reagerade, då kejsarens livmedikus ville bota sin herre med »et rus af godt vin» (se ovan s. 214) och hur han blir avslöjad. Kellgren fortsätter att skildra, hur denne andans man, förbannande sin otur, skyndsamt tar vara på det vin som ej hunnit rinna ut och hur läkaren »geck bort med harmsen föresats, at lika heligt med Mufti hålla Mahomeds stadga» (SVS I, s. 157). Om man undantager breven har Kellgren sällan

[1] Ek anför en recension från 1792 med en liknande passus (*Saml.* 1907, s. 180).

berättat så livligt och målande. Hans satir har också här ett ovanligt gott humör. Detta skrevs innan han kommit att betrakta de andliga som sina personliga fiender. När han senare varnar allmänheten för att tro »utan undantag, på sina Lärares lefwerne lika som på deras predikningar» (*St. P.* 1781 20/4, 90) är det inte med samma tonfall. Också i *Oxarne*, som på det hela taget har en ganska gemytlig satir, är han skarpast i sin spydighet mot prästen. Denne söker i det längsta påstå, att »hans rena och heliga anda» dvalts i en duvas skepnad, tills han blir överbevisad om att hans själ i själva verket haft sin tillflyktsort i en räv, som bitit ihjäl husets fjäderfän och stulit med sig en gås.

Enligt Kellgren använda prästerna sitt hyckleri för att skaffa sig själva jordiska fördelar: makt, hög samhällsställning och rikedomens välsignelser. Det ovan (s. 280) gjorda citatet ur *Mina löjen* talar härom. Prästsnålheten påminnes man i förbigående om i Åbotalet om satiren: »[— — —] hvilcket är väl värre, at säga om en enda Präst, at han är girig och okunnig, eller at säga det om hela det heliga Ståndet?» (SVS I, s. 151).

Sedan ha förhandsinställning och egna erfarenheter kunnat verka på varandra, då han bedömer sina prästerliga släktingar och deras ekonomiska sinnelag.[1]

Prästsnålheten blir senare ett stående tema både i längre satirer och i små notiser i *Stockholms Posten* i Kellgrens anda eller av hans hand. *Mina löjens* strof om »Levi barn» handlar ju till stor del om detta:

> Jag må ju le, när J prediken
> Om denna snöda verlds förakt,
> Och lika fullt med allo makt
> För gunst och vinst och vällust fiken.

I utfallet mot prästerna både i översättningen *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden* och i *Mina löjen* hade folket framställts som en lättrogen pöbel. Denna sammanställning gör Kellgren också i *Stockholms Postens Julklappar*, där han riktar sina slag åt olika håll. Den första strofen är given »Åt Folket»

[1] Se K. Warburg i Schück och Warburg. *Ill. sv. litt.hist.* 2 uppl., s. 322.

Du blinda hop, som tror och undrar
På alt hvad Lögnarn säger dig,
Då han så varsamt smyger sig
Och dina fickor sagta plundrar;
(SVS II, s. 41.)

Det är tydligt att »Lögnarn» representerar prästerna i likhet med dem »som folket sagor lära» i Kellgrens året därpå skrivna *Nyårsbref*. För att läsarna skulle få en fingervisning om vad skalden menade, har han i *Julklappar* använt en legend ur Bibeln, Tobie bok, för en liknelse. Han önskar »Et hundra tusen Centner *galla*» åt folket, så att »hinnan må en dag / Från dina mörka ögon falla». Det måste ha varit en djupt känd avsky, som kunnat framställa denna försiktigt kringsmygande figur som med hjälp av sina lögner kan plundra de godtrogna åhörarna. Ingen hade tidigare i Sverige framställt prästernas rofferi i en så oförsonlig dager. Bakgrunden till detta slag av satir är ju de asketiska levnadsregler, som förkunnades från predikstolarna.

I *Stockholms Posten* förekomma i regel inte lika hånfulla jämförelser mellan prästernas lära och liv. De mera godmodiga anmärkningarna om feta »brödstycken» äro vanligare. Naturligtvis är det möjligt, att Kellgren i stunder av gott lynne medverkat även här. Man kan som exempel nämna en artikel *Om Präst-Peruquer*, där »höga magar» säges ha varit »et säkert kännemärke på dem, som såto wid goda brödstycken» ehuru man numera kunde »se en Adjunkt i widden likna den mäst wälmående Prost» (*St. P.* 1779 $^{10}/_{4}$, 73). I ett av skämtnumren annonseras en kaftan till salu, så vid, att man i den »kunnat gömma nästan hela Smör-tionden» (*St. P.* 1781 6/2, 30).[1] I en *Satire*, som Lamm tillskrivit Kellgren[2], få vi en uppräkning av yrken »som rikt sin man kan föda», och med ett för Kellgren typiskt ordval nämnes först »et drägtigt[!] Pastorat». Där är också en antydan om prästernas iver att komma till en lukrativ befattning (*St. P.* 1780 12/6, 130).

I breven, då Kellgren inte har någon anledning till häftiga

[1] Se Ehnmark, *Svensk realism*, s. 83. Där citeras s. 93 andra exempel av en liknande satir i tidningen, dock utan attributioner till Kellgren.

[2] *En ungdomssatir af Kellgren* i *Till Hugo Geber*, Sthlm 1913, s. 199 ff. Dikten är ej medtagen i SVS.

utgjutelser, finner man den godmodiga satiren bäst utvecklad. Han låter enbart road, då han får tala om de yttre bevisen på de andligas välmåga, alltså den vördiga prästmagen. Han påminner Clewberg en gång i en parentes om »den vördige Prelaten hvars profana skinpäls, men Apostoliska buk gjorde så ljufligt intryck på våra hjertan» (*Brev*, s. 39), och vid broderns kyrkoherdeinstallation trängdes han bland »talföra Prostar med bukar af ressonance» (*Brev*, s. 240). Att Nordin inte kunde ge liknande bevis på sitt välmående, har förefallit Kellgren så märkligt att han måste anspela härpå och skriver till »Eders Buklösa Prostvördighet» (*Brev*, s. 161).

Till det mera godmodiga slaget av kritik hör också talet om dumheten bland prästerna. Sina dråpliga skildringar av släktingarna i Västergötland har Kellgren aldrig överträffat på det området. Senare fick han en driftkuku i den kände komministern Brunkman, till vilken han skrev en elak avskedsdikt då denne lämnade huvudstaden (*St. P.* 1779 16/4, 78, SVS II, s. 22 ff.). Brunkman var redan förut ökänd för sina pretentiösa och virriga skrifter, och elaka pennor brukade ägna honom nästan samma uppmärksamhet som den kände pekoralisten Bager.

Spydiga ord om den prästerliga inskränktheten äro lätta att finna hos Kellgren, och de ha naturligtvis delvis framkallats av hans allmänna ovilja mot ståndet. *Stockholms Posten* har en liten notis om den store Voltaire och hans »häcklare af den oförnuftige classen», bland vilka även ingå »wåra små-Genier» (*Nyheter St. P.* 1779 29/9, 216). Författaren, som jag misstänker är Kellgren, talar om en kritiserande »Grafskrift» över Voltaire, skriven »til alla Dumhets-älskares tjenst» och som »är til alla delar så usel, at man wäl kan tro det någon andelig person dertil är författare».[1] I *Julklappar* jagar »Pater Skrikhalsius»[2] efter »en mager tanka», och i *Stockholms Postens Nyårsbref* 1781 vill

[1] I en artikel ur tidningens Voltairepolemik, som Lamm citerar (*Saml.* 1913, s. 99), säger Kellgren, att varje »dumhufwud [— — —] kan sätta sig öfwer en Helvetius och en Voltaire» (*Något om Afwunden, som man ej skal läsa emedan det duger. St. P.* 1781 7/2, 31. Titeln ev. efter Dorat: *Reflexions assez raisonables pour n'être pas lues.* (*Le celibataire*, Paris 1776, s. V.) Att betrakta den franske filosofens kritiker som dumhuvuden var ju dock endast naturligt för voltaireanerna.

[2] Namnet har Kellgren fått från Dalin, som använde det i sina prästparodier (jfr Lamm, *Olof Dalin* s. 408).

skalden skänka »Af Sundt Förnuft et fjärndelslod / Åt dem, som folket sagor lära».

Om ett herdabrev av biskop Wallquist säger Kellgren, »att det är aldeles så lösligt, så krångligt och obestämt, som fordras att förvilla en o- och halftänkande Prästpöbel» (*Brev*, s. 232). Det var de småländska lantprästerna som voro »o- och halftänkande», medan biskopen var av ett annat slag, den sluge politikern, som förstod vad som skulle passa hans underlydande. Utan att själv draga några bestämda gränser, gör Kellgren — i likhet med många tidigare och senare prästhatare — skillnad mellan den enfaldige prästen, som blint och godtroget accepterar också det han inte själv begriper, och den sluge, som själv inte tror vad han förkunnar.[1]

Smakdomaren Kellgren har naturligtvis ägnat ett särskilt intresse åt predikningarna. Han får då tillfälle att driva med prästernas andliga gåvor på samma sätt som då han driver med pekoralisterna. En samling anekdoter om prästernas dumhet i *Stockholms Posten* är försedd med en inledning, som förefaller att vara av honom, *Något litet om Prest Historier* (1782 7/3. 56).[2] Han använder här samma täckmantel som tidigare, då han ville skydda den kristna religionen genom att befria den från »wacklande och falska skäl» (jfr nedan s. 351 f.), då han nu vill »hyfsa och rena smaken hos det andeliga ståndet». Han finner det »ganska falskt och barnsligt, at man velat anse så kallade Prest Historier vara af någon vådelig verkan på Religionen», som icke kan »förlora något derigenom, at man utskrattar missbruken vid dess förklarande».

---

[1] Ehnmark talar om två olika typer, som den tidigare prästsatiren uppställt, den snåle och olärde prästen och »den moderne, framåtsträvande elegante» och finner båda angripna av *Stockholms Posten*. (*Svensk realism*, s. 234 f.) I denna tidning bli prästerna representerade av många skiftande typer och även dessa finnas. Den eleganta typen har dock inte framkallat Kellgrens kritik.

[2] Det låtsade allvaret och »andäktigheten» hör till Kellgrens satiriska prosastil. Här liksom så ofta hos honom anses bristerna i framställningssättet vara »orsaken til det Religions förakt och fritänkeri hvaröfver man klagar» (jfr nedan s. 351 f.). Läsarna bli också påminta om nyttan av att låta utskratta »laster och oskick» på samma sätt som i *Tal om satiren*, vilket till stilen står nära denna inledning. Slutligen förekommer en typiskt Kellgrensk snärt åt den teologiska censuren. Att sätta in ett »om» i titeln på en uppsats hörde också till hans vanor (jfr ovan s. 209, *Något litet om Syskonsängar*). Inledningen är tydligt redaktionell, då den försvarar *Stockholms Postens* anekdoter om präster.

Predikningarna kunde han emellertid lättast kritisera då de blivit tryckta. Då kunde han ge satiren fritt utlopp (se nedan s. 361 ff.). Det var ju en vanlig företeelse, att prästerna — ibland på anmodan av insändare i tidningarna — gåvo ut sina predikningar på trycket. Denna vana behandlas i en liten artikel i *Stockholms Posten* 1782 (»Jag har ofta förundrat mig [— — —]» 31/12 300), som möjligen är av Kellgren. »En enda anmaning, af någon trogen själ i Dagligt Allehanda» kan inbilla en präst, att »han äger nog, både snille och styrka at offenteligen wisa sig som Auctor», och författaren insinuerar att prästerna själva insända sådana anmaningar. Han anmärker giftigt, att de tryckta predikningarna aldrig voro anonyma och att alltså deras författare visade en väl utvecklad självuppskattning i jämförelse med »denna werldenes barn» som i sina vittra arbeten dock »icke altid sätta ut sina namn». De publicerade predikningarna visade behovet av att »wåre Academier och Consistorier wille, ej allenast» bidraga till »den goda smakens utbredande ibland andeliga ståndet, utan äfwen [— — —] söka förekomma det några omogna foster ej måtte få se dagsljuset, såsom ändamålet af Censuren. Jag tager för afgjort, at de sjelfwe äga nog uplyst snille och capasite at pröfwa andras arbeten, både til ämne, tankar och föreställningssätt.» Det sista är tydligen en släng åt Stockholmskonsistoriet för dess tidigare ingripanden mot tidningarna. Naturligtvis försvaras kritiken med att de usla predikningarna skada religionen och bidraga till fritänkeriet.

Anekdoterna i artikeln »om Prest Historier» gå i själva verket ut över predikningarna och även själva predikosättet, och i en not dryftas »Den lofliga plägsed at hosta i Cathedern vid infallande svåra argumenter». Redan under Finlandstiden hade Kellgren förstått att ta vara på de möjligheter att vara kvick, som en dålig predikan kunde ge honom (jfr nedan s. 362).

De kraftigare tonfallen höras däremot, då han samtidigt får attackera läran om syndastraffet och de präster, som dundrade om helvetets eld för att »Oss skära genom blod och lågor» (*Mina löjen* SVS I, s. 264). I *Återsvar* till Wellander får denne en komplimang, därför att han i motsats till »Religionen» kan »utan af-

grund röra» (SVS II, s. 154), och i den lilla artikeln *Om Franska Prästerne* sägas dessa »dåna förskräckeligen i Predikstolen emot Philosopherna. Det är en wiss Abbé [— — —] som wäcker genljud i Paris Domkyrka, med en Missioniaires wältalighet. Han påkallar Guds hämd öfwer alla beaux-esprit, ropar på styggelser och förbannelser» (*St. P.* 1779 7/7, 143). I tidningens *Julklappar* 1779 ägnar Kellgren två strofer åt olika predikosätt, mot »Pater Skrikhalsius», som skriker och dundrar från predikstolen, medan han söker »få en mager tanka fatt»[1], och mot »den usla Predikanten», som oss »Hwar sjunde dag i ledsnad sänker» och som får »En årslång *gäspning*» i julklapp.

Sin uppfattning om tidens predikningar har Kellgren framlagt i sitt svarstal till biskop Wingård i Svenska akademien 1786. Men han gör dock en reservation: »Om den högsta grad af fullkomlighet ännu återstår [— — —] om i synnerhet ännu fordras, att den goda smaken äfven i landsorterne mer allmänt måtte utbredas; så är det af Er [— — —]». (*Sv. akad:s handl.* I, s. 159 f.). Kellgren kunde ju inte gärna låta sitt hälsningstal till en biskop bli en anklagelse mot samtidens predikosätt. Man är därför inte skyldig att helt lita på hans ord. Om han verkligen ville prisa den höjd, som den andliga vältaligheten nu uppnått, skulle han väl främst ha talat om dess nya förtjänster. I stället räknar han upp alla dess »tidigare» försyndelser. Därför ligger den slutsatsen nära till hands, att han begagnat tillfället till en vidräkning med samtidens predikosätt och att han genom några skickliga vändningar lyckats ge det hela en för Wingård smickrande prägel. Att orden syfta på den talekonst, som ännu dominerade i predikstolarna, framgår av utformningen i Kellgrens samlade skrifter. Ehuru han låtsas tala »Om vårt fordna Predikosätt[2]», är det naturligtvis den aktuella tiden som han kan intressera sig för och som han avser.[3] Han har tydligen använt sig av en förklädnad i stil med »Mufti» och den »mohammedanska» religionen.

---

[1] Kellgren ger honom »En tjock och anderik Postilla, / Helt nyss från Tyskan öfversatt» (SVS II, s. 43). Kritiken drabbar alltså den gammalmodiga predikokonsten efter tyskt mönster.

[2] Den titel talet fått i *Saml. skr.* se Ljunggren, a. a. I, s. 428.

[3] En ungefär samtidig, komisk parallell till Kellgrens tal om det »fordna» prediko-

En predikan bör, om man skall ge en sammanfattning av talet, innehålla moraliska lärdomar, enkelt och klart uttryckta, och dessa skola stå i överensstämmelse med förnuftet och samtidigt påverka känslan. Kellgren nämner ej vilkendera det var, hjärtat, moralen, förståndet eller smaken, som främst borde påverkas. Apostroferingen av Wingård var försedd med en stilistisk utsmyckning, en stegring, som smakar något västgötaklimax och måhända döljer en viss kritik: »Få lära finnas [— — —] som ej ofta med rörda hjertan och förbättrade seder, alltid med ett mera upplyst förstånd och tillfredsställd smak» hört Wingård predika. Hjärtat och sederna måste väl ändå ha ansetts som viktigare för förkunnelsen än förståndet och smaken.

Ehnmark har betonat, att *Stockholms Postens* prästsatir är helt negativ, att den icke uppskattar ens den gammallutherska fromheten och att dess skepsis framträder fullt öppet.[1] Karakteristiken passar särskilt för Kellgrens insats. Det är den voltaireska andans förakt för allt vad präster heter, som här dominerar. Ideligen tycker man sig höra Voltaires tonfall, även om det är svårt att peka på några direkta reminiscenser. Av Lamms undersökning om Kellgrens medverkan i *Stockholms Posten* framgår hur ivrig skalden var att försvara sin idol mot angreppen från de ortodoxa.[2]

Redan i ett brev från 1770 (*Brev*, s. 4) visar den unge studen-

---

sättet erbjuder Rosensteins försök att släta över de djärva uttryck om ordenceremonier och framstående ordensbröder, som stodo att läsa i Pro sensu communis teser. Rosenstein låtsar i sin försvarsskrift, att orden syftat på en förfluten tid: »Medan denna yra påstod, kunde många skäl föranlåta til stillatigande. Men sedan den är förbi [— — —] är det tillåtit att nämna den på et sätt som befriar en framtid för dess återkomst» (*St. P.* 1787 2/11, 257).

[1] Se *Svensk realism*, s. 235.

[2] *Saml.* 1913, s. 92 ff. En dylik panegyrik förekommer naturligtvis mångenstädes också i artiklar, som i första hand skrivits om andra ämnen. En liten strof »Voltaire är död [— — —]», *St. P.* 1780 2/10 225, kan också nämnas. Den förefaller att vara av Kellgren inte bara på grund av dess Voltairedyrkan eller av dess gudsuppfattning (Gud kallas »ljusets Far»). Slutorden »Gån, jordens maskar, äfwen I, / At Eder lott i rofwet taga; / Det bör Er ro, Er föda bli / At på dess multna lik få gnaga» påminna om den samtidigt skrivna dikten »Afvunden». Där talas det om de belackare, som ännu smäda Voltaires lagerhöljda stoft (SVS II, s. 118 f.). Ännu mer kommer man att tänka på Kellgrens *Strödde reflexioner*, där han tilltalar Voltaires och Rousseaus bakdantare »J låga och giftiga jordens Insecter!» (*Saml. skr.* III, s. 227).

ten sin obegränsade beundran för »den högstuplyste [— — —] lärdoms-kogghjulet i Europa». Tre år senare refererar han ett stycke ur *Essai sur les moeurs*[1] och har alltså redan då gjort bekantskap med ett av de arbeten, där Voltaire kraftigast angriper kristendomen och prästerna. Det citeras följande år flitigt i hans docentavhandling. Då har han också läst Candide (*Brev*, s. 30), där han funnit samma tendens (jfr citatet ovan s. 244). När Kellgren i sin översättning *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden* för första gången visar något av sitt prästhat, har han tydligen redan en grundlig kännedom om Voltaire att utgå ifrån. Inflytandet från denne har under ungdomsåren hela tiden fått ny näring. *Oedipe*, där prästbedrägeriet blivit så koncist karakteriserat (se ovan s. 244), läste han 1775 (*Brev*, s. 45). Han bör ha fått en mycket utpräglad förhandsinställning till prästerna redan av universitetsårens lektyr.

Att den unge akademikern fått denna inställning från de franska upplysningsfilosoferna hindrar inte, att han samtidigt kunnat tillgodogöra sig en mera »ofarlig» litteratur. Hos Boileau har han ju funnit lätta inslag av prästsatir, men egendomligt nog är det dennes lärjunge i England, prästen Young, som skänkt honom direkta uppslag. I den sjätte av satirerna i *Love of Fame* söker Young försvara sitt eget stånd mot det gängse förtalet. Han börjar då med att upprepa de hånfulla tillmälen som prästerna utsattes för:

> Let priests do something for their one in ten;
> It is their trade; so far they're honest men.
> Let them cant on, since they have got the knack,
> And dress their notions, like themselves in black;
> Fright us with terrors of a world unknown,
> From joys of this, to keep them all their own.
> Of earth's fair fruits, indeed, they claim a fee;[2]
> [— — —]

Då Kellgren citerar just denna satir i noten till Duboisdikten och då *Love of Fame* går igen i andra partier av *Mina löjen*,

[1] Se *Brev*, s. 22, och SVS IX, s. 17. Även andra arbeten av Voltaire har han läst mycket tidigt. Se Brev, s. 4 f., 37, SVS IX, s. 7 f., 25.

[2] Young, a. a., s. 128. Young har omedelbart innan riktat satiren mot tron på en ständigt mild och överseende gud, d. v. s. mot den gudsuppfattning, som *Mina löjen* skulle förkunna.

kan man inte undgå att observera likheten också med präststrofen i denna dikt:

Men jag, ty värr, som intet äger,
Hvaraf J kunnen tion få,
[— — —]
Jag må ju le, när J prediken
Om denna snöda verlds förakt,
Och lika fullt med allo makt
För gunst och vinst och vällust fiken.
Er vård, att våra själar söfva
Med hopp om evig Himlaro,
Att jorden till er sjelfve röfva,
Och sjelfve njuta, då vi tro;
[— — —]
Ert Christna nit, att för vårt väl
Oss skära genom blod och lågor.
[— — —]

(SVS I, s. 264).

De anklagelser mot präster, som Young endast vill bemöta, tycks Kellgren ha anammat för eget bruk. Det skulle då vara ett utmärkt exempel på hans skicklighet att »låna» ord och uttryck för att använda dem i sammanhang, som voro helt andra än de ursprungliga. Han bör ha funnit ett särskilt nöje i att hämta sina vapen från prästerna själva, då han skulle angripa dem.

De impulser till prästsatiren som Kellgren tidigast mötte har han emellertid fått från mycket nära håll. Dalin hade ju varit inne på detta område, men något direkt »lån» från denne märker man knappast annat än ifråga om »Pater Skrikhalsius». Också Holbergs prästsatir har väl haft en viss betydelse för Kellgren. Vi möta den särskilt i Peder Paars, som hörde till hans första favoritlektyr.[1] Redan där har han mött en satir mot prästernas snålhet och mot deras domedags- och skräckpredikningar. I företalet till tredje boken har han också sett Holbergs förtrytelse mot de försök som gjordes att sammanblanda satirer mot prästerna med utfall mot religionen, då »got Folk kand letteligen indbilde gemene Almue [jfr Kellgrens lätt-

[1] Se SVS VII, s. 6, 20.

trogna pöbel], at naar man skiemter med en Degn, som det høje og vigtige Embede er betroet, at sige Amen udi Kirken, mand da ogsaa skiemter med Religionen».[1] Kellgren låtsas ju noga skilja på en satir mot prästerna och angrepp på religionen (*Något om Prest Historier* 1782) och i »understolen» 1780 är han irriterad över att läsarna kunna »misstaga sig emellan [— — —] anfall mot widskepelser och inbrott mot Religionen».

Vi veta att Kellgren bland de samtida svenska prästsatirerna har läst Olof Kexells *Mina Tidsfördrif på Gäldstugan*, som utkommo året innan *Stockholms Posten*. Då han 1781 recenserar dennes nya »tidsfördrif», behandlar han samtidigt de som utkommo 1777. Dessa hade fått en gratisreklam genom att Stockholms konsistorium anmält dem till åtal för religionsförsmädelse, något som tydligen väckt Kellgrens intresse (*Brev*, s. 72 f.).[2] Kexells *Förklaringar afgifne til Höglofl. Kongl. Öfre Borg-Rätten* etc. med anledning av målet äro f. ö. mycket kvicka och i stil med den skrivelse som Kellgren och C. P. Lenngren ingåvo till kämnersrätten vid åtalet mot *Dagligt Allehanda*. I dessa *Förklaringar* anmärker författaren, att en präst inte bör gå mera fri från kritik än andra människor[3], alltså detsamma som Kellgren anfört vid upprepade tillfällen.

De historiska sagor och anekdoter där Kexell utvecklar sin prästsatir ha tydligen både Dalin och Voltaire till mönster. Vi ha här ett mellanled mellan den äldre satiren och Kellgrens.

För övrigt har naturligtvis den blivande journalisten studerat *Stockholms Postens* närmaste föregångare och konkurrent, *Dagligt Allehanda*, där prästerna ivrigt diskuterades. Trots alla angrepp äro dess insändare dock tämligen ofarliga för det andliga ståndet.

Kellgrens satir skiljer sig på ett mycket väsentligt sätt från tidigare antiklerikala skrifter i Sverige. Han förenar nämligen sina spydigheter mot det andliga ståndet med ett angrepp mot

---

[1] Cit. från Ludvig Holbergs *Peder Paars*, udg. for det Holbergske Samf. af F. L. Liebenberg. Khvn 1855, s. 279. Jfr även Bok I, sång 4, och Bok II, sång 2 (s. 75 f., 116).

[2] Se SVS IX, s. 38.

[3] *Förklaringar* [— — —] *uti Processen rörande Mina Tidsfördrif på Gillstufwan* [— — —]. U. o. och å. [1777], s. 4 ff.

själva kristendomen. Han hade visserligen förklarat att han inte vänder sig mot religionen utan endast mot prästerna (se ovan s. 285), men dessa bli utsatta för hans hån därför att de äro den kristna trons förkunnare. De andliga eller kristendomen åtnjöto vid denna tid icke någon synnerlig respekt inom de högsta kretsarna, men innan Kellgren framträtt behövde vanvördnaden inte sprida sig till en större allmänhet, den behölls inom en sluten krets. Med Kellgrens dikter och med hans artiklar i *Stockholms Posten* blev den radikala upplysningens syn på prästerskapet och på religionen känd inom helt andra och vidare samhällslager.

Kap. VIII. De lärda

Den samling artiklar ur *Stockholms Posten*, som Ehnmark utgivit, är uppdelad efter olika ämnesområden. Där sammanföras under en gemensam rubrik angreppen mot prästerskapet och mot universiteten.[1] Satiren kom ju att drabba båda lägren samtidigt då den riktades mot den teologiska vetenskapen; det andliga ståndet rekryterades ju i regel från universiteten. Hos Kellgren blir det emellertid oftast två helt skilda slag av satir. Dels är han avgjort mera från och kan t. o. m. få något av hat i rösten, då han talar om prästerna, dels uppträder han för att försvara allmänhetens intressen. Han opponerar sig mot prästernas inflytande över församlingen och mot deras förmåga att därigenom skaffa sig materiella förmåner. De lärde däremot behandlas som ett från den yttre världen avskilt skrå, och i motsats till de två högsta ständen framställas de inte som parasiter på samhället.

Prästernas välmåga kontrasterar mycket skarpt mot den eländiga tillvaro, som kommer de lärde till del i Kellgrens satir. De få dela »snillets» lott med poeterna. »Hvad mera löjligt, än er möda, / Att här ert lif med svält föröda», kan skalden medlidsamt anmärka i samma dikt, där han påminner om att parnassens väg leder till fattighuset (*Mina löjen* SVS I, s. 265, 269). I *Konsten at göra lycka* jämföras de lyckans håvor som kommer »Dumhet» till del med »Qvickhets» olyckliga öde, och skalden beklagar »Damon, stackars Lärdomsträl» som inte förstått att följa dumhetens gyllene väg.[2]

Lärdomssatiren blir därför mera ofarlig för sina offer än prästsatiren. Dessutom kan den aldrig verka lika revolutionerande

[1] Ur den gamla *Stockholms Posten*, s. 137. Jfr även s. 234 f.
[2] Jfr även nedan s. 313 f.

som den radikala åskådning som vågade betvivla både kyrkans och kristendomens auktoritet. Inte heller berördes den stora allmänheten på samma sätt.

Satiren över de lärde kunde också i högre grad ansluta sig till en tradition, som räknade sitt ursprung långt tillbaka i antiken och som trots alla moderna tillskott i stor utsträckning följde samma gamla linjer. Varken Rousseaus anatema över konster och vetenskaper eller ens hans modernare uppfostringsprinciper ha givit en ny prägel åt denna satir.

Just i Frankrike kunde man vid målningen av den lärde följa en fullt levande tradition, som sträckte sig över Rabelais och Molière. Misstron mot vetenskapen har upptagits av Boileau i hans satir över den mänskliga civilisationens avarter. Han tvivlar t. o. m. på möjligheten att genom forskningen komma till en närmare kunskap om världsordningen. Han avstår från att bedöma »si nostre esprit deceu / Sçait rien de ce qu'il sçait, s'il a jamais rien sceu».[1] Hundra år senare skulle en sådan sats kunna läsas som ett tvivel på själva upplysningens värde.

I upplysningstidens förytligade Frankrike blir lärdomen så småningom i sig själv något löjligt, och denna uppfattning sprides med hjälp av de många satirerna, som särskilt omkring sekelskiftet 1700 tillväxa i antal. J. B. Menckens under hela århundradet lästa arbete *De charlantaneria eruditorum*, vars första upplaga utkom 1715, ger en god bibliografi över tidigare lärdomssatir. Den kom ut i åtskilliga upplagor och den begärlighet, med vilken den slukades av århundradet, visar dock att det var nu som denna litteratur framför allt uppskattades. Menckens arbete omnämnes ännu 1780 av *Stockholms Posten* (se nedan s. 329).

I sitt arbete om fransk-klassicismen och det begynnande nya antikinflytandet i Frankrike konstaterar Bertrand: »l'érudition est en baisse, chez nous, depuis la seconde moitié du XVIIe siècle», och han anmärker, att de nya uppfostringsidéerna bidrogo till att undergräva den djupare lärdomens anseende. Författarna — också de vetenskapliga — voro ivriga att ta avstånd från allt pedanteri, »on tient absolument à se distinguer

[1] Satires VIII, v. 177 f. (s. 109).

des gens d'école et d'érudition», och enligt Mornet var under årtiondena närmast före revolutionen undervisningen vid de franska universiteten »en pleine décadence; les universités sont méprisées».[1] Man behöver endast slå upp ordet »pédant» i den franska encyclopedien för att förstå hur stark denna rörelse varit. Pedanteriet, säger Jaucourt i sin artikel härom, »a été si fort ridiculisé, & si souvent reproché aux gens de lettres par les gens du monde, que les François ont pris le parti de dédaigner l'érudition». Att det framförallt var fråga om universitetslärdomen, utsäges också: »Il est vrai néanmoins que le défaut de *pédanterie* est particulierement attaché aux gens de college.»[2]

Då den vetenskapliga lärdomen huvudsakligen emanerade från universiteten, var det givet att dessa i första hand fingo utgöra målet för satiren. Att pedanteriet verkligen levde kvar vid universiteten, intygar Bertrand. Vetenskapen sysslade med detaljerna och inte med de betydelsefulla problemen och arbetet präglades av själlöshet och brist på intuition. Det fanns också andra orsaker till kritiken av universitetens lärde. Dessa voro i regel konservativa och stodo i viss mån utanför tidsrörelserna: »les gens de collège avaient généralement peu de contact avec le monde», och därigenom kommo de att i »la querelle» snarare ansluta sig till »les anciens» än till »les modernes». Deras filologiska och arkeologiska forskningar kommo att stå i motsats till de av »les modernes» hyllade naturvetenskaperna.[3] I »la querelle des anciens et des modernes» blev därför lärdomspedanteriet ett tacksamt fält för kritiken från »les modernes». Denna kritik har genom sin lättillgängliga form kunnat sprida sig till länder där förutsättningarna kanske varit helt andra.

Den anklagelse, som utilismens tidsålder framförallt riktade mot universiteten, var att dessa fortfarande gynnade »onyttiga» vetenskaper.

Samtidigt fortlevde en humanistisk tradition som tog sig uttryck i satiren. Den lärde avhånades, därför att hans veten-

---

[1] Bertrand, a. a., s. 44, 67, Mornet, a. a., s. 284.
[2] *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné*, T. XII, s. 236 art. *Pédant, Pédanterie.*
[3] Det ovanstående enligt Bertrand, a. a., s. 46 f., 67 ff.

skap utestängde honom från kännedomen både om sig själv och om människorna omkring honom och därför att hans egen personlighet icke kunde få fritt utveckla sig. Det var ett utslag av den individualism som Locke skulle tillämpa i sina uppfostringsprinciper. Båda de två huvudelementen i kritiken över de lärde, kravet på samhällsnyttighet och på personlighetens utveckling, återfinnas hos Holberg.[1] Han är den som bättre än någon annan under århundradet gjorde den lärde pedanten levande. Hos honom finner man också förenade alla de uppslag, som den tidigare lärdomssatiren gav i arv åt upplysningstidens kritik av universiteten.

I Sverige förebådade Dalin också på detta område den följande generationens satir. Han fortsätter därvid den kritik, som »les modernes» riktade mot »les anciens», ehuru den hos honom blir inriktad på speciellt svenska förhållanden.[2] Dalins satir har emellertid också en mera allmän syftning. Man kan som exempel läsa det tjugoandra eller det trettionionde arket, *Om en del lärdas löijliga Bok-Wett och Grälacktighet* och *Comisk föreställning af en Wurm och en Lärdoms-Begabbare*.[3]

Dalin gör sig lustig inte minst över de lärdes yttre uppträdande med deras världsfrånvändhet och distraktion. Framför allt vänder han sig mot deras »gräl» och pedanteri och driver med deras fåfängliga ärelystnad, deras förkärlek för urmodiga hypoteser och meningslösa ordstrider. I sin kamp för det svenska språket protesterar han mot det överdrivna studiet av latin och grekiska vid universiteten. Logiken och metafysiken höra till de vetenskaper, som den Dalinska tidskriften häftigast angriper, och Leibnitz' »Harmonia Praestabilita» finner han enbart löjlig. »Mest vred är Argus på den kunskap, som icke länder till gagn i verlden», på de lärde som vilja ha sina »förborgade hemligheter sig sjelfvom förbehållna», säger Warburg, till vars framställning jag hänvisar.[4] Tidskriften inleddes ju med Horatius' »utile dulci» som motto.

[1] Se F. J. Billeskov Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*. Khvn 1938—39, I, s. 163 ff., II, s. 121 ff.

[2] Se Lamm, *Olof Dalin*, s. 19, 345 ff.

[3] *Argus*, Sv. förf. utg. av Sv. vitterh.samf. I: 1, s. 154 ff., 295 ff.

[4] K. Warburg, *Olof Dalin. Hans lif och gerning* [— — —] Sthlm 1884, s. 74 ff., 124 ff. (cit. från s. 77). Jfr Lamm, *Olof Dalin*, s. 6 f.

När Dalin skämtar med vetenskapen, är det ju huvudsakligen de äldre svenska fornforskarna och rudbeckianerna, som utgöra målet för ironiens pilar. Lamm förklarar hur Dalin kom att bli dessas speciella vedersakare: »För honom låg ju vetenskapens mål i dess nytta för det praktiska lifvet, dess tillämplighet på det moderna samhällslifvet, och han måste därför ställa sig fientlig mot en forskning, som endast hade intresse för det mest aflägsna och minst aktuella.» Och Lamm fortsätter att tala om Dalins »patriotism med dess ekonomiska framtidssyner».[1]

Det skulle kanske vara överdrivet att tala om en fast tradition i fråga om kritiken av universitetslärdomen i Sverige, men denna kritik fortlever dock fram till slutet av 1700-talet och bibehåller i stor utsträckning samma utgångspunkter. Inom universiteten själva höras starka krav på reformer av undervisningen. Linné angrep i ett uttalande 1768 hela avhandlings- och disputationsväsendet med ord och tonfall, som föra tanken till Kellgren.[2] 1745 ventilerades i Åbo en avhandling *De pugnis literatorum ridiculis*, som dock är mera en redogörelse än en kritik.[3] Av större intresse i detta sammanhang är en avhandling, som där försvarades nio år senare av Anders Hagelbeck under Hassels presidium: *De praesenti reipublicae literariae flore*.[4] Förnuftet och erfarenheten bli där framställda som grunden till det mänskliga vetandet. Samtidigt blir den wolffianska filosofien föremål för kritik. Dess förkärlek för omständliga och onödiga definitioner och bevis för enkla sanningar angripas, och den betraktas som en avkomling av den gamla skolastiska filosofien. Latinherraväldet i den vetenskapliga världen, som redan förut blivit angripet, blir också här kritiserat till förmån för modersmålet. I de avhandlingar, som ägnades någon gren av lärdomshistorien, förekommer för övrigt ofta en kritik av föråldrade vetenskapliga metoder och mål. De ha karaktär av programskrifter och kunna betraktas »som inlägg i den stora

[1] Lamm, *Olof Dalin*, s. 346.

[2] Jfr A. Hj. Uggla, *Linnés tankar om den akademiska ungdomens uppfostran. Ett okänt betänkande från 1768. Linnésällskapets årsskrift* 1940, s. 12 ff.

[3] Se A. Hultin, *Litteratur- och Lärdomshistorien i Finland*, F. o. U. 1914, s. 290.

[4] *Ibid.*, s. 292 f.

striden mot ortodoxin och latiniteten till förmån för naturvetenskaperna och ekonomin», d. v. s. de vetenskaper som ansågos för »nyttiga».[1]

Denna kritik i avhandlingsform gör sig mest märkbar i slutet av frihetstiden, och om man får döma av titlarna på 1770-talets avhandlingar, hade den redan då tystnat.[2]

Kritiken mot universiteten fortlevde bland de icke-akademiska bildade kretsarna och fick framför allt sin hemvist i huvudstaden.[3] Då den icke riktade sig mot de svenska universiteten i allmänhet, var det särskilt Uppsala universitet som blev utsatt. Stockholmspubliken ägnade naturligtvis sin uppmärksamhet huvudsakligen åt detta, som var det största och det närmast liggande. Man kanske bäst kan följa utvecklingen av kritiken i de mera kända tidningarna eller i tillfällighetspublikationerna. Det var i varje fall framförallt genom dem, som klagomålen mot universiteten fingo en allmän spridning och blevo så uppmärksammade.

Så många läsare ha kanske ej funnits till den skrift, *Rikets nytta af wälbelönte ämbetsmän* etc., som utkom i Stockholm 1765[4] och som angrep studiet av retorik, logik och metafysik och ville avskaffa latinet som undervisningsspråk. Större spridning fick kritiken under 1760-talets sista år genom tidningen *Posten*. Där finnas enstaka utfall mot professorerna i Uppsala, oftare mot studenterna och studentlivet. »Mot den akademiska undervisningen i det samtida Sverige, ställer sig veckoskriften» enligt Svanfeldt »ganska kritisk, ehuru tonen härvidlag *icke* är den hånfullt överlägsna som man sedan skulle höra i *Stockholms Posten*.» Redan i första numret kritiseras partiskheten vid utdelandet av stipendier, och senare blir det ändamålslösa disputationsväsendet utdömt av tidningen. Att de lärde äro föga läm-

---

[1] Hultin, a. a., s. 271. Om de nya fordringar, som ställdes på vetenskapen, se även samme förf:s arbete: *Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litt.hist.* H:fors 1910, särskilt inledningen.

[2] Se förteckningarna i J. H. Lidéns *Catalogus disputationum* [— — —] I—V. Upsaliæ 1778—79.

[3] Se härom Cl. Annerstedt, *Upsala universitets historia.* [— — —] 3: I—II. Uppsala 1913—1914, I, s. 382 ff., 426 ff., II, s. 260 f.

[4] Se L. Bygdén, *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon*, II. Uppsala 1898—1915, sp. 357, och Annerstedt, a. a., I, s. 427.

pade som kavaljerer i sällskapslivet, konstateras också med en blandning av sympati och kritik.[1]

Den stockholmska kritiken mot universitetet i Uppsala fick snart en skarpare ton. På våren 1773 utkom med två nummer en anonym skrift *Speculator Paideusiophilus*, som häftigt gick till rätta med universitetet och dess undervisning[2] och som föranledde kanslerns ingripande. Enligt Annerstedt fann den ännu 1776 nya läsare. Den anklagade professorerna för snålhet och besticklighet och rädsla för reformer, den förkastade disputationsväsendet och bruket att professorerna författade avhandlingarna åt sina lärjungar och den påtalade de senares okunnighet. I *Dagligt Allehanda* infördes under 1770-talet ofta beskyllningar mot studenternas uppsluppna seder och ansvaret lades på professorerna. 1777 behandlades frågan av en insändare i tidningen, som erinrade om att »en witter man bewist, at Upsala Academie är uti et betydeligt aftagande» och att orsaken till tillbakagången »hänleder sig hufwudsakligen ifrån de twänne Jurisdictioner, hwarigenom smaken torde hända hos någrom mera faller sig för at regera och dömma, än at föreläsa och educera».[3] Annerstedt ger för övrigt utom de nämnda åtskilliga exempel på det under dessa år »ständigt upprepade förtalet mot universiteten».[4]

En särskild kritik riktades från de unga filosoferna mot wolffianismen. Härvidlag gick *Upsala Tidningar* i spetsen och den strid, som empiristen Neikter där förde, »kan sägas vara en mindre förpostfäktning till den drabbning, som sedan levereras i Stockholmsposten».[5] De strider, som i tidningen utkämpades mellan den äldre metafysiken i Wolffs anda och den empiristiska filosofien, överfördes även till *Dagligt Allehanda*, varigenom de blevo kända för en större läsekrets och där i polemiken bl. a. en »Metaphysicus» definierades som »en Scholastisk gräl, en Aristotelisk Pappegoga, en Medelåldrens Högaktare och en

[1] Svanfeldt, a. a., s. 396 f., 365 f.

[2] Se Bygdén, a. a., sp. 481, och Annerstedt, a. a., I, s. 502 ff.

[3] *Dagl. Alleh.* 4/3, 52.

[4] Om artiklarna i *Dagl. Alleh.* och kritiken mot Uppsala univ. under 1770-talet, se Annerstedt, a. a., I, s. 531 ff.

[5] A. Nilsson, *Jakob Fredrik Neikter*, *Saml.* 1913, s. 193. De följande uppgifterna om *Upsala Tidningar* från denna uppsats s. 193 ff.

Definitioners Utanläsare». Dessa strider utkämpades vid mitten av 1770-talet, alltså omedelbart innan *Stockholms Posten* uppträdde på arenan.

Redan under skoltiden fick Kellgren tillfälle att läsa Holberg och Dalin och det var också då han enligt Rosensteins biografi visade »förakt för alt onödigt gräl». Det är väl i den undervisning som Skara gymnasium kunde meddela som han funnit detta »gräl», d. v. s. det lärda pedanteriet och hårklyverierna. Antagligen har han redan nu stött på den torra och uppstyltade läroboksstil, som han senare travesterade i brev från de första studentåren.[1] Någon av Johan Plennings ofta använda läroböcker i logik har säkerligen förekommit i Skara, Vossius' *Elementa Rhetorica* hörde till de ordinarie läroböckerna i latin[2], och dessa två arbeten skulle han alltid ha ett gott öga till. Kellgren gycklar med Plennings språk redan i det första brev vi ha av hans hand (*Brev*, s. 2), och både Vossius och Plenning äro under senare år omnämnda i artiklar i *Stockholms Posten* med något av skaldens förakt för den torra och fantasilösa skolboken.[3] Också Euclides har fått tjäna som mönster för läroboksstilen i det nämnda brevet. Några år senare får Kellgren tillfälle att citera en löjlig vändning i »Sorans» eller Basilius Fabers *Thesaurus eruditiones scholasticae* (*Brev*, s. 19). Detta lexikon, som han för övrigt ägde ännu vid sin död[4], har han säkerligen gjort bekantskap med redan på skolbänken. I början av århundradet kunde det i varje fall rekommenderas till användning i skolorna.[5] För den som läste Erasmus Montanus och Peder Paars mellan läxorna ha nog dessa gamla läroböcker fått något av löjets skimmer över sig.

Den blivande satirikern tycks redan från det han var helt liten ha haft en känsla av överlägsenhet i fråga om skolarbetet. I jämförelse med hans jämnåriga ha väl lektionerna inte berett

[1] Jfr Söderberg, a. a., s. 8.

[2] Se H. Hernlund, *Bidrag till den sv. skollagstiftningens historia.* I: B. Sthlm 1892, Bil. IV, s. 53.

[3] *St. P.* 1780 22/2, 43; 1781 19/10, 241 och 1790 27/3, 71. Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 73 ff., s. 100 f.

[4] Se *Brev*, s. 357.

[5] Se Hernlund, a. a., Bil. III, s. 80.

honom några större svårigheter.[1] Enligt brodern hade han redan vid femårsåldern »efter egen åstundan» börjat »de Grammaticaliske studierne», vilket onekligen låter både lillgammalt och brådmoget. Enligt samma källa, skulle han tio år senare, då han tillbringat tre år i gymnasiet, ha meddelat sin far »att Gymnastiske föreläsningarne ej voro tillräckelige för hans fattande genie, utan att han borde, ehur ganska ung, afsändas till Academien; men Fadrens föresats var och blef, att han skulle vara sina år ut». Uppgiften tyder på att han såg ned på det enkla skolarbetet och att han själv var livligt medveten om sina gåvor. Fadern hade tydligen vinnlagt sig om sönernas uppfostran (jfr ovan s. 265), och enligt Jonas kunde Johan Henrik, det yngsta barnet, med sin far »raisonnera om alla ting, som förekommo hans lilla uppmärksamhet». Då åldersskillnaden mellan syskonen var stor, bör samvaron med familjen ha bidragit till att göra honom brådmogen och kommit honom att finna både kamraterna och studierna barnsliga.

Många år senare skulle Kellgren påminna sig »Den tid som fruktlöst nog i Scholorne förflutit» (SVS II, s. 224). Det är inte de yttre resultaten av sina studier han tänker på. Där hade han enbart framgångar.[2] Vid tjugu års ålder blev han magister och två år senare förordnades han till poëseos docens, ehuru han under den största delen av sin sexåriga studietid varit tvungen att taga konditioner. Dessa voro ofta förlagda till landsbygden och hindrade honom under långa tider från att vistas vid akademien. Under sådana förhållanden bör han ha känt sig tillfredsställd med sin snabba akademiska karriär. Motgångar i studierna ha i varje fall inte kunnat bidraga till den oppositionella inställning, han senare fick mot universiteten.

Man har f. ö. ett ganska klart vittnesbörd om att Kellgren betraktade den finländska akademien och dess lärare med relativt vänskapliga blickar. När han senare i *Stockholms Posten* gång på gång låter sina försmädliga små notiser behandla

[1] Se brodern Jonas' *Nota*, *Finsk tidskr.* 1895 och N. Beckman, *Vår skolas historia* [— — —] Gbg 1926, s. 300. Beckmans uppgifter ur gymnasiets matrikel visa dock att Jonas överdriver något, då han talar om sin brors framgångar i studierna.

[2] Se Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen*, särskilt s. 30, 95.

livet och vetenskapen vid de svenska akademierna, är det alltid Uppsala och Lund, som få klä skott för hans skämt. Sin egen gamla akademi nämner han därvid aldrig, om han också inte hade så stor respekt för den undervisning som erbjöds studenterna (se nedan s. 313 f.). Det är bara hans vän Clewberg, som en gång i *Stockholms Posten* får tillfälle att skämta om Åbolärdomen i sina *Lärda nyheter från Nådendal.*[1]

Kellgrens avhållsamhet i det fallet är inte så märkvärdig. I sitt direkta umgänge med de akademiska lärarna hade han säkerligen på det hela taget rönt välvilja[2], och några bittra minnen av dem kan han knappast ha fört med sig till Sverige. Professorerna Lefrén och Bilmark, båda västgötar liksom Kellgren, nämner han snart bland sina vänner. För den senare disputerade han pro exercitio och pro gradu liksom hans bror tidigare gjort. 1776 försvarade även hans elev Claes Fleming sin avhandling under Bilmarks presidium.[3] Kontakten bör ha varit livlig. I den krets som samlades i Auroras vittra klass har Kellgren kommit i beröring med både Lefrén, Bilmark och den mångsidigt verksamme professorn i kemi P. A. Gadd. Av denne, en släkting till Clewberg, har han blivit bemött med ett varmt intresse.[4] I den vittra klassen har han också träffat Porthan, som naturligtvis haft en viss betydelse för hans studier och som givit honom ämnet för hans docentavhandling.[5] Den unge magistern har alltså rört sig inom de mest framstående akademiska kretsarna, där han blivit väl emottagen. Allt detta hindrar emellertid inte, att han gentemot de akademiska lärarna och myndigheterna visat något av den överlägsenhet och respektlöshet som vi ana att han känt inför Skara gymnasium. Att han i breven till Clewberg driver med en och annan bland lärofäderna säger kanske inte så mycket, men det skvallrar åtminstone inte om någon vördnad. Bilmark blir föremål för

[1] Se SVS IX och nedan s. 328.

[2] Jfr Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 22, 38, 91 och Schück, *Ill. sv. litt.hist.*, 3:dje uppl., IV, s. 263.

[3] Se Lagus, *Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 30. Om Kellgrens förhållande till Lefrén och Bilmark se *Brev*, t. ex. s. 23.

[4] Se SVS IX, s. 10. Det goda förhållandet mellan Kellgren och Gadd belyses bl. a. av *Brev*, s. 32.

[5] Se Porthans uppgift, meddelad av Schybergsson i *Finsk tidskr.* 1895, s. 253.

ett godmodigt skämt, som ganska klart förebådar ett drag i den senare kellgrenska satirens drift med de lärde. Kellgren omtalar, att »Bilmark gifter sig om Tisdag» men tillägger strax därpå »Andra säger åter, att han endast låter viga sig.

> Car ces hommes d'esprit ailleurs très-estimables
> Ont fort peu de talent pour former leurs semblables
> (Brev, s. 58).[1]

De lärdes löjlighet som äkta män var ett kärt motiv för den komiska diktningen.[2] Kellgren är inne på ett liknande område i ett versbrev några år senare:

> Med hurtigt våld Soldaten vinner,
> Hvad ej Pedantens bön förmår;
> Cocarden intet motstånd finner,
> Och Lagren endast löje får.
> (*Brev*, s. 86.)

Också Porthan behandlas ibland med en viss spydighet, vilken dock endast tycks gälla hans sätt att producera sig i vitterheten. Kellgren skriver en gång om ett tillämnat sammanträde i Aurora: »Då kommer att uppläsas några dugliga Epigrammer på rimad prosa, som vår Finska Anacreon *satt sig ner* och skrifvit, it[em] En Öf[versättning — — —] af samma vir Professorius» (*Brev*, s. 47, jfr. s. XIV).[3] Man kan knappast misstaga sig på att tonen i brevet präglas av en viss malice (Sammansättningen »dugliga epigram» kan knappast vara annat än ironisk, Kellgren använder annars inte ordet i ett sådant sammanhang). Om han syftar på Porthans ganska lättflytande epigramöversättningar, är det visserligen svårt att förstå det elaka omdömet »rimad prosa», men han tycks inte ha ändrat mening om dem. Det förefaller nämligen som om han senare skulle ha vägrat dem plats i *Vitterhetsnöjen*.[4] Någon större

---

[1] Kellgren citerar fritt efter *Le philosophe marié* av Destouches (SVS IX, s. 33).

[2] Se bl. a. Billeskov Jansen, a. a. I, s. 164 f.

[3] »vår Finska Anacreon» är Porthan. (Se SVS IX, s. 28 f.). Obs. att brevets kursivering är gjord av Kellgren. Då det kursiverade uttrycket dessutom går igen i närmast följande brevcitat om Porthan, kan det möjligen vara ett skämt med något uttrycksätt, som denne själv använt.

[4] Jfr SVS IX, s. 28. Porthan hade tidigare förfarit lika strängt mot Kellgren. Se Josephson, a. a., s. 86.

respekt för dessa Porthans vittra försök har han inte haft. En viss, svagt ironisk biton kan man också höra i benämningen »samma vir Professorius», som om Kellgren funnit, att Porthan uppträtt med en min av alltför tydligt markerad lärdom, men detta kan ju endast bli en lös gissning.

De i brevet kursiverade orden om de porthanska epigrammens tillblivelse återkomma en månad senare. Kellgren meddelar nu, att »Porthan ej hunnit *sätta sig* så ofta *ner* som det påträngts att framkrysta en viss Fabel, som han en månad [gått?] tjock med» (*Brev*, s. 50).[1] Kellgren raljerar tydligen med dennes svårighet att åstadkomma poetiska bidrag för sällskapet.

Schybergson, som gör gällande att Porthan varit synnerligen omtyckt av studenterna, nämner dessa elakheter i sin Porthan-monografi. Han säger därom: »De begynnande vitterlekarne ville betrakta honom såsom en tråkig Mentor och riktade i smyg mot honom sina satiriska pilar, men hyste i grunden förtroende för honom.»[2] Detta kan ifrågasättas. Då Auroras vittra klass sammanträdde för första gången valdes Juslén enhälligt till ordförande men Porthan »genom flästa rösterna» till sekreterare.[3] Porthan borde dock som en av Auroras stiftare och som tidningens redaktör ha varit självskriven till denna befattning.

Kellgrens enstaka små lustigheter i de mera uppsluppna breven säga ju inte så mycket om hans inställning till lärarna.[4] Han uttrycker emellertid aldrig någon sympati för dem.

Det gamänglynne, som senare skulle prägla universitetssatiren i *Stockholms Posten*, har tydligen trängt sig på den unge nyblivne docenten, då han hade med universitetsmyndigheterna att göra. Den skrivelse om »intimation» till föreläsningar, som

[1] Kursiv. av mig.

[2] M. G. Schybergson, *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning* I, H:fors 1908, s. 133 f., jfr s. 260 ff., Kellgrens ord till Clewberg »Tag mina vers af Porthan och censurera dem» (*Brev*, s. 34) behöva visserligen inte innebära något klander av denne, som Schybergson tycks anse. Kellgren kan ju ha velat inhämta bådas omdöme. Schück fäller en strängare dom över breven och Kellgrens övermod att »gyckla med en man som Porthan, hvars snille och betydelse han alls icke synes uppskatta» (*Kellgrens brev till Clewberg*, s. v).

[3] Jörgensen, HLS 1926, s. 150.

[4] I ett annat brev gör han en vits på professor Nääfs namn (näf, på modern svenska: näbb): »*Sed et porcorum aliorumque animalium rostrum est*», citerar han från Soranus (*Brev*, s. 19) och kan alltså räkna professorn till »svin och andra djur» (rostrum = tryne el. näbb. SVS IX, s. 16).

han inlämnade till konsistoriet är vid ett ytligt betraktande mycket korrekt. Han redogör ordentligt för den undervisning han erbjudit studenterna men slutar mycket abrupt med ett väl använt citat från Mattheusevangeliet: »men the ville icke komma».[1] Att ordalydelsen verkligen är ett citat och icke fått sin utformning genom en tillfällighet ser man av stavningen. För att det spjuveraktiga i Kellgrens korta avslutningsfras skall komma till sin rätt, bör den kanske citeras i sitt ursprungliga sammanhang: »Och swarade Jesus, och talade them åter til genom liknelser, sägande: Himmelriket är likt enom Konung, som giorde bröllop åt sin son: Och sände ut sina tjenare, at the skulle kalla them som budne woro til bröllopet: och the wille icke komma.»[2] Man kommer onekligen att tänka på Kellgrens hädiska sätt att behandla Bibeln i breven till brodern Jonas och till Clewberg.

Redan tidigare hade han drivit med de akademiska myndigheterna. Schück har redogjort för ett par respektlösa skämt från Kellgrens Åbotid med bl. a. promotionsväsendet.[3] Vid ett tillfälle har tydligen den unge magistern varit upphovsmannen. Han tycks ha satt upp en skrivelse från »Leviathan» till dennes underlydande vid akademien, där vissa personer utpekats. Den anonyme författaren blev emellertid dödligt rädd för att bli upptäckt, det var samma år hans docentavhandling skulle ventileras och dessutom kunde hans förhållande till familjen Fleming och till Auroraförbundet äventyras. Rädslan drev honom t. o. m. att fråga om det inte fanns någon »student, som man kunde få misstänkt på landet» (*Brev*, s. 28). Det gör ju ett mindre sympatiskt intryck. Tydligen har hans lust att gyckla fört honom ut på farliga vatten och han har sedan till varje pris velat slippa undan det skeppsbrott, som en upptäckt skulle innebära. Händelsen visar emellertid hur svårt han hade att hålla sin penna i styr.

Att den unge akademikern trots alla framgångar inte hade något större intresse för sina studier är tydligt. I sina brev verkar

[1] Kap. 22, v. 3 (ej v. 2). Se SVS IX, s. 25.

[2] Cit. efter en bibelupplaga, tr. Sthlm 1752.

[3] *Från Johan Henrik Kellgrens ungdomsår*, *Nordisk tidskr.* 1891, s. 555 ff., *Kellgrens bref till Clewberg*, s. IV f. Se även SVS IX, s. 20 f.

han förvånande ointresserad av dem.[1] Föreläsningarna och de vetenskapliga arbeten som utgåvos i Åbo nämner han aldrig. På en av Lagus citerad »lektionssedel» från 1771 säger han sig visserligen »ärna så mycket möjeligt är afhöra samtlige herrar professorers i filosofiska fakultetens föreläsningar»[2], och enligt broderns »nota» unnade han sig aldrig någon vila från studierna under de första åren i Åbo, men detta har antagligen mera varit av ambition än av intresse. Kanske brodern också i förskönande syfte överdrivit hans flit.

De tidigaste av Kellgrens bevarade brev äro skrivna på hösten 1770, och om studierna under de första åren verkligen hade betytt något för honom, borde det ha märkts i hans korrespondens. Under de år då han var sysselsatt med sin docentavhandling, händer det endast två gånger, att han i breven ger en antydan om detta (*Brev*, s. 23, 33). Om själva docentförordnandet, som meddelades i juni 1774, finnes överhuvud intet uttalande av honom, och detta kan knappast bero på att de bevarade breven skulle vara för fåtaliga för att skänka en klar bild av hans intressen under denna tid. Från tiden efter det brev från juli 1773, då han först ger en antydan om sitt arbete på avhandlingen, och till oktober följande år äro icke mindre än tio av hans brev ännu i behåll.[3]

Av Kellgrens kortfattade meddelande till akademiska konsistoriet efter höstterminens slut 1774 vet man, att den undervisning han skulle meddela helt måst inställas av brist på elever. Enligt Lagus kunde han inte heller under de följande terminerna se några lärjungar omkring sig. De skäl härför, som Lagus anför — att »skaldekonsten såsom sjelfständigt läroämne [— — —] fått vika för ekonomin» och att Kellgren inte kunde bestå konkurrensen med eloquentie professorn Hassel och med Porthan, som även föreläste — kunna visserligen tjäna som förkla-

[1] Jfr Söderberg, a. a., s. 8.

[2] *Kellgrens finska lefnadsminnen*, s. 23.

[3] Det sista av dessa brev (*Brev*, s. 36 f.) har i SVS IX (s. 24 f.) daterats till »sept. ? 1774» på grund av omnämnandet av landshövding Ehrenmalms död d. 21/9 1774. Kellgren har dock genom brev hunnit få reda på »Liktalets uppskof». Han säger vidare, att han ej kan resa till Åbo förrän om »4 veckor à 5», då hans värd inte tillåter detta förrän efter en tillämnad flyttning »i November månad». Brevet bör alltså vara skrivet tidigast i början av oktober.

ring. Man måste ändå förvåna sig över att studenterna inte visade något som helst intresse för den uppmärksammade skalden i Auroraförbundet. Den förklaringen ligger nära till hands, att Kellgren själv inte brydde sig om att lägga ned något intresse på sin undervisning eller sökte samla elever omkring sig.[1] Också talar han föraktfullt, redan innan han hunnit börja sin verksamhet som docent, om sina »högtrafvande Lectioner» (*Brev*, s. 37), och detta säger kanske tillräckligt om, i vilken anda han gick till verket. Att Kellgren med sitt oroliga lynne inte skulle ha passat för den akademiska banan är också tydligt. Man kan se det redan på hans diktning. Han visste själv, att han inte kunde »uthärda med något arbete af lång anda» och att han saknade »den styrka, den liflighet i inbillningen, som fordras för att uppställa en riktig plan till ett Theaterstycke» (*Brev*, s. 186 f.).

Med den sällsynta självkännedom, som var honom egen, kom Kellgren säkerligen redan i Åbo underfund med att han skulle komma bättre till sin rätt på andra banor än den akademiska. Med skaldens subjektiva inställning till alla frågor har han också haft svårt att uppskatta det vetenskapliga arbetet överhuvud taget. »Själv insåg han tvivelsutan, att han ej passade för universitetsbanan», säger Schück och fortsätter: »För de lärda studierna hyste han upplysningens nedlåtande förakt.»[2]

Som nämnt kunde Kellgren under de första studentåren driva med de föråldrade läroböckerna. Arbeten i logik och metafysik erbjödo ett tacksamt material för parodier. Som ett typiskt exempel på den parodierande stilen i hans korrespondens kan man nämna ett brev från hösten 1770. Sedan han i förbifarten fått tillfälle att citera en tysk 1600-talsförfattare i logik, »högt metaphysisk i åminnelse», nämner han en skämtskrift, »de rebus omnibus & nonnullis aliis», som han tydligen hört talas om men ännu ej läst. Han hoppas att den skall kunna besvara

[1] Motsatsen är ju också tänkbar, att bristen på egna elever och harmen däröver gjorde honom fientligt stämd mot den akademiska undervisningen i allmänhet. Se Fr. Böök, *Stockholmsjournalister på sjuttonhundratalet* i *Stridsmän och sångare. Svenska essayer.* Sthlm 1910, s. 135.

[2] *Ill. sv. litt.hist.*, 3:dje uppl., IV, s. 272.

en mängd djupsinniga frågor, som han framställer på latin. Frågorna återge mer eller mindre troget föråldrade filosofiska diskussioner och avhandlingsämnen, t. ex. »An aequivocum definiri & dividi possit?» eller »An Deus sit in aliquo praedicamento?» (*Brev*, s. 12 f.), det sistnämnda en fråga som redan i början av århundradet betecknades som typisk för en gången tids skolastik.[1] Det ser ut som om Kellgren nöjt sig med att helt enkelt citera urmodiga filosofiska tvisteämnen, men han har själv kunnat fortsätta att utforma sina frågor efter mönster av dem. Som Margit Abenius påpekat[2], har han velat ge exempel på »gräl» och säkerligen är det sina egna studier i filosofi, d. v. s. lärarnas undervisning, han driver med. Fortsättningen av brevet lyder: »Söta du, communicera härpå skyndsamt svar; ty min Philosophiska nyfikenhet får så länge ingen ro». I ett brev några år senare (s. 21) säger han på skämt, att han ämnar utge en avhandling *De miraculosa Providentia D:na in operibus doctis ab interitu liberandis*. Margit Abenius gissar, att det är en travestering av titeln på någon dissertation[3], i detta fall tydligen i teologi. I sitt språk travesterar Kellgren ofta medvetet den vetenskapliga litteraturen. Redan i Auroratalet om satiren ger han exempel på sin vana att taga jämförelsematerial och bildspråk från medicinen. Han har därvid särskilt använt latinska termer, som kunna »ge ett avsett intryck av barbarisk skolfuxlärdom».[4]

Redan som ung student visade Kellgren det ideal av en lärd som han uppställde som motsats till pedanten: »den högstuplyste, från alt mörker och gräl ränsade, och lärdoms-kogghjulet i Europa [— — —] Voltaire» (*Brev*, s. 4). Det är den inställning han allt framgent skulle ha i sin kritik av universiteten.

Om Kellgren under Finlandstiden driver en smula med sina akademiska lärare och med vetenskapliga arbeten, så är det i

[1] Jfr J. B. Mencke, *De charlataneria eruditorum* [— — —], 4:de uppl. Amstelodami 1727, s. 186. »Guds egenskaper» var f. ö. ett tema som wolffianismen ofta behandlade. Se H. Wijkmark, *Wolffs filosofi och svensk teologi. Strövtåg i 1700-talets disputationslitteratur. Bil. t. Nya Elementarsk. årsred.* 1914—1915. Sthlm 1915, s. 11.

[2] SVS IX, s. 11.

[3] SVS IX, s. 17.

[4] Abenius, *Stilstudier i Kellgrens prosa*, s. 88.

varje fall en godmodig drift och ett uttryck för den uppsluppna sinnesstämning som ofta präglar hans ungdomsbrev. F. ö. hörde han ju själv till akademikerna och hade bland dem sina vänner. En skarpare vidräkning från hans sista år i Åbo förekommer i hans elev Claes Flemings avhandling. Där talas om »alt ännu öfrigit Scholastiskt gräl, alt onödigt ordaprål, och alla blott antagna hypotheser» i vetenskaperna, men av en hänsyftning på den franska encyklopediens många volymer framgår att det inte är svenska förhållanden som avses.[1] Om det är Kellgren som gjort denna anklagelse, är ju för övrigt osäkert.

Sedan skalden kommit till Sverige och speciellt under åren närmast efter Åbotiden utvecklar sig hans skämt till en vass satir mot de lärde. Han gör sig inte till tolk för ett rousseauanskt förakt för själva vetenskapen (jfr ovan s. 190 f.). Det är framför allt dess föråldrade former som han förlöjligar. Hans slag falla visserligen åt olika håll. En gång är det vetenskapsakademien, som blir avhånad för parentationerna som höllos över alla dess medlemmar, vare sig de varit betydande eller ej. Inte så sällan drabbar satiren också de moderna salongsfilosoferna, les beaux-esprits. Föraktet för den ytliga och lättillgängliga populärvetenskapen tränger fram vid sidan av kritiken mot den tyngre svenska forskningen efter tyskt mönster. Det är den oscillering mellan förakt och beundran, som vi mött i hans inställning till den franskbetonade bildningen.

Kellgren är ju alltid den angripande i sin polemik. Därför få vi inte i kritiken av den nya tidens ytlighet vänta oss ett försvar av en äldre generations forskningar. I Flemings avhandling förekommer emellertid en jämförelse mellan den nya och den gamla vetenskapen, som kan vara av Kellgren. Man tycker sig känna igen hans senare ofta förekommande ironi mot »det täcka»: »Små behageligheter taga i vår tid öfverhanden öfver den rätta förtjänsten: Et Episkt Poëme läses mindre, än sjelfsvåldige Epigrammer, och en liten Roman vinner lättare afsättning, än Puffendorfs och Wildes

[1] Cl. Fleming, *Strödda anmärkningar uti philosophien* [Diss. grad. Præs. Johan Bilmark] Åbo [1776] s. 2 f.

Historia, eller Rydelii förnufts-öfningar [— — —] Man lämnar det grundeliga, för at löpa efter det angenäma och skenfagra.»[1]

Stockholms Postens första skämtnummer (1780 14/9, 210) visar en förvånande respektlöshet gentemot de uppslagsverk, där upplysningsfilosoferna sökte samla, samordna och populärisera det mänskliga vetandet. Under rubriken »Til salu finnes» utbjudes i en annons »15, 16 och 17:de Tomerna af *Miskmask* eller *Sammelsurium*. Detta är det Utländska bekanta stora Allwetenhets-Werket, som af et Sällskap Lärde är åter igen, nu å nyo, än en gång öfwersedt, förökt och förbättradt, samt tillika annorlunda ställdt, tydeligen fördelt och i en angenämare skrifart föredragit.» Annonsen kan knappast syfta på något annat än de nya upplagor av den stora franska encyklopedien som nyligen hade utgivits.[2] En annan bokannons riktar emellertid satiren åt ett helt annat håll. Genom att samma »ämne» behandlas i de omnämnda böckerna komplettera annonserna varandra. Det är nu fråga om »Abregé des Abregés de toutes les Sciences par Mr Saverien» — om annonsförfattaren haft en tanke på Bergklints och Gjörwells lilla *Sammandrag af alla vetenskaper* (1775) må lämnas osagt. En liknande annons om en lärobok, som skall innehålla »Omne scibile» och på vilken »wid alla Rikets Lärosäten wäntas Privilegium Exclusivum», syftar möjligen på en kungörelse i *Stockholms Lärda Tidningar* (1779 n:r 6), sedan använd som inledning till Gjörwells och Regnérs nya *Större sammandrag af alla wetenskaper* (Sthlm 1779). En annan skämtannons om »et inländskt *Sammelsurium*» kan också avse detta Gjörwells arbete. Den innehåller nämligen vissa meddelanden som påminna om Gjörwells kungörelse och om dennes många projekt för diverse optimistiska och vidlyftiga företag.[3]

[1] A. a., s. 15.

[2] De många tavtologierna hörde till Kellgrens skämtsamma stil (jfr nedan s. 361) och bedömandet påminner om hans behandling av »vårt fordna predikosätt»: »[— — —] uttänjt detsamma til flere arks afhandling [— — —] delt och åter delt hvad ej ägt några delar, och sorgfälligt förklarat hvad redan förut ägt all möjelig tydlighet» (*Saml. skr.* III, s. 266), men författarskapet är givetvis osäkert.

[3] Bokannonserna ha antagligen alla aktuell anspelning och Kellgren bör då ha varit den inom redaktionen som varit mest intresserad. Satiren *Stadslusten Dämpad* som han nyligen recenserat (*St. P.* 1780 14—17/8, 183—186) hugnas med två annonser, *Sanning och Nöje* här kallad *Ondt och Godt* får en fingerad prenumerationsanmälan.

Som synes ironiserar man också över dessa små fickencyklopedier, som innehöllo all den visdom som fordrades för en ytlig salongsbildning. Troligen är det Kellgren som vid denna tid, 1779—80, varit inne på samma väg i ett par artiklar, där det talas om att forna tiders »stora Systemer» lämnat plats för »små Utkast och Försök» och att »man hunnit att bringa alla menniskliga kunskaper i Almanachs-format» (*St. P.* 1780 23/12, 295).[1] Tidens ovilja mot allvarligare lektyr är i varje fall föremål för Kellgrens ironi i uppsatsen *Om Witterhets-Academier*. Där undrar han om någon orkar läsa denna långa uppsats: »Hwem wil försätta sin förmiddag med så widlöftigt gräl. Man skulle då ha hwarken bank eller billiard i Staden» (*St. P.* 1782 22/11, 269). Kritiken är kanhända en rest av den unge Åbodocentens förakt för de obildade. Endast några dagar tidigare gjorde han en allmän karakteristik av den nya tidens lärde, »beaux-esprits [— — —] som drömma om en hop onyttigt lappri, som wilja lysa i stora werlden, som prata stort och werkställa intet, upblåsta, intriganta, trätgiriga och snåla» (*St. P.* 1782 12/11, 260).

Trots dessa inslag av kritik mot en förytligad bildning är det i alldeles övervägande grad de lärde vid universiteten, som Kellgren driver med. Då hör han själv till de moderna »beaux-esprits». Det är också med en viss rätt som tidigare framställningar icke tala om hans lärdomssatir utan om hans universitetssatir.

För hans åsikter om den akademiska lärdomen har säkerligen förflyttningen från landsortsuniversitetet till huvudstaden med dess nöjesliv och dess ytligare aristokratkultur spelat en avgörande roll. Den lilla staden Åbo dominerades ju till stor del av akademien. Nästan allt vad som fanns av vittra och konstnärliga anlag och erkänd esprit utgick därifrån, d. v. s. från dess lärare eller elever, och samlades i sällskapet Aurora, som till största delen räknade akademici bland sina aktiva medlemmar. I Stockholm fortsatte Kellgren visserligen umgänget med sin bäste vän från Åbo, Clewberg, men genom sin verksamhet fick han även en annorlunda sammansatt bekantskapskrets.[2]

[1] Se f. ö. Lamm, *Saml.* 1913, s. 85 f.
[2] C. P. Lenngren, Per Rudin m. fl.

I huvudstaden mötte han skämtet och espriten framförallt i grevinnan Meijerfeldts salonger, och där fingo samtalen säkerligen en elegantare avslipning och kvickheten dömdes där efter andra mått än i Auroras sammanträdeslokaler. Att han förstod att uppskatta den umgängesvana han nu lärde och som saknades hos »Skolans folk», därom vittna de ovan (s. 143) citerade orden i Wellandertalet.

Den akademiska bildningen har kanske inte stått så högt i kurs hos greve Meijerfeldt. Som vi sett kan det litterära intresset där inte ha varit stort. I detta sammanhang kan man ju påminna sig, att greveparet och deras närmaste släkt stod hovet nära. Gustaf III själv ägde visserligen en stor beläsenhet, men någon annan forskning än den mest lättillgängliga har den nog inte omfattat. Enligt Annerstedt »kom han att sakna förståelse för betydelsen af det strängt vetenskapliga arbetet som sådant [— — —] hela hans uppfostran gick i den riktningen, att lärdom borde betraktas som pedanteri och att vittra intressen och en belefvad yta betydde vida mer än den mest solida vetenskaplighet». Han brydde sig aldrig om att lära vetenskapens eget språk, latinet, och som Annerstedt i fortsättningen påpekar, syntes honom lärdomen tråkig, »men tråkigheten var i hans ögon ett af de största felen hos en människa».[1] Denna uppfattning om konungen har inte jävats av senare författare.

Gustaf III:s åsikter om de lärda studierna voro redan förut rådande inom en stor del av aristokratien, och de ha nog återfunnits hos medlemmarna i den Meijerfeldtska familjen. Det var under informatorstiden där, som Kellgren gjorde sin översättning från Voltaire: *Til min unga Vän, som fått det infallet at blifva Philosoph* (SVS II, s. 15). Man får säkerligen en mycket god bild av hur lärdomen betraktades i dessa kretsar:

> En mennsklig dygd, et utvaldt nöje,
> Et qvickt och smakligt fjolleri,
> Et läckert skämt, et hjertligt löje:
> Det blifve din Philosophie!

[1] Annerstedt, a. a., I, s. 395.

En annan miljö, som kanske i ännu högre grad kommit honom att ändra uppfattning om studierna, var det stockholmska nöjeslivet och teatervärlden, som han lärde känna, så snart han lämnat Åbo bakom sig. Då han för första gången offentligen ger uttryck åt sitt förakt för de akademiska studierna, sker det betecknande nog i en dikt sådan som *Sinnenas förening*. Med en teknik, som han vid så många tillfällen använde i sin satiriska prosa, har han i förbigående och med en spelad nonchalans stuckit in ett angrepp på de lärdomar som universiteten kunde skänka. I inledningen få vi en första antydan:

> Bland annat skräp, hvaraf mitt minne
> Blef fyldt i mina ungdoms-dar,
> Är hvad jag läst, jag vet ej hvar,
> [— — —]

I nästa stycke blir adressen till universiteten tydligare utskriven och motsättningen mellan de två världarna poängterad:

> Utaf den eld i hjertat brunnit,
> Sen Cloë dig jag älska hunnit,
> Långt större ljus förståndet funnit
> Om tingens halt och verklighet,
> Än förr af någon Facultet.
> (SVS I, s. 252.)

Motsättningarna mellan den kammarlärde och livsdyrkaren, mellan de döda studierna och erfarenheten från det levande livet voro visserligen litterära schabloner, men då de tolkas av Kellgren just då han lämnat Åbo och då de gång på gång återkomma i hans diktning från de närmaste åren, måste det vara starkt personliga känslor som han uttrycker.

I tre av Kellgrens tävlingsskrifter från denna tid, i *En Ynglings inträde i verlden*, i uppsatsen *Vore menniskan lyckligare om hon förutsåge sitt öde i verlden* och i *Våra villor*, har Lamm funnit återspeglad »Kellgrens egen harm öfver de genomvakade studienätterna, öfver hela sin hårda och sträfsamma ungdomstid, som han nu midt i nöjeshvirfveln finner så meningslöst bortkastad».[1] Räkna vi med *Sinnenas förening* som ju ligger

[1] *Saml.* 1910, s. 97.

närmast skaldens egen studietid, har denne alltså under fyra år å rad i sin mera väsentliga diktning låtit protesten mot de egna studierna bryta fram.

I tidningsartiklarna äro dessa känslor i regel insvepta i den raljanta formen. De visas dock öppet i en recension, som eventuellt är av Kellgren (*St. P.* 1782 12/3, 59. Jfr nedan s. 345). Författaren förklarar där sin skicklighet att citera ur minnet: »jag [— — —] är begåfvad med så starkt minne, at jag flera gånger i mina yngre år var på vägen at blifva galen, tils jag en dag ganska visligen föresatte mig, at efter den stunden aldrig minnas mera, än hvad jag tyckte mig behöfva». Med allt sitt raljeri är detta en ganska bitter dom över mödan att förskaffa sig obehövliga lärdomar.

Kellgrens reflexioner över vetenskapsmannens otacksamma lott, sådana de förekomma i *Vore menniskan lyckligare*, behöva inte läsas enbart som uttryck för hans egen bitterhet. Beskrivningen är i varje fall så dyster att författaren måste ha sett dess överdrift som självbiografi: »Han ser ej förut [— — —] at den mägtige skal förtrampa honom, at den rike skal förakta honom» etc. (*Vitterhetsacademiens handlingar* IV, s. 11 f.). Det är snarare denna blandning av en mera allmän syftning och ett starkt subjektivt inslag, som vi så ofta mött i Kellgrens diktning.

Stockholms Postens anfall mot universiteten, mot både professorer och studenter, ha tidigare blivit rätt ingående behandlade ur olika synpunkter. Ljunggren har givit en översikt över tidningens pedagogiska åsikter och dess universitetssatir. Säkerligen är det huvudsakligen Kellgren, den mest initierade bland medarbetarna, som här givit både tonen och åsikterna, och Ljunggren har heller inte velat särskilja hans bidrag från de övriga. Av Lamms uppsats i *Samlaren* 1913 framgår också hur flitigt skalden medverkade då detta ämne behandlades. I en förut omnämnd essay, *Stockholmsjournalister på 1700-talet*, har även Böök berört Kellgrens insats och särskilt fäst sig vid den rent journalistiska färdigheten i bidragen. Slutligen har Ehnmark i sin avhandling med några exempel visat de mest framträdande

dragen i själva utformningen av *Stockholms Posten* och Kellgrens universitetssatir.[1] För en allmän karakteristik kan jag hänvisa till dessa arbeten. Med risk för upprepning vill jag dock nämna vad Kellgren framför allt vill komma åt med sin satir över de lärde och deras verksamhet.

Man kan först och främst konstatera, att det inte är en moralisk kritik i samma grad som angreppen mot adeln och prästerna. Om Kellgren någon gång talar om professorernas snålhet, är ju detta inte någon svårare anklagelse. Ehnmark citerar ur *Stockholms Posten* åtskilliga spydigheter om professorernas förmåga att skinna studenterna. Det är för övrigt symptomatiskt att alla citaten kunnat hämtas från tidningens första hela årgång, 1779. Redan följande år bli antydningar av detta slag tunnsådda, ehuru de kunna dyka upp ännu 1782 (17/6, 135). En ganska lömsk insinuation förekom vid ett par tillfällen på tal om promotionskostnaderna. Man vill ge läsarna den föreställningen att pengarna helt och hållet hamnade i professorernas fickor. Magistergraden betraktades endast som ett bevis för respondentens goda ekonomi.[2] Kellgren, som kanske själv haft svårt att få ihop de nödvändiga medlen till sin promotion, har tydligen medverkat i denna kampanj. I Bergstenkritiken (1779 28/4, 87) frågar han: »Hvartil tjenar Magister namnet, då det ej mera är et bewis på personens skicklighet, utan på dess föräldrars förmögenhet [— — —].» Tidningen fann också en annan form av orättvisa vid promotionerna. Samma år omtalas, att den till primus utnämnde kandidaten var son »af den högt upplyste Dom-Prosten, Doct Knös i Skara och äger genom arf Facultetens förtroende» (1779 24/4, 84).[3]

Att disputationsväsendet, en av universitetens äldsta traditioner, ofta fick tjänstgöra som mål för den unge Åbodocentens

[1] Ljunggren, a. a. I, s. 118 ff., Lamm, *Saml.* 1913, särskilt s. 100 ff., Böök, *Stridsmän och sångare*, s. 133 ff. Ehnmark, *Svensk realism*, s. 88 ff. I samtliga dessa arbeten skildras även *Stockholms Postens* ofta förekommande satir över studenternas glada och odisciplinerade liv.

[2] I *Sanning och Nöje* förekomma vid ett par tillfällen samma antydningar (n:o 61—62, 69—70). Anmärkningarna mot de höga kostnaderna ha naturligtvis haft en verklig grund.

[3] Böök tillskriver Kellgren denna notis. *Stridsmän och sångare*, s. 136.

kritiker har påvisats av Böök och Lamm.[1] Själva disputationsproceduren kunde liksom den akademiska vetenskapen i allmänhet bli karakteriserad som »gräl» (se t. ex. *St. P.* 1779 7/4, 70). Under denna högst formella prövning är man, säger Kellgren, alltid säker om att »en klyftig opponens af höflighet concederar» (*St. P.* 1780 14/4, 83). Denna passus, som Lamm anför[2], förekommer i själva verket i en ironisk uppsats om kvinnornas ytliga uppfostran och är ett exempel på det för Kellgren typiska draget att i sin satir samtidigt måtta åt flera håll.

Man återfinner för övrigt detta drag också i den kända polemiken med Leopold om dennes ode vid kronprinsens födelse. Naturligtvis riktas kritiken först och främst mot odet som diktverk, men att detta var skrivet i Uppsala av en akademiker har skärpt det maliciösa inslaget. I en artikel, där för övrigt Kellgren i förbifarten kommer in på formerna för Uppsalastudenternas leverne, framträder han som en »aldeles främmande, som hwarken har den äran at känna Präses, Opponens eller Respondens» (*St. P.* 1779 1/3, 42). Leopold hade uppträtt anonymt för att försvara sitt ode. Kellgren förstod vem den anonyme insändaren var, men låtsas att han vänder sig till en okänd tredje part.[3] Han råder denne att beväpna sig »med all den djupsinniga myndighet, hwarmed ni möter en extra opponens, som ej ännu warit tre år wid Academien, och fastän ni denna gång ej förut fått weta argumenterna är jag öf[wer]tygad at ni genom er Präses swarar lika extemporairt som annars».[4] Detta är ju en strålande drift med alla de försiktighetsmått, som brukade tagas vid en disputation, för att inte respondenten skulle bli ställd mot väggen. Sådant kunde tydligen trots allt hända. »Ponera», säger Kellgren i fortsättningen, att ni »på Auditorium» måste »förswara något som ni påstår er ha skrifwit, men som ni ej sjelf förstår. Ponera widare den ledsamma händelsen at ni får en Opponens af en annan nation som ej säger

[1] Se särskilt Lamm, *Saml.* 1913, s. 91 f. och 125 f.
[2] Ibid., s. 125.
[3] Se Ljunggren, a. a. I, s. 47 ff.
[4] Preses är givetvis författaren till odet, respondens är Leopolds supponerade försvarare — i själva verket Leopold själv — och opponens är odets granskare, d. v. s. Kellgren.

concedo då ni första gången säger non, utan fordrar sammanhang i ert arbete och förnuft i ert förswar; ponera ännu widare at ni af en tilfällig men ganska philosophisk distraction ej kan swara et ord utan wänder en förfärad upsyn på Präses.» Det är ju en ytterst målande och för Kellgren ovanligt konkret beskrivning av en disputation, där de vanliga trygga formerna råkat bli åsidosatta. »Ni finner sjelf min Herre och Academien wet at dessa hypotheser äro ej blott möjeliga utan ock ganska sannolika», fortsätter han. (Det förefaller som om de sista orden syfta på någon disputation som verkligen ägt rum.)

Kellgren har också synat författarskapet till avhandlingarna. Ännu förekom ju den seden, att professorerna skrevo vetenskapliga arbeten, som de sedan läto eleverna utge och försvara som sina egna. Det hände också att äldre studenter mot betalning skrevo avhandlingar åt de yngre. Det är dessa förhållanden han syftar på i de nyss citerade orden till respondenten, som måste »förswara något som ni påstår[!] er ha skrifwit, men som ni ej sjelf förstår».

Promotionsakten blir ofta utsatt för *Stockholms Postens* hejdlösa gyckel och antagligen har Kellgren medverkat. Han kan vara upphov till en av Ehnmark citerad förhandsnotis om teologie doktors- och magisterpromotionerna i Uppsala 1779: »Det tros, at de denna gången blifwa, emot wanligheten, lysande» (*St. P.* 1779 15/3, 53). Man tycker sig känna igen stilen i denna korthuggna spydighet.

Kellgrens universitetssatir riktar sig gärna mot inskränktheten bland de akademiska fäderna. Han kastade sig med förtjusning över den mindre fulländade poetiska flora, som särskilt vid nationella högtidsdagar blomstrade i Uppsala och Lund.

Emellertid är det egentligen mot den vetenskapliga produktionen som huvudangreppet sättes in. Också detta kan kallas för en litterär kritik. Man gjorde inte samma skillnad då som nu mellan konst och vetenskap, »de vackra vetenskaperna» betecknade ju både humaniora och de fria konsterna.

När den ironiske recensenten i *Stockholms Posten* dyker ned på ett namngivet arbete, avfärdar han det gärna kortfattat, summariskt och utan motiveringar och därigenom blir hans

ironi kanske särskilt verkningsfull. Ibland säger han endast, att en avhandling är »förtreffelig» och han omnämner i korthet ett verk av professor Trozelius, benämnt »Guds underwärk i naturen, ibland hwilka detta arbete likwäl ej lär kunna räknas» (*St. P.* 1779 17/5, 102).[1]

Mera allmänna uttalanden om den vetenskapliga litteraturen förekomma ofta. När Kellgren vid ett tillfälle behandlar den stora produktionen av omotiverade äreminnen, gör han en avvikning från ämnet. Han försäkrar, att »den som i wåra Bibliotheker och af tusende tals årligen utkommande Böcker wil upsöka de endast dugeliga, får samma beswär som den, som i en sophög föresatt sig at upleta en perla». För att sätta en bestämd adress på satiren omtalar han, att Ihre en gång »spådde lärda werlden et tilstundande Barbari, hwars närmare annalkande wi redan, icke utan fasa, åskåde».[2] Till yttermera visso kallar han Ihre »Upsala Universitets sista och nyss utslocknade Ljus» (*St. P.* 1781 15/2, 38). Också här sätter Kellgren utan närmare motivering ett mycket lågt betyg på kvaliteten av de lärda skrifterna.

Vid ett annat tillfälle kan han med ett kortfattat och torrt konstaterande göra en kvick och ironisk kommentar till den vetenskapliga litteraturen. Det sker i en recension av en publicerad likpredikan, hållen av »den Extraordinaira Prof. Herr Doctor Palmberg»: »Det säger sig sjelft, at Prädikan är skön, ty hon är ju en Doctors wärk?» Att det var en Uppsalaprofessor, som Kellgren kunde driva med, har säkerligen bara det varit tillräcklig anledning för honom att skriva den långa recensionen (*St. P.* 1780 8—9/9, 205—206). Dessutom är det ett för hans ironi mycket användbart pekoral, som han fått i sina händer.[3]

---

[1] Böök antar att Kellgren är författaren (*Stridsmän och sångare*, s. 138). Detta är ju i varje fall troligt.

[2] Lamm som tillskrivit Kellgren artikeln (*Saml.* 1913, s. 106) citerar (s. 91) ett liknande uttalande från 1780. I en tidigare artikel i *St. P.* 1779 7/7 143, *Försiktigt Förtroende til Historien*, omtalas att »blott uti Historien skal finnas 30.000 Volumer». Skribenten anser, att av dessa »skulle 200 blifwa nog tilräckeliga at underwisa och uplysa Mennisko-Slägtet». Stil och innehåll i artikeln tyda på att Kellgren är författaren, men några bevis finnas icke.

[3] L. J. Palmberg, *Lärares och Åhörares* [— — —] *skyldigheter* [— — —] *Lik-Predikan, Tå Prosten* [— — —] *Olof Tibelius* [— — —] *beledsagades till sitt Hwilorum* [— — —]. Uppsala 1778.

Recensionen hör till de kvickaste som förekomma i tidningen, varför en attribution kan vara berättigad, även om den måste bli utförlig (se exkurs s. 361 ff.). Recensenten behandlar Palmbergs predikan som ett vetenskapligt verk, den var också späckad med en massa lärda noter. De vidlyftiga och pedantiska kommentarer, med vilka professorn hade smyckat sitt opus, måste ha tett sig avskräckande för Kellgren. Denne fordrade just att vetenskapen skulle göras tillgänglig för en bredare publik och hörde därför till latinherraväldets ivrigaste bekämpare. Naturligtvis har han funnit det särskilt löjligt, då han i detta arbete, som ju var föga lämpat som uppvisningsplats för språkliga hårklyverier, funnit hela den lärda apparaten använd. Han uttrycker ironiskt sin stora beundran för denna predikan bl. a. därför, att den var »på det wäldigaste bespeckad med så mycken Ebräiska, Gräkiska och Latin, at Swenskan knapt syntes. Hwilken upbyggelse! sade jag i mit hjerta.» Och om en lång latinsk passus heter det: »Det är endast för de lärde, som förstå Latin, men de enfaldigas upbyggelse flyter ofwanpå öfwer alt.»

Kellgren hade på liknande sätt uttryckt en låtsad beundran för den gamle Västerviksskalden Nicander, densamme som efter sin död gav upphov till den vittra brevväxlingen med Wellander. I ett öppet brev *Til Herr Professor Nicander* (*St. P.* 1778 25/11, 9) skriver Kellgren om landsortspoetens latinska dikter: »i synnerhet woro de wackra i mina ögon, der hwarannan eller hwar tredje bokstaf syntes högre än de andra, ty på annat sätt kunde jag ej dömma derom, emedan jag ej förstår språket».[1] Det är ju i själva verket den sedan återkommande anklagelsen, att latinförfattarna isolerade sig från den stora läskunniga allmänheten, bland vilken Kellgren här tar plats. *Stockholms Postens* kamp mot latinherraväldet ingår som ett naturligt led i kritiken av den skråbetonade universitetslärdomen, och Lamm har klarlagt Kellgrens avgörande medverkan vid dessa angrepp.[2]

Att Palmbergs arbete hade en teolog som upphovsman har varit ett extra lockbete för Kellgren. Hans kritik av de lärde riktade sig framförallt mot de teologiska vetenskaperna och

[1] Om denna artikel se Lamm, *Saml.* 1913, s. 89, och Ehnmark, *Svensk realism*, s. 74.
[2] Lamm, *Saml.* 1913, s. 100 ff., även s. 117.

mot filosofien, som ännu vid universiteten halvt om halvt kunde räknas dit. Sitt förakt för den kvardröjande wolffianismen visade han vid flera tillfällen[1], och denna drevs mest i avhandlingar med metafysisk-teologiska ämnen och hade sitt förnämsta stöd i den teologiska fakulteten.

I inledningen till sin Franklinöversättning ger Kellgren för första gången i sin journalistik en icke enbart negativ kritik av de lärde. Mot läsvurmarna, »som natt och dag ligga begrafne bland sina dammiga luntor, och som knapt känna andra menniskjor til skapnaden [— — —] som inspärra själen och förtårka hjertat», mot dem och deras »abstracta och onyttiga wettenskaper» ställer han »de wällärde, de wärkelige Philosopher, som studera menniskjor, mer än Böcker, som älska sammanlefnaden, som lärt at generalisera sina begrepp, afskudda alla skadeliga fördomar, och respectera de nyttiga, göra sanningen älskad», som »wisa nöjet wid sidan af skyldigheterne» och som »graduera dygderne efter deras mer och mindre allmänna nytta» (*St. P.* 1780 8/8, 178). Han gör samma skillnad mellan de två slagen av lärdom ett och ett halvt år senare i ett tillägg efter en översättning från Voltaire *Om de Lärda*: »NB. öfver alt förstår man här med en *lärd Man* den som känner saker, och icke blott ord; den som tänker sjelf, och icke blott vet hvad andra hafva tänkt.» Och för att adressen skulle bli riktigt tydlig, fortsätter han: »Också undantar man alla våra Professorer, emedan de utgöra corpser» (*St. P.* 1782 19/4, 88). Kellgren drar alltså upp en klar linje mellan en universitetsprofessor och den upplyste filosofen i tidens anda. Hans definitioner på sann och falsk lärdom skulle förbli desamma. I en kritik 1788 talar han om »skillnaden i bemärkelse och aftagande wärde mellan *Snille* och *Lärdom*, mellan *grundelig lärdom* eller kännedomen[,], af saker och den af missbruk *så kallade*, eller kännedomen af ord i et utgångit tungomål» (*St. P.* 1788 18/11, 270 *Kungörelse* [— — —]). Detta uttalande riktar sig emellertid inte mot universiteten.[2]

Stockholms Posten anknyter däremot direkt till sin tidigare

[1] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 102 ff. Där ges åtskilliga exempel på Kellgrens förakt för all metafysik. Jfr även s. 131.

[2] Det är föranlett av Lanærus' ensidigt kritiska inställning till Frankrike. Se SVS IX, s. 128.

satir i en ytterst ironisk *Offentlig Afbön* (*St. P.* 1783 5/8, 177), som förefaller att vara skriven av Kellgren. »I mina Herrar Lärda», utropar artikelförfattaren, »jag har warit otacksam emot Eder, jag har wämjat wid Edert manna, jag har utsökt det som behagat mig och det har jag wågat kalla det rätta och förkastat det andra, under det förmätna namnet af gräl. Jag har welat tillägga Eder den äran at uplysa och wärma, underwisa och gagna; olyckligtwis har Eder inwärtes känsla sagt annat och Ni hafwen tagit mig för en försmädare.» Och inför teologerna bekänner han, att han »wågat bestorma Edra batterier och fråntaga Eder wettenskap alt det förfärliga, obegripeliga, orediga, torra och gagnlösa!» Han hade »ej trodt Eder wettenskap mera böra upfylla hjernan än hjertat», och han hade »wågat säga Religionen kunna skrifwas på et blad, då Edert bemödande är, at af den göra hela Bibliothequer;». Han hade »älskat det Ni ej ägde» och därför »talat om hjerta, ödmjukhet, warm känsla, kärlekswerk; men ej om systemer, om secter, om lärdom, om språk och distinctioner».

Vid denna tid hade dock Kellgrens uppfattning om den svenska universitetslärdomen redan mildrats. I uppsatsen *Om Witterhets Academier* talar han inte längre om poesiens företräde framför utan om dess nytta för vetenskaperna.[1] Om dessa »i wår tid, hos Fransoser och Engelsmän, och til en del hos oss sjelfwa, föreställas med tydlighet och ordning [— — —] om lärdomen blifwit rensad från pedanteri och gräl; om Skolastiska gåtor gifwit wika för en sund och begripelig Philosophie; om Theologien och Moralen blifwit mindre onaturliga, Naturkunnigheten och Methaphysiken mindre romaneska [— — —] om alla kunskaper blifwit af mera allmänt bruk» beror det på vitterheten, »och om ännu wid wåra Lärosäten widhänger dem något[!] af barbariets rost och grofhet så är det smaken allena, som kan polera och förädla dem» (*St. P.* 1782 23/11, 270).[2]

Ett ännu tydligare erkännande ger han drygt ett år senare åt de svenska vetenskapsmännen. I företalet till *Nya Handels-*

[1] I *Kärnan af Argumenterne mot Voltaire* (*St. P.* 1780 13/9 209) framhåller Kellgren poesien som »nyttigare» än matematiken.

[2] Lamm har påpekat, att Kellgrens ton mot universiteten »så småningom blir [— — —] märkbart respektfullare» (*Uppl. rom.* II, s. 265).

bibliotheket finner han, att filosofien »öfvergifvit det onyttiga gräl, det mödosamma ordabråk, de djupsinnige drömmar, de obegripeliga tvister om onaturliga ting, som i så många sekler uptagit snillets hela styrka och bortvändt dess upmärksamhet från verklighet til dikter. Den Skolastiska Theologien har blifvit störtad från sin thron, och dragit med sig i sit fall Metaphysiken dess Medregent och första stödet för dess välde.» Särskilt tydligt märker man vilken måttstock Kellgren använder, då han mäter vetenskapens värde, i förklaringen, att »de öfrige betraktande Vettenskaper [— — —] hafva hvar efter annan blifvit nedflyttade til de rum, som dem tilhöra efter nyttans rang». Sedan han pekat på de abstraktioners villovägar, som fysiker, matematiker och botaniker förts in på och som endast leda till snävt begränsade, ofruktbara områden, förklarar han, att »alla dessa vettenskaper hafva i senare tider blifvit återförde från sina fåfänga utsväfningar, och tvungne at taga sit värde af det gagn, som de göra vårt slägte. Däremot hafva nu de practiske kunskaperne vunnit en välförtjent företrädesrätt til Snillets val» (s. 9 f.).[1]

Vi få här en lång uppräkning av alla vetenskapens tidigare brister, och kritiken är detaljerad. Det är först nu sedan Kellgren fått en annan mera uppskattande syn på universiteten som linjerna i hans tidigare kritik framträda. Huvudsynpunkten är, att vetenskapen skall vara till nytta, moralisk eller praktisk, och direkt arbeta i samhällets tjänst. Vi ha förut konstaterat, hur starkt de utilistiska synpunkterna behärska *Handelsbiblioteket*. De ansluta sig här till Kellgrens tidigare krav på universiteten.[2] Schück anför visserligen *Stockholms Postens* inlägg som exempel på att allmänhetens synpunkter på universitetsundervisningen inte voro desamma nu som på frihetstiden, utan att

[1] De gamla anklagelserna mot vetenskapen försvinna inte helt. De riktas åter särskilt mot teologien, metafysiken och logiken i *Patriotisk Blick åt Litteraturen* (*Saml. skr.* III, s. 229 ff., *St. P.* 1794 3/10, 226). Denna uppsats påminner med sin överdrivna och knappast eleganta ironi om Kellgrens *Tal om satiren*, som var tjugo år gammalt då det publicerades. Möjligen har Kellgren också nu moderniserat en gammal uppsats.

[2] Peterson påpekar, att Kellgren »såg utilistiskt på naturvetenskapen; dess tillämplighet var för honom som för så många av hans samtida huvudsaken» (a. a., s. 211). Det var inte endast naturvetenskapen som Kellgren betraktade ur denna synvinkel. Också Rosenstein visade, ehuru senare än Kellgren, sin klart utilistiska syn på vetenskapen. Se Segerstedt, a. a., s. 240, 244 f.

de voro »nästan de motsatta»: »Då hade man funnit undervisningen föråldrad och opraktisk, otjänlig för danande av 'nyttiga' medborgare; nu fann man den pedantisk och gagnlös för dem, som ville komma fram inom det nya samhället». Endast då tidningen behandlar skolorna och skolstudiet intar den enligt honom en gammalmodig utilistisk hållning. I dessa frågor anser han, att »i det hela stå insändarna kvar på frihetstidens reformståndpunkt, angripa latinstudiet och de 'onyttiga' vetenskaperna, och en artikel, som förordar en 'filosofisk edukation', är tämligen enastående».[1] De citat ur *Stockholms Posten*, som Schück ger och även de som här dragits fram, tyda dock snarare på att tidningen också i fråga om universiteten konservativt ansluter sig till frihetstidens åsikter.[2]

I Kellgrens kritik av universiteten finnes emellertid ett annat inslag, som redan har skymtat i de citat som här blivit gjorda. Det är intresset för människan och människohjärtat.[3] I *Sinnenas förening* blevo studierna framställda som något dött och livsfrämmande, som motsatsen till den verklighetens värld i vilken skalden kastat sig in. *Mina löjens* drift med de lärde är utförlig, vi få en uppräkning av alla deras brister, pedanteriet, gagnlösheten av deras forskningar, förkärleken för ytlig formalism, envisheten och självgodheten då det gällde att försvara de egna resultaten, men uppräkningen slutar med deras löjligaste sida:

> Att känna noga Jordens klot,
> Och hvilken väg dess rullning tager;
> Men ej den kraft, som hjertat drager,
> Och ej dess brist, och ej dess bot.
> (SVS I, s. 265.)

Samma uppfattning, att studierna föra bort från livet, möta vi alldeles samtidigt i hans *Bannebref* till Clewberg. Denne hade i

---

[1] *Ill. sv. litt.hist.*, 3:dje uppl. IV, s. 29 ff.

[2] I »understolen» frågar Kellgren, »huru det kommer til at mången så kallad lärd man icke, utan möda, kan skrifwa et sammanhängande bref til sina kära föräldrar». Det kan ju möjligen utläsas som ett krav på individens och icke samhällets nytta av studierna. I talet över Wellander framhålles den nytta en informator har av att lära sig den otvungna tonen i ett förnämt hus.

[3] Också i Rosensteins uppfostringsprogram förenas utilismen med kravet på en vidgad människokunskap. Se Ohlson, a. a., s. 189 f.

motsats till Kellgren fortsatt på den akademiska banan för att »Åt Sanningarnes rymder tåga». I versbrevet varnas han för att glömma hjärtats och sinnenas krav för den vetenskapliga karriären: »Men hvartil gagnar Snillets låga / När lågan saknas i dit bröst?» (SVS I, s. 300). Det är den ständigt hörda kritiken av den bokliga lärdomens livsfrånvändhet som hos Kellgren får ett så starkt personligt drag och som kommer honom att göra revolt också mot upplysningens sanningskrav. »Han äger för litet af tänkarens resignation, för mycket af känslomänniskans heta blod för att i längden kunna stanna vid en åskådning, som blott tillmötesgår hjärnans kraf, ej hjärtats.»[1]

Det är fullt naturligt att just denna sida av Kellgrens kritik av studierna kommer fram i hans lyrik. Det är känslan snarare än förnuftet som talar. Under de följande åren kommer detta sinnenas krav också fram i prosabidragen i *Stockholms Posten*. Utom de redan nämnda kan man citera *Reflexioner öfwer Dagblad* (*St. P.* 1781 26/4, 94), där orden så nära ansluta sig till *Mina löjens*, ehuru de äro översatta från van Effen. Vetenskapsmännens förnuft, heter det, dväljes bland stjärnorna och »befinner sig så wäl där, at de sällan kalla det tilbaka, för at söka stilla någon liten oro i hjertat, och någon liten oordning i en så föraktelig machine, som den wi hafwa».

En del av minnestalet över Wellander behandlar informatorssysslan och den nytta den för med sig, det är inte barnens nytta Kellgren tänker på utan lärarens. Han framhåller den personlighetens utveckling som denne genomgår, då han fullgör sin uppfostrargärning. »Sysselsatt at meddela de kunskaper han vunnit, lär han at pröfva deras vidd och värde, at granska, urskilja och fästa dem, at gifva tydlighet och ordning åt sina tankar och uttryck.» Men också en annan aspekt kommer fram, kravet på personlighetens fulländning och på en människokännedom som han saknat hos de lärde: »Skyldig at dana unga hjertan til dygden, lär han at känna och förbättra sit egit [— — —]. Den stora vettenskapen, at känna menniskan, läres ock til äfventyrs ingenstäds bättre än i et barns hjerta. Der är det som natu-

[1] Lamm, *Saml.* 1910, s. 101.

ren visar sig som hon är, ej höljd af förställningen. [— — —] I sanning är verlden ej annat än en mängd af fullväxta barn i olik drägt; och den som rätt lärt at umgås med de förra, blifver gärna skickelig at lefva med de sednare» (*Saml. skr.* III, s. 149). Här komma de utilistiska synpunkterna fram endast i förbigående och det är en sann humanism vi höra, då Kellgren talar om personlighetens utdaning och kännedomen om den mänskliga naturen.

Kellgrens kritik av universiteten framstår i sin rätta dager först om den jämföres med den bakom liggande verkligheten. Ehnmark säger i sin karakteristik av *Stockholms Postens* satir, att »dess existensberättigande är beroende av det faktiska underlagets realitet».[1] Det under 1770-talet så ofta hörda klankandet på universiteten har inte varit alldeles utan orsak, inom vissa områden ha de stagnerat i utvecklingen, men i det stora hela måste kritiken anses överdriven. Särskilt omotiverad verkar den om man anlägger Kellgrens egna synpunkter, sådana de framföras i *Stockholms Postens* första årgångar. Kritiken mot det instängda studiearbetet och mot läsvurmarna, som »ligga begrafne bland sina dammiga luntor», uppväger han ju själv genom små spydigheter om det glada studentlivet. När han saknar en praktisk inriktning av vetenskapen verkar även detta omotiverat. Utilismen hade ju sedan länge satt sin prägel framför allt på Vetenskapsakademien men även på universiteten. Under åren 1750 till 1780 gick utvecklingen hela tiden i denna riktning, professurer i latin och teologi drogos in och nya i ekonomi och i de naturvetenskapliga ämnena tillkommo. Naturvetenskapen blev helt inriktad på den praktiska tillämpligheten och den bedrevs på nyinrättade och påkostade institutioner.[2]

I sin kamp mot latinherraväldet kan Kellgren kallas modern, då han strider för åsikter som först långt in på nästa sekel blevo förhärskande. Det är emellertid inga nya synpunkter han fram-

---

[1] *Svensk realism*, s. 125.

[2] Se om Uppsala: Annerstedt, a. a. I, s. 268, 306 ff., 362 f., 320 ff., 551 ff., om Lund: M. Weibull och E. Tegnér, *Lunds universitets historia*, Lund 1868, I, s. 267 ff., II, s. 299 ff., och om Åbo: A. Hultin, *Det ekonomiska tidevarvet i Finlands historia*, särskilt s. 4 ff.

lägger, då han fordrar, att vetenskapen bör göras tillgänglig för en större publik och därför skrivas på svenska. Ända sedan mitten av århundradet hade denna strävan gjort sig gällande först i Vetenskapsakademien och omedelbart därefter vid universiteten. Särskilt gäller detta avhandlingarna i »nyttiga» ämnen; i ekonomi skrevos samtliga arbeten på svenska. I de filosofiska och juridiska fakulteterna höllos också en del av föreläsningarna på modersmålet.[1] Om man jämför med Mornets skildring av den motsvarande utvecklingen vid de franska universiteten[2], förefaller det som om de svenska voro minst lika angelägna om att anpassa sig efter tidsströmningarna både vad beträffar nya undervisningsämnen och modersmålets ökade användning.

Vad det svenska avhandlingssystemet beträffar, var det fortfarande vanligt, att de akademiska lärarna utgåvo sina arbeten i elevernas namn. Kellgren gav själv utmärkta exempel, då han disputerade pro exercitio och pro gradu på arbeten av Bilmark.[3] Sedan han blivit docent — visserligen på ett av honom själv författat arbete — skrev han tillsammans med Tidgren en avhandling åt sin discipel Claes Fleming. Denna praxis hade emellertid långt före Kellgrens framträdande blivit föremål för kritik. Den härskade visserligen ännu i Uppsala[4], men Annerstedt kan dock konstatera, att i filosofiska fakulteten »gradualdisputationerna [— — —] i regel varit författade af kandidaterna själfva» och att studenterna visserligen i större eller mindre utsträckning brukat få hjälp med exercitieavhandlingarna men vanligen »haft ganska stor andel» i dem. »Det är till sist kanske ej öfverflödigt att anmärka», säger samme författare, »att alla de afhandlingar, för hvilka adjuncter, docenter och magistrar [— — —] presidera äro af dem själfva författade». I de övriga fakulteterna tyckas också exercitieproven i allmänhet ha varit respondenternas verk. I Lund skrevos däremot både

---

[1] Se A. Hultin, F. o. U. 1914, s. 251, Råbergh, a. a., s. 17, Annerstedt, a. a. I, s. 411 ff., II, s. 148 ff., 198 ff., 261 f., Tegnér och Weibull, a. a. I, s. 275 f., jfr s. 189.

[2] A. a., s. 174 f., 323 ff.

[3] Se Porthans uppgift avtryckt av Schybergson, *Finsk tidskrift* 1895, I, s. 253.

[4] Om författarskapet till Uppsalaavhandlingarna se Annerstedt, a. a. II, s. 169 ff.

avhandlingarna pro exercitio och pro gradu oftast av professorerna.[1]

Mera naturlig förefaller oss kritiken mot avhandlingarna i metafysik och mot den skolastiskt-wolffianska anda, som ännu märktes i filosofiska och teologiska arbeten. Enligt Wijkmark anslöto sig universiteten till den gammalmodiga ståndpunkten ännu vid århundradets slut.[2] Bland filosoferna hade emellertid wolffianismens makt brutits. Ohlson fastställer, att Rosensteins kritik mot vissa filosofiska system framförallt riktar sig mot Wolff, men anmärker samtidigt, att dennes läror redan 1764 »sett sina bästa dagar i Sverige».[3] Rosenstein har alltså utövat samma i viss mån inaktuella kritik som Kellgren. I Uppsala hade de filosofiska avhandlingarna redan på 1760-talet tagit intryck av Locke, Montesquieu, Voltaire och Helvétius, och i Lund verkade sedan 1777 lockeanen Fremling.[4] *Stockholms Posten* förbigår nästan helt denna utveckling och Kellgren fäster sig enbart vid det bortdöende inflytandet från en äldre generation.

Kritiken mot universiteten, som i Stockholm främst riktade sig mot Uppsala, verkar nästan oberoende av vad som faktiskt presterades av vetenskapsmännen. Då Kellgren framträder som satiriker kunde Uppsala berömma sig av att äga flera vetenskapens stormän bland sina professorer, Ihre, Torbern Bergman och Aurivillius för att nämna de mera kända namnen. Schück behandlar de tryckta ekonomiska förhållanden, under vilka universiteten och universitetslärarna levde, och fortsätter: »att universiteten, ringaktade och försummade, dock kunnat uträtta så mycket de faktiskt gjorde, är snarast ägnat att väcka beundran». På tal om de akademier, som vid mitten av århundradet uppstått, påpekar han, att dessa icke voro de för vetenskapen mest betydande institutionerna utan endast de tongivande, »ty så illa behandlade som universiteten än voro, var det dock vid dem som det bästa arbetet utfördes».[5]

---

[1] Tegnér och Weibull, a. a. I, s. 271.

[2] Se Wijkmark, *Wolffs filosofi och svensk teologi*, s. 11, jfr dock Holmquist, a. a., s. 222 f.

[3] A. a., s. 188 f.

[4] Annerstedt, a. a. II, s. 430 ff., Tegnér och Weibull, a. a. II, s. 276 f.

[5] *Sveriges litteratur intill 1900.* I, s. 166 f.

Det är betecknande, att Kellgren med en så oförställd förtjusning tog emot material till *Stockholms Postens* satir över universiteten. Hösten 1778 hade hans nyförvärvade vän Bergklint sänt honom prov på de versifierade glädjebetygelser, med vilka akademien i Lund firade kronprinsens födelse. I tre nummer av tidningen citerades dessa vittra alster med några spydiga kommentarer och Kellgren tackar honom »tusenfalt» (*Brev*, s. 83).[1] När Clewberg två år senare sänt honom sin satir mot Åbovetenskapen, *Lärda Nyheter ifrån Nådendal*, som finnes införd i tre nummer på nyåret 1781, skriver Kellgren och tackar »för nyheterne från Nådendal; de voro charmanta, och vi längta efter mer» (*Brev*, s. 101).[2] Det bästa exemplet på detta ivriga sökande efter en anledning att driva med professorerna lämnar recensionen av Palmbergs likpredikan. Den spydiga granskningen infördes 1780, fyra år sedan Palmberg hållit sin predikan och två år sedan denna blivit tryckt. I *Stockholms Posten* står det däremot att den var »hållen icke längesedan». Recensenten har ändrat en smula på fakta för att låtsas ha en anledning att införa sin artikel. Själv har han tydligen blivit förtjust, då han råkat komma över denna utsökta godbit, och inte försummat tillfället att begagna den.

Åren omkring 1780 bli vetenskapsmännen oftare än någon annan grupp inom samhället utsatta för Kellgrens spydigheter. Samtidigt är satiren betydligt mera godlynt än den som riktas mot adeln och prästerna. Man finner inte något verkligt patos i denna malice, som i hög grad tycks ha sin uppgift i att roa både skribenten i *Stockholms Posten* och hans läsare.

Karaktären av Kellgrens universitetssatir framgår också av att den så snabbt upphör. Att tidningens anda blir betydligt allvarligare 1783 har ofta konstaterats[3] och även att Kellgrens bidrag vid den tiden nästan helt upphöra. Sin prästsatir fortsatte han emellertid oavbrutet, medan han senare visar en helt annan uppskattning av vetenskapsmännen. Något motsvarande uppsving för universiteten, som skulle förklara en om-

[1] Se SVS IX, s. 45.
[2] Se SVS IX, s. 56.
[3] Se t. ex. Sylwan, J. H. K., s. 118 ff.

värdering vid denna tid, kan man inte konstatera. Det är inte de utan Kellgren som förändrats.

Under 1700-talets senare hälft blev debatten kring de pedagogiska problemen allt livligare, framför allt sedan Rousseaus Émile sett dagen, och litteraturen i ämnet flödade. Kellgren ger sig emellertid inte in på en allvarlig diskussion i ämnet. Émile hade han antagligen läst redan under Åbotiden[1], men arbetet har knappast haft någon betydelse för honom. Endast i talet över Wellander gör han en antydan till en diskussion av uppfostringsproblemen.

När han börjar sin våldsamma drift med de lärde fortsätter han en rent negativ kritik, som omedelbart innan förekommit i Stockholm och som väl knappast varit okänd för honom. Han hade tidigt tillägnat sig något av upplysningens inställning till lärdomspedanten. Möjligen har han redan i Åbo kunnat få tag på Menckens utförliga beskrivningar och citat ur pedantlitteraturen i *De charlataneria eruditorum*. Han hade sett den omnämnd i noterna till Peder Paars, och troligen är det han som i *Stockholms Postens* skämtnummer (1780 14/9, 210) har satt in en annons om en ny upplaga av detta arbete.[2]

För övrigt har ju Kellgren sett lärdomspedanteriet förlöjligat i en stor del av den litteratur som mötte honom under skol- och studentåren. Naturligtvis är det först och främst Holberg som han här kunnat lära av. Peder Paars är ju till stor del en lärdomssatir, som kulminerar i bokfejden i första bokens tredje sång. Redan i skolåldern då Kellgren läste Holbergs komedier hade han emellertid mött den klassiska bild av en lärdomspedant som denne skapat i Erasmus Montanus. En jämförelse kanske kan bidraga till karakteristiken av Kellgrens satir. Om någon synlig påverkan är det inte tal och Kellgrens abstrakta satir står fjärran från Holbergs levande målning. Jämförelsen skall närmast visa hur helt Kellgren ansluter sig till de tidigare hörda anklagelserna.

---

[1] Se SVS VII, s. 89.

[2] Det har tydligen varit tillgängligt i Åbo, då det citeras i ett par avhandlingar från mitten av århundradet (J. Falander, praes. Browallius 1745, Björklund 1755).

I viss mån utgå Holberg och Kellgren från olika synpunkter: »Ikke de videnskapelige opdagelser og fund, ja neppe engang deras praktiske anvendelse er for Holberg det vigtigste, men selve videnskapens etiske betydning, idet den hos hver enkelt av sine dyrkere fremkalder ydmyk selverkjendelse og ubetinget ærbødighet for sandheten», säger Francis Bull efter att ha talat om Erasmus Montanus.[1] Kellgrens krav på vetenskapen är icke fylld av denna ideella humanism. För honom är det viktigaste just vetenskapens praktiska användning, men också han satiriserar över självgodheten hos de lärde: »Att endast er och egit dyrka, / Och tro alt annat föga värdt» (*Mina löjen*, SVS I, s. 265). Liksom Erasmus Montanus sträva dennes själsfränder i Kellgrens satir efter en fåfäng och värdelös ära. Samma blinda självuppskattning, som fyller den danske studenten, finner man hos de lärde i *Stockholms Postens Afbön* eller *Mina löjen*. Envisheten får i Erasmus sin tolk: »vi lærde Folk [— — —] forsvarer hvad vi engang have sagt til den yderste Draabe af vor Blekhorn»[2], och Kellgren talar på liknande sätt till de lärde om »Er envishet, att det försvara, / Som J af misstag sagt förvändt». Holbergs drift med disputationerna har ju i *Stockholms Posten* sin motsvarighet. Löjtnanten i komedien uttalar själva moralen i stycket: »Det første Bud i Philosophien er at kiende sig selv.»[3] Detta är ju en av de linjer Kellgren följde i sin satir.

Den brist på mänskliga känslor, som Kellgren funnit hos de lärde, utmärker också Erasmus' replik till fadern: »Jeg holder vel af Mademoiselle Lisbed, men min Metaphysica, min Logica har Prioritet» eller i fjärde aktens monolog: »Jeg elsker Mademoiselle Elisabet, det er sandt; men at jeg for hendes skyld opoffrer Philosophien, og staaer fra det, jeg engang offentlig har sustineret, det skeer aldrig.»[4] Det är ett liknande val mellan vetenskapen och kärleken som Clewberg ställes inför i »bannebrevet».

---

[1] *En tale på universitetet i Kristiania ved årsfesten 2. september 1922. Holberg Aarbog.* (Khvn & Kria) 1922, s. 38.

[2] Akt 3, scen 6. *Holbergs Comedier i eet Bind* [— — —] udgivne ved J. Levin. Khvn 1861, s. 412.

[3] Akt 5, scen 5 (s. 419). Jfr slutorden i Kellgrens *Dumboms Lefverne*.

[4] Akt III, scen 1 (s. 408); Akt IV, scen 1 (s. 412).

Själva grunden till Kellgrens kritik, att samhället ej kunde draga någon nytta av vetenskapen, sådan den bedrevs, utgör den inte också underlaget för den innehållsrika diskussionen mellan Erasmus och hans bror Jacob? Den yngre brodern anser, att han är den mest lärde av de två därför, att »Avling och Jordens Dyrkning» är viktigare att känna än vetenskapliga teorier. Då Erasmus upprört utbrister: »Saa holder du groft Bonde-Arbeid for det vigtigste?» svarar Jacob: »Jeg veed ikke, men det veed jeg, at om vi Bønder vilde ogsaa tage en Pen, eller et stykke Kride i Haanden, og maale hvor langt der er til Maanen, da vilde I Høylerde snart faae en Ulykke i jere Maver [— — —] Seer Monsør nu da, at vor Studeren er nyttigere og vigtigere end jeres [— — —].»[1]

Metafysiken och logiken representerade för Kellgren mer än något annat de onyttiga vetenskaperna. »Philosophia Instrumentalis» eller »Logica och Metaphysica» är enligt Erasmus »det eeneste solide Studium.» Denne skryter med alla sina disputationsämnen, det första heter t. ex. »om Englene ere skabte for Menneskene»[2], och en mängd liknande parodierande frågor räknar Kellgren upp i ett av sina brev (*Brev*, s. 13). Också den överdrivna kärleken till latinet blir förlöjligad hos Holberg liksom hos Kellgren.

Visserligen är Holbergs Erasmus endast en »Philosophiae Baccalaureus», medan Kellgren med sina lärde huvudsakligen avser professorerna.[3] Det är dock universitetslärdomen, som båda satirikerna vill angripa.

Också av Dalin hade ju Kellgren i skolåren kunnat lära sig att förakta allt »gräl» och att framför allt rikta sitt förakt mot metafysik och logik. Skämtet med Leibnitz' »Harmonia Praestabilita», som han senare upprepar i *Stockholms Posten*[4], har han bl. a. funnit hos Dalin. En direkt förebild har denne varit, då Kellgren vid ett enstaka tillfälle tar fram fornforskaren som

[1] Akt IV, scen 4 (s. 416).

[2] Akt V, scen 2 (s. 417); Akt II, scen 2 (s. 405).

[3] *Stockholms Postens* satir mot studenterna är mera sporadiskt förekommande. Den riktar sig ju främst mot deras levnadssätt och behandlar Uppsalaförhållanden. Antagligen har Kellgren och makarna Lenngren gemensamt svarat för dessa inlägg. De senare hade mera lokalkännedom.

[4] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 103 f.

typen för en lärdomspedant. I *Julklappar* har han en strof *Åt en Antiquitets älskare*, som tydligt erinrar om Dalins drift med rudbeckianerna:

> Du som af gamla fynd, så gärna vil bevisa
> Alt hvad som likt och olikt är!
> I dag skal du din lycka prisa;
> Se hvilken skänk hon dig beskär:
> *En Skocklack efter Drottning Disa,*
> *En Fälnubb efter Sancte Pär.*
> *En bit af Ridder Jörans balja:*
> *Kung Orres skägg som väger fyra lod;*
> *Två spikar utur Hamans galja,*
> *Och Drottning Esters nattcommod.*
> (SVS II, s. 44.)

Driften med fornforskarna hade Kellgren mött på andra håll och framför allt bör han ha uppskattat den hos Pope. Popes satirer över de lärde äro koncentrerade i de skrifter som utgåvos under pseudonymen Martinus Scriblerus, och Kellgren har tydligen haft en särskild förkärlek för dem.[1] Scriblerus framstår i sina memoarer som typen för den lärde pedanten, och då han beskriver sin fader visar sig denne vara en vurm i stil med Dalins fornforskare. Särskilt den äldre av Popes två pedanter blir förtjust, då han i all gammal lump tycker sig finna intressanta fornlämningar. Pope har i dessa memoarer också lagt in något av det medlidande med de lärde, som vi återfinna hos Kellgren: »watchful nights, anxious days, slender meals, and endless labours» är deras lön.[2] Också Popes stora komiska epos *The Dunciad* är publicerat under Scriblerus' namn. Det är egentligen en litterär satir, men den riktar sig i fjärde delen mot vetenskapligt pedanteri och ofruktbara diskussioner om metafysiska spörsmål. Därför har Kellgren i *Mina löjens* parti om de lärde kunnat önska sig »Popens hand, / Att i en Dunciad betvåla / Den mängd Scriblerer i vårt land, / Som med Apollos Lager pråla».[3]

[1] Se Josephson, a. a., s. 94 ff.
[2] A. a. X, s. 275.
[3] Dessa rader överflyttades i diktens slutliga version till partiet om poetastrarna. Därigenom blev antalet verser jämnare fördelat på de olika kategorier som satiren riktar sig mot. Den litterära satiren har där förts samman till ett stycke.

Lärdomssatiren i *Mina löjen* bär tydligare spår av en annan bland Kellgrens favoritskalder från denna tid, C. J. Dorat. Denne föga djupsinnige poète fugitif ger i den självbiografiska dikten *Mes erreurs* en uddlös motsvarighet till *Våra villor*.[1] Hans livsprogram är en ytlig »epikurism»: att tillvaratagа ögonblickets njutningar i kretsen av »Belles Circés, tendres Syrènes [— — —] Bercé par vos illusions», att inte söka tränga in i tillvarons fördolda rum. Han tar avstånd från alla försök att söka utforska världsordningen:

Quant à cette vertu secrette,
A ce méchanisme caché
Qui fait rouler notre Planette,
Je n'en sais rien, la chose est nette,
Et n'en suis point de tout faché:

Han är motsatsen till Kellgrens lärde som lägga ned sin energi på

Att känna noga Jordens klot,
Och hvilken väg dess rullning tager,
Men ej den kraft, som hjertat drager
[— — —]

När Dorat drar fram de lärde till beskådande, anlägger han samma raljanta och överlägsna tonfall som Kellgren:

Penseurs célèbres, pauvres gens,
Qui, sur le système du monde,
Balbutiez vos argumens,
Et dont l'ignorance profonde,
Depuis plus de quatre mille ans,
Des mêmes erreurs nous inonde,
Sous mille titres différens!
Vous m'amusez bien, je vous jure,
[— — —]

Det verkningsfulla direkta tilltalet och denna förmåga att utan omsvep komma in på ämnet återfinnas i ökad grad i *Mina löjen:* »Åt Er, åt er, J Tidens lärde / Jag ofta af alt hjerta ledt.»

Dorat avstår i sin dikt från alla anspråk på ryktbarhet. Han kan inte klarlägga något av universums mysterier:

[1] *Mes nouveaux torts, ou nouveau mélange de poésies* [— — —]. Amsterdam et Paris 1775, s. 123 ff. (cit. nedan från s. 135 f., 132 f., 131). Någon påtaglig överensstämmelse med *Våra villor*, så när som på namnen, finnes dock icke.

Mon esprit, errant au-dehors,
Ne sait point saisir les rapports,
L'ensemble harmonique des choses,
Et leurs invisibles accords.
Mais je sais rire en récompense,
Et même rire à mes dépens;

Det är något av den levnadsvisdom, som predikas i *Mina löjen*, där Kellgren avfärdar alla människornas brister med ett skratt för att slutligen också rikta löjet mot sig själv.

Att Kellgren fått uppmärksamheten fäst vid Dorats dikt är föga märkligt, då den utförligt citerats och kommenterats i Gjörwells *Samlaren*.[1] Kellgren var ju en intresserad läsare av Dorat, man påträffar dennes namn då och då i breven[2], och i dikterna har man funnit väl tillvaratagna uppslag från den franske salongspoeten. En översättning från dennes *Le Désir* återklingar ju ännu i *Den nya skapelsen*.[3] Också i *Stockholms Posten* möter man Dorat (*Något utur Coup-d'œil sur la Littérature* [— — —]. *St. P.* 1780 19/7, 161. Ämnet, musikstriden i Paris, gör det troligt att Kellgren är översättaren).

Dorat hör emellertid till dessa författare, som Kellgren kan använda utan att han därför behöver ta djupare intryck av dem. Att han hos denne funnit en inställning till den tyngre lärdomen som kunnat tilltala honom och att han fastnat för vissa användbara uttryck, är emellertid inte av någon större betydelse och har anförts mera som ett vittnesbörd om hans litterära orientering.

Viktigare är, att han så genomgående har funnit samma syn

---

[1] 1773 16/8, 17. Dikten har där namnet *Ma philosophie*. Just från denna årgång av *Samlaren* har Kellgren översatt Dorats fabel *Le tonnerre et les grenouilles*. Se f. ö. SVS VII, s. 75.

[2] För att karakterisera Dorat citerar han vid ett tillfälle ett epigram utan att veta att detta ursprungligen skrivits om den franske poeten (*Brev*, s. 57). Epigrammet som också senare citeras ett par gånger i breven syftar på de vackra illustrationer, som prydde Dorats obetydliga verk. Denne kunde liknas vid »Un malheureux navigateur / Qui se sauve de planche en planche» (cit. från Fr. Grimm, *Correspondence* [— — —] revue [— — —] par Maurice Tourneux, VI. Paris 1878, s. 469). Dorat hade f. ö. själv citerat epigrammet (företalet till *Réponse de Valcour à Zeila* [— — —]. Paris 1766, s. 15), vilket tydligen gjort stor succès i Paris. Det betecknas som okänt i SVS IX, s. 32.

[3] Se Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 199 ff. *Foglarnes Vitterhets-Academie* är även en bearbetning efter Dorat. Se Hjertén, a. a., s. 192.

på en äldre generations mera solida vetenskap hos sina förnämsta läromästare. Han har framför allt anammat upplysningens förakt för de tungrodda metafysiska konstruktioner, som icke passade den nya tidens krav på vetenskapens popularisering. Då han redan från början lär känna Voltaires senare arbeten, har han också kunnat tillägna sig kritiken av Leibnitz och Popes optimistiska åskådning. Denna blir ju utsatt för en bitande ironi i *Candide*. På samma gång har Voltaire i sin roman skildrat informatorn Pangloss som en representant för lärdomspedanternas hela skara. Denne är liksom de lärde i *Mina löjen* besatt av en envishet, som driver honom att försvara den en gång antagna läran, hur många gånger än erfarenheten visar att han har fel: »enfin je suis philosophe: il ne me convient pas de me dédire». Han måste visserligen tillstå, att han genomgått förfärliga lidanden »mais ayant soutenu une fois que tout allait à merveille, il le soutenait toujours, et n'en croyait rien». Metafysiken var givetvis det ämne som Pangloss hade specialiserat sig på. Voltaires fordringar på vetenskapen visa sig vara desamma som Kellgren sedan kom att uppställa. Candide kommer en gång på besök hos en rik venetianare, som visar honom sitt bibliotek. Då gästen beundrande stannar inför de åttio volymer som en vetenskapsakademi utgivit, anmärker hans värd föraktfullt, att de skulle haft något värde »si un seul des auteurs de ces fatras avait inventé seulement l'art de faire des épingles; mais il n'y a dans tous ces livres que de vains systèmes, et pas une seule chose utile».[1]

Voltaires hån går ut över en filosofi som åsidosatt alla hänsyn till erfarenheten och han kritiserar den gagnlösa forskningen. I det fallet är han Kellgrens läromästare. Men också den pessimism, som efterträtt Popes ljusa försynstro och som i Candide fått sin mest övertygande form, skulle komma att påverka Kellgrens kritik av vetenskapen. Vi ha i skaldens ungdomsdiktning mött en satir där den bokliga lärdomen framstår som motsatsen till en levande människas förmåga att känna och uppleva. I sitt *Bannebref* till Clewberg framhåller Kellgren den tomhet som lärdomen skänker sin tjänare, då han söker »Sanningarnes rymder»:

[1] *Œuvres*, T. XXI, s. 213, 215, 203.

Nej, fly från himlens ljusa öcken,
Der ledsnan jämte äran bor:
Storsak om dälden göms i töcken,
Blott nöjet i des sköte gror.
(SVS I, s. 300.)

I själva verket kan man återfinna dessa rader i en av Kellgrens mest kända dikter. De få i lätt förändrad gestalt sammanfatta den filosofi som förkunnas i *Våra villor*. Slutstrofen får där nästan samma utformning:

Fly då, du grymma sannings dager,
Som våra glada drömmar stör!
Stor sak, om villan oss bedrager,
Blott hon vår lefnad lycklig gör.
(Vitterhetsnöjen IV, s. 80.)

Men här är det inte det lärda pedanteriet som utgör motsättningen till Kellgrens njutningslära. Tydligare än i versbrevet återspeglas den illusionslöshet som följde med upplysningens sanningskrav och dess materialistiska världsuppfattning. Han har helt tillägnat sig den pessimism som efterträdde Popes och Leibnitz' tro på »den bästa af alla världar». Vi ana redan i *Våra villor* den känslorevolt som kom Kellgren att bryta instängdheten i den mekaniska världsförklaringen.[1] Men då skalden besjunger den naturupplevelse som endast fantasien och känslan kunna skänka, då är det fortfarande den bokliga lärdomen, som utgör livets motsats. I en översättning från Voltaire kan den unge Kellgren i lätt ton förkunna sin epikureiska livsfilosofi:

At gräla, grubbla, skryta, kifva,
Philosophiens väsen är:
Men ack! hvad skulle lifvet blifva
Förutan känslor och begär?

Dem styra är et fåfängt göra;
Och qväfva dem, det är et brott.
At röras sjelf och andra röra,
Se där det högsta vishetsmått.
(SVS II, s. 15.)

[1] Lamm har åskådliggjort hela denna utveckling från ungdomsårens pessimism fram till *Den nya skapelsen* i *Saml.* 1910, s. 100 ff., *Uppl. rom.* II, s. 179 ff.

I *Samtal* från samma tid kan »Philosophen [— — —] För all Naturens kunskap prisas», men han känner icke dess verkliga skatter, som skalden däremot kan finna hos sin »Zulma». Naturligtvis befinna vi oss ännu på ett långt avstånd från *Den nya skapelsen*. Också i odet till Oxenstierna är det lärdomen, som gör människan oförmögen att uppleva naturen. Det är upplysningens poesilösa världsförklaring, som skalden protesterar mot, men det är den lärde pedanten vi återfinna i diktens första strof:

> Naturen misskänd, glömd, föraktad,
> ej mer sin älsklings dyrkan fick:
> Död för den usle Landtmans blick,
> Stum, vid den Lärdas glas betraktad.[1]

Denna strof har alltid sammanställts med *Den nya skapelsen*, och hela odet kan betraktas som en inledning till den senare inspirerade hymnen. Vi få ju i den tidigare dikten framför allt lära känna den döda värld som fantasilösheten och känslans fattigdom ser omkring sig. Den nya upplevelsen, som skänker människan »nya himlar och ny jord», är ett motiv som aldrig blir helt utfört förrän i *Den nya skapelsen*. Den personliga nyskapelse som ligger bakom dessa dikter bör dock förläggas till mitten av årtiondet. Till denna tid kan man datera de förebud till den stora naturhymnen som spårats i Kellgrens diktning[2], och de litterära intryck han omsmält i hymnen har han också mottagit då.[3] Enligt odet till Oxenstierna är det läsningen av dennes *Dagens stunder*, som skänkt Kellgren hans nya förmåga av naturupplevelse. Han har dock aldrig i sina brev tillmätt *Dagens stunder* denna fullkomligt omvälvande betydelse. Det

[1] Cit. ur den ursprungliga versionen i Knös' *Samling af svenska vitterhetsstycken*, s. 121. Jfr Ek, *Saml.* 1910, s. 234.

[2] I *Thorild och den franska revolutionen* (s. 85) citerar Arvidson ett förbisett diktfragment, en blandning av parodi och efterbildning i Thorilds stil, som visar Kellgrens tveksamma inställning till denne. Liksom i den berömda dikten anknyter Kellgren också här till Bibelns skapelseberättelse: »Snillet» är en »flägt af Gudomlighet», som såg »Mörkret, vimlet, mistet, Cahos: / Myslog och böd: Warde ljus! och det wardt ljus: / Skick! — och det wardt skick» (*St. P.* 1787 3/10, 231). Det omnämnes av Atterbom men endast såsom parodi (a. a., IV, s. 288).

[3] Vill man se Kellgrens känslor för Hedda Falck som inspirationskälla, bör det vara det nya i kärleksupplevelsen, själva väckelsen, som kan utläsas i dikten. 1786 röjer skalden för första gången sin böjelse för henne, 1789 sker brytningen och är då redan väntad. Jfr Sylwan, J. H. K., s. 210.

är väl snarare konstnären, skalden i allmänhet som Kellgren vill hylla och som för honom är »a second *Maker*».[1] Det bör ha verkat som en oväntad förkunnelse, då han som Svenska akademiens direktör läste upp sin dikt vid en offentlig sammankomst. Programmet innehåller ingenting på förhand om detta märkliga inslag, som omtalas först efteråt.[2] Antagligen har redan nu *Den nya skapelsens* »moderidée» blivit född (Kellgrens uttryck om sina dikters födelse i *Brev*, s. 196).

Ännu i *Den nya skapelsen* finnes kvar något av polemiken mot den pedantiska lärdomen. Ett »lefvande förstånd» blir motsatsen till den känslolöses döda kunskap och kan se »de under i Naturen, / Som aldrig Visheten förnam».[3] I den sista raden är ännu kvar något av det gamla föraktet för den lärde.

Sambandet med satiren från ungdomen kan illustreras genom en hänvisning till en av *Den nya skapelsens* kända förebilder, Baggesens *Til Zeline*:

> Tavs sad jeg, gravet ned iblandt Ruiner
> Af Alderdommens Daarlighet og Vid.[4]
> En evig Gigt og evig mörke Miner
> Blev Frugten af min uafbrudte Flid.
> [— — —]
> Ulykkeliges Taarer, Usles Kummer
> Med lige Skridt urört gik jeg forbi.
> I Mangel og Studering mine Dage
> Gleed hen, bestandig een den anden lig;
> Jeg straebte ikke nogen at behage,
> Og ingen agted eller elskte mig.[5]

Då Baggesen här skildrar sitt liv innan kärleken väckte honom, få vi ju samma bild av studiernas värld, som vi mött i *Mina löjen*. Den förvandling av hela tillvaron, som Zeline förde med

---

[1] Shaftesburys beteckning för skalden. *Characteristics*. London 1900, I, s. 136.

[2] Se *Svenska akademiens dagbok* 1786—1789, utg. af Henrik Schück. Sthlm 1916, s. 31, protokollet för d. 27/5 1786. Programmet uppgjordes vid ett tidigare sammanträde.

[3] Jfr även Hilmastrofernas »Jag gick at Visdoms djupet spörja; / Din tanka ref mig ur des famn».

[4] Obs. en nydiktad rad i *Mina löjens* sista version: »Hvad Ålderdomen tänkt förvändt» (SVS I, s. 277).

[5] *Minerva*, julihäftet 1785, s. 46 f.

sig, ha vi redan lärt känna i en dikt av Kellgren om studierna och livet, i hans *Bannebref*.

Med endast en lätt förändring har han kunnat omskapa de »epikureiska» verserna från 1778 till en förkunnelse i *Den nya skapelsens* stil. I diktens första avfattning försäkrar skalden sin lärde vän, att endast den som lärt känna kärleken kan se »Lifvets qval» förbytta i »nöjen». I diktens senare version målas den världsbild som icke är tillgänglig för skrivbordsfilosofen:

Hvad intet öga nånsin funnit,
Hvad ej til någons öra hunnit,
En fröjd, den intet hjerta vunnit
Som icke Kärleken förbytt,
Skall snart dit väsende förguda
Och med Elysisk glans beskruda
En jord, från hvilken smärtan flytt.

Endast de tre sista verserna avvika från sin ursprungliga form.[1] Kellgrens polemik mot de lärde får sin stora betydelse genom att förbereda detta känslans genombrott i hans diktning. Då är han icke utilismens talesman utan »kärlekens sångare».

[1] »Skall i ditt hela väsen flyta / Och Lifvets qval i nöjen byta / Tils sjelfva Lifvet från dig flytt» (K. B., Vf 130).

Slutord

Vi ha sökt avlyssna Kellgrens åsikter om de företeelser i samhället som framför allt fångade hans intresse. Att hans uppfattning på många områden förändrades och fördjupades med tiden kunde redan hans samtida konstatera. Hans utveckling som samhällsgranskare kan emellertid inte illustreras med en jämn, regelbunden kurva och hans uttalanden kunna inte inpassas i ett bestämt schema. Hur lätt han skiftade mening, se vi av förhållandet till Gustaf III. I fråga om författningen var han visserligen konsekvent i sin avsky för despotismen, men var gränsen skulle gå gjorde han inte klart för sig. Det behövdes en kupp sådan som förenings- och säkerhetsaktens genomförande, för att han skulle få upp ögonen för det länge förberedda enväldet i Sverige och för att han definitivt skulle ta avstånd därifrån.

Med Kellgrens inställning till konungen sammanhänger hans vacklan i tryckfrihetsfrågan, och hela tiden är det personliga intressen som omedvetet spela in. I andra avseenden kan hans demokratiska patos flamma upp för ett ögonblick inför »en händelse, den han trodde skola göra menskligheten lycka», det är Rosensteins omskrivning för franska revolutionen. Då kan han också känna en visserligen tveksam optimism inför möjligheten »att upplysa sjelfva hopen», att lära den de »skillnader som utstaka gräntsorne och förlika collision mellan medborgerliga pligter och undersåteliga pligter, mellan rättigheterne som menniskja och som medlem i ett Samhälle, naturlig frihet och frihet bunden genom lagarne» (*Brev*, s. 233 ff.). Hans förakt för hopen förbjuder annars sådana optimistiska antaganden.

Då Kellgren mera ingående granskar olika läger eller klasser inom samhället, är han konsekvent i sina fordringar, men hans

värderingar skifta. Detta kännetecknar honom också sedan han blivit en mera oväldig domare, som t. o. m. kan opponera sig mot egna tidigare domslut. Sedan han under några år utsatt adeln för en obarmhärtig kritik, ändrar han ståndpunkt under omständigheternas inverkan. I *Anmärkningar* till fabeln *Byxorne* frågar han på tal om det högsta ståndets privilegier och börds-fördomarna: »dessa inbillade företräden, hvad är väl i Samhället deras skadlighet mot den af illa använda skatter?» och han tror icke på nyttan av att plötsligt avskaffa adelskapet (1791. SVS II, s. 270 f.). Alldeles samtidigt, i sina sista satirer, *Dumboms Lefverne* och *Ljusets Fiender*, riktar han dock fortfarande angrepp också mot börds-fördomarna. Efter att ha utsatt vetenskaps-männen och universiteten för en mördande satir, skänker han dem snart sitt erkännande för att åter en kort tid före sin död publicera den ironiska uppsatsen *Patriotisk Blick åt Litteraturen*, där det gamla föraktet återkommer. Det är endast då han talar om prästerna som han är genomgående kritisk.

Trots alla skiftningar och omsvängningar i Kellgrens åsikter följer han dock vissa bestående linjer i sin kritik av samhället. Från ungdomsdikterna och fram till de sista årens mera ansvars-medvetna deklarationer är den borgerliga utilismen ett fram-trädande drag i hans diktning, i arbetet för samhällets nytta ser han medborgarens uppgift. Han gör icke för den skull avkall på sitt krav på personlighetens självständiga utveckling, och hans frihetspatos omfattar både folket och den enskilde med-borgaren.

Det var inom det existerande samhället, som Kellgren önskade se sina ideal förverkligade. I frågor som rörde kyrka och religion är han visserligen lika radikal som någon av sina föregångare bland filosoferna. Liksom dessa är han däremot inte radikal i sin samhällsuppfattning. Att Gustaf III:s handsekreterare slut-ligen blev motståndare till sin höge beskyddare, berodde ju på att denne avvek från den utstakade banan. I sin stora upplys-ningsdikt *Man äger ej snille för det man är galen* är skalden det bestående försvarare både i estetiskt och politiskt hänseende. Där vill han t. o. m. försvara religionen mot omstörtarna. I *Ljusets fiender* slår han visserligen ett slag för den politiska

friheten, men dikten visar, som Kjellén senast framhållit, en avgjord juste-milieuståndpunkt.

Kellgrens satir och kritik över samhällets brister har kunnat anknyta till en traditionell och ofarlig satir; genom det urval han gör, då han hämtar uppslag från en äldre tids diktning, kan skalden emellertid återge sin egen generations idéer. Han kan då samtidigt tillägna sig de modernaste franska upplysningsförfattarnas tankar. Någon samhällsomstörtare behövde han inte för den skull bli. Hans stora läromästare, vilkas skrifter mer än andra skapade förutsättningarna för 1789 års händelser i Frankrike, voro reformatörer men inte revolutionärer. I den religiösa debatten sträckte sig visserligen deras radikalism så långt som överhuvud taget var möjligt, ehuru de här fortsatte den väg, som den tidigare upplysningen slagit in på: »En matière de religion tous les arguments des sceptiques ont eté publiés ou écrits avant Voltaire», konstaterar Mornet. För vår del är deras politiska inställning viktigare: »En matière politique ni Voltaire, ni Montesquieu, ni Rousseau, ni Diderot ne sont des révolutionnaires ni même le plus souvent des réformateurs hardis.»[1] Utom Montesquieu, som själv var en grand seigneur, njöto de ju för övrigt underhåll från upplysta envåldshärskare eller från högaristokratien. Mornet anser sig också till slut kunna konstatera: »Assurément, s'il n'y avait eu que l'intelligence pour menacer effectivement l'Ancien régime, l'Ancien régime n'aurait couru aucun risque. Il fallait à cette intelligence, pour agir, un point d'appui, la misère du peuple, le malaise politique.»[2]

Kellgren intog en liknande ställning som sina franska föregångare, liksom de beskyddades han av en upplyst och enväldig monark och räknade sina beundrare inom de högsta kretsarna. Också i hans diktning framträda idéer, som under trycket av enväldets politiska misslyckande skulle framkalla en revolution. De män, som genomförde vårt lands sista statsvälvning, kunde liksom Kellgren förena en politiskt moderat inställning med en stridbar och oböjlig frihetskärlek. Det är väl inte heller en till-

[1] Mornet, a. a., s. 476.
[2] A. a., s. 477.

fällighet att några av dem som främst bidrogo till 1809 års författning, A. G. Silverstolpe, Järta och Adlersparre, alla hörde till den svenske upplysningsskaldens personliga vänner och t. o. m. som författare voro hans epigoner. De ha i sin tur ur Kellgrens diktning kunnat utvälja de tankar och idéer, som stodo i överensstämmelse med den nya tiden.

Den följande generationen såg i Kellgren inte endast skalden utan också medborgaren, samhällsgranskaren. Det var inte minst i den egenskapen han fortfarande kunde tjäna som mönster. Tegnér, hans store efterträdare på den svenska parnassen, har ännu ett halvt sekel efter hans död i *Kronbruden* hyllat honom som »nationalvett». Biskopen i dikten anropar minnet av den längesedan bortgångne:

Kellgren hafva vi ej, ej nu då bäst han behöfdes.
Dikta skall skalden ej blott, ej endast bilda det sköna,
tänka skall han också, ty folkets medvetande är han,
kungen i Andarnas verld, han skall fästa sitt öga som solen,
på hvad helst som lefver och rörs och utvicklas i tiden.
[— — —]
Se, som sångare blott, var du icke alltid det högsta,
diktens himmelska sol sken klart helst öfver din afton,
men från början du var och verkade som nationalvett.
Slutligt behöfde du knappt att lyfta din klubba, ty pöbeln
visste du fanns, det var nog, och tystnade hastigt med bäfvan.
Gif oss den tiden igen. Dikt vårda vi nog dig förutan.

Exkurs I.

Kellgrens religionskritik.[1]

Då man bedömer Kellgrens uttalanden om religionen, måste man komma ihåg, att han trots tidens relativa frispråkighet i dessa ämnen var tvungen att iakttaga en viss försiktighet. Om han inte ville återgå till den akademiska banan, för vilken han inte tycks ha haft några varmare känslor, eller fortsätta år efter år i den föga lockande ställningen som informator, var han hänvisad till att livnära sig med sin penna. Detta skulle ha varit omöjligt, om han genom sina djärvheter tvingat de andliga eller världsliga myndigheterna att stänga vägen för honom. Han kunde också riskera, att Gustaf III, som härvidlag måste taga vissa hänsyn till det passande, skulle lämna honom åt sitt öde. Hans uttalanden äro ogenerade nog under dessa förhållanden, även om han döljer sig bakom ironiska skrivsätt. Att *Stockholms Posten* i detta liksom i andra ämnen kom att bli mera frispråkig än sina föregångare, beror givetvis på Kellgrens insats. Ingen inom tidningen var i detta avseende lika radikal. Han inskränkte sig inte till att förkunna deism och kräva religiös tolerans utan skulle i sin kritik gå än längre.

Redan från början är hans religionssatir sammanflätad med angreppen mot präster och teologer, men den hade dock hans egen uppfattning i trosfrågor som bakgrund. Vill man studera hans syn på de religiösa problemen, har man emellertid från de tidigare åren nästan enbart hans kritik och satir att hålla sig till.

Det är betecknande för Kellgren — men även för tidens fritänkare i allmänhet — att hans inlägg i den religiösa debatten sker i form av ironi och spydigheter, då han är negativ och kritisk. När han däremot, som i dikten *Man äger ej snille för det man är galen*, uppträder som försvarare för den rådande religionen mot dess motståndare, ger han sin röst en mera allvarlig ton. Genom att bekämpa sekterismen kom han ju att

[1] Kellgrens inställning till religion och kristen moral är behandlad i ett nyutkommet arbete av Olle Herrlin, *Sensus communis. En studie till problemet om förnuft och känsla i Gustavianskt tänkande.* (Ak. avh.) Lund 1942. Min avhandling förelåg färdig i korrektur då det utkom, varför jag inte här kunnat taga hänsyn till det.

bistå statskyrkan och det var samtidigt till denna han vädjade, då han sökte en bundsförvant mot svärmarna.[1]

Det är dock mot den officiella kyrkan och religionen, som hans angrepp främst riktas. Kellgrens prästsatir skymtade redan innan den fått de personliga drivfjädrar, som de första åren i Sverige skulle åstadkomma. I Finland är det dock endast vid ett par enstaka tillfällen, som denna satir framkommer. Hans vanvördiga och ironiska uttryckssätt om religionen höra vi däremot ideligen redan från de första studentåren och innan vi märka någon konflikt mellan hans egen personliga läggning och den kristna moralen. Han är här i ännu högre grad än i prästsatiren tidsbunden och spåren av de radikalaste franska upplysningsförfattarna skönjas.[2] Den unge Åbostudenten har tydligen på egen hand sökt sig in på dessa områden, som han beträdde innan han kommit i närmare beröring med den religiösa frigjordheten i huvudstaden. Från sin familj har han inte kunnat få sådana impulser och bland Auroraförbundets medlemmar, där han hade sitt umgänge, fanns säkerligen ingen med så radikala åsikter.

Enligt Mornet var »l'inquiétude religieuse» mera allmän i Frankrike vid mitten av 1700-talet än »l'inquiétude politique», ja, den har t. o. m. gått så långt, att »il n'y a même plus, chez beaucoup, d'inquiétude; on s'est installé tranquillement dans l'incrédulité; et l'on sait très bien ce que l'on met à la place des 'superstitions': le plaisir, le scepticisme ou la morale humanitaire».[3] Kellgren slog sig aldrig till ro med sin bristande tro, han är alltid mitt uppe i debatten, men citatet kan uttrycka vad också han satte i stället för »vidskepelsen». Då han med sådan iver kastar sig in i diskussionen, har han kunnat granska eller tillgodogöra sig andras argument med en viss sakkunskap. Han var ju son, bror och svåger till präster och hade själv ursprungligen bestämts till präst. Utan att hans studier i ämnet någonsin behöva ha varit djupgående, har han nog också riktat sitt vetande genom en flyktig bekantskap med den uppsjö på teologisk litteratur, som han i *Stockholms Posten* beklagade sig över.

---

[1] Se Levertin, *Teater och drama under Gustaf III*, Sthlm 1889, s. 163 ff., Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 63, 105, Sylwan, J. H. K., s. 145. Levertin nämner en satir i *St. P.* (1782 17/4, 86), *Epistel til Wännerna*, d. v. s. till den av prästerna illa sedda »nya secten». I en samtida avskriftssamling i K. B. (Vs 75, s. 140) nämnes Kellgren som författare. Attributionerna där tyckas i övrigt vara vederhäftiga. Då Kellgrens intresse för sjukdomar och medicin och hans och Sjöbergs skämt om begåvningen som har sitt säte i magen (jfr Westbergs brev publ. av Lindstén, *Saml.* 1916, s. 206) kunna återfinnas här, kan man misstänka, att han är författaren. Sjöberg kan också tänkas som diktens upphov. Att denna saknar underskrift tyder på redaktionellt ursprung.

En teaterrecension över Envallsons *Nya secten* (*St. P.* 1782 12/3, 59) kan med sin ömsom ironiskt prästerliga, ömsom burleska stil vara av Kellgren. Härpå tyder också att författaren ordagrant citerar en kuplett men påstår att han gör det ur minnet (jfr Josephson, a. a., s. 96).

[2] Se Lamm, *Saml.* 1910, s. 92 f., Ek, F. o. U. 1914, s. 133 ff., 159 f., 172 ff. Jfr även ovan s. 14 ff.

[3] A. a., s. 143 f.

Ett vittnesbörd om förutsättningarna för Kellgrens kritik ger hans bibelkunskap. Också om man jämför med hans egen tid, då en sådan kunskap var mera allmän än nu, kan han anses bibelsprängd. I hans skrifter möta vi ständigt, från alla tider av hans levnad, både Gamla och Nya testamentet i välfunna citat, som han tydligen lätt kunnat plocka fram. Och psalmboken har använts på liknande sätt. I ett ungdomsbrev, citerat här nedan, intygar han för övrigt själv i en parentes, att han läst sin Bibel ordentligt.

Däremot finns det ingenting som tyder på, att Kellgren ens i sin första ungdom skulle ha nedlagt något allvar i dessa studier. När han i de tidigaste studentbreven allt som oftast levererar ett bibelcitat, är detta enbart menat som skämt. I hans docentavhandling ser man visserligen att författaren tagit del av Lowths nya uppfattning om poesien i Gamla testamentet[1], men hans ironi gör inte någon bestämd skillnad mellan de två delarna i Bibeln. Han visar sin absoluta vanvördnad för »den gamla boken», t. ex. i ett brev från 1776: »[— — —] så finner lätteligen den som läst denna boken (och hvem är det om icke jag?), att vår Herre med sina Apostlars inspirerta fingrar skrifvit långa, långa Epistlar fulla med idel Galimathias, tomare än ingen ting» (*Brev*, s. 56). Han kan inte ha haft någon hög uppfattning om Nya testamentets författare, då han samma år anser, att »Hela Skriften beviser [— — —] at ingen stor Poët kan vara god Christen» (SVS I, s. 161).

Det är betecknande, att vad han prisar i Bibeln är *Höga visan*, och Salomo är »visast under solen» därför att han »tusen flickor ägt och vin af tusen slag». Man förstår, att Gjörwell inte vågade taga med denna strof av *Ode Til Bacchus och Kärleken*, då han införde dikten i *Samlaren*.[2]

I *Stockholms Postens* tidigare årgångar återkomma Kellgrens bibelcitat och användas i parodierande syfte och i sammanhang, som voro föga religiösa. I en Voltaireartikel t. ex. säger han med förnumstig yxskaftironi, att emedan Voltaire utfört så många »stora och goda gärningar [— — —] följer at han måste hafwa ägt den aldranedrigaste caracter. Ty, emedan Skriften säger, at af frugten känner man trädet» etc. (*St. P.* 1780 13/9, 209).[3] Han kan också använda Bibeln som jämförelsematerial till profana skrifter. När han 1788 skriver till Rosenstein: »Man bör säga med mera skäl om alla Brors arbeten, än om den Helige

[1] Se Söderberg, a. a., s. 5.

[2] I Gjörwells *Samlaren*, aug. 1777, där dikten först infördes, saknas denna strof. Att den fanns med från början visar ett brev till Gjörwell från Fant 23/1 1778, Fant ber om en »afskrift af den versen i Kjellgrens Ode [— — —] som [— — —] blifvit utelämnad». (K. B. Ep. G. 7: 5).

[3] Artikeln är säkerligen av Kellgren. Typiskt för honom är ett låtsat anfall mot »Voltaires Panegyrister», till vilka han direkt vänder sig. Dess »argumenter [— — —] upstälde efter wår swenska Logica» äro kellgrenska i sin skenbara strikthet liksom artikelns indelning i välavgränsade och numrerade stycken (jfr Böök, *Stridsmän och sångare*, s. 126, Lamm, *Saml.* 1913, s. 97, 75, Josephson, a. a., s. 100 f.). Kellgrens citat från Matteus XII, 33.

Andes skrifter: *Förbannad vare then*, som tager ett ord härifrån eller lägger ett ord härtill» (*Brev*, s. 173), så är detta visserligen menat att ge uttryck åt skaldens livliga och entusiasmerade beundran för vännen, men det hindrar inte att uttalandet visar hans brist på vördnad för Bibeln. Den göres ju mindre betydelsefull än Rosensteins skrifter.

Samtidigt som Kellgren fortsätter att självsvåldigt sätta in bibelspråk i sina ironiska tidningsartiklar, kan han dock så småningom skänka ett visst erkännande åt själva språket i Bibeln, åt dess enkelhet och naturlighet. Guds ord äro enkla men aldrig platta, framhåller han i recensionen av Ståhlbergs *Nådespegel* (*St. P.* 1780 2/5, 98), men huvudsaken är ännu för honom att få fram detta som en motsats till Ståhlbergs religiösa opus, att kunna göra en försmädlig jämförelse. En ytterligare förskjutning i hans uppfattning kan man spåra i åminnelsetalet över Wellander (1785), där hans ord om den gudomliga lagen väl skall gälla Bibeln i dess helhet: den är »til innehåll fullkomlig, och tydelig til sin bokstaf» (*Saml. skr.* III, s. 152). Märkligare är, att Kellgrens lyrik i fråga om bild- och ordval efter denna tid visar stark påverkan därifrån.[1] Han har också i en recension visat sin nya uppfattning *Om Andelige Poemer och huru de böra dömmas* (*Saml. skr.* III, s. 262 ff., *St. P.* 1790 27/3, 71),[2] men det är först sedan han själv redan tagit intryck av Bibeln i sin lyrik. Han har säkerligen allt starkare påverkats i denna riktning av Lowths svenska beundrare, som han kunnat finna på mycket nära håll.[3] Någon vördnad för Skriftens historiska sanningsvärde fick han däremot aldrig, och han kan fortfarande tala i skämtsam, lätt hädisk ton om »Den Konst at göra Vin af Vatten» som »med svårighet bedrar / Rätt nyktert folk . . . om ej om natten» (SVS II, s. 341).

I viss mån får man se förändringen i Kellgrens syn på Bibeln som ett utslag av hans gryende förståelse för religionen, särskilt kristendomen, däremot inte som något bevis för en religiös omvändelse.

Till sina vänner kunde han skriva uppriktiga självgranskningar och bekännelser, som låta oss se hans innersta, men aldrig har han blottat någon form av religiositet.[4] Detta kan inte bero på att ämnet inte varit levande för honom, därtill hade han för mycket sysslat med det i sin dagliga gärning.

Kellgren nöjer sig inte med de frispråkigheter han kunde tillåta sig i

[1] Se särskilt Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 491, jfr s. 211, Belfrage, *Gustavianska dikter*, s. 137 f.

[2] Se Lamm, *Uppl. rom.* II, s. 211, Sylwan, J. H. K., s. 333 ff.

[3] Efter en jämförelse med andra klassiska verk framhålles Bibelns företräde inte bara i religiöst utan också i litterärt avseende i en uppsats, översatt från franskan och införd i *Landt-Bibliotek* (II 1786—87, 5:te stycket, s. 103 ff.). Denna tidskrift utgavs av Kellgrens nära vän Per Bergström och *Stockholms Postens* beryktade »Publicola», J. G. Halldin (Lundstedt, a. a. I, s. 75). Neikter hade en månad innan Kellgrens recension visat sin förståelse för Bibelns skönhet och sin beundran för Lowth (*St. P.* 1790 13/2, 36. Attribution av Bergh, a. a., s. 241).

[4] Jfr Söderberg, a. a., s. 17 f., Lamm, *Saml.* 1910, s. 85 f.

breven till brodern eller till Clewberg, hans bäste vän. Vi ha sett hur han redan i översättningen *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden och det Tillkommande lifvet* (SVS I, s. 84) riktar sitt hån mot tron på själens odödlighet och straff eller belöning i ett kommande liv. Det är en allvarlig och filosoferande dikt han givit sig i kast med, och försöket visar den unge skaldens ambition att framträda i den djupare tankedikten till skillnad från försöken i ytligare genrer. Det ovan (s. 280) citerade partiet uppbäres f. ö. av en så stark moralisk indignation, att jag inte som Ek kan se det som ett exempel på Kellgrens »tjuvpojkssätt».[1] I *Menskliga lifvet* (1776) behandlas samma fråga i en strof, som är en så fri översättning från diktens original, att den kan anses självständig. Efter döden är ingen längre i stånd att uppfatta de levandes röster, att glädjas åt deras hyllningar: »Hvart når det gälla lof, när örat är förtärt? — / Til Himlen, om du vill; men icke ned i grafven» (SVS I, s. 134).[2] Också i en mera menlös och obetydlig dikt från denna tid, hans *Gåta*, tränger sig samma radikala uppfattning fram. »Snillets» tvivel blir där motsatsen till en obildad tro på helvetets plågor. Kellgren ställer sitt tal till »Tingens Mor», d. v. s. till »Intet»: »De starka Snillen tro på dig, / Och pinas därför hett, som säjs, evinnerlig» (SVS I, s. 144). Döden är för honom ett fullkomligt utslocknande av allt liv, och han finner det därför meningslöst att vara rädd för dess följder. I detta fall innebar inte överflyttningen till Stockholm någon förändring i hans åsikter. Djärvheten i hans hädiska uttalanden, där man ofta tycker sig märka en viss ungdomlig skrytsamhet över denna djärvhet, uppträder särskilt i alla de dikter från 25-årsåldern — före och efter överresan till Sverige — där han propagerar för sina läror: *Ode öfver Lifvet, Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden, Til Bacchus och Kärleken, Epicurismen, Mina löjen.* I tävlingsskriften *En stadig Man* från samma period upprörde han själva Vitterhetsakademien med den stolta självständighetsförklaring som innefattas i orden om stoikern: »Hvad Gud behöfs? han har sig sjelf.» Han tror överhuvud taget inte på en himmel, som lyssnar till människornas böner, och han avfärdar där också utan vidare tron på »himmelskt hopp» och »afgrunds låga».[3] I en annan något senare tävlingsskrift till samma akademi, *Våra villor* (1780), framställer han ju tron på livet efter detta som en för andra lyckliggörande tro, men själv står han, den klarseende, utanför, medveten om att den endast är en illusion och i det fallet har han aldrig ändrat mening.[4]

---

[1] Ek, F. o. U. 1914, s. 132.

[2] Översättningen jämföres med originalet av en insändare *St. P.* 1781 2/10, 227, avtryckt SVS VII, s. 67 f. Obs. den skärpta formulering de cit. verserna få i *En stadig Man*, vers 8—10 (SVS I, s. 197).

[3] Se Lamm, *Saml.* 1910, s. 89 f. Jfr ovan s. 230 ff. om *En stadig Man* och uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen.*

[4] Jfr samtida uttalanden, cit. av Sylwan, J. H. K., s. 337. Enligt Stenhammars minnestal tre år efter skaldens död (a. a., s. 153) skulle dennes sista ord ha varit: »Verl-

I ett versbrev, skrivet året efter *Våra villor*, har tron på ett lyckligare liv efter döden blivit föremål för hans grövsta obscena skämt om den kastrerade själens vånda i himlen (*Brev*, s. 104). Här behövde han ju inte ens iakttaga en formell rättrogenhet.

Samtidigt som Kellgren i ungdomsdikterna präglar sina radikala satser kan han i skrifter av ett annat slag diskutera frågan om dygd och belöning. I gravdikten över De Carnall (1773) grubblar han över det öde, som skänker ett långt liv åt den lastbare men förgör den dygdige (SVS I, s. 21 f.). Hans frågor verka dock mest retoriska fraser, och om de innehålla ett medvetet trots är väl tvivelaktigt.[1] De upprepas i *Tankar, Vid* [— — —] *Anna Sophia Flemings* [— — —] *Jordfästning* (1776), fortfarande med stark retorisk verkan: »Är det då en oryggelig lag, at alt hvad som förtjenar varelsen, skal hastigast mista den? Mit hjerta upreser sig. Eviga Varelse, varelsers Varelse! Hvad ser jag i dina beslut? En gränslös Magt och mycken Vishet, men — — — hvar är Godheten?» (SVS I, s. 143). Visserligen erkänner han omedelbart, att förnuftet icke kan se »den Oändeliges ändamål», men kanske man här kan höra ett mera personligt tonfall i denna protest mot en orättvis försyn. Någon anstöt har hans lyriska utgjutelse i varje fall inte väckt.

Den till synes så oskyldiga och tillrättalagda tävlingsdikten 1778, *En ynglings inträde i verlden*, tycks däremot ha framkallat en viss tvekan hos bedömarna. Skalden framstår här som en rådvill och spörjande yngling, som icke kan förstå, varför Gud låter lasten skänka större framgång i livet än dygden. Det är religiöst tvivel men dock icke vantro, som kommer till synes. Alldeles oskyldig ansågs dock icke dikten, då den först presenterades i Vitterhetsakademien. Av ett brev från en av dess ledande medlemmar, justitiekanslern Liliestråle, framgår, att vers 86 (SVS I, s. 310) då löd: »Min ofärd himlens lön för hiertats enfald war.» Man kan möjligen höra en ironisk biton i denna anklagelse mot »himlen» för dess orättvisa, en anklagelse, som för övrigt går stick i stäv mot förkunnelsen i *En stadig Man*. I varje fall var uttrycket ur religiös synpunkt angripbart. På förslag av Liliestråle, som annars var ytterligt entusiastisk för dikten, ändrade Kellgren det till »verldens lön», vilket onekligen är plattare. Flera dylika farligheter kunna ha förekommit, då skalden enligt akademiens sekreterare Sotberg tagit hem sitt opus »at ändra et och annat ställe».[2]

---

dens Upphofsman kan ej hafva skapat masken, menniskan, blott att qväljas och dö». Då skulle Kellgren ha givit exempel på dessa omvändelser på dödsbädden, som han själv gycklat med i sin ungdom. I varje fall utmönstrade han inte sina hädiska arbeten, då han in i det sista sysselsatte sig med redigeringen av de samlade skrifterna. Stenhammar har nog velat försköna bilden av den döende skalden.

[1] Jfr Ek, F. o. U. 1914, s. 125.

[2] Som Lamm påpekat (*Saml.* 1910, s. 90), har också mottot ändrats. Sotberg cit. ur *Vitterhetsakademiens dagbok*, s. 212 f. Akademiens yttrande över dikten (dagboken s. 156) återger, avkortat och lätt förändrat, Liliestråles omdöme, som avgavs samtidigt

Ode öfwer Christus, som trycktes i *Stockholms Posten* 1779, får säkerligen icke tagas som något tecken på ett annars fördolt, religiöst sinnelag hos Kellgren.[1] Hans förargelse över att det råkat bli infört kan liksom hans upprepade påpekanden, att odet var en översättning, även tyda på att det inte alls motsvarade hans egen inställning, då det publicerades. »Jag nekar ej, at jag någon gång författat denna Öfwersättning, för att öfwa mig i min andakt», skriver han samtidigt med att han protesterar mot dess införande i tidningen (*Til Utgifwaren af Stockholms Posten*, *St. P.* 1779 10/4, 73). Skall man godtaga denna förklaring — vilket man inte alls är skyldig att göra i fråga om skaldens ofta förekommande små avis au lecteur[2] — måste man också påminna sig, att dikten är alldeles ensamstående i hans produktion och att den står i direkt motsättning till alla hans offentliga eller privata uttalanden i religiösa frågor. Han uteslöt den också ur sina samlade skrifter. Troligen bör man se denna för Kellgren sällsynt ordagranna översättning som en ren övning i odediktningens stil. Originalets ordval och uttryckssätt lämpade sig utmärkt härför.

I själva verket hade han redan i *En stadig Man* avvisat all tro på en personlig gud med stoikerns stolta eller övermodiga ord:

> Han ej, förgäfves, ödet beder,
> At det ur kosan strömmen leder;
> Hvad Gud behöfs? Han har sig sjelf.

Kellgren skulle ju i *Stockholms Posten* ända från början komma att polemisera mot »religionens» försvarare och ta till orda för dess belackare. I allmänhet kan man därvid sätta likhetstecken mellan religion och kristendom. I »understolen» frågar han — väl närmast i samband med Voltairepolemiken — »om det är till Religions heder, som wissa nitälskare så mycket möda sig at bewisa det alla stora Män warit utan Religion» (*St. P.* 1780 13/1, 9). Frågan kommer igen i något förändrad form ett år senare i uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen at wara stor Poet*, där i detta nya sammanhang prästerna sägas ständigt »misstänka en god Poet för Fritänkare, ständigt misstro sig til qwicka arbeten» (1781 12/1, 9), och slutligen finna vi den bland skaldens *Strödde reflexioner* i

---

med hans ändringsförslag. Han hade därutöver funnit dikten »af en mästerlig hand, som fulkomligen possiderar sit ämne [— — —] Med et ord en af de bästa stycken jag nyligen sedt». Liliestråle till Sotberg 4/12 1778, *Bref från Inländske Ledamöter 1777—1832* (Vitt.-, Hist.- och Antikv.akademiens arkiv, Statens hist. museum). Liliestråle uppskattade, trots allt, högeligen också Kellgrens *En stadig Man* och föreslog, att den skulle prisbelönas (se dagboken s. 130, 163).

[1] Söderberg, a. a., s. 17 f.

[2] Jfr t. ex. *St. P.* 1781 noten »Insändt» både vid *Bref til Utgifwarne*, 8/1, 5, och *Bref från et Fruntimmer* 16/1, 12 samt *Stockholms Postens* not till kantaten 1789 (om denna se Blanck, *Bellman vid skiljovägen*, s. 135). För andra exempel på skaldens försök att föra läsaren bakom ljuset se Josephson, a. a., s. 91, 96.

hans samlade skrifter: »Det är en elak compliment [— — —] åt Religionen, at tro alla Snillen vara *Fritänkare*» (*Saml. skr.* III, s. 213 f.). Det är också 1780 som han ringaktande talar *Om wärdet af den Förändring i tänkesätt, som sker på sotsängen* (1780 17/6, 135).[1] Det är en artikel, skriven med sådan diplomatisk skicklighet, att den trots sin föga dolda tendens aldrig med framgång skulle kunnat åtalas. Kellgren börjar sin uppsats från en för honom typisk utgångspunkt: han låtsas beklaga, att präster och teologer försvaga religionens välde genom att använda »wacklande och falska skäl [— — —] til dess befästande».[2] Han utvecklar sin tes med en liknelse: »En del Theologer hafwa gjort likasom Papegojan i Fabeln, som på tilfrågan, hwarföre man aldrig får se Fogeln Phoenix, swarade, at därtil gåfwos tusende skäl: det första wore det, at en sådan fogel aldrig funnits; de öfriga slapp hon anföra.» På samma sätt borde alla teologer överge sina många onödiga bevis för »Religionens öfwertygande sanning». Om också liknelsen, ordagrant läst, är fullt oantastlig, blir uppmärksamheten väckt redan därför, att Kellgren jämställer två motsatta slag av konklusioner, den negativa och den som anger en »öfwertygande sanning». Framför allt därför att bildvalet är något egendomligt, måste tidningens mera klarsynta läsare ha dragit sina slutsatser, då de på tal om gudstron bli påminta om en myt, som levat i folktron, om fågeln Fenix, som ingen sett (underförstått: men som så många trott på), »en sådan fågel har» helt enkelt »aldrig funnits»! I den diskussion, som anges av uppsatsens titel, kommer Kellgren in på ett av sina favoritämnen. Dessa trosbekännelser och omvändelser på dödsbädden kunna ofta framkallas av diverse profana anledningar, som han nämner, men inte heller de som äro uppriktiga kunna tjäna som stöd för religionens sanningar. De ha ju uttalats av redan döende människor, vilkas åsikter inte ha mera värde än »dens yttrande, som är drucken eller swagsint», eftersom vår kropps hälsa eller ohälsa och dess funktionering i olika avseenden bestämmer över vårt sätt att känna och se. Senare delen av artikeln innehåller en uppmaning till läsarna att endast hålla sig till »de skäl och bewis, som aldrig kunnat eller kunna wederläggas och som ensamme [— — —] öfwertyga hvar och en», nämligen »Prophetiernes fullbordan, Miraclernes sannfärdighet, Martyrernes ståndaktighet, och så widare». Kellgren avslutar alltså sin lilla föreläsning med att anlägga denna troskyldiga min för att ytterligare ge en formellt oantastlig ton åt det hela. Det kunde behövas efter en så långt driven respektlöshet.

Samma något tvetydiga hållning hade han för övrigt intagit i två recensioner ett par månader tidigare (1780 26/4, 93 och 2/5, 98), där han i den första med upprörd ton talar om den skada prästerna vålla religionen genom att själva skriva eller tillåta »alla de uselheter, som stun-

[1] Holberg hade behandlat samma ämne i sin 340:de epistel, där han tvivlar på uppriktigheten i de omvändelser, som ske i sista stund.

[2] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 87 f.

deligen alstras i Theologiska ämnen» och som åstadkomma »alla fritänkerier eller twifwelsmål om Evangelii grundsatser». Om denna recension verkligen skall vara ett utslag av författarens eget fritänkeri, är detta dock synnerligen väl dolt. Artikeln är annars helt i överensstämmelse med Kellgrens angreppsmetoder, »att formellt ställa sig på ortodoxiens sida för att få tillfälle att kasta åtlöje öfver dess usla apologetik».[1]

Kellgrens antireligiösa uttalanden äro inga utslag av tillfälliga stämningar. Under sina sista levnadsår kan han stundom i viss mån visa större förståelse för den kristna tron[2], men annars bryter hans religionsfientlighet ständigt igenom. Inte ens i sina mera ordagranna översättningar har han velat dölja sina åsikter härvidlag, och detta kanske bäst visar hur ivrig han är att föra fram dem. Så märka vi ännu från de senare åren, att han i ett så föga polemiskt arbete som *Olympie* förvandlat Voltaires oförargliga »la politique et la religion» till »Politikens svek, och Religionens digt» (*Saml. skr.* III, s. 21). Kellgrens uttryck får inte enbart ses som exempel på hans mer temperamentsfulla och överdrivna stil eller som stilistiskt allmängods.[3] Han måste ha varit medveten om den nya riktning han gav originalets ord.

Översättaren fick här tillfälle att använda den särskilt av Voltaire praktiserade metoden att klä ut den kristna religionen och de kristna prästerna i orientalisk dräkt. Han kunde på så sätt försvara sig med att orden till det yttre gällde en hednisk religion och ställa sig oskyldig vid varje förebråelse för religionsförakt. Detta slag av polemik återkommer ständigt, bl. a. redan i *Tal om satiren*, och i *Våra villor* är det ju endast om »indianens» tro han talar.[4]

På samma sätt använder han sig av katolicismen. De katolska prästerna kunde han ju lugnt angripa, men visste också att läsekretsen mycket väl förstod att utbyta ordet »katolska» mot »svenska». Ibland miste denna omskrivning sin karaktär av utklädnad och blev helt enkelt ett naturligt uttryckssätt, så att »en Pater Torquemado» i en recension i *Dagligt Allehanda* (SVS I, s. 283) omedelbart kunde utläsas som »en präst».[5] Han kan angripa den lutherska läran under sken av att tala om den katolska, och när han försvarar Voltaires angrepp mot kyrka och religion, kan han helt troskyldigt anmärka, att här i Sverige behövde

---

[1] Lamm, *Saml.* 1913, s. 88.

[2] Se bl. a. Sylwan, J. H. K., s. 333 ff.

[3] Jfr R. Brieskorn, *Till Kellgrens Olympieöversättning. Göteborgs Högskolas årsskrift 1925*, XXXI: II: 3, *Minnesskrift utg. av Filologiska samf. i Göteborg*, s. 93.

[4] Lamm ger ett exempel, där Kellgren direkt använt sig av Voltaire för en dylik omskrivning. *Saml.* 1913, s. 179 f. Jfr även ovan s. 277, 281.

[5] Jfr ovan s. 287 om *St. P.* 1779 7/7, 143 *Om Franska Prästerne.* Benämningen »Pater Torquemado» för en intolerant präst torde icke ha varit så ovanlig vid denna tid. Detta förhatliga namn från den spanska inkvisitionen var ju ett lämpligt tillhygge.

man inte ondgöra sig över Voltaires anfall, som ju voro riktade mot katolicismen.[1]

I polemiken efter uppsatsen *Om swårigheten för en god Christen* blir ironien nonchalant obeslöjad, då Kellgren vill försvara sig mot förebråelsen, att han angripit prästerna: »Min herre hade ock bordt finna, at jag talt om Prester i allmänhet och hos alla Religioner, hwaraf det respectabla Lutherska Prästerskapet utgör en så liten del, at de altför wäl kunna undantagas [— — —]» (*St. P.* 1781 19/6, 137). Elakheten drabbar ju också den lutherska religionen, även den blir ju, enligt det citerade stycket, av så liten betydelse bland jordens folk att den »altför wäl kan undantagas». Det var ett vanligt inlägg i den religiösa debatten, att då en lära endast omfattades av en liten del av jordens befolkning, kunde den inte göra anspråk på att bli ansedd som den enda sanna.

För övrigt kommer Kellgrens religionsförakt under de senare åren mest till synes i de aforismer, som han då och då under skiftande rubriker införde i *Stockholms Posten*. Redan de första *Reflexioner*, som tillskrivits honom, innehålla ett dylikt angrepp. Här liksom tidigare berör han officiellt endast »falska Religioner» och deras försvarare, som stödja sig på att klokt folk »sätta tro till den antagna uppenbarelsen». Samma angrepp hade han f. ö. gjort i den nyssnämnda artikeln om omvändelser på dödsbädden. Nu påminner han endast om att man ju på dårhusen kan finna många, »som dömma sundt och förnuftigt i alla andra mål, utom det enda, hwarwid deras galenskap fästat sig» (*St. P.* 1781 1/12, 278). Denna spetsighet skulle Kellgren för övrigt använda mer än en gång.[2]

I hans *Anmärkningar* till *Man äger ej snille* ser man var han funnit sitt mönster. Man har sett heter det »hos alla falska[!] Religioner, de starkaste hufvun hysa en viss svagare sida för de andeliga begreppen, handla och tala klokt i alla naturliga mål, vara skickliga Ämbetsmän, tappra Krigsmän, försigtiga Ministrar; men rasa i fullt vanvett, då frågan är om *Mahomet* eller *Visnou* eller *Stora Lama*» (SVS II, s. 245). Förebilden är Voltaires *Dictionnaire philosophique*, vars artikel *Sens commun* till sin andemening bör ha passat utmärkt för sällskapet Pro sensu communi. När man säger, att »le sens commun est fort rare», betyder detta enligt Voltaire, »que dans plusieurs hommes la raison commencée est arrêtée dans ses progrès par quelques préjugés; que tel homme qui juge très sainement dans une affaire, se trompera toujours grossièrement dans une autre. Cet Arabe, qui sera d'ailleurs un bon calculateur, un savant chimiste, un astronome exact croira cependant que Mahomet a mis la moitié de la lune dans sa manche».[3]

Vid denna tid kan dock Kellgrens ärlighetskrav uppresa sig, då han

---

[1] Se Lamm, *Saml.* 1913, s. 97.

[2] *Ibid.*, s. 132 f.

[3] *Oeuvres*, T. XX, s. 417 f. Denna artikel hade Kellgren tidigare använt (se Lamm, *Saml.* 1913, s. 79 f.).

hos en präst funnit den voltaireska frigjordheten gentemot kristendomen.[1] Han har inte för den skull gjort avkall på sitt eget fritänkeri. I *Man äger ej snille* väpnar han sig mot svärmarna, då »Religionen blöder». Redan i åminnelsetalet över Wellander två år tidigare rekommenderar han ett strängt förfaringssätt mot »den Gudlöse», som »otålig vid de hinder Religionen ålagt hans hemliga begär, sökt at bland hopen utbreda det gift, som högmod eller vanart ingjutit i hans hjerta» (*Saml. skr.* III, s. 157). Liksom i den stora upplysningsdikten fördömer han samtidigt angreppen mot regeringen och mot religionen. Vad han här vill, är emellertid att komma åt svärmarna, inte att försvara religionen.

I den programförklaring, som sällskapet Pro sensu communi utgav just 1787, och i de åtföljande teserna har Kellgren infört direkt religionsförnekande satser. Han framträder för första gången öppet som ateist, såvida man inte vill fatta förnuftet som Gud. Sällskapet har visserligen från början förklarat, »at i alt hvad som angår det egenteliga af vår Religion och Regementsförfattning, antager det för altid en obrottslig tystnad». Också denna förklaring var väl ägnad att användas som alibi för att man skulle kunna förneka varje kättersk anspelning. I själva verket innebära redan dessa ord ett förnekande av kristendomens egen kraft, då de som något självklart påstå, att den rådande religionen i landet omfattas på grund av ett påbud, utfärdat av »den lagstiftande Magten, det vill säga den allmänna viljan» (*Saml. skr.* III, s. 185 f.). Som jag strax skall återkomma till, innehåller f. ö. just detta stycke av sällskapets kungörelse en trosbekännelse av föga rättroget slag.

Kellgren, som själv av breven att döma utan inre strider eller grubblerier kommit fram till sin uppfattning om religionen, visar, att han anser tankelättjan vara en förutsättning för den stora allmänhetens trosuppfattning. Människorna ha, utan att reflektera, helt slött accepterat allt som de en gång fått lära sig: »At tro en sak är för de fleste menniskor det samma, som at ej tänka derpå», säger han i teserna (*Saml. skr.* III, s. 190) och detta upprepas några år senare av den mera cyniske »philosophen på landsvägen», som tillägger: »De göra med sin Religion, som man gör med sin Mätress: man fruktar en undersökning; man blundar, och är lycklig» (*Saml. skr.* III, s. 201).[2] Uppfattningen att en människas religion är beroende av hennes uppfostran är vid denna tid en vanlig utgångspunkt för fritänkeriets religionsanfall. Den möjliggör ju också avväpnande jämförelser med andra läror än den kristna: varje religions anhängare tror, att just den lära han insupit från barndomen är den rätta. Samvetet är enligt *Strödde reflexioner* »den öfvertygelse vi i barndomen på god tro antagit» (*Saml. skr.* III, s. 221). »Religionen» är

[1] Se Sylwan, J. H. K., s. 265. (Jfr SVS IX, s. 92.) Att den cit. recensionen är av Kellgren bestyrkes av dess numrerade frågor, en teknik, som han tidigare använt med likartade formuleringar (*St. P.* 1779 15/6, 125).

[2] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 94.

»inplantad som fördom ifrån barnaåren», heter det i en uppsats från samma tid (*Om Skilnaden emellan den Politiska och Religions-Moralen. Saml. skr.* III, s. 268).[1]

Om man möjligen redan i *En stadig Man* kunnat se spår av ateism hos denne La Mettries svenske lärjunge, kommer detta tydligare fram tio år senare. Då är emellertid läget ett annat, han har dock något att dyrka. Han kan låta lika övertygad om också inte lika exalterad som förnuftsdyrkarna i revolutionens Frankrike. Det är »vettet» — alltså inte religionen — som för människan på dygdens väg och skapar hennes upphöjelse: »Från dårskap är all last: all dygd af ljuset är. / Et brott mot vettets bud är brott mot Majestätet, / Mot Menskjans majestät [— — —]» (SVS II, s. 232) [2] Ett nyss citerat stycke ur *Kungörelse Om Sällskapet Pro Sensu Communi* börjar med ett påstående, att »det ej finnes, bland alla menskliga föremål, något enda som ej lyder under förnuftets domstol» (*Saml. skr.* III, s. 185), och omedelbart innan har Kellgren djärvt förklarat: »All tro är Sect; förnuftet ensamt en allmännelig lära.» Vad som inte lydde under förnuftet, betraktade han som vidskepelse, att inte helt erkänna förnuftets envälde, att vilja utstaka en medelväg mellan »vidskepelsen» och förnuftet var för honom likvärdigt med »ursinnighet» och fullständig vantro: »Det är aldeles icke orimligare at 2 gånger 2 år 1000, än at 2 gånger 2 år 5» (*Saml. skr.* III, s. 191). I en lika stridbar form gör »philosophen på landsvägen» några år senare samma trosbekännelse till förnuftet: »Om Dårhushjon påfunnit en Religion, hade första grundsatsen sannolikt blifvit — at förkasta Förnuftet» (*Saml. skr.* III, s. 201 f.). Vartåt han främst syftade, visade han i samma arbete med en för upplysningens ytterlighetsriktning typisk antydan om kristendomens uppkomst: »At göra lycka i verlden, fordras endast at väl veta taga sin tid. Hade *Cagliostro* förstått at låta sig födas tvåtusen år förr [— — —] hade han nu kunnat vara *Gud*, i stället för *Charlatan*» (*Saml. skr.* III, s. 203). En liknande rent hädisk uppfattning finner man i »reflexionerna»: »en Ängel, en Seraph, en Gud skulle mista i sin aktning den stund de tillläto, att man såg dem i synen» (*Saml. skr.* III, s. 216). Människornas skumögdhet är en nödvändig förutsättning för att en gudstro skall finnas, denna åsikt lät han alltså kvarstå, då han vid slutet av sitt liv redigerade sina samlade skrifter.

Vi ha nyss (s. 351) sett exempel på Kellgrens ironi, då han talar om

---

[1] Sylwan har med anledning av Kellgrens ord starkt betonat, att »fördom» vid denna tid »hade neutral betydelse» (J. H. K., s. 342, 382). Av Kellgren har det dock använts i nedsättande syfte (*Ode til* [— — —] *Konungen*, SVS I, s. 114, *Hälsningstal*, SVS I, s. 127, *Sinnenas förening*, SVS I, s. 252, *Åminnelsetal öfver* [— — —] *Wellander*, *Saml. skr.* III, s. 151).

[2] Thorild uttrycker sin förnuftsdyrkan i nästan samma ordalag, men har ev. haft äldre förebilder — stoikerna och Seneca — än Kellgren. Jfr Fridholm, *Thorild och Antiken*, s. 217.

miraklerna. Det är betecknande, att han i anmärkningarna till en fabel (*Byxorne*) kommer in på detta ämne. Han talar om mirakeltro som ett komplement till förnuftstro: »Jag vördar mirakler, men tror för min del at de ej böra nyttjas utan i högsta nöden, och blott för at öfvertyga den otrogna verlden om sådane sanningar, som sunda förnuftet icke annars kunnat finna» (SVS II, s. 271, *St. P.* 1791 5/7, 115). I själva verket drabbar ju ironien också förnuftskristendomen.

Förnuftet kan inte alltid stöda religionen, som måste ta till andra medel för att kunna övertyga, i Kellgrens mun måste ett sådant uttalande vara ironi. Hans medarbetare i Pro sensu communi, Rosenstein, stod på en helt annan, mindre radikal ståndpunkt. Han var kanske i lika hög grad en förnuftsdyrkare men bekände sig till den lutherska läran, därför att denna stod i överensstämmelse med förnuftet och samhällets väl. Då han i *Stockholms Posten* (1787 7/11, 261) försvarar Kellgrens utfall mot sekterismen, blir han inkonsekvent i förhållande till skaldens »teser». Han ger ett försvar för sina egna och icke för Kellgrens åsikter.[1]

Ehuru Gud avfärdas såsom obehövlig för »en stadig man», har skalden dock vid samma tid givit en gudsbild, som stod upplysningsdeismen nära. Naturligtvis förekommer den icke i *Ode öfver Christus*, som talar med hotande röst om den yttersta domen och avgrunden, dit »hämdens blixt» skall störta ned »otrons barn» och som åkallar en »hämde-Gud» att slå jorden i spillror (SVS II, s. 21, 19). Detta är i stället den direkta motsatsen till den gudsuppfattning han hela sitt liv skulle göra sig till tolk för. Han tröttnar aldrig att framhålla sin »luftiga rokokogudomlighet, kyssens och drufvans gud»[2] att jämföras med den »trumpne» gud han fann hos kristendomen. Det är med en viss elak glädje som skalden låter denne framstå som domedagsprofeternas oförsonlige domare och gamla testamentets hämnare. Motsatsen blir alltså hans egen förstående och förlåtande gud. Jämförelsen påminner i hög grad om alla de dikter han publicerar till Gustaf III, där konungens mildhet kontrasterar mot tyrannens hårdhet.

Ser man närmare efter, var den kellgrenska gudsbilden uppträder i hans diktning, slås man inte bara av att skalden så ofta låter den framträda i olika sammanhang, utan också av att man då nästan alltid kan ana ett polemiskt syfte. Det är upplysningsdeisternas kristendomspolemik, han kunnat använda sig av, men det är sannerligen inte för att ge uttryck åt någon verklig gudstro, för att avlägga en religiös trosbekännelse, som Kellgren skildrar den milde fadern. Då skalden målar den kristne guden i mörka och avskräckande färger, låter han samtidigt förstå att denne är helt i överensstämmelse med de människor som

[1] Att Rosenstein är författaren har påvisats av Schück, *Saml.* 1886, s. 102 f.
[2] Se Lamm, *Saml.* 1910, s. 92.

dyrka honom: »[— — —] i en mjältsjuk dröm, / Du dig en Gud i hjernan skapar / Som dina egna lyten apar» (SVS I, s. 258).[1] Enligt Kellgren, som funnit att »det är så mycken likhet mellan physionomien på en ledsen och en Gudfruktig» (1782, *Brev*, s. 108), är det trumpna eller fanatiska och hämndgiriga människor, som skapat denna gudsuppfattning och denna tro på helvetets fasor, som han avfärdat redan i sin översättning *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden*. Att människorna, då de föreställa sig sin gud, taga sig själva som mönster och förse honom med sina egna brister, är ju en uppfattning, som på olika vägar nått fram till 1700-talet från antiken och Kellgren har — väl närmast från franska förebilder — tagit upp den. Hans förakt för den gängse gudsbilden tar sig ännu i *Strödde reflexioner* samma uttryck som förr: »Då menniskan skapade Gud, efter sit beläte, huru väl om det allestäds skett på modellet af en hederlig Karl», och *Mina löjens* gamla uppfattning återkommer i anmärkningen, att »hon gjort sina Gudar til Tyranner» (*Saml. skr.* III, s. 213).

Den kellgrenska guden har samtidigt kunnat utformas till litterär gallionsbild, men det är alltför ringaktande att som Sylwan kalla honom för »en dekorativ figur».[2] Han var också bekvämt avpassad efter den »epikurism», som tilltalade skalden själv, vars religion, d. v. s. den som förkunnas för läsarna, skall kunna tillåta människan Kellgren att njuta av livet. Man förstår att denne i prosten Nordin tycker sig ha funnit en värdig representant för sin gud, då han kallar honom »en så god och glad skriftefader, om vars förlåtelse man är säker» (1786, *Brev*, s. 161). Det var en välvillig, allt förlåtande gud, som Kellgren använde i striden för att spela ut honom mot de kristnes. Redan i *Öfver den fåfänga förskräckelsen för döden* säger den unge pessimisten — dock i en översättning: »jag endast prof utaf dess [Guds] godhet har / Hans vrede deraf väcks at målas som Barbar» (SVS I, s. 85).[3] I *Mina löjen* polemiserar han också mot den »stränga» gudsuppfattningen. Samtidigt visar han livligare än förr sin tacksamhet och hänryckta dyrkan inför Guds godhet sådan den uppenbarar sig i alla sinnets fröjder:

Han, som i hvarje blomma ler,
Hvars anda Västanvädret andas,
Och uti Rosens vällukt blandas,
Som glad, med solens öga ser,
Hvars röst Glycere på harpan spelar,

---

[1] De gammalkristna skulle med ett visst fog kunna rikta samma anklagelse mot Kellgren, att han skapar sin gud efter sin egen smak.

[2] Sylwan, J. H. K., s. 221.

[3] Ännu i Voltaireöversättningen *Olympie* (1790—91) åkallas »all godhets-Gud», »Som til et ångradt brott med blidkat öga ser», »en mildhets Gud [— — —] de förtrycktas värn och faderlösas Far» (*Saml. skr.* III, s. 19, 81). Översättningen är tämligen trogen, om också Kellgrens uttryck äro sentimentalare. (Datering enl. SVS IX, s. 139.)

Och Han, som eld och sötma delar
Åt hvarje kyss som hon mig ger;
[— — —]
Han sjelf, så lycklig och så god,
Kan menskjors plågor honom ära?
Begär hans altar gråt och blod? —
Mitt bröst! förkasta denna lära.
(SVS I, s. 258.)

Till det yttre är detta en panteistisk förkunnelse, »en anakreontisk panteism» enligt Sylwan.[1] Gyllenborg hade i sina gladare ögonblick dyrkat samma gud: »I Kjärleks-Gudar! I begär! / Igenom Edra glada munnar, / Han sina lagar oss förkunnar. / Hans magt man i Naturen ser [— — —] Men vill mitt hjerta honom dyrka, / Så sker det endast genom Er.»[2] *Mina löjen*, som f. ö. tycks taga upp själva anslaget i Gyllenborgs dikt, använder onekligen sin gudsbild på ett mindre oförargligt sätt i polemiskt syfte. Dessutom, när Kellgren låter en gud vara mottagare för ett överfyllt hjärtas tacksamhetsbetygelse, får man nog anta, att skalden till *Sinnenas förening* i själva verket ägnar denna dyrkan åt sinnesnjutningarna själva.

Också i dikten *Förtviflan* protesterar Kellgren mot att Gud skildrats som den stränge hämnaren. »Ach! Han är ej en barbar [— — —] Nej, han är en vän, en far» (SVS II, s. 213). Lamm, som drar denna parallell mellan de två dikterna, betonar att Kellgrens gudsbild är ställd som kontrast mot den kristna. Detta får naturligtvis inte fattas så, att skalden konsekvent skulle ha dyrkat »encyclopedismens gud, naturens allkraft»[3], om han någonsin hade en medveten och definierbar tro är väl tvivelaktigt. *Mina löjens* lovsjungande av skaparen har som Lamm visat[4] sin motsvarighet i *Förtviflan* av en lovsång inte till den milde fadern utan till solen, »Varelsens och ljusets källa»:

O! hvad sällhet du mig bådat,
När din glans jag fordom skådat
Stänkande på österns bryn
Purpur, guld och diamanter,
Svallande från zeniths branter,
Fladdrande på aftonskyn
[— — —]
Jorden, fordom vid dit möte
Smyckande sit friska sköte
[— — —] (SVS II, s. 210 f.).[5]

---

[1] J. H. K., s. 221.
[2] *Menniskjans nöjen, Witterhetsarbeten* II, s. 123.
[3] *Uppl. rom.* II, s. 186. [4] *Ibid.*, s. 187.
[5] Denna solhymn och dess melankoliska stämning (»Fåfängt» etc.) har sin direkta

Hänförelse över naturens skönhet hade Kellgren redan i *Våren* skildrat med tongångar som påminna om *Den nya skapelsen*, men denna hänförelse behöver man ju alls icke kalla religion. Liknande uttrycksmedel äro lätta att påvisa hos tidens gudsförnekare, då entusiasmen söker sig utlopp. Man kan peka på en fransk samtida Morelly, som för ett ögonblick glömde sin ateism för att utropa: »Hommes, soyez bienfaisans, Dieu le veut, Dieu l'ordonne.»[1] T. o. m. Holbach får dylika exalterade tonfall, då han dyrkar »la Nature». Hans hänförelse för »naturen» leder honom till att förse denna med egenskaper, som tillkomma en personligt ingripande gud.[2] Kellgren är kallare, ehuru också han i *Den nya skapelsen* sökt ett gudomligt föremål för sin naturentusiasm.

I de nyss citerade verserna ur *Mina löjen* kan man för övrigt inte undgå att märka bristen på en sann religiös inlevelse. Gud uppenbarar sig visserligen i allt som skalden ser och njuter av, men denne själv är dock, om också inte lika markerat som i *Våra villor*, den utanför stående. Han har inte kommit att se naturens under, som i *Den nya skapelsen*, där han nått fram till att bli delaktig av »snillets, känslans hemlighet», ett »lefvande förstånd af tingen». I den senare dikten skildras ju detta som något nytt. I *Mina löjen* har han alltså ännu inte haft denna naturupplevelse, som i sin fullhet kom hans känslor att söka sig till högre rymder för att få ett mål som svarade mot deras styrka. Intet tyder heller på att han i den tidigare dikten, som dock innehåller en till synes panteistisk trosbekännelse[3], kunde känna sig ett med den skapade naturen. Vare sig man vill anse Kellgrens »panteism» som en religion eller enbart som en naturdyrkan, där »Han» lånats för att skänka sitt namn åt naturen, har skalden inte nu kunnat dikta om en själ, som var »Himlaburen». Därtill var han vid denna tid alltför bunden av sin uppfattning om »själen» som en produkt av fysiska och kemiska krafter. Två år senare, i *Samtal med Förnuftet*, överlåter han åt andra att dyrka sina »trumpna Gudar» för att själv genom Zulma bli delaktig av naturens »högsta skatter», men där finns ingen givmild skapare att rikta tacksamma blickar mot (SVS II, s. 55 f., *St. P.* 1780 8/3, 55).

Någon omvändelse till kristendomen eller överhuvud till en religion i egentlig mening kan man inte tala om. Panteismen i *Mina löjen* »var föga mer än en poetisk utstyrsel för känslan», säger Sylwan utan att fästa

---

motsvarighet i andra strofen av Kellgrens ode till Oxenstierna (»Förgäfves mer» etc. SVS II, s. 226). Man kan därför knappast säga, »att Kellgren fått känsla för soldikten genom Oxenstierna», d. v. s. dennes *Dagens stunder* (Ek, *Saml.* 1910, s. 209). *Förtviflan* är tidigare.

[1] Morelly: *Code de la nature ou le véritable esprit de ses loix*, 1755 (s. 185), Paris 1910, s. 82 f. Se Mornet, a. a., s. 111.

[2] Se B. Willey, *The eighteenth century background. Studies on the Idea of Nature in the Thought of the Period.* London 1940, s. 164 ff.

[3] Den torde stå panenteismen närmare. Arvidson har något djärvt kallat Thorild vid sidan av sina personliga lärjungar — den ende panteisten i Sverige vid denna tid». *Thorild. Studier i hans ungdomsutveckling*, s. 416. Jfr s. 91.

avseende vid dess användbarhet i polemiken mot kristendomen. »Kellgren var icke delaktig i det all-liv, som hans motståndares [Thorild] hela väsen var fyllt av. Blott i ett enstaka benådat skapandets ögonblick lyftes han av sådan stämning [— — —]»[1], det är då hänförelsen inför »den nya skapelsen» kommer honom att söka den uppenbarade levande naturens, »Det sälla stoftets» skapare. Vi finna samma gud som i *Mina löjen*, »öm, och god och glad och mild», ehuru entusiasmen är en annan. Skalden måste söka sig en skapare för att helt kunna uttrycka sin känsla och för att han behövde ett föremål att rikta sina tacksägelser till. Någon bestående gudstro kan man inte utläsa ur dikten. Den känsla, som genomströmmade Kellgren, då han skrev denna, måste dock, också då den blivit bara ett minne, ha bidragit till hans förståelse för religiös litteratur. I hans recensioner höras inte längre de gamla spydigheterna mot den diktning, som hade kristendomen som inspirationskälla.

[1] Sylwan, J. H. K., s. 222.

Exkurs II.

Författarskapet till recensionen av professor Palmbergs likpredikan över prosten Tibelius.[1]

Man misstänker ju lätt, att Kellgren är upphovsmannen, då man i *Stockholms Posten* möter en kvick och elak drift med lärdomspedanteriet och latinherraväldet. Här verkar emellertid språket alldeles speciellt kellgrenskt, bl. a. på grund av dess livlighet och talspråkskaraktär. Man kan i regel *höra* Kellgrens prosa, den verkar talad med sina utropssatser, inledda av korta emfatiska uttryck. Denna stil använder han särskilt i recensioner med ironiskt överdrivet beröm, och Abenius ger åtskilliga exempel härpå.[2] Dessa likna alldeles påtagligt de kommentarer *Stockholms Posten* gör över två sorgekväden, som åtföljde Palmbergs predikan: »Hwilken drift! hwad redighet! hwilken styrka! hurudanna känslor röjas här icke i hwar bokstaf!» etc. I recensionens sista del, där ett stycke ur det ena sorgekvädet återges, kommenteras en strof endast på följande sätt: »Wäl sagt.» Liknande korta ironiskt berömmande omnämnanden efter citat förekomma ofta hos Kellgren.[3]

Det strängt genomförda låtsade allvaret är ett för honom utmärkande stildrag, ehuru han ingalunda var ensam om det. Men en viss omständlighet, ibland åstadkommen med uppräkningar — se t. ex. »understolen» (*St. P.* 1780 13/1, 9) — är en stilart som mera speciellt tillhör Kellgrens ironiska prosa. I Palmbergs predikan finnes, berättar recensenten med tydlig förtjusning, »på tre sidor utläggning öfwer ordet *kyssa* (Mos figendi oscula) des ursprung, sättet huru det sker och dess mångfaldiga werkställighet». Tydligast märker man likheten med Kellgrens skämtsamma stil, om man går tillbaka till ett av hans tidigaste brev med en »betragtelse» över »Nöjets bortresa» etc. »huarvid vi för det 1:sta vilja tillse huad nöjet är, 2:o huad det bemärker; 3:o huaruti det består — — — 9:o Om det ges till; 10:o om det existerar, och 11:o det samma» (*Brev*, s. 5).[4]

---

[1] *St. P.* 1780 8—9/9, 205—206, »Det är omöjligt att föreställa sig [— — —]».

[2] A. a., s. 99 ff.

[3] Jfr t. ex. ur polemiken med Leopold *St. P.* 1779 18/5, 103. Mitt i ett återgivande av Leopolds ord inflikar Kellgren »(charmant!!!)».

[4] Jfr Josephson, a. a., s. 100.

Ordvalet i recensionen är för övrigt ytterst kellgrenskt. Predikan och gravskrifterna voro »altsammans utkrystat» av den akademiske boktryckaren — jämför de förut citerade orden om Porthan, som ej hunnit »framkrysta» en fabel — och man återfinner uttrycken »rimmare» och »rimkopplare». Det senare har Kellgren enligt Lamm själv skapat.[1] Recensenten har i en av dikterna funnit »en liknelse ljuflig och klar mellan Enke-Fru Prostinnan och en Turturdufwa». Uttrycket »en liknelse ljuflig och klar», hämtat ur 1695 års psalmbok, använder Kellgren i K. och k.-brevet (*Brev*, s. 185)[2] och i Leopoldrecensionen (*St. P.* 1778 30/11, 11). Tidigare hade han skämtat om en sådan liknelse som han hört i en predikan, »som hel och hållen bestod uti en Jämförelse imellan vår Frälsare Christus och en höna» (*Brev*, s. 39).

Man återfinner i recensionen *Stockholms Postens* hånfulla behandling av landsortens produktion av vitterhet, som i Kellgrens stil här kallas »waror».[3] Författaren, som så ofta sett »profbitar af de Södre Provincernes witterhets-producter» vill förjaga den misstanken »at wältalighet och Skaldekonst wore en antingen obrukad eller missbrukad gåfwa, norr om Stockholm» och pekar på de prov, som nu recenseras. Han vill »trotsa alla rimmande Hjeltar i Norrköping, Carlscrona, Götheborg och Carlstad at göra bättre, ja, trotsa Er I Skånske Prosaiske Doctorer! — — — Trotz! — — —»[4] Man påminner sig Kellgrens omdöme: »De Lundska Muserne behöva rätt väl, att litet dematerialiseras (*Brev*, s. 83).

Recensionen skall i samband med vitterhetsprovet visa, att »den barbariska tid är förbi, då man påstod, at wåra hjernor woro för frusna at tänka, wåra hjertan för stela, at känna öma rörelser». Det var ju en anklagelse, som Kellgren själv gjort, då han tillämpade Montesquieus klimatlära på svenskarna.[5]

Vid ett par tillfällen har Kellgren under det följande året vänt sig mot bruket att i äreminnen höja en avliden person till skyarna, om han också i livstiden varit alldeles betydelselös.[6] Här ger recensenten ett kvickare uttryck för samma inställning: »Om Salige Hr Prosten i sina köttsdagar legat in obscuro, sätter denna Prädikan hans förtjänster i full dag. Det är också intet billigare, än at gifwa det loford efter döden, som torde hända, ej kunnat gifwas i lifstiden.»

Som ett indicium på Kellgrens författarskap kan också nämnas en påminnelse om att satiren *Stadslusten Dämpad* nyligen blivit »uphögd til företrädet för alla Samtidens Rimtilwärkningar». Satiren ifråga hade

---

[1] Festskrift till H. Geber, s. 200. Jfr även Abenius, a. a., s. 60 f.

[2] SVS IX, s. 99.

[3] Jfr t. ex. »Skånska hanskar och Skånska Poesier». Se Josephson, a. a., s. 100.

[4] Det sista ordet en anspelning på den lundensiske pekoralisten professor Trozelius.

[5] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 72, 126 f.

[6] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 106 f. Samma kritik förekommer i *Tal om satiren*, SVS I, s. 163.

ett par veckor tidigare blivit föremål för Kellgrens vanliga, ironiskt översvallande beröm.[1]

Överensstämmelsen med dennes tidigare och senare produktion är så fullständig och påtaglig, att man inte behöver avskräckas av att recensionen är undertecknad »Nejden af Upsala d. 24 Aug. 1780». Palmberg var f. ö. professor i Uppsala och underskriften är naturligtvis ditsatt för att ge recensionen en tydlig adress.

[1] Jfr Lamm, *Saml.* 1913, s. 89 f., Abenius, a. a., s. 49.

Förteckning över här anförda prosabidrag av Kellgren i Dagligt Allehanda och Stockholms Posten

Hänvisningarna avse attributioner till Kellgren. Även bidrag där författarskapet icke är absolut säkert ha medtagits.

Dagligt Allehanda:

1778 23/2, 44	Bref från en landtbo til sin wän i Stockholm. Sylwan, Saml. 1896, s. 165 f.
1778 14–15/4, 84–85	Oförgripeliga anmärkningar wid den så kallade Witterhets och Granskningss Journalen, för år 1778. Januarii. Sylwan, Saml. 1896, s. 167 ff.

Stockholms Posten:

1778 29/10, 1	Tankar öfwer Granskning. Lamm, Saml. 1913, s. 76 f.
1778 25/11, 9	Til Herr Professor Nicander. Lamm, Saml. 1913, s. 89.
1778 30/11, 11	»Ibland alla de skålar [— — —].» (Recension av Leopolds Ode öfwer den 1 nov. 1778.) Bl. a. Ljunggren, a. a. I, s. 47 ff.
1778 21/12, 18	Några Anmärkningar öfwer Prologen til Zemire och Azor [— — —]. (Svar på Ristells kritik.)
1779 29/1, 16	Tankar om Själens Residents. Lamm, Saml. 1913, s. 103 f.
1779 23/2, 37	Til Redelig Frimurare. Lamm, Saml. 1913, s. 93 ff.
1779 1/3, 42	Til Utgifwaren af Stockholms Posten. (Polemiken med Leopold.) Se ovan St. P. 1778 30/11, 11.
1779 10/4, 73	Rörande den store Voltaire. Til Utgifwaren af Stockholms Posten. Lamm, Saml. 1913, s. 95 f. Jfr s. 99.
1779 24/4, 84	Nyheter. Upsala, den 20 April. Böök, Stridsmän och sångare, s. 136 f.

1779 27–28/4, 86–87 Anmärkningar wid en [— — —] Gradual-Disputation [— — —] af Herr Carl Bergsten [— — —].
Sylwan, Saml. 1909, s. 20. Jfr Lamm, Saml. 1913, s. 86.

1779 11/5, 98 »Det är en grym orimlighet [— — —].» (Not till »Öfwer Mademoiselle Dubois död».)

1779 17/5, 102 Nyheter, Lund, den 5 Maj.
Böök, Stridsmän och sångare, s. 138.

1779 18/5, 103 Fortsättning af swaret på Anmärkningarne öfwer critiquen &c.
Se St. P. 1778 30/11, 11.

1779 15/6, 125 »I Turkiet är det ganska farligt, at wara witter [— — —].»
Lamm, Saml. 1913, s. 79 ff.

1779 1/7, 138 »Det är en honnet Karl: [— — —].»
Lamm, Saml. 1913, s. 81 f., jfr dock Abenius, a. a., s. 18.

1779 3/7, 140 Om Gluck och om Operan.
Lamm, Saml. 1913, s. 112 f.

1779 7/7, 143 Om Franska Prästerne.
Se ovan s. 273 f.

1779 18/9, 20–21/9, 23/9, 206–209, 211 Historisk och Philosophisk Afhandling, om Dansen.
Lamm, Saml. 1913, s. 119 f.

1779 29/9, 216 Nyheter. Göteborg, den 17. sept. (Om gravskrift över Voltaire.)
Se ovan s. 284.

1780 22/2 43 »Jag är aldeles icke förundrad öfwer de klagomål [— — —] emot Stockholms Posten [— — —].»
Lamm, Saml. 1913, s. 73 ff.

1780 29/2, 49 »Låt den ohöfsade Philosophen länge nog gräla [— — —].» Undertecknad »Philosophe à la mode» (forts. i 14/4, 83).
Lamm, Saml. 1913, s. 124.

1780 13/4, 82 »Det tycks böra wara [— — —].» (Om Montesquieus klimatteori och svenskarna.)
Lamm, Saml. 1913, s. 126 f.

1780 14/4, 83 Til Auctoren af swaret til Philosophe à la Mode. N:o 56, St. Post. (forts. av 29/2, 49).

1780 22/4, 90 Til Candid. Undertecknat »Candidus». (Om censur och Stockholms Postens redigering.)
Se ovan s. 102 f.

1780 24/4, 91 Förswar för det i Sanning och Nöje nyligen införda Ode öfwer en stadig Man (undertecknat J. H. K.).

1780 26/4, 93 »Rimklåperier i werldsliga ämnen [— — —].» (Recension av Långfredags-Tankar i Lunds Weckoblad.)
Ljunggren, a. a. I, s. 91 f. Lamm, Saml. 1913, s. 87 f.

1780 29/4, 96 »Då jag detta år [— — —] hört talet falla på wåra härwarande Bröder, Turkarne.» (Om nationell högfärd.)
Lamm, Saml. 1913, s. 129 f.

1780 2/5, 98 »Om det aldrig är tillåteligt för en Poet at skrifwa medelmåttigt [— — —].» (Recension av I. Ståhlbergs Nådespegel.)
Ljunggren, a. a. I, s. 92. Lamm, Saml. 1913, s. 87.

1780 17/6, 135 Om wärdet af den förändring i tänkesätt, som sker på sotsängen.
Lamm, Saml. 1913, s. 127 f.

1780 23/6, 140 Til Herr Fortsättning följer härnäst. (Polemik mot J. A. Flintberg.)
Se bl. a. SVS IX, s. 50.

1780 19/7, 161 Något utur Coup-d'œil sur la Litterature &c par M. Dorat.
Se ovan s. 334.

1780 8/8, 178 Om ministrar i allmänhet, om Franklin, om et Amerikanskt Ordens-Sällskap, om Tolerancen och Allmanackor.
Lamm, Saml. 1913, s. 128 f., Elovson, Amerika i svensk litteratur, s. 192 ff.

1780 14–17/8, 183–186 Bref. Til Herrar Författare af Stockholms Posten, angående Satiren: Stadslusten Dämpad.
Lamm, Saml. 1913, s. 89 f., Abenius, a. a., s. 49.

1780 8–9/9, 205–206 »Det är omöjligt at [— — —].» (Recension av likpredikan, hållen av J. L. Palmberg.)
Se ovan s. 361 ff.

1780 13/9, 209 Kärnan af Argumenterne mot Voltaire. Underteckнat »Anti-Barbaro-Celarent».
Böök, Stridsmän och sångare, s. 126, Lamm, Saml. 1913, s. 97.

1780 14/9, 210 Stockholms Postens första skämtnummer (antagligen av Kellgren och makarna Lenngren).
Böök, Stridsmän och sångare, s. 147 ff., Ehnmark, Svensk realism, s. 80 ff., se ovan s. 310, 329.

1780 30/9, 224 Något litet om Syskonsängar.
Se ovan s. 209.

1780 23/12, 295 Project til en ny Almanack. (Om vetenskapens ytlighet.)
Lamm, Saml. 1913, s. 85 f. (Jfr s. 105), se även ovan s. 190.

1781 8/1, 5 Bref til Utgifwarne angående en § som saknas Lagboken. (Om »l'honnête homme».)
Lamm, Saml. 1913, s. 77 f.

1781 12/1, 9 — Om swårigheten för en god Christen at wara stor Poet.
Ljunggren, a. a. I, s. 92 ff., Lamm, Saml. 1913, s. 92.

1781 16/1, 12 — Brev från et Fruntimmer, rörande en ny § som brister i Lagboken [— — —]. (Om kvinnlig fåfänga.)
Lamm, Saml. 1913, s. 78.

1781 29/1, 23 — »De i sednare tider på flera ställen inrättade Witterhets Academier [— — —]», undert. »Pas même Academicien».
Lamm, Saml. 1913, s. 106.

1781 6/2, 30 — Stockholms Postens andra skämtnummer (antagligen av Kellgren och makarna Lenngren).
Böök, Stridsmän och sångare, s. 147 ff., Ehnmark, Svensk realism, s. 80 f., se ovan s. 142, 194, 208 f.

1781 7/2, 31 — Något om Afwunden, som man ej skal läsa emedan det duger.
Lamm, Saml. 1913, s. 98 f.

1781 13/2, 36 — Propertii 6 Elegie, I Boken (omtr. Saml. skr.) med Kellgrens not.

1781 15/2, 38 — »At skrifwa Äreminnen och Biographier [— — —]».
Lamm, Saml. 1913, s. 106 ff.

1781 21/2, 43 — Propertii VII Elegie, I Boken (omtr. Saml. skr.) med Kellgrens not.

1781 20/4, 90 — En Läsares omdöme om Mina Tidsfördrif på Högwakten.
Lamm, Saml. 1913, s. 90 f.

1781 26/4, 94 — Reflexioner öfwer Dagblad i allmänhet och Stockholms Posten i synnerhet [— — —].
Lamm, Saml. 1913, s. 76.

1781 4/5, 101 — Swar til den sinliga Kärlekens Apologist i St. Posten, N:o 98 och 99 (Inlägg i polemiken efter uppsatsen St. P. 1781 12/1, 9).

1781 18–19/6, 136–137 — Swar til Skadelkonstens Wän [— — —] angående swårigheten för en god Christen, at wara stor Poet (Inlägg i polemiken efter uppsatsen St. P. 1781 12/1, 9).

1781 21/6, 139 — Tidningar. Paris, d. I Junii. (Om domen över Raynal.)
Elovson, Saml. 1928, s. 40 f., 67, se ovan, s. 78.

1781 4/10, 229 — Til Herrar Upmärksam och Difficile (svar på insändare om Menskliga Lifvet).
SVS VII, s. 66 ff.

1781 19/10, 241 — »Jag har nyligen i Lunds weckoblad [— — —].» Undert. »Antibarbarus». (Mot latinstudiet.)
Lamm, Saml. 1913, s. 100 ff.

1781 1/12, 278 — Reflexioner.
Lamm, Saml. 1913, s. 132 ff.

1781 7/12, 283 — Tal i et Ordens Sällskap, bestående af 7 och 8 årige Adelsmän.
Lamm, Saml. 1913, s. 122 ff., jfr ovan s. 141.

1782 8/1, 6 — Om Prinsars Upfostran och om godhetens wärde hos Konungar.
Se ovan s. 44.

1782 7/3, 56 — Något litet om Prest Historier undert. »Mera en annan gång».
Ehnmark, Svensk realism, s. 93, ovan s. 285.

1782 12/3, 59 — »Af alla Spectacler är intet nyttigare än en god Comedie [— — —].» (Recension av Envallsons Nya Secten.)
Se ovan s. 345, jfr s. 314.

1782 19/4, 88 — Om de Lärda.
Lamm, Saml. 1913, s. 134.

1782 11–12/11, 259–260 — Oxarne, Sann Saga.
Brev, s. 195.

1782 22–23/11, 269–270 — Til Utgifwaren af Stockholms Posten. Om Witterhets-Academier, Deras förmoner och brister.
Lamm, Saml. 1913, s. 105 f.

1782 31/12, 300 — »Jag har ofta förundrat mig [— — —].» (Om präster och predikningar.)
Se ovan s. 286.

1783 11/1, 8 — Om det Täcka.
Ek, Saml. 1910, s. 204, jfr Bergh, Litterär kritik, s. 123.

1783 15/11, 11 — Reflexioner, i anledning af et mycket ventileradt ämne.
Lamm, Saml. 1913, s. 78.

1783 5/8, 177 — Fragement. Offentlig Afbön (om Kellgrens egen satir).
Lamm, Saml. 1913, s. 131.

1784 7/1, 4 — Om Fruntimrens Talgåfwa.
Se ovan s. 198.

1784 23/7, 167 — Non ego ventosae plebis suffragia venor, undert. J. H. Kellgren. (Försvar för dedikationsdikten i Nya Handelsbibliotheket.)

1787 8/2, 32 — Utdrag af et Tal, hållit i Sällskapet pro Sensu communi, d. 30 sistl. Jan.
Sylwan, J. H. K., s. 141, 143.

1787 3/10, 231 — Kungörelse af Sällskapet Pro Sensu Communi (om Man äger ej snille för det man är galen).
Atterbom, a. a. IV, s. 288.

1787 8/10, 235 — Anmärkningar Wid Skaldestycket: Man äger ej snille för det man är galen. Saml. skr.

1787 17/10, 243 — Utdrag af Protocollet, hållit i Sällskapet pro Sensu communi d. 4 sept. 1787. Försvar för samma dikt.

1788 18/11, 270 — Kungörelse af Sällskapet Pro Sensu Communi. (Fabeln Byxorne förebådas.)

1790 27/3, 71 — 1790 Års Litteratur. Saml. skr.: Om Andelige Poemer och huru de böra dömas.

1790 29/5, 121 — Litteratur, forts. från föreg. nr (120), Om Orsaken til den ringa Afsättning, som Böcker äga i vårt Land, Saml. skr.

1791 5/7, 151 — Byxorne: Saga, som täflat för Priset i Sälskapet Pro Sensu Communi, år 1788 med Kellgrens noter. Saml. skr.

1791 29/8, 198 — Litteratur. Recension av Zibets inträdestal i Svenska akademien.
Ljunggren, a. a. II, s. 13 ff.

1793 16/2, 40 — Philosophen på Landsvägen, eller Fria Tankar i Philosophie, Litteratur och Moral [— — —]. Saml. skr.

1794 3/10, 226 — Patriotisk blick på Litteraturen. Saml. Skr.

Följande dikter, ej medtagna i SVS, äro möjligen av Kellgren.

Stockholms Posten:

1780 12/6, 130 — Satire.
Lamm, En ungdomssatir af Kellgren (Till Hugo Geber 1913), s. 199 ff., jfr ovan s. 283.

1780 2/10, 225 — »Voltaire är död [— — —].» Epigram.
Se ovan s. 288.

1782 17/4, 86 — Epistel til Wännerna.
Se ovan s. 345.

Litteraturförteckning

Handskrifter.

Riksarkivet.

Börstorpssamlingen. Brev till Fredrik Sparre (från J. A. Meijerfeldt).

Justitiekanslersämbetets arkiv. Enskilda skrivelser. Handbrev 1725—1800.

Prästerståndets protokoll 1779.

Adliga boupptecknings 1800 (J. A. Meijerfeldt).

Kungl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademiens arkiv. Statens historiska museum.

Bref från inländske ledamöter 1777—1832.

Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv.

Kongl. Vetenskaps Academiens Dagbok för år 1777.

Stockholms stadsarkiv. Rådhusdepån.

Stockholms konsistoriums protokoll 1775—1781.

Stockholms södra förstads kämnersrätts protokoll 1773.

Kungl. Biblioteket.

Kellgreniana. Vf 130 (med anteckningar av G. Lindstén).

Samlingar ifrån den Gustavianska Skalde-Perioden. Vs 75.

Enelii Samlingar. Vs 77.

Strödda poemer av olika författare. Vs 143.

Biografica. Jonas Kiellgren.

Autografsamlingen. J. H. Kellgren.

Brev till C. C. Gjörwell Ep. G. 7 (1778).

Brev från C. C. Gjörwell Ep. G. 8 (1778—1779).

Brev till ärkebiskop Mennander från biskopar Ep. M. 5: 4.

Brev till hovpredikanten [— — —] J. C. Stricker Ep. S. 52 (1774, 1777, 1779, 1780, 1782, 1786).

Hildebrand, A., Clerus Holmiensis, kapsel 4.

Uppsala universitetsbibliotek.

Gustavianska handskriftsamlingen. Brev från A. G. Leijonhufvud F. 503.

Brev till Lidén G. 151 e.

Franciskanerordens handlingar. U. 153.

B. Frondins avskriftssamling V: 25 a.

Lunds universitetsbibliotek.

Bergklint: efterlämnade papper 4. Brev till Olof Bergklint.

Tryckta arbeten.

Här ha endast medtagits arbeten, till vilka sidhänvisning (kap., nr) förekommer i texten.

Dagbladet: Wälsignade Tryck-Friheten [utg. av Pehr af Lund] 1781 (Sthlm).

Dagligt Allehanda. Dageliga Tidningar, eller: 1776—1778 (Sthlm).

L'Esprit des Journaux, françois et étrangers [— — —] Par une société de gens-de-lettres. I, janvier 1780 (Paris).

Hwad Nytt? Hwad Nytt? 1778-års, sjunde årgången (Gbg).

Landt-Bibliothek, innehållande underrättelser om nya böcker och skrifter, jämte åtskilliga andra ämnen, til landtboars nöje och tjenst. [utg. av Per Bergström och Johan Gustaf Halldin] II, 1786—87 (Sthlm).

Minerva et Maanedskrift. 1785—1787 (Kbvn).

Samlaren [utg. av C. C. Gjörwell] II—IX, 1773—78 (Sthlm).

Sanning och Nöje [utg. av Josias Cederhielm] 1780 (Sthlm).

Spectator, The, with sketches of the lives of the authors, an index and explanatory notes. III, IV. Philadelphia 1838.

Stockholms Posten 1778—1795.

Svenska Parnassen, [utg. av Gustaf Regnér] 1784 (Sthlm).

Abenius, Margit, Stilstudier i Kellgrens prosa. (Ak. avh.) Uppsala 1931.

Adlerbeth, Gudmund Jöran, Tal öfver hans excellence [— — —] grefven, herr Johan August Mejerfelt [— — —]; uppläst då dess vapen vid jordfästningen i Kongl. riddareholmskyrkan krossades, den 2 maj 1800 [Anon.]. Sthlm 1800.

Afzelius, Nils, Samlade skrifter av Jacob Wallenberg. II: 3. Utg. av N. Afzelius. (= Sv. förf. utg. av Sv. vitt.samf. 13). Sthlm 1940 [Kommentaren].

Akiander, Matthias, Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift. II (= Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 14). H:fors 1869.

Almén, Folke, Gustav III och hans rådgivare 1772—89. Arbetssätt och meningsbrytningar i rådkammare och konseljer. (Ak. avh.) Uppsala 1940.

Annerstedt, Claes, Upsala Universitets historia. Enligt uppdrag författad. 3: 1719—1792, I—II. Uppsala 1913—14.

Antonsson, Oscar, Ett nyfunnet Kellgrenporträtt. (Ord och Bild 1936).

Areskoug, Malte, Ett bidrag till kännedomen om Kellgrens utveckling under 1780-talet. (Samlaren 1925).

Arvidson, Stellan, Thorild och den franska revolutionen. Sthlm (tr. Hudiksvall) 1938.

Arvidson, Stellan, Thorild. Studier i hans ungdomsutveckling. (Ak. avh.) Lund 1931.

Atterbom, P. D. A., Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder. Intill och med Gustaf III:s tidehvarf. IV, VI: 2 (2. uppl.) Örebro 1862—63.

Backman, Stig, De Belloys drama »Le Siége[!] de Calais» — Gustav III:s och Kellgrens drama »Gustaf Wasa». En jämförande undersökning. (Finsk tidskr. 1939).

Baggesen, Jens, Emma. (Minerva, 2 Aarg.: II—IV. Khvn 1786—87).

——, Moerskabs Læsning. (Minerva, I. Khvn 1785).

——, Til Zeline (Minerva, I. Khvn 1785).

——, Ungdomsarbeider. I—II. Khvn 1791.

Beckman, Natanael, Vår skolas historia. Enl. uppdrag utarbetad. I. Gbg 1926.

——, Sven Hof. En levnadsskildring från frihetstidens Västergötland. (= Gbg:s K. Vet.- och Vitt.-samh:s handl. 4: 27: 1). Gbg 1923.

Belfrage, Sixten, Gustavianska dikter i stilhistorisk belysning. Sthlm 1923.

Bergh, Gunhild, Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen. (Ak. avh. Uppsala) Sthlm 1916.

Bertrand, Louis, La fin du classicisme et le retour à l'antique dans la seconde moitié du 18e siècle et les premières années du 19e, en France. Paris 1897.

Bexell, Sven Peter, Riksdags-historiska anteckningar eller bidrag till svenska kyrkans och riksdagens historia ur preste-ståndets archiv. Riksdagarne 1755—1778. Christianstad 1839.

Biblia, thet är all then heliga skrift på svensko. Efter [— — —] Konung Carl then elloftes [— — —] nådiga förordning. Medh nödtorftig förklaring vidh hvar vers [— — — af Johannes Gezelius d. ä. & d. y.] 2:a gången uplagd. Sthlm 1752.

Billeskov Jansen, F. J., Holberg som Epigrammatiker og Essayist. I—II. Khvn 1938—39.

Blanck, Anton, Bellman vid skiljovägen och andra studier. Sthlm (tr. Uppsala) 1941.

——, Geijers götiska diktning. Sthlm (tr. Uppsala) 1918.

——, Kellgrens »Cantate. Den 1 januarii 1779». (H. L. S. 1936 = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 254). [Omtryckt i »Bellman vid skiljovägen och andra studier». Sthlm (tr. Uppsala) 1941].

——, Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur. En undersökning av den »götiska» poesiens allmänna och inhemska förutsättningar. (Ak. avh. Uppsala) Sthlm 1911.

Boileau-Despréaux, Nicolas, Œvres complètes. I, Épîtres, Art poétique. Lutrin, éd. C. H. Boudhors. Paris 1939.

——, Satires. Édition critique avec introduction et commentaire par

Albert Cahen. (Société des testes français modernes. Sér. 1: XXXVIII). Paris 1932.

Brièskorn, Roland, Till Kellgrens Olympieöversättning. (Gbg:s högskolas årsskr. 1925, XXXI: II: 3, Minnesskr. utg. av Filol. Samf. i Gbg på 25-årsdagen av dess stiftande 22/10 1925). Gbg 1925.

Brunetière, Ferdinand, Art. Satire i La grande encyclopédie. Inventaire raisonné [— — —] 29, s. 543 f. Paris (s. a.)

Bull, Francis, En tale på universitetet i Kristiania ved årsfesten 2 september 1922. (Holberg Aarbog 1922. Khvn & Kria).

Bygdén, Anders Leonard, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliogr. fört. öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den sv. litt. I—II & suppl. (= Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. XVII: 1—XVIII). Uppsala 1898—1915.

Böök, Fredrik, Prosabidrag af Fru Lenngren i Stockholms-Posten. (Samlaren 1910).

——, Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809. (Ak. avh., Lund) Sthlm 1907.

——, Stridsmän och sångare. Svenska essayer. Sthlm 1910.

Carleson, Carl, Försök till svänska skalde-konstens uphielpande, eller: Samling af utvalda svänska rim och dikter. I: 1, II: 3. Sthlm 1737—38.

Carré, Henri, La noblesse de France et l'opinion publique au 18e siècle. Paris 1920.

Cawallin, Severin, Lunds stifts herdaminne, efter mestadels otryckta källor utarbetadt af S. Cawallin. I. Lund 1854.

Castrén, Gunnar, Sällskapet Aurora (F.o.U. 1900 = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 47). H:fors 1901.

——, Sällskapet Aurora. Ett tillägg. (F.o.U. 1901 = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 51). H:fors 1902.

Chydenius, Anders, Politiska skrifter. Med en historisk inledning å nyo utgifna af E. G. Palmén. H:fors 18[77—]80.

Clausen, Julius, Jens Baggesen. En litterær-psykologisk Studie. Khvn 1895.

Cnattingius, Hans, Angreppen på prästeståndet och dess privilegier 1765—69. (Kyrkohist. årsskr. 1931.)

Dalin, Olof von, Then swänska Argus. (Sv. förf. utg. av Sv. vitt.-samf. I: I—III). Sthlm 1910—19.

——, Vitterhets-arbeten, i bunden och obunden skrif-art. III—IV. Sthlm 1767.

Danielson-Kalmari, Johan Richard, Stats- och samhällsliv i Finland under gustavianska tiden. Övers. av Hugo E. Pipping. I. H:fors 1925.

Description des principales pièrres gravées du cabinet de S.A.R. [— — —] le duc d'Orléans. I. Paris 1780.

Diderot, Denis, Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers [— — —] I—XVII. Paris Neufchastel 1751—1765. V, VII, X—XII.

Dorat, Claude-Joseph, Le célibataire, comédie en cinq actes et en vers, représentée pour la premiere fois par les Comédiens François le 20 septembre 1775. (Nouv. éd.) Paris 1776.

——, La déclamation théâtrale, poëme didactique en quatre chants, précédé et suivi de quelques morceaux de prose (4:me éd. [Anon.]) Paris 1771.

——, Le tonnerre et les grenoilles. (Gjörwells Samlaren V. Sthlm 1773.)

——, Ma philosophie. (Gjörwells Samlaren V. Sthlm 1773.)

——, Réponse de Valcour à Zeila, précédée d'une lettre de l'auteur à une femme qu'il ne connoit pas. [Anon.] Paris 1766.

——, Mes nouveaux torts, ou nouveau mélange de poésies, pour servir de suite aux Fantaisies. [Anon.] Amsterdam et Paris 1775.

Edler, Per J., Om börd och befordran under frihetstiden. (Ak. avh., Lund) Sthlm 1915.

Ehnmark, Elof, Studier i svensk realism. 1700-talstraditionen och Fredrik Cederborgh. (Ak. avh.) Uppsala 1930.

——, Ur den gamla Stockholms Posten. En samling artiklar, valda och utg. Sthlm 1931.

Ek, Sverker, Bidrag till kännedomen om Kellgrens kritiska verksamhet i Stockholms-Posten från och med år 1790. (Samlaren 1907.)

——, Den nya skapelsen (i Studier tillägnade Otto Sylwan på sextioårsdagen 22.8. 1924. Gbg 1924).

——, Kellgren och Gustav III. (Ord och Bild 1933.)

——, Om Kellgrens sista diktning. (Samlaren 1910.)

——, Kellgrens Åbodiktning (F.o.U. 1914 = Skr. utg. av Sv. litt. sällsk. i Finland 121). H:fors 1915.

——, Kellgrensporträtt. (Ord och Bild 1914.)

——, Prosabidrag i Stockholms Postens första årgångar av Carl Peter Lenngren och Anna Maria Malmstedt. (= Göteborgs högskolas årsskrift 47. 1941: IX). Gbg 1941.

——, Ett par tillägg om Kellgrens sista diktning. (Samlaren 1911.)

Ekenvall, Verner, Kellgrens inställning till Gustav III och hans politik före 1789. (Samlaren 1939.)

Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser utg. V, VII. Sthlm 1930—32.

Elovson, Harald, Amerika i svensk litteratur 1750—1820. En studie i komparativ litteraturhistoria. (Ak. avh.) Lund 1930.

——, Kolonialintresset i Sverige under slutet av 1700-talet. Några drag. (Samlaren 1928.)

——, Raynal och Sverige. (Samlaren 1928.)

Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences [— — —] .Se: Diderot.

Fiel, P. et Serrière, A., Apostolat d'un prêtre lorrain. Gustave III et la rentrée du catholicisme en Suède d'après des documents inédits. Avec préface de Mézières. Paris 1913.

Fleming, Claes, Strödda anmärkningar uti philosophien. (Diss. grad. Praes. Johan Bilmark) Åbo [1776].

Forselles, Jenny, af, A. N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgifning (Ak. avh.) H:fors 1903.

Forsström, Axel, Kellgren och Horatius (F.o.U. 1919 = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 148.) H:fors 1920.

Fridholm, Roland, Thorild och antiken. (Ak. avh.) Gbg 1940.

Förteckning på ledamöterna uti samfundet Pro Fide & Christianismo år 1781 enligt den ordning de i samfundet inträdt. Sthlm 1781.

Fröding, Gustaf Hugo, Biografiska studier från skilda tider. Sthlm 1905.

Gellert, Christian Fürchtegott, Moraliska föreläsningar. Öfversatta ifrån tyskan [av Carl Peter Blomberg]. I—III. Sthlm 1779—1783.

Gjörwell, C. C. & Bergklint, Olof, Sammandrag af alla vetenskaper [Jämte: Bihang till sammandraget af alla vetenskaper.] (= Svenska ungdomens handbok 1775.) Sthlm 1775.

Gjörwell, C. C. & Regnér, Gustaf, Större sammandrag af alla vetenskaper; til svenska ungdomens tjenst utgifvit af et upfostringssälskap. I—II. Sthlm 1779.

Grimm, Frédéric Melchior, Correspondance littéraire, philosophique et critique [— — —] revue sur les textes originaux [— — —] par Maurice Tourneaux. VI. Paris 1878.

Gustaf III, Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utg. av Henrik Schück. I—II. (= Sv. akad:s handl. ifrån år 1886. 29—30). Sthlm 1918—19.

——, Discours du roi de Suede, lu [— — —] le 26 Avril 1774, lors de la délibération sur l'établissement de la liberté de la presse. (Nouvelles Ephémerides, économiques, ou bibliotheque raisonnée de l'histoire, de la morale et de la politique. Paris 1774).

Göthe, Anders Georg, Johan Tobias Sergels Skulpturverk. Sthlm 1921.

——, Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före svenska akademiens stiftelse. (Ak. avh., Uppsala) Stockholm 1875.

Hammarsköld, Lorenzo, Svenska vitterheten. Historiskt-kritiska anteckningar. (2:a uppl. öfvers. och utg. af P. A. Sondén.) Sthlm 1833.

Hastings, Hester, Man and beast in French thought of the eighteenth century. (= The Johns Hopkins studies in Romance literatures and languages. 27) Portland, Maine 1936.

Hazard, Paul, La crise de la conscience européenne (1680—1715). II. Paris 1935.

Heckscher, Eli F., Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutiden. Sthlm 1941.
——, Merkantilismen. Ett led i den ekonomiska politikens historia. II. Sthlm 1931.
Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok öfvers. och utg. af C. C:son Bonde. I. Sthlm 1902.
Heidenstam, Verner von, När kastanjerna blommade. Minnen från Olshammar. Sthlm 1941.
Hennings, Beth, »Gustav III och hans rådgivare». (Rec. av Folke Alméns avh.). (Dagens Nyheter 1940 21/9, 258).
Hernlund, Carl Hugo, Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet, 1718—1809, 1: B. Sthlm 1892.
Herrlin, Olle, Sensus communis. En studie till problemet om förnuft och känsla i gustavianskt religionstänkande. (Ak. avh. Lund.) Sthlm (tr. Lund) 1942.
Hildebrand, Emil & Grimberg, Carl, Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden. II (1719—1809). Sthlm 1912.
Hildén, Henrik, Studier av naturen i Linnéseklets svenska diktning. Sthlm (tr. H:fors) 1925.
Hjertén, Ivar, Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-tals-litteratur. Ett litteratur-historiskt ströftåg. Sthlm 1910.
Holbach, Paul Henri Thierry d', Système de la nature, ou des lois du monde physique et du monde moral; Nouv. éd. avec des notes et des corrections, par Diderot. I—II. Paris 1821.
Holberg, Ludvig, Holbergs Comedier i eet Bind. Efter den liebenbergske Recension paany udgivne ved J. Levin. Khvn 1861.
——, Epigrammatum libri septem editio nova sextio libello aucta. Subnectitur Holgeri Dani ad Burmannum epistola. Hafniæ et Lipsiæ 1749.
——, Peder Paars, udg. for det Holbergske Samf. af F. L. Liebenberg. Khvn 1855.
Holmqvist, Hjalmar, Från reformationen till romantiken. (= Handbok i svensk kyrkohistoria II.) Sthlm 1940.
Horatius Flaccus, Quintus, Oden und Epoden, Erklärt von Adolf Kiessling. (4:te Aufl. besorgt v. R. Heinze). Berlin 1901.
Hultin, Arvid, Frihetstidens litteratur- och lärdomshistoria i Finland. (F.o.U. 1914. = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 121). H:fors 1915.
——, Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria. (= Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 94.) H:fors 1910.
Johansson, Karl Herbert, Kyrkobruk och gudstjänstliv under 1700-talet. Sthlm (tr. Lund) 1938.
Johansson, J. Viktor, Extra posten 1792—1795. Studier i 1790-talets svenska press- och litteraturhistoria. I. Gbg [1935—]1936.

Johansson, J. Viktor, Journalisten Pehr Rudin. (i Studier tillägnade Otto Sylwan på sextioårsdagen, 22.8. 1924) Gbg 1924.
Josephson, Lennart, Kellgrens »Tal om satiren». Ett bidrag till dess karakteristik. (Samlaren 1940.)
Jörgensen, Arne, Calonius-Naumannska samlingen i Helsingfors universitetsbibliotek. Redogörelse för samlingen ävensom katalog över en del av densamma. H:fors 1936.
——, Ur »Samhället Auroras» arkiv (H. L. S. 1926. = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 186).
Kallstenius, Gottfrid, Anteckningar om Kellgrens metrik. (Språk och stil 1902.)
Kalm, Pehr, Brev till samtida. I. (= Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 114). H:fors 1914.
Kellgren, Johan Henrik, Samlade skrifter. Bd 1—3. Sthlm 1796. [Förk. *Saml. skr.*]
——, Samlade skrifter utg. av Sverker Ek, Allan Sjöding och Otto Sylwan. Del I—III: 1, IV: 1, VI, VII: 1—2, IX (Sv. förf. utg. av Sv. vitt.samf. 9). Sthlm 1922—41. [Bd VI förk. *Brev*, övriga SVS I—III, VI, VII, IX.]
——, J. H. Kellgrens bref till A. N. Clewberg, utg. av H. Schück. Se: Schück.
——, Kellgrens bref till Rosenstein. [Utg. av H. Schück.] Se: Schück.
——, Den Högborna Kajan. Fabel. Öfwersätn. (1778 års Hwad Nytt? Hwad Nytt? 139/140. Gbg.)
——, Nya Handelsbibliotheket. I. Sthlm 1784.
——, Inträdestal i Svenska Akademien. (Sv. Akad:s handl. ifrån år 1786. I. Sthlm 1801.)
——, Mina Löjen (1778 års Hwad Nytt? Hwad Nytt? 119/120, 122. Gbg.)
——, Ode til Bachus och Kärleken. (Gjörwells Samlaren IX. Sthlm 1777—78.)
——, Ord afsungne vid [— — —] Lovisa Ulricas begrafning, uti Kongl. Riddareholms kyrkan den 31 Julii 1782. Sthlm (s. a., anon.).
——, Sinnenas Förening. (Gjörwells Samlaren IX. Sthlm 1777—78.)
——, En bortglömd skrifvelse af Joh. Henr. Kellgren (utg. av Alm [Å. Palm]). (Samlaren 1901.)
——, Åminnelsetal öfver rådmannen i Stockholm herr Johan Wellander, hållit i sällskapet Utile dulci [Jämte:] Biographi. Sthlm 1785. (Anon.)
Kexell, Olof, Förklaringar, afgifne til Höglofl. Kongl. Öfre Borg-Rätten, uti processen rörande mina Tidsfördrif på Gillstufwan, af Författaren til berörde Skrifter. (U. o. & å. [1777]).
Kiellgren, Jonas, Dissertatio gradualis, vindicias veterum Druidum Hyperboreorum Sistens. [Praes. Johan Bilmark] Aboae 1769.

KJELLÉN, ALF, Några anteckningar om den politiska bakgrunden till »Ljusets fiender». (Festskrift tillägnad Gunnar Castrén 27.12. 1938. = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 271. H:fors 1938.)
——, Kellgrens Ljusets Fiender och den samtida politiska situationen. (Samlaren 1941.)
——, Kellgrens romantiska orientering. Några bidrag. (Ord och bild 1940.)
KUMLIEN, KJELL, Gustav III och Finland. (Ord och Bild 1940.)
KÄLLQUIST, ESKIL, Den äldsta versionen av Kellgrens »Mina Löjen». (H. L. S. 1939. = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 275.)
LAGERROTH, FREDRIK, Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. (Ak. avh., Lund) Sthlm 1915.
——, Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustaf III. Sthlm 1917.
LAGUS, J. J. VILHELM, Album studiosorum academiæ Aboensis 1640—1827. — Åbo akademis studentmatrikel å nyo upprättad af Vilh. Lagus. II: 1740—1827. (= Skr. utg. af Sv. litt.sällsk. i Finland XI: 4—6) H:fors (1892—)1895.
——, Förteckning öfver anonyme författare i äldre årgångar af Åbo tidningar. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utg. af Finska vet.soc. 17. H:fors 1871.)
——, Skalden Johan Henrik Kellgrens finska lefnadsminnen. H:fors 1884.
LAMM, MARTIN, Bidrag till kännedomen om Kellgrens journalistiska verksamhet i Stockholmsposten. (Samlaren 1913.)
——, Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk. (Ak. avh.) Uppsala 1908.
——, Kellgrens »Våra villor». (Samlaren 1910.)
——, Johan Gabriel Oxenstierna. En gustaviansk natursvärmares lif och dikt. Sthlm 1911.
——, Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. I—II. Sthlm 1918—20.
——, Samuel Triewalds lif och diktning. (Samlaren 1907.)
——, En ungdomssatir af Kellgren. (Till Hugo Geber den 30.8. 1913. Sthlm 1913.)
LANSON, GUSTAVE, Voltaire. (= Les grands écrivains français [15].) Paris 1906.
LARSSON, HANS, Sjuttonhundratalsutilism (Nils von Rosensteins »Afhandling om upplysningen», 1789) i »Gemenskap». Sthlm 1932.
Lexicon, Biographiskt, öfver namnkunnige svenska män. XV. Uppsala 1848.
Lexikon, Svenskt biografiskt. N. F. VIII. Sthlm 1879—81.
LEUFVÉN, EDVARD, Upplysningstidens predikan. II. Sthlm (tr. Uppsala) 1927.

LEVERTIN, OSKAR, Teater och drama under Gustaf III. Literaturhistorisk studie. Sthlm 1889.

LEVIN, HERMAN, Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782, Bidrag till den svenska religionslagstiftningens historia. (Ak. avh., Uppsala) Sthlm 1896.

LICHTENBERGER, A., Le socialisme au 18e siècle. Étude sur la révolution. (Diss.) Paris 1895.

LIDÉN, JOHAN HENRIK, Catalogus disputationum, in academiis et gymnasiis Sveciae, atque etiam, a Svecis, extra patriam habitarum, quot quot huc usque reperiri potuerunt, I—V. Upsaliae 1778—79.

LIDNER, BENGT, Samlade arbeten. II. Sthlm 1789.

LINDSTÉN, GUSTAF, Några brefutdrag rörande Utile Dulci i början af 1780-talet. (Samlaren 1916.)

——, En oration af Kellgren från Åbotiden. (Samlaren 1917.)

LJUNGGREN, GUSTAF H. J., Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död. I—II. Lund 1873—1877.

LUNDBERG, GUNNAR W., Bellmansfigurer. Kulturhistoriska tidsbilder och personhistoriska anteckningar till Fredmansdikten. Sthlm 1927.

LUNDBLAD, CAROLUS H., Vita et ingenium Johannis Henrici Kellgren. (Diss. grad. Praes. Lundblad) Londini Gothorum 1824.

LUNDSTEDT, BERNHARD, Sveriges periodiska litteratur. Bibliografi enligt Publicistklubbens uppdrag utarbetad. I. Sthlm 1895.

MASSON, PIERRE MAURICE, La religion de J. J. Rousseau. II. Paris 1916.

MELLIN, JONAS FR., Tal och personalier vid enke-prostinnan [— — —] Eva Maria Kjellanders, född Kellgren, begrafning uti Åsleds kyrka den 31 october 1815. Sthlm 1816.

MENCKE, JOHANN BURCHARD, De charlataneria eruditorum declamationes 2, cum notis variorum. Accessit epistola Sebastiani Stadelii ad Janum Philomusum de circumforanea literatorum vanitate. (Uppl. 4) Amstelodami 1727.

MORELLY, Code de la nature ou le véritable esprit de ses loix, 1755. Publ. avec notice et table analytique par Edouard Dolléans. (= Collection des economistes 4.) Paris 1910.

MORNET, DANIEL, Les origines intellectuelles de la révolution française (1715—1787). Paris 1933.

MURRAY, ADOLPH, Åminnelse-tal öfver [— — —] anatomiae och chirurgiae professorn [— — —] Roland Martin hållet [— — —] den 10 jan. 1789. Sthlm 1790.

NIKANDER, GABRIEL, Politiska opinioner i Gustav III:s Finland, Föredrag hållet vid Sv. litt.sällsk:s i Finland årshögt. 5.2. 1919. (F. o. U. 1918 = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 142. H:fors 1919.)

NILSSON, ALBERT, Jakob Fredrik Neikter. (Samlaren 1913.)

NORDELL, ANDERS, Försök til en moralisk eller sedolärande, och poli-

tisk eller borgerlig cateches, författad och utgifwen, af Anders Nordell, häradshöfdinge. Sthlm 1792.

Nyström, Per, Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar. (Scandia 1939.)

Odhner, Clas Teodor, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. I—II. Sthlm 1885—1896.

Ohlsson, Nils Gustav, Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden. (Ak. avh., Lund) Sthlm 1939.

Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska akademien. VII. Lund 1925.

Oxenstierna, Johan Gabriel, Arbeten. II. Sthlm 1806.

Palmberg, Lars Johan, Lärares och åhörares i församlingen inbördes skyldigheter, [— — —] lik-predikan, tå prosten [— — —] Olof Tibelius [— — —] beledsagades till sitt hvilorum i Wadsunda kyrka. Uppsala 1778.

Pannard, Charles-François, Théatre et œvres diverses. IV. Paris 1763.

Peterson, August, Kellgrens Dumboms lefverne, upplysningsdokument och självbekännelse. (Modersmålslärarnas för:s årsskr. 1937. Lund.)

Piron, Alexis, Oeuvres complettes, publ. par Rigoley de Juvigny. I—VII. Paris 1776.

Pleijel, Hilding, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772, Bd V av Svenska kyrkans historia, utg. av Hj. Holmquist och H. Pleijel. Sthlm (tr. Uppsala) 1935.

Pope, Alexander, The works of Alexander Pope. New ed. [— — —] collected in part by the late R^{t} Hon. John Wilson Croker. With introductions and notes by Whitwell Elwin and William John Courthope. II, III, X. London 1881—86.

Protocoller, Utdrag af protocoller hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adelen wid riksdagen i Stockholm år 1786. Sthlm [1786].

——, hållne hos Borgare-Ståndet wid riksdagen i Stockholm år 1786. Sthlm [1786].

——, hållne hos det Hedervärda Bonde-Ståndet wid riksdagen i Stockholm år 1786. Sthlm [1786].

Protocoll, Stockholms södre förstads kämners-rätts protocoll, hållit wid undersökningen uti det emot prästmännen Krogius och Westzynthius, angifne hemfridsbrott hos källarmästaren Fuhrström [— — —]. Sthlm 1773.

Risberg, Bernhard, Kellgrens skaldebrev till Armfelt. Dess förhistoria och text. (Nysvenska studier 1930. Uppsala 1931.)

Rosenstein, Nils von, Samlade skrifter. [Utg. av Nils Tersmeden.] I—III. Sthlm 1838.

ROSENSTEIN, NILS VON, Ur Nils von Rosensteins brefsamling [— — —] utg. af H. Schück (i Svenska memoarer och bref, utg. av Henrik Schück och Oscar Levertin 9). Sthlm 1905.

——, Försök til en afhandling om uplysningen, til dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället [— — —] den 26 augusti 1789 [— — —]. Sthlm 1793.

——, Johan Henric Kellgrens Lefverne. [Företal till Kellgrens saml. skr. I. Sthlm 1796.]

—— Cantzli-rådet [— — —] Herr Eric af Sotbergs lefvernes beskrifning [— — —]. (K. Vitt. akad:s handl. IV. Sthlm 1783.)

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, Oeuvres complètes de J. J. Rousseau. Nouvelle édition, classée par ordre de matières [— — — avec des notes par Mercier, Brizard et de L'Aulnaye]. 1—36. [Paris] 1788—1793. T. 12, 15.

——, La nouvelle Héloïse. Nouv. éd. [— — —] par Daniel Mornet. I—IV. (Les grands écrivains de la France. Sér. 2). Paris 1925.

RÅBERGH, HERMAN, Teologins historia vid Åbo universitet. II. (Åbo universitets lärdomshistoria 9 = Skr. utg. av Sv. litt.sällsk. i Finland 50). H:fors 1901.

SACKLÉN, JOHAN FREDRIK, Sveriges läkare-historia ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid. Utg. af J. F. Sacklén. I. Nyköping 1822.

SAHLSTEDT, ABRAHAM M:SON, Svensk ordbok med latinsk uttolkning — Dictionarium svecicum cum interpretatione latina. Sthlm 1773.

Samling, af svenska vitterhetsstycken. [Utg. anon. av Olof A:son Knös.] Sthlm 1789.

SANTESSON, CARL HARDER, Tegnérs reflexionsdiktning 1801—1805. (= Uppsala. Litt.hist. seminariet. Meddelanden [— — —] I: 1). Uppsala 1913. (Även i: Uppsala univ:s årsskr. 1913: I. Filosofi [— — —]).

SCHYBERGSON, MAGNUS GOTTFRID, Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning. I. (= Skr. utg. af Sv. litt.sällsk. i Finland 83). H:fors 1908.

——, Johan Henrik Kellgrens minne i Finland. (Finsk tskr. 1895. I.)

SCHÜCK, HENRIK, Svenska akademiens historia. På Akademiens uppdrag förf. I, Gustav III:s akademi. Sthlm 1935.

——, Johan Henrik Kellgrens bref till Abraham Niclas Clewberg. (= Skr. utg. af Sv. litt.-sällsk. i Finland 27.) H:fors 1894 [Kommentaren].

——, Kellgrens bref till Rosenstein. (Samlaren 1886. Även i Anteckningar och samlingar rörande svensk litteraturhistoria. [I]. Uppsala 1886.) [Kommentaren.]

——, Från Johan Henrik Kellgrens ungdomsår. (Nordisk tskr. 1891.)

——, Sveriges litteratur intill 1900. I. Sthlm (tr. Uppsala) 1935.

——, Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser. III. Sthlm 1897.

Schück, Henrik, Ur Nils von Rosensteins brefsamling. Se: Rosenstein.
Schück, Henrik och Warburg, Karl, Illustrerad svensk litteraturhistoria, II, IV. Uppl. 3, utg. av H. Schück. Sthlm 1928.
Segerstedt, Torgny T., Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi. (= Lunds Univ. årsskr. N. F. I: 33: VIII). Lund 1937.
Serenius, Jakob, Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum [— — —]. Stockholmiae 1741.
Shaftesbury, Anthony A. C., Characteristics of men, manners, opinions, times [— — —]. Ed., with an introd. and notes by J. M. Robertson. I—II. London 1900.
Stenhammar, Johan, Inträdestal, hållit i Svenska akademien [över J. H. Kellgren] den 14 mars 1798. (Sv. akad:s handl. ifrån år 1796. II. Sthlm 1802.)
Stephen, Leslie, Alexander Pope. (English men of letters, ed. by John Morley). London 1896.
Strandberg, Carl Henric, Åbo stifts herdaminne ifrån reformationens början till närvarande tid. Samladt och i ordning bragt af Carl Henric Strandberg. II. Åbo 1834.
Strindberg, Axel, Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverge. En studie i den tidiga svenska radikalismen; utgående från en analys av P. U. Enboms Fabriksflickan [— — —]. (= Skr. utg. av Arbetarnas kulturhist. sällsk. 5.) Sthlm 1935.
Sulzer, Johann Georg, Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt. II. Leipzig 1774.
Sundelin, Robert, Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet. Uppsala 1886.
Suolahti, Gunnar, Finlands prästerskap på 1600- och 1700-talen. Övers. fr. finskan av Herman Gummerus. H:fors 1927.
Svanfeldt, Gunnar, Posten 1768—1769 och dess författare. Ett litteraturhistoriskt bidrag till studiet av frihetstidens sista skede. (Ak. avh.) Uppsala 1937.
Svenska akademiens dagbok 1786—1789. Utg. av Henrik Schück. Sthlm 1916.
—— handlingar ifrån år 1786. [Ny uppl.] Sthlm 1801—02.
Sylvan, Nils, En moder förmanar sin dotter ... Några brev om en ung frus uppförande vid det galanta gustavianska hovet. (Idun 1934. N:r 7.)
Sylwan, Otto, Johan Henrik Kellgren. En öfversikt af hans lefnad och författarskap. Sthlm 1912.
Omarbetad upplaga. Sthlm 1939. [Förk. J. H. K.]
——, J. H. Kellgrens lärospån som kritiker. (Samlaren 1896.)
——, Kellgrens-Minnen. Några ord som text till bilderna. (Ord och Bild 1913.)

Sylwan, Otto, »Nya skapelsen». Några ord om dess förebilder och betydelse. (Studier tillägnade Henrik Schück på hans 50-årsdag den 2 november 1905 af vänner och lärjungar. Sthlm 1905.)
——, Sjuttonhundratalet. (Svenska litteraturens historia, utg. av Fr. Böök m. fl. I. 2. uppl. Sthlm 1929.)
——, Stockholms Posten och Kellgren. (Samlaren 1909.)
Söderberg, Verner, Bidrag till kännedomen om Kellgrens studier. (Samlaren 1902.)
Tengström, Johan Jakob, Chronologiska förteckningar och anteckningar öfwer finska universitetets fordna procancellerer [— — —]. H:fors 1836. [Anon.]
Thorild, Thomas, Samlade skrifter av Thomas Thorild, under red. av Stellan Arvidson utg. av S. Arvidson och C. Fontaine. (= Svenska förf. utg. av Sv. vitt.samf. 15: I.) Sthlm 1932.
Texte, Joseph, Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au 18e siècle. Paris 1895.
Triewald, Samuel, Läre-spån uti svenska skaldekonsten. Sthlm 1756.
Uggla, Arvid Hj., Linnés tankar om den akademiska ungdomens uppfostran. Ett okänt betänkande från 1768. Föredrag vid Sv. Linnésällsk:s höstsammankomst i Sthlm 23.11. 1939. (Sv. Linnésällsk:s årsskr. 1940.)
Valentin, Hugo, Det sociala momentet i historieskrivningen om 1772 års statsvälvning. (Scandia 1941.)
——, Frihetstidens riddarhus. Några bidrag till dess karakteristik [— — —]. (Ak. avh., Uppsala.) Sthlm 1915.
Warburg, Karl, Olof Dalin. Hans lif och gerning. Litteraturhist. afhandling. Skrift, som vunnit Sv. Akad:s stora pris 1882. (= Sv. Akad:s handl. ifrån år 1796. 59.) Sthlm 1884.
——, Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenska öfversättare. Litteraturhistoriska anteckningar. Skrift utgifven till Holbergsjubileet. (= Gbg:s K. Vet. & vitt. samh:s handl. N. F. 20). Gbg 1885.
——, Sveriges litteratur under frihetstiden och gustavianska tidehvarfvet. (Del II av Schück-Warburg, Ill. sv. litt.hist., 2. uppl.) Sthlm 1911.
Warholm, Johan, Skara stifts herdaminne, utg. af Joh. W. Warholm. Mariestad 1867—74.
Weibull, Martin & Tegnér, Elof, Lunds universitets historia 1668—1868. I—II. Lund 1868.
Weste, Erik Wilhelm, Svenskt och fransyskt lexicon. I—II. (= Parallèle des langues françoise et suédoise [— — —]. III—IV.) Sthlm 1807.
Westerlund, Adolf Wilhelm, Åbo hovrätts presidenter, ledamöter

och tjänstemän 1623—1923. Biografiska och genealogiska anteckningar, samlade av. I. Åbo 1923.

Westin, Gunnar, George Scott och hans verksamhet i Sverige. (Ak. avh., Uppsala.) I. Sthlm 1929.

Westling, Gottfrid, Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift. (Kyrkohist. årsskr. 1916. Uppsala & Sthlm 1917.)

Vetenskapsakademiens Kongl. Svenska, handlingar. 38 (1777). Sthlm 1777.

Wieselgren, Oscar, Samuel Olof Tilas, delvis på grundval af Sten Dahlgrens efterlämnade anteckningar. (Samlaren 1908.)

Wieselgren, Peter, Sveriges sköna litteratur, en öfverblick vid akademiska föreläsningar. IV: 1 (= Svenska statens sköna litteratur. III: I). Sthlm (tr. Uppsala) 1847.

Wijkmark, Henning, Wolffs filosofi och svensk teologi. Strövtåg i 1700-talets disputationslitteratur. (= Bil. t. Nya Elementarskolans årsredog. 1914/15). Sthlm 1915.

——, Samuel Ödman. (Ak. avh., Lund) Sthlm (tr. Uppsala) 1923.

Willey, Basil, The eighteenth century background. Studies on the idea of nature in the thought of the period. London 1940.

Vitterhetsakademiens, Kungl., dagbok. (Utg. av Sv. Akad. o. Kungl. Vitt.-, hist. o. ant.-akad. tillägnad d. 6 nov. 1930.) Sthlm 1930.

——, Kongl. Svenska, handlingar. III, IV. Sthlm 1780, 1783.

Witterhetsarbeten, utgifne af et samhälle i Stockholm. Andra upplagan, öfversedd och ansenligen tillökt. I—II. Sthlm 1759—1762.

Vitterhetsnöjen, [Utg. av sällskapet Utile Dulci] 4. Sthlm 1781.

Voltaire, F. M. A. de, Œvres complètes. Nouv. éd. [— — —] (=«édition Moland»). I—LII. Paris 1877—1885. II, IX, X, XVI, XX, XXI.

Våra försök, III. Sthlm [1756].

Young, Edward, The poetical works of Edward Young with a memoir by the Rev. John Mitford. II. London 1906.

Öde, Ofrälsemäns sent omsider, tydeligen förkunnade, i anseende til deras befordrings-rättighet, eller råds-protokoll, som utwisar at de högre ämbeten i riket, endast äro ridderskap och adelen förbehållne. Sthlm 1770.

Personförteckning

Addison, Joseph, 197–198, 231–232, 236.
Adlerbeth, Gudmund Jöran, 140.
Adlersparre, Georg, 29, 343.
Afzelius, Per, 61.
D'Alembert, Jean le Rond, 35.
Alströmer, Patrik, 271.
Anacreon, 221.
Armfelt, Gustaf Mauritz, 84–85, 88, 91, 97, 154, 157, 167, 169, 174, 186–187, 194.
Arnaud, François, 192.
Asplund, Arnold, 260.
Atterbom, P. D. A., 21, 71.
Augusti, Lovisa Sophia, f. Salomoni, 147.
Aurivillius, Carl, 327.

Bager, Haqvin, 87, 122, 284.
Baggesen, Jens, 114, 211–212, 338.
Bellman, Carl Michael, 185, 201, 218, 220–221.
Benzelstierna, Lars, 248, 259.
Bergklint, Olof, 61, 103, 153, 252, 310, 328.
Bergman, Torbern, 327.
Bergsten, Carl, 177, 315.
Bergström, Pehr, 347.
Berling, Carl Gustaf, 18.
Berling, Fr. Johan, 18.
Bilmark, Johan, 15, 58, 302–303, 309, 326.
Björn, Didric Gabriel, 276.
Boileau-Despréaux, Nicolas, 12, 14, 39, 48, 50–51, 113, 118, 126, 166–168, 174, 176, 195, 197, 216, 243, 289, 294.
Boulanger, Nicolas-Antoine, 244.
Brinkman, Carl Gustaf von, 201.
Browallius, Johan (d. ä.), 329.
Browallius, Johan (d. y.), 132–133.
Brunkman, Carl, 284.

Calas, Jean, 38.
Calonius, Matthias, 134.
Carleson, Carl Carlsson, 118, 175.
Carnall, Carl Constantin de, 34, 56–57, 349.
Cato, Marcus Porcius (d. y.), 193, 230–236.
Cederhielm, Josias, 63, 92.
Celsius, Olof, 248, 259, 260–261, 263, 279–280.
Child, Sir Josiah, 49, 97, 116.
Chydenius, Anders, 109, 238, 259.
Clewberg-Edelcrantz, Abraham Niclas, 27, 37, 57, 59, 70, 72, 81, 92–94, 105, 135–136, 138, 140, 147, 153, 155, 172, 179, 184, 186, 203–204, 209, 216, 222–223, 267–268, 284, 302, 304–305, 311, 323, 328, 330, 335, 348.
Creutz, Gustaf Philip, 47, 84, 88, 139, 176–177, 217.
Creutz, Johan Gabriel, 268.

Dalin, Olof von, 12, 31, 34, 118, 126, 173–176, 183, 185, 244–245, 265, 284, 290–291, 296–297, 300, 331–332.

Descartes, René, 12.
Destouches, Philippe Néricault, 303.
Diderot, Denis, 342.
Dorat, Claude-Joseph, 16, 216, 284, 333–334.
Dubois, Ninon, f. Le Clerc, 210, 217–218, 224–227, 289.
Dutôt, 49, 97, 116.

Effen, Juste van, 152, 166, 169, 196, 324.
Ehrenmalm, Lars Johan, 306.
Ehrensvärd, Augustin, 34–35, 56–57.
Ekeblad, Claes, 26, 74.
Enbom, Per Ulrik, 121, 153.
Engeström, Lars von, 83.
Envallson, Carl Magnus, 345.
Euclides, 300.

Faber, Basilius, 300.
Fahlberg, Helena Lovisa, g. Cretzmer (»Platskan»), 209, 220.
Falk, Hedvig Magdalena, f. Berg, 224, 337.
Fant, Erik Michael, 61, 346.
Fénelon, François de Salagnac de la Mothe-, 110.
Fischerström, Johan, 27, 111.
Fleming, Anna Sophia, f. Rehbinder, 135, 139, 145, 158, 349.
Fleming, Claes, 15, 135–136, 302, 309, 326.
Fleming, Johanna Elisabeth, g. Lagerborg, 135.
Fleming, Herman, 134–138, 145, 155–156.
Flintberg, C. H., 113, 144.
Flintberg, J. A., 191–192.
Franchen, H. R., 260.
Franklin, Benjamin, 40, 107, 154, 320.
Fredrik II (av Preussen), 14, 37, 280.
Fremling, Mattias, 327.
Freron, Élie Catherine F., 119.
Frondin, Berge, 223.

Gadd, Per Adrian, 302.
Gartz, Clas, 58.
Geijer, Erik Gustaf, 112.
Gellert, Christian Fürchtegott, 238.
Gjörwell, C. C., 201, 215, 259, 270–271, 310, 334, 346.
Gjötberg, Erland, 266, 268.
Gjötberg, Hedvig Eleonora, f. Kiellgren, 265.
Gluck, Christoph Willibald, 189–190, 192, 233.
Gray, Thomas, 222.
Gustaf III, 26–27, 29–30, 32–33, 35–37, 48, 52, 54–107, 113, 115, 117, 124, 127–129, 131–132, 139, 157, 163–164, 181, 184, 186, 191, 202, 210, 216, 259, 312, 340–341, 344, 356.
Gyllenborg, Carl, 183.
Gyllenborg, Gustaf Fredrik, 43, 67–68, 129, 161, 175–178, 228, 275, 358.

Haartman, Jakob, 266.
Hagelbeck, Anders, 297.
Halldin, Johan Gustaf, 62–64, 97, 99, 102, 347.
Hallenberg, Jonas, 194.
Hassel, Henrik, 297.
Hedvig Elisabeth Charlotta, 73, 141.
Helvétius, Claude Adrien, 11, 13, 15, 31, 194, 262, 284, 327.
Hising, Carl, 132.
Hof, Sven, 134, 258.
D'Holbach, Paul Thierry, 13, 15, 244, 359.
Holberg, Ludwig, 128, 156, 173, 185, 290, 296, 300, 329–331, 351.

Holmberg, Johan Christ., 103, 105, 250.
Homeros, 194.
Horatius Flaccus, Quintus, 53, 64, 68–69, 112, 119, 166, 206, 296.
Hume, David, 262.
Höpken, Anders von, 26, 74, 179, 233.
Höpken, Ulla von, f. von Fersen, 67.

Ignatius, Johan, 100.
Ihre, Johan, 318, 327.

Jaucourt, Louis, Chevalier de, 295.
Juslén, Per (d. y.), 132–133, 137, 305.
Juvenalis, Decimus Junius, 53, 158, 166, 197.
Järta, Hans, 343.

Kalm, Pehr, 133.
Karl [XIII], 73.
Katarina II (av Ryssland), 37.
Kexell, Olof, 245, 259, 270, 278, 291.
Kiellgren, Jonas (d. ä.), 70, 265, 301.
Kiellgren, Jonas (d. y.), 18, 173, 265–266, 268, 301, 305–306, 348.
Kjellander, Eva Maria, 265–266.
Kjellander, Jonas (d. ä.), 266–268.
Knös, Andreas, 248, 261, 315.
Knös, Olof A:son, 61, 87, 237–239, 337.
Kreander, Salomon, 196.
Krogius, Carl, 260.
Köhler, Jacob Israel, 269.

La Bruyére, Jean de, 118, 167.
La Chau, Géraud de, 192.
La Fontaine, Jean de, 12, 177.
La Mettrie, Julien Offray de, 15, 216, 226, 262, 355.
Lanaerus, Andreas, 184, 320.
Laurell, Lars, 252.
Le Blond, Gaspard-Michel, 192.
Lefrén, Lars O., 302.
Leibnitz, Gottfried Wilhelm von, 229, 296, 331, 335–336.
Leijonhufvud, Axel Gabriel, 100–101, 132, 137–138, 178, 267.
Lengblom, Jacob Bengt, 265–266, 268.
Lenngren, Anna Maria, f. Malmstedt, 109, 115, 120, 122, 143, 161, 174, 182, 194, 196, 199–201, 331.
Lenngren, Carl Peter, 72, 105, 122, 161, 201, 270, 272, 291, 311, 331.
Leopold, Carl Gustaf af, 21, 23, 35, 65, 88, 184, 316, 361–362.
Le Sage, Alain René, 118.
Lidén, Johan Henrik, 59, 298.
Lidner, Bengt, 72, 82.
Liliencrantz, Johan Westerman, 63.
Liliestråle, Joachim Wilhelm, 138–139, 230–231, 233–234, 250, 262, 271, 349–350.
Lilius, Johan, 133.
Lilius, Michaël, 133.
Lind, Jöns, 252, 261.
Linné, Carl von, 116, 297.
Locke, John, 15, 59, 296, 327.
Lodin, Engel Carolina, f. Wendtland, 207–208.
Lodin, Johan Gustaf, 208.
Lovisa Ulrica, 37, 45, 80–82, 182, 234, 249.
Lowth, Robert, 346–347.
Ludvig XVI (av Frankrike), 127.
Lund, Pehr af, 69, 92, 179–180.
Lundblad, Carl, 18.
Löf, Fredrica, 205.
Löwenhielm, Kristina Augusta, f. von Fersen, 67.

Mably, Gabriel Bonnot de, 100.
Manderström, Christofer, 153.

Marcadet, Jean R., 149.
Marcus Aurelius, Antonius, 214.
Marmontel, Jean François, 167.
Martin, Johan Fredrik, 22.
Martin, Roland, 216.
Masreliez, Louis Adrien, 88.
Maupertuis, Pierre-Louis Moreau de, 226.
Mauvert, P., 259.
Meijerfeldt, Adolf, 141.
Meijerfeldt, Lovisa Augusta, f. Sparre, 67, 130, 141, 160, 195, 312.
Meijerfeldt, Johan August, 70, 141, 142, 181, 185–186, 200, 251, 312.
Melon, Jean-François, 49, 97, 116.
Mencke, Johann Burkhard, 294, 308, 329.
Mennander, Carl Fredrik, 133–134, 217, 260.
Mennander-Fredenheim, Carl Fredrik, 133–134.
Mercier, Louis Sébastien, 45, 188–189, 192, 194, 208.
Molière, Jean Baptiste Poquelin, 118, 243, 294.
Montesquieu, Charles Louis de Secondat, 11, 32, 183, 327, 342, 362.
Morelly, 359.
Munck, Petrus, 253, 260–261.
Murray, Adolph, 216.

Naumann, Johann Gottlieb, 83.
Neikter, Jakob Fredrik, 299, 347.
Nenzén, Petrus, 248, 259.
Nicander, Anders, 319.
Nickolls, J. [alias: Plumard de Dangeul], 49, 97, 116.
Norberg, Anders, 33, 271.
Nordell, Anders, 240.
Nordenflycht, Hedwig Charlotta, 199–200.
Nordenskjöld, Carl Fredrik, 107.
Nordin, Carl Gustaf af, 20, 87, 99, 253, 268–269, 284, 357.
Nääf, Wilhelm Robert, 304.

Olin, Elisabeth, g. Stenborg, 149, 205, 218, 221, 223.
Oxenstierna, Johan Gabriel, 60, 94, 129, 176, 178, 228, 258, 270, 337, 359.

Palén, Erik Johan af, 132–133.
Palmberg, Lars Johan, 318–319, 328, 361–363.
Pannard, Charles-François, 16.
Patrat, Joseph, 221.
Paykull, Gustaf, 86, 96, 105, 277.
Pechlin, Karl Fredrik, 28.
Pettersson, Hans Evert, 200.
Pfeiffer, Johan, 251.
Pindarus, 68.
Piron, Alexis, 27.
Plenning, Johan, 300.
Pope, Alexander, 11, 14, 19, 48, 168, 197, 216, 229, 332, 335–336.
Porthan, Henrik Gabriel, 58, 132, 178, 302–304, 326, 362.
Propertius, Sextus, 47, 74–76, 218, 221.
Pufendorf, Samuel, 309.

Quinault, Philippe, 146.

Rabelais, François, 294.
Raynal, Guillaume Thomas François, 78–79.
Regnér, Gustaf, 47, 310.
Rehbinder, Wilhelmina, 135.
Reuterholm, Gustaf Adolf, 107.
Reuterskiöld, Johan Edvard, 22.
Ristell, Adolf Fredrik, 33, 270–273, 275–277.
Robinet, Jean Baptiste, 262.
Rosenlund, Ulrice, 218.

Rosenstein, Nils Rosén von (d. y.), 18–19, 21, 30, 41–42, 44, 47, 56, 92–93, 98, 142, 173, 191, 221, 240, 248, 269, 288, 300, 322–323, 327, 340, 346–347, 356.
Rousseau, Jean Baptiste, 82.
Rousseau, Jean-Jacques, 31, 101, 110–111, 126, 129, 148, 170–172, 185, 188–193, 199, 209, 228, 241, 244, 262, 288, 294, 309, 329, 342.
Rudbeck, Per Gabriel, 110, 277.
Rudin, Pehr, 31, 311.
Rydelius, Andreas, 310.

Sacklén, Hedvig Christina, g. Kuhlberg, 137, 203.
Sacklén, Jacob Johan, 131.
Sahlstedt, Abraham, 130.
Saint-Évremont, Charles de Saint Denys de, 225.
Saint-Lambert, Jean François de, 226.
Sapho, 200.
Scheffer, Carl Fredrik, 63, 85, 88.
Schiller, Friedrich, 193.
Schmiterlöw, Henning Cristian, 72, 77, 81, 182.
Schröderheim, Elis, 72, 87, 105, 254.
Schönberg, Anders, 143, 217.
Seneca, Lucius Annaeus (d. y.), 214, 230, 355.
Serenius, Jakob, 36.
Sergel, Johan Tobias, 22, 66, 73.
Sernsköld, Samuel, 42.
Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, earl of, 338.
Silverstolpe, Axel Gabriel, 33, 138, 343.
Simmingsköld, Johan, 86–88.
Sjöberg, Nils Lorens, 345.
Skjöldebrand, Erik (Brander), 201.
Sophia Magdalena, 67.
Sotberg, Eric af, 41, 231, 349–350.
Sparre, Carl, 88.
Sparre, Christina Margareta Augusta, f. Törnflycht, 141.
Sparre, Fredrik, 88, 140.
Stagnell, Johan, 120.
Steele, sir Richard, 188.
Stenhammar, Johan, 20–22, 52, 348–349.
Stiernerantz, Arvid Adrian, 271.
Stierneld, Lars (d. y.), 131, 133.
Stiernhielm, Georg, 183.
Stricker, Johan Christofer, 201, 249, 251–252, 259–261, 270.
Ståhlberg, Israel, 347.
Sulzer, Johann Georg, 50.
Swift, Jonathan, 149.

Taube, Carl Ewert, 253.
Tegnér, Esaias, 30, 112, 231, 343.
Tengström, Jakob, 109, 264.
Tham, Per, 258.
Thorild, Thomas, 40, 49, 89, 92–93, 95, 101, 106–107, 230, 239, 246, 337, 355, 359–360.
Tibelius, Magdalena Juliana, f. Lindmark, 362.
Tibelius, Olof, 318, 361.
Tidgren, Gabriel, 15, 51, 135, 326.
Tilas, Samuel Olof, 178.
Toll, Carl Gustaf, 178.
Tollstedt, Carl Gustaf, 132.
Triewald, Samuel, 118, 176, 197.
Troil, Uno von, 271.
Trozelius, Klas Blechert, 318.

Uggla, Maria Aurora, 178.
Ullner, Carl, 59, 132.
Ulmstedt, Johan, 249.

Wallenstierna, Ulrik, 131, 185.
Wallquist, Olof, 164, 264, 269, 285.
Weckman, Joseph, 22.
Wellander, Johan, 43, 96, 105, 143, 154–155, 276, 286, 319, 323–324, 329, 347, 354.

Westberg, B. G., 87, 345.
Weste, Erik Wilhelm, 130.
Westzynthius, Erik, 260.
Wilde, Jakob, 309.
Wilskman, Sven, 258.
Wingård, Johan, 96, 246, 287–288.
Wolf (Wolff), Christian von, 247, 297, 299, 308, 320, 327.
Wolff, Johan Bernhard, 239, 251.

Voltaire, F. M. A. de, 36, 38, 42, 46, 78, 102, 108, 111, 119, 126, 158, 181, 189, 194, 225, 229, 231, 244–246, 249–251, 262, 274, 277, 280, 284, 288–289, 291, 308, 312, 320–321, 327, 335–336, 342, 346, 350, 352–354, 357.
Vossius, Gerhard Johann, 300.

Young, Edward, 144, 168–169, 173, 195, 219, 289–290.

Zibet, Christofer Bogislaus, 82–82, 164.

Ödman, Samuel, 264.